

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

16 2017
ISSN: 1304-2440

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Sayı: 16
2017

TÜBA-KED**TÜBA Kültür Envanteri Dergisi**

TÜBA-KED uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Cultural Inventory

TÜBA-KED is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

Basın ve Halkla İlişkiler**Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

TÜBA-KED İletişim Asistanı**Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

Baskı: Ses Reklam Paz. Tur. San.
Tic. Ltd. Şti.

Tel: 0 312 215 62 00

Sayı: 16/2017 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2017

ISSN: 1304 - 2440

TÜBA-KED Yazışma Adresi**Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu
34367, Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66

E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi**Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690

Çankaya- ANKARA

Tel: 0312 442 29 03

Faks: 0312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

İletişim

Cansu TOPRAK

cansu.toprak@tuba.gov.tr

Yayın başvurusu ve yazım kuralları

tuba-ked@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2017

© Turkish Academy of Sciences,
2017 (All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-KED SÜRELİ BİR YAYINDIR

Eskişehir Haritası 1896 (1312)
Deniz ÖZKUT

TÜBA-KED**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ KÜLTÜR ENVANTERİ DERGİSİ**

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası hakemli dergi statüsündeki TÜBA-KED'in yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

Kültürel mirasın belgelenmesi, tanıtımı ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla 2003 yılında yayımlanmaya başlayan TÜBA-KED, her türlü maddi kalıntı, kültürel peyzaj, dekoratif sanatlar, doğal çevre, sözlü gelenek ve anlatımlar, gösteri sanatları, inançlar, ritüeller, şölenler, doğa ve evrenle ilgili toplumların belleklerinde yer etmiş olay ve uygulamalar olmak üzere sayısı daha da arttırılabilecek her türlü somut ve somut olmayan değerleri içeren uluslararası hakemli bir dergidir.

Kültür kavramı altında gerçekleşen tüm faaliyetlerin ortak zemini olmayı hedefleyen TÜBA-KED, ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın arkeoloji, sanat tarihi, kırsal ve kentsel mimari, kırsal ve kentsel peyzaj, kültürel peyzaj, kentsel arkeoloji, endüstriyel arkeoloji, etnografya, etnobotanik, jeoarkeoloji ve tarih ile ilgili çalışmalara yer vermektedir. Ayrıca toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ile kültürel mekânlar gibi farklı ölçek ve nitelikteki kültürel mirasa yönelik her türlü belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları derginin kapsamı içindedir. Bununla birlikte dergimiz, kültür kavramı içinde tespit edilen tüm uygulamaların korunması, onarımı, sergilenmesi, topluma kazandırılması ve kültür sektörü olarak değerlendirilmesine yönelik proje ve fikirlerle açık olup bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de üstlenmiştir.

2003 yılında "Kültür Envanteri Dergisi" adı ve içeriği ile yola çıkan TÜBA-KED, sadece envanter çalışmaları ile sınırlı kalmayıp, yukarıda sıralanan çalışma alanlarının tamamından bilimsel nitelikte olmak üzere her türlü bilimsel yazıyı kabul etmektedir. Derginin ilgili kurulları tarafından değerlendirmeye alınan yayın başvurularının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması ön şarttır. Derginin yayın ilkeleri ve yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgilere <http://tubaked.tuba.gov.tr> adresinden ulaşmak mümkündür.

TÜBA-KED**THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF CULTURAL INVENTORY**

TÜBA- Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), is an international peer-reviewed journal published yearly by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The publication policy, scope and content of the journal are decided by the Editorial Board assigned by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

THE SCOPE AND PUBLICATION POLICIES OF TÜBA-KED

Turkish Academy of Sciences - Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), which started publication in 2003 with the aim to document, promote and transfer cultural heritage to the new generation, is an international peer-reviewed journal with a wide-ranging scope covering all kinds of tangible remains, cultural landscapes, decorative arts, natural environment, oral traditions and narrations, performing arts, beliefs, rituals, festivals, events and praxes concerning nature and the universe that have made a place in the memory of the society as well many other tangible and intangible values.

Striving to become a common ground for all activities that take place under the concept of culture, the TÜBA- Journal of Cultural Inventory, as a principle, is open to all kinds of studies about archeology, art history, rural and urban architecture, rural and urban landscaping, urban archeology, industrial archeology, ethnography, ethno-botany, geo-archeology and history without limitation of period and geographical region. Also documentation, inventory and oral history studies concerning cultural heritage in different scales and types such as praxes, representations, narratives, information, skills, tools related to these and cultural spaces attributed as a constituent of their cultural heritage by societies, groups and individuals, are within the scope of the journal. In addition, our journal is open to all projects and ideas concerning the conservation, preservation, presentation of all the features defined within the concept of culture, their repossession to the society as well as their appraisal as culture sector; while it has also undertaken the role to establish a forum in these fields.

Having set out with the name and content of the "TÜBA- Journal of Cultural Inventory" in 2003, the journal is not limited to inventory work only, and hence, all kinds of articles with scientific content on the fields mentioned above are accepted as well. While, it is a prerequisite that, the manuscripts submitted to the journal and accepted for the evaluation by the journal's relevant boards, should not be under consideration or peer review somewhere else, or should not have been accepted for publication or in press or published elsewhere. Detailed information about the publication principles of the journal and the instructions for the authors are available at <http://tubaked.tuba.gov.tr>.

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Kurucu (Founder)

Prof.Dr. Ufuk ESİN (İÜ)

Editörler (Editors)

Doç.Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)

Doç.Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (YTÜ)

Doç.Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof.Dr. Füsun ALİOĞLU (Kadir Has Ü)	Prof.Dr. Tülin GÖRGÜLÜ (Maltepe Ü)
Prof.Dr. Kenan ÇAĞAN (Afyon Kocatepe Ü)	Prof.Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)
Prof.Dr. Gül Gürtekin DEMİR (Ege Ü)	Prof.Dr. Heath LOWRY (Bahçeşehir Ü)
Prof.Dr. İclal DİNÇER (Yıldız Teknik Ü)	Prof.Dr. Gülru NECİPOĞLU (Harvard U)
Prof.Dr. Cevat ERDER (ODTÜ)	Prof.Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Ü)
Prof.Dr. Elvan ALTAN (ODTÜ)	Prof.Dr. Christopher ROOSEVELT (Boston U)
Yrd.Doç.Dr. Akın ERSOY (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Zeren TANINDI (Sabancı Ü)
Prof.Dr. İnci Kuyulu ERSOY (Ege Ü)	Yrd.Doç.Dr. Haydar YALÇIN (İKÇÜ)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof.Dr. Köksal ALVER (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Cengiz CAN (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Rüçhan ARIK (ÇOMÜ)	Yrd.Doç.Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (İKÇÜ)
Prof.Dr. Oluş ARIK (ÇOMÜ)	Prof.Dr. Halit ÇAL (Gazi Ü)
Doç.Dr. Metin ARIKAN (Dokuz Eylül Ü)	Doç.Dr. Necmeddin DOĞAN (Ticaret Ü)
Prof.Dr. Işık AYDEMİR (Ticaret Ü)	Prof.Dr. Ersin DOĞER (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Selçuk Ü)	Doç.Dr. Lale DOĞER (Ege Ü)
Prof.Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Ü)	Prof.Dr. Neslihan DOSTOĞLU (Kültür Ü)
Prof.Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Ü)	Prof.Dr. Şevket DÖNMEZ (İstanbul Ü)
Prof.Dr. Ömür BAKIRER (ODTÜ)	Prof.Dr. Remzi DURAN (Selçuk Ü)
Prof.Dr. Ali BAŞ (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü)
Prof.Dr. Sedat BAYRAKAL (Uşak Ü)	Prof.Dr. Osman ERAVŞAR (Selçuk Ü)
Doç.Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)	Doç.Dr. Ebru ERDÖNMEZ (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Kenan BİLİCİ (Ankara Ü)	Doç.Dr. Namık ERKAL (ODTÜ)
Prof.Dr. Cana BİLSEL (ODTÜ)	Doç.Dr. Osman EROL (İstanbul Ü)
Prof.Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)	Prof.Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof.Dr. Can BİNAN (Yıldız Teknik Ü)	Prof.Dr. Yaşar ERSOY (Hitit Ü)
Prof.Dr. Hümeysra BİROL (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Rüstem BOZER (Ankara Ü)	Dr. Fuat GÖKÇE (ODTÜ)
Yrd.Doç.Dr. Hülya BULUT (Muğla Ü)	Prof.Dr. Turan GÖKÇE (İKÇÜ)
Prof.Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin U)	Prof.Dr. Emel GÖKSU (Dokuz Eylül Ü)

Prof.Dr. Nuran Zeren GÜLERSOY (İstanbul Teknik Ü)	Doç.Dr. Ebru Omay POLAT (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Deniz GÜNER (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Gürcan POLAT (Ege Ü)
Prof.Dr. Gül IŞIN (Akdeniz Ü)	Doç.Dr. Yasemin POLAT (Ege Ü)
Prof.Dr. Başak İPEKOĞLU (İYTE)	Yrd.Doç.Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (Mustafa Kemal Ü)
Prof.Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Ü)	Prof.Dr. Nadide SEÇKİN (Kültür Ü)
Prof.Dr. Cüneyt KANAT (Ege Ü)	Doç.Dr. Semra SÜTGİBİ (Ege Ü)
Prof.Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Cumhur TANRIÖVER (Ege Ü)
Doç.Dr. Gül Ünal KARSLIGİL (Yıldız Teknik Ü)	Doç.Dr. Macit TEKİNALP (Hacettepe Ü)
Dr. Machiel KİEL (Netherlands Institute in Turkey)	Doç.Dr. Cahit TELCİ (İKÇÜ)
Prof.Dr. Osman KONUK (İKÇÜ)	Prof.Dr. Tamer TOPAL (ODTÜ)
Prof.Dr. Gülgün KÖROĞLU (MSGSÜ)	Doç.Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Ü)
Prof. Dr Ayşegül KÖROĞLU (Ankara Ü)	Yrd.Doç.Dr. Faruk TUNCER (Yıldız Teknik Ü)
Yrd.Doç.Dr. Sema KÜSKÜ (İKÇÜ)	Yrd.Doç.Dr. Nüket TUNCER (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Ü)	Doç.Dr. Sarp Selim TUNÇOKU (İYTE)
Doç.Dr. Hasan MERT (Ege Ü)	Prof.Dr. Ahmet TÜRER (ODTÜ)
Prof.Dr. Selçuk MÜLAYİM (MSGSÜ)	Prof.Dr. Yelda Olcay UÇKAN (Anadolu Ü)
Prof.Dr. Mehmet OCAKÇI (İTÜ)	Prof.Dr. Ali Osman UYSAL (ÇOMÜ)
Prof.Dr. Gönül ÖNEY (Ege Ü)	Prof.Dr. Nil UZUN (ODTÜ)
Prof.Dr. Hakkı ÖNKAL (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL (Ege Ü)
Doç.Dr. Mustafa ÖZER (Bahçeşehir Ü)	Doç.Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)
Dr. Nimet ÖZGÖNÜL (ODTÜ)	Prof.Dr. Zekiye YENEN (Yıldız Teknik Ü)
Yrd.Doç.Dr. Devrim ÖZKAN (İKÇÜ)	Prof.Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Ü)
Doç.Dr. Deniz ÖZKUT (Yaşar Ü)	Doç.Dr. Hasan YILDIRIM (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Şebnem PARLADIR (İKÇÜ)	Doç.Dr. Yılmaz YILDIRIM (İKÇÜ)
Doç.Dr. Saim PARLADIR (İKÇÜ)	Prof.Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Ü)
Prof.Dr. Sacit PEKAK (Hacettepe Ü)	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörün Notu / Editor's Note	8
Güliz BİLGİN ALTINÖZ	
1. Tennis in Republican Turkey and Ankara: The Emergence of a Sport as a Society and Space	11
<i>Cumhuriyet Döneminde Türkiye ve Ankara'da Tenis:</i> <i>Camia ve Mekan Olarak Bir Sporun Yükselişi</i> Lale ÖZGENEL	
2. Eskişehir'de Modern Hafızanın Yerel İzleri	35
<i>The Traces of Modern Memory in Eskişehir</i> Deniz ÖZKUT	
3. Liseden Müzeye, Eğitimden Tüketime; Kayseri Lisesi'nin Milli Mücadele Müzesi'ne Dönüşümü	67
<i>From High School to Museum, From Education to Consumption;</i> <i>Transformation of Kayseri High School to National Struggle Museum</i> Hikmet ELDEK GÜNER	
4. Tarihsel Dokuda Sosyal Değişime Duyarlı Bir Sağıklaştırma Modeli: Patlıcanlı Yokuşu-İzmir	89
<i>An Rehabilitation Model Responsive to Social Changes in Historic Districts:</i> <i>Patlıcanlı Yokuşu İzmir</i> Hümeyra BİROL AKKURT - Hayat ZENGİN ÇELİK - Deniz GÜNER H. Evren ERDİN - Feyzal AVCI ÖZKABAN	
5. Evaluation of the Current Conservation State of the Göktaşlı Mosque, Manisa	109
<i>Manisa, Göktaşlı Cami'nin Güncel Koruma Durumunun Değerlendirilmesi</i> Suna BÜYÜKKILIÇ KOŞUN - Mine HAMAMCIOĞLU TURAN	
6. Ödemiş Müzesi Koleksiyonundaki Bizans Dönemi Boyalı Cam Bilezikleri	125
<i>Byzantine Painted Glass Bracelets in Ödemiş Museum Collection</i> Zeynep ÇAKMAKÇI	
7. Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Cam Bilezikleri: Anaia Üretimi Bileziklerin Yapımına İlişkin Gözlemler	145
<i>Byzantine Glass Bracelets of Kadıkalesi/Anaia (Kuşadası):</i> <i>Observations on Production of Anaia Manufactured Bracelets</i> Tümay HAZİNEDAR COŞKUN	

8. Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü Evleri ve Koruma Sorunları 163
Turgutlu Yukarı Bozkır Village Houses and Conservation Problems
Gülser ÖZGÖKÇELER KARAMAN - Eti AKYÜZ LEVİ
9. İzmir Tarihi Kent Merkezinde Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler 179
Examples of Mosques and Masjids at İzmir Historical City Center
Harun ÜRER

EDİTÖRÜN NOTU

Farklı değer yargılarına, inançlara, geleneklere, yaşam şekillerine sahip farklı toplumların bir arada yaşaması bir yandan kültürel zenginliğe yol açarken; bir yandan da farklılaşmanın getirdiği çatışma ve gerilimler sonucunda kültürel mirasın tahribatına da neden olabilmektedir. Bu durum, aynı kültürel miras alanıyla ilişkili farklı paydaşların farklılaşan algılarının anlaşılmasının ve aralarında diyalog sağlanmasının önemini gündeme getirmektedir.

Bu güncel konu, geçtiğimiz günlerde yapılan biri ulusal diğeri ise uluslararası iki bilimsel toplantıda ele alındı:

26-28 Ekim 2017 tarihleri arasında Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesi, TED Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ve ODTÜ Kültürel Miras Koruma Lisansüstü Programı iş birliğinde Prof. Dr. Gönül Tankut anısına gerçekleştirilen “Koruma: Geçmiş | Bugün | Gelecek Arasındaki Diyalog” başlıklı Ulusal Sempozyum, korumada diyalog arayışları üzerine odaklanarak; habitat içinde diyalog, paydaşlar arası diyalog, disiplinlerarası diyalog, yerel yönetimlerle diyalog, toplum ve mekan arasındaki diyalog, toplumlar / kültürler arası diyalog, bir diyalog aracı olarak medya ve diyalog arayışı içinde koruma mücadeleleri temaları altında geniş katılımlı, çok boyutlu ve verimli bir tartışma ortamı sağladı.

11-15 Aralık tarihleri arasında ise Delhi, Hindistan’da 19. ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Genel Kurulu ve Bilimsel Sempozyumu gerçekleştirildi. Ana teması “Miras ve Demokrasi” olan bu Uluslararası Bilimsel Sempozyum, farklı paydaşların var olduğu dünyada yeni olanaklar keşfedilmesini, kültürel farklılıkların yarattığı zorluklar ile yerel ve küresel topluluklar arası tartışma ve mücadelelerin anlaşılmasını amaçlamaktaydı. Sempozyum boyunca kültürel miras ve demokrasi teması, kültürel miras ve sürdürülebilir kentsel kalkınma ilişkisi; farklı toplulukların koruma ve yönetim sürecine katılımı; barışın ve demokrasinin inşasında kültürel mirasın rolü gibi temel konular ışığında kapsamlı olarak tartışıldı. Dünyanın çeşitli yerlerinden ve farklı disiplinlerden çok sayıda katılımcıyı bir araya getiren bu uluslararası toplantı, kültürel miras alanında anlayış ve iletişimi güçlendiren, uluslararası işbirliğinin gelişimine katkı sağlayan önemli bir ortam oluşturdu.

Her iki toplantının da odağında yer alan kültürel miras çeşitliliği, farklı toplulukların kültürel mirasa ilişkin farklılaşan algıları, kültürel miras odağında bir araya gelebilme ve diyalogun önemi, içinde bulunduğumuz dönemin ve coğrafyanın öne çıkan konuları olarak şüphesiz ki daha uzun süre tartışılmaya devam edilecektir.

TÜBA-KED olarak bizler de, hem bu güncel konuları ve haberleri gündeme getirerek, hem de kültürel miras çeşitliliğini öne çıkaran bilimsel çalışmalara yer vererek, kültürel miras alanında nitelikli bir bilimsel yayın, paylaşım ve tartışma platformunun oluşumuna katkıda bulunmayı amaçlamaktayız. Bu doğrultuda, TÜBA-KED’in 16. sayısında yer alan, antik dönemden modern mirasa, kırsal alanlardan kentsel alanlara, konutlardan anıtsal yapılara, taşınır kültür varlıklarından taşınmazlara kadar çok geniş bir yelpazeyi temsil eden makalelerle, kültürel çeşitliliğin ve tarihsel sürekliliğinin somut ve somut olmayan izlerini sürmeye devam ediyoruz.

TÜBA-KED’in 16. sayısının sizlere ulaşmasında çok sayıda kişinin katkısı ve emeği bulunmaktadır. Başta TÜBA-KED’in yeniden canlandırılmasında ve gelişmesinde çok önemli rolü ve desteği olan TÜBA Başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR olmak üzere, derginin akademik koordinasyonu üstlenen TÜBA Başkanlık Danışmanı Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN’a, derginin aktif web sayfasının oluşumunda ve devam eden uluslararası endekslenme çalışmalarında büyük emeği ve desteği olan Y. Doç. Dr. Haydar YALÇIN’a, iletişim ve sekreteryaya çalışmalarını yürüten Cansu TOPRAK’a ve Asiyeye KOMUT’a, derginin dizgi ve tasarımını üstlenen Fatih Akın ÖZDEMİR’e, bilimsel çalışmalarını bizimle paylaşarak hedeflediğimiz akademik üretim, paylaşım ve tartışma ortamına katkı koyan bu sayıda yer alan makalelerin değerli yazarlarına; yaptıkları titiz değerlendirmeler ve yapıcı eleştirilerle sunulan makalelerin niteliklerinin daha da arttırılmasında önemli rolleri olan değerli hakemlerimize, editörlük görevini beraber üstlendiğim Doç. Dr. Harun ÜRER ve Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ ile birlikte teşekkürü borç biliriz.

Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ
Editör

EDITOR'S NOTE

Coexistence of different societies with diverse values, beliefs, traditions and life styles leads to a cultural wealth; while at the same time, provokes tensions and conflicts causing the destruction and loss of cultural heritages. This raises the importance of understanding the differing perceptions of different stakeholders related to the same heritage places and ensuring the dialogue among them.

These current issues were addressed recently in two scientific meetings, in national and international levels:

During 26th-28th October, 2017, a National Symposium entitled “Conservation: Dialogue between Past | Present | Future” was organized by Chamber of City Planners Ankara Branch, TED University Faculty of Architecture and METU Graduate Program in Conservation of Cultural Heritage, for the memory of Prof. Dr. Gönül Tankut. The symposium, which was focusing on the search of dialogue for conservation, provided a highly participated, multi-faceted and fruitful discussion medium covering the themes such as, dialogue within habitat; dialogue between different stakeholders; interdisciplinary dialogue, dialogue with local authorities; dialogue between society and space; dialogue between societies and cultures; media as a tool for dialogue and conservation struggles in search for dialogue.

Another important event was 19th General Assembly and Scientific Symposium of ICOMOS, which was held in Delhi, India from 11th – 15th December, 2017. The theme of the Scientific Symposium was “Heritage and Democracy”, with the aim to explore the possibilities for cultural heritage in a world of multiple stakeholders, recognizing the challenges of cultural diversity, and resulting contestations among local and/or global communities. During the Symposium, cultural heritage and democracy are discussed comprehensively, considering the main issues such as, relation between cultural heritage and sustainable urban development; engaging diverse communities into the conservation and management process; the role of cultural heritage in building peace and democracy. Participants from different disciplines all around the world attended the meeting, which provided an important occasion to promote international co-operation and strengthen understanding and communication in the field of heritage.

Being at the focus of both meetings, diversity of cultural heritage, diverse perceptions of different communities about the cultural heritage, the ability to come together around cultural heritage and the importance of dialogue for heritage conservation, will undoubtedly continue to be discussed for a long time as issues of the era and geography we are in. As TUBA-KED, we aim at contributing to the formation of a qualified scientific publication, communication and discussion platform in the field of cultural heritage, by bringing these current topics and news to the agenda, as well as by publishing scientific studies that emphasize the diversity of cultural heritage. In this respect, the articles in the 16th issue of TUBA-KED, represent a wide spectrum ranging from the ancient period to the modern, from rural areas to urban, from houses to monuments, from movable cultural properties to immovable ones, through which we continue to reveal the tangible and intangible traces of cultural diversity and historical continuity.

In the publication of the 16th issue of TUBA-KED, many people have remarkable contributions and efforts. Together with Assoc. Prof. Dr. Harun ÜRER and Assoc. Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ, as the editors of TUBA-KED, we would like to express our deepest gratitude, first and foremost to Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR, the President of TUBA, for his valuable and important role and support in the publication and improvement of TUBA-KED; as well as to Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN, Advisor to the President of TUBA, for his supports in providing a qualified work and publication medium by undertaking the academic coordination of the journal; to Asst. Prof. Dr. Haydar YALÇIN, for his efforts in the activation of the web site of TUBA-KED and in the on-going studies for inclusion in the international indexes; to Cansu TOPRAK and to Asiye KOMUT for carrying out the heavy and hard secretarial work; to Fatih Akın ÖZDEMİR for typography and design of the journal; to the esteemed authors of the articles in this issue for their contribution to this academic communication and discussion platform with their scientific works and to the meritorious referees of this issue for very careful reviews, and constructive comments that played a significant role in improving the quality of the articles in this issue.

Assoc. Prof. Dr. Güliz BİLGİN ALTINÖZ
Editor

TENNIS IN REPUBLICAN TURKEY AND ANKARA: THE EMERGENCE OF A SPORT AS A SOCIETY AND SPACE

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE ANKARA'DA TENİS: CAMİA VE MEKAN OLARAK BİR SPORUN YÜKSELİŞİ

Lale ÖZGENEL *

Makale Bilgisi

Başvuru: 7 Kasım 2017

Hakem Değerlendirmesi: 7 Kasım 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.001

Article Info

Received: November 7, 2017

Peer Review: November 7, 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.001

Abstract

In the first years of the Republic, with the intention of spreading Body Training activities throughout the country, organizations that are responsible for sports management are established, various sports branches are included in the curricula of the Peoples' Houses and educational institutions, articles and books on sports branches and fields are written and projects for new sports halls and centers are prepared. In line with the goals of modernization of the country, traditional sports as well as sports of western origin, like tennis, played mostly by non-Muslim citizens and foreigners resident in Istanbul and Izmir in the last period of the Ottoman Empire, also acquired new places and supporters. During the first thirty years of the Republic, tennis continues to be played in private clubs and sports facilities that have increased in number, becoming progressively popular with the participation of Turkish athletes as competitors as well. Faced with increasing interest and needs, new club buildings are built, first in major cities such as Istanbul, Ankara and Izmir. This article presents a framework on the history of tennis sport in Turkey and its proliferation in the first thirty years of Republic, and focuses on the leading tennis clubs established within this time frame and the new club buildings designed for these clubs. In this context, it discusses the 'modernist' architecture of Ankara Tennis Club building in detail.

Keywords: Republican Period, sport, tennis, modern architecture, Ankara Tennis Club.

* Doç.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: olale@metu.edu.tr,

Özet

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke geneline yayılması amaçlanan Beden Terbiyesi faaliyetleri kapsamında spor yönetiminden sorumlu cemiyetler kurulur, çeşitli spor branşları Halkevlerinin ve eğitim kurumlarının ders programlarına dahil edilir, spor branşları ve sahaları üzerine yazılar ve kitaplar kaleme alınır ve yeni spor salonları ve merkezleri projelendirilir, hayata geçirilir. Ülkenin çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda geleneksel sporların yanı sıra tenis gibi Osmanlı'nın son döneminde yoğunlukla İstanbul ve İzmir'de yerleşik gayrimüslim vatandaşlar ve yabancılar tarafından oynanan batı kökenli sporlar da yeni mekanlar ve taraftarlar edinir. Cumhuriyet'in ilk otuz yılı içinde tenis, sayıca artmış özel kulüplerde ve spor tesislerinde oynanmaya devam eder, Türk sporcuların da müsabık olmasıyla giderek popülerleşir. Artan ilgi ve ihtiyaç karşısında öncelikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde yeni kulüp binaları yapılır. Bu makale Türkiye'de tenis sporunun tarihine ve Cumhuriyet'in ilk otuz yılı içinde yaygınlaşmasına bir çerçeve oluşturarak, bu zaman dilimi içinde kurulan öncü tenis kulüplerine ve bu kulüpler için tasarlanan yeni kulüp binalarına odaklanmakta, bu kapsamda bir dönem yapısı olan Ankara Tenis Kulübü binasının 'modernist' mimarisini detaylı tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, spor, tenis, modern mimarlık, Ankara Tenis Kulübü.

Sport was formally recognized as an aspect of national education and daily life in Turkey in the state policies enacted in the early Republican period (Evcin 2014; Akın 2004), and to support its development, two official controlling organizations were established: the İdman İttifakı Heyet-i Muvakkatesi (İİHM - the Temporary Committee of Sports Training Alliance), made up of representatives of Istanbul's sports clubs, in 1921; and the Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ - the Alliance of Turkish Sports Clubs Association), in 1922 as a semi-independent association of sport clubs in Turkey (with clubs in Istanbul and Anatolia) (Fig. 1)¹. The latter of these would go on to become the sole administrative institution and representative of sports in Turkey in the international arena following the end of the War of Independence, and through its projects and works between 1922 and 1936, several different branches of sport were introduced

Figure 1 - From the statement of purpose, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, TİCİ (Fişek 1980: 527) / *Kuruluş amacından alıntı, TİCİ.*

¹ Fişek 1980: 344-350 and Appendix 1, 526-535 for Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Alliance of Turkish Sports Training Association; Fişek 1980: 350-372 and Appendix 1, 523-526 for İdman İttifak ı Heyet-i Muvakkatesi, The Temporary Committee of Sports Training Alliance; see also Yazar 2014: 308. Until the establishment of the Alliance, the management of sports was under the domination of Football Clubs in Istanbul, see Ekence and Serarslan 1997: 73-74. The first three directors of the tennis branch established within TİCİ in 1923 were Server Bey (1923-1930), Süreyya Genca (1930-1939) and Kerim Bükey (1939-1943), and the latter two founded the first tennis clubs in Ankara, <http://www.ttf.org.tr/hakkimizda> (accessed 22.10.2017:23.47)

to the country. These included athletics, basketball, volleyball, cycling, wrestling, weightlifting, hockey, sailing, boxing, horse-riding, fencing and tennis, which spread to cities beyond their bases in Istanbul and Izmir, and became organized as clubs and federations (Şenol Cantek and Yazar 2009: 204). The Alliance, in addition to popularizing sports on a national scale, also applied for membership of many international federations and managed Turkey's first participation in international sporting events².

The introduction of previously unknown sports of Western origin to Turkey in the Ottoman and early Republican eras was in keeping with the educational policy of the first decades of the Republic, in which the aim was to establish a modern curriculum based on the Western model (Yazar 2014: 308-309). Hockey, tennis and cycling, for example, were mainly being practiced by only a select group of residents of Istanbul and Izmir in the late Ottoman period, and generally by non-Muslim families, administrators of state and sports institutions, and retired athletes. Facilities for these sports were few in number, and those that did exist were closed to the public, and for this reason they were categorized as "elite sports" (Yazar 2014: 315; Şenol Cantek and Yazar 2009: 206)³. Sports such as tennis, swimming, rowing and fencing were considered to be pastimes for the socially well off and non-Muslims (Yazar 2014: 315; Hiçyılmaz 1974: 142, 144).

In Istanbul, tennis was popular among the resident British population until the outbreak of World War I, and several facilities were established in the city, including the Moda British Club (established as a federate Football Association in 1896), Bebek Club, Osmanbey Club and Mayak Club (Evcin 2014: 305; Yıldız 1979: 356; Hiçyılmaz 1974: 91)⁴. The Moda and Bebek clubs organized the first challenge matches between notable British tennis players at the time, while the Osmanbey Club was founded later with a single court by a group

² The Alliance established federations of athleticism, wrestling, cycling, fencing and weightlifting, and made the membership applications to the corresponding international federations, allowing Turkish athletes to participate in the Paris Olympic Games in 1924, Akın 2004: 57-58; Ekence and Serarslan 1977: 75.

³ Some sports facilities opened much late; for example, the first indoor swimming pool was opened in Heybeliada (Istanbul) in 1968. Located within the Naval Academy, the pool was open to the use of athletes from outside when it was not used for military training.

⁴ For a list of the first sports clubs to be established in Istanbul, Izmir and Selanik from 1890 onwards, see Kahraman 1995: 638-639. Doriane L. Neave, who lived in Istanbul in between 1881 and 1907, mentions a tennis court also in Kandilli, Neave 1978: 120.

of friends, among which were such names as Ohannes, Ananyan, Abramoviç and Hotchinson. Another facility with a single court was built in Sıraselviler by Majak and Jovarsky at around the same time, although the first official tennis venue in Turkey was the Fenerbahçe Tennis Club, for which a skating rink at the Kuşdili Clubhouse of Fenerbahçe was turned into an asphalt court in 1914⁵. This is considered a significant milestone in the history of tennis in Turkey (Baba 1940: 9). The captain of the Tennis Club was Fuat Hüsnü Kayacan Bey, who after receiving training in the sport in Britain, went on to coach several young tennis players at the Fenerbahçe Club after 1918, including Said Selahattin Bey (Sait Selahattin Cihanoğlu), Galip Bey (Galip Kulaksızoğlu), Fuat Bey, Hüsnü Bey, Zeki Bey (Zeki Rıza Sporel), İsmet Bey (İsmet Uluğ), Sabih Bey and Memiş Bey. This list of names of Turkish tennis players was later embellished by such names as Tevfik Bey (Tevfik Taşçı), Prens Muhsin (Muhsin Yegen), İbrahim Bey (İbrahim Cimcoz), Mehmet Bey (Mehmet Karakaş), Mehmet Reşat Bey (Reşat Pekelman), Suat Bey (Suat Subay), Vahram Bükey, Sedat Erkoğlu, Edwards Ohanesyan, Ekrem Rüştü Bey and Kerim Bey (Bükey 1942: 125-127, 128-129, 133; Yıldız 1979: 357; Hiçyılmaz 1974: 92) (Figures 2 and 3)⁶:

“1931 senesi idi. Fener Bahçe kulübünün bahçesindeki Skating-ring olmak üzere yapılan asphalt kort-teşvik ve tergip, daha doğrusu muannidane rica ve ısrarım üzerine, Lawn-tennis oyununa tahsis edildi. İlk rahlei tedrisimde Sait ve galip beyler bulunuyordu. Levazimat tedarik edildi. Raket tutuşarak, kol hareketinden ders başladı.”⁷

The First Istanbul Tennis Tournament was organized during the years of occupation in World War I, with matches played at the tennis court of the Beşiktaş Military Police School on September 19, 1922 (Yıldız 1979: 357). Zeki Bey from Fenerbahçe Club won the men's singles and Galip Bey and Tevfik Bey from the same club won the men's doubles titles, and received their trophies from Sabiha Sultan. The first major tennis event in Istanbul however, was the tournament organized at the Fenerbahçe Club in 1923. Attracting 40 participants, the event was another milestone in the development and popularization of tennis in both Istanbul and Turkey as a whole. The first significant victory by a Turkish player came in 1924, when Suat Bey, with his British partner E. Whitall, beat W. Seager and C. Binns in the Men's Doubles of the Challenge Cup, a tournament that had been organized regularly by the

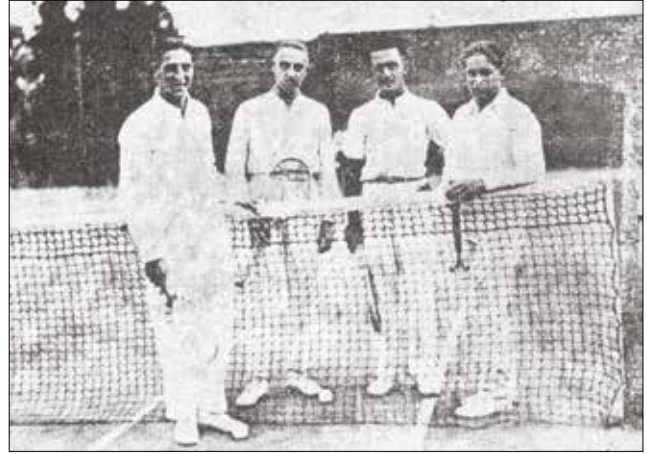

Figure 2 - Mehmet Karakaş and Şirin (right) with their opponents Kont de Bönzi and Kolombo, the champions of Italy, in the “Eastern Mediterranean Cup” played in Athens, 1927 (Hiçyılmaz 1974: 92) / Mehmet Karakaş ve Şirin (sağdaki çift) ve İtalya şampiyonları olan rakipleri Dont de Bönzi ve Kolombo, 1927 yılında Atina’da oynanan “Doğu Akdeniz Kupası”.

Figure 3 - Suat Bey with his trophy, photograph published in “Spor Alemi” magazine, 1924 / Suat Bey turnuvada kazandığı kupa ile, “Spor Alemi” dergisinde yayınlanan fotoğraf, 1924.

⁵ Fenerbahçe 100. Yıl Almanak vol. 2: 11; Hiçyılmaz (1974: 92) mentions that prior to the asphalt court a grass tennis court had been established in Kurbağalıdere in 1915.

⁶ According to Yıldız (1979: 357), some of these players were held as prisoners of war during WWI, and resumed playing tennis after they returned to Turkey.

⁷ It is preferred to present the citations in their original language and spelling.

resident British community since 1900. Suat Bey's victory in an event that had been won by British tennis players in the 15 previous organizations was a much celebrated success that received wide media coverage⁸. In the first

⁸ Suat Bey was both a tennis and football player; playing tennis in the summer and football in the winter. He played football

Challenge Cup, organized on the two courts located in the woods behind the Summer Palace in Tarabya, the Turkish players could not get through the first rounds (Fig. 4)⁹. In time, the tournament gained popularity, with trophies for the event prepared by a famous London silversmith. The first major tennis event to be organized in Turkey in the following years was the 1932 Balkan Championship, which was held also in the Fenerbahçe Club.

Among the tennis champions appearing in Istanbul between the 1920s and 1950s were Vahram Şirinyan, of Turkish-Armenian origin, who won the Turkish Championship from 1925 to 1936, and the men's doubles with partner Sedat Berkoğlu at the 1930 Athens International Tennis Championship; Hanri Yelyan, who won the men's singles title four years in a row; and Hrant Arevyan and Kris Uncuyan who were men's doubles champions between 1939 and 1949 (Ataoğlu 2000). Giulio Mongeri, the Italian architect who designed many important public buildings in Turkey from 1926 to 1938, is also known to have played tennis, and competed with the champions of the period during his residency in Istanbul. According to a 1931 newspaper report, he also played and lost to Mehmet Karakaş (Çinicı 2015: 34). It is likely that the hard court established in the back garden of Maçka Palas, an apartment block designed also by him and built in the 1920s, was one of the venues where he practiced¹⁰. From 1923 onwards, stories of women tennis players started to appear in newspapers, and while non-Muslim players had more success on the courts, there were a number of female Muslim players who made their mark, such as Vecihe Taşçı, Mediha Baydar, Adriyel Sadak, Hidayet Karacan and rower Leyla Hanım, who trained and played matches at the Fenerbahçe Club (Evcin 2014: 334; Yıldız 1979: 358; Hiçyılmaz 1974:93, 142)¹¹.

Figure 4 - Postcard showing the Summer Palace and the woods in Tarabya (Sandalcı 2000 vol.2: 632) / *Tarabya'daki Yazlık Saray ve koruluğu gösteren posta kartı.*

Bringing the coordination and management of basketball, volleyball, handball and tennis under the umbrella of the Spor Oyunları Federasyonu (the Federation of Sporting Games) in 1935 was an important step in the structuring of these sports on a national scale, and led quickly to the establishment of tennis clubs in such cities as Istanbul, Ankara and Izmir¹². In Istanbul, for example, tennis gained broad popularity following the foundation of the Dağcılık, Yürüyücülük ve Kış Sporları Kulübü (Mountaineering, Hiking and Winter Sports Club) in 1936. Muhittin Üstündağ, the mayor of Istanbul at that time, supported the foundation of the club by providing a municipality-owned night club (Eldorado) at the corner of Taksim Gezisi (Taksim Gezi Park) for use as a club building. The construction of a clay court at the site resulted in a rapid boost in membership numbers. After an application from the fencing community in the 1940s, the sport of fencing was incorporated into the club, and the name of the club was changed to the Tenis Eskrim Dağcılık Kulübü (TED)¹³.

The club used the venue in Taksim Gezi Park until the site was subjected to a compulsory purchase order in 1940, and the municipality provided another attractive site in Taksim for the construction of a new facility. The new club building was designed by Rüknettin Güney and Fazıl Aysu, and opened in 1944 (Fig. 5). More classical than modern in its architecture, the building featured elements like a columned porch, protruding eaves, window grills and wood veneered ceilings. The spacious entrance hall opened onto a large indoor practice hall set aside for gymnastics, rhythmic dance, physical training and fencing although these two spaces were actually connected by a wide opening to provide the necessary longitudinal space for fencing practice (Güney and Aysu 1945). In 1943, three clay courts and a central court with a 500-seat tribune were built, providing the necessary

for Galatasaray between 1919 and 1923, and for Fenerbahçe between 1923 and 1924, <http://www.fahriikiler.com/osmanli-da-tenis-challenge-cup/> (accessed 22.10.2017:23.48).

⁹ According to the memoirs of Doriane L. Neave, the tournament was organized most likely after June, when the families of the resident foreigners, diplomats and representatives of trade companies would move to their summer residences on the Bosphorus. As a popular recreational sporting activity, players and visitors would fill the courts early in the morning, Neave 1978: 124. The building in Tarabya was also known as the summer resort of the Tokatlıyan Otel (Tokatlıyan Hotel) in Beyoğlu, *ibid*.

¹⁰ The court was actively used both for tennis and as a dance floor in the dance nights organized at the back garden until 1960s; though not maintained well it was still in use at the end of 1970s, after which it was converted into a car parking lot, Gökşel 1999: 69.

¹¹ Non-Muslim women players seem to have played more prior to the 1950s, as can be understood from the player names mentioned in newspapers, like Destina, Lilyan and Vivi, Hürriyet 21.06.1948; Şenol Cantek and Yazar 2009: 206.

¹² The first law related to sport, the 'Law on Physical Training' (no: 3530), was approved in 1938.

¹³ <https://www.tedclub.org.tr/tr/Ted-Tarihce> (accessed 22.10.2017:23.13).

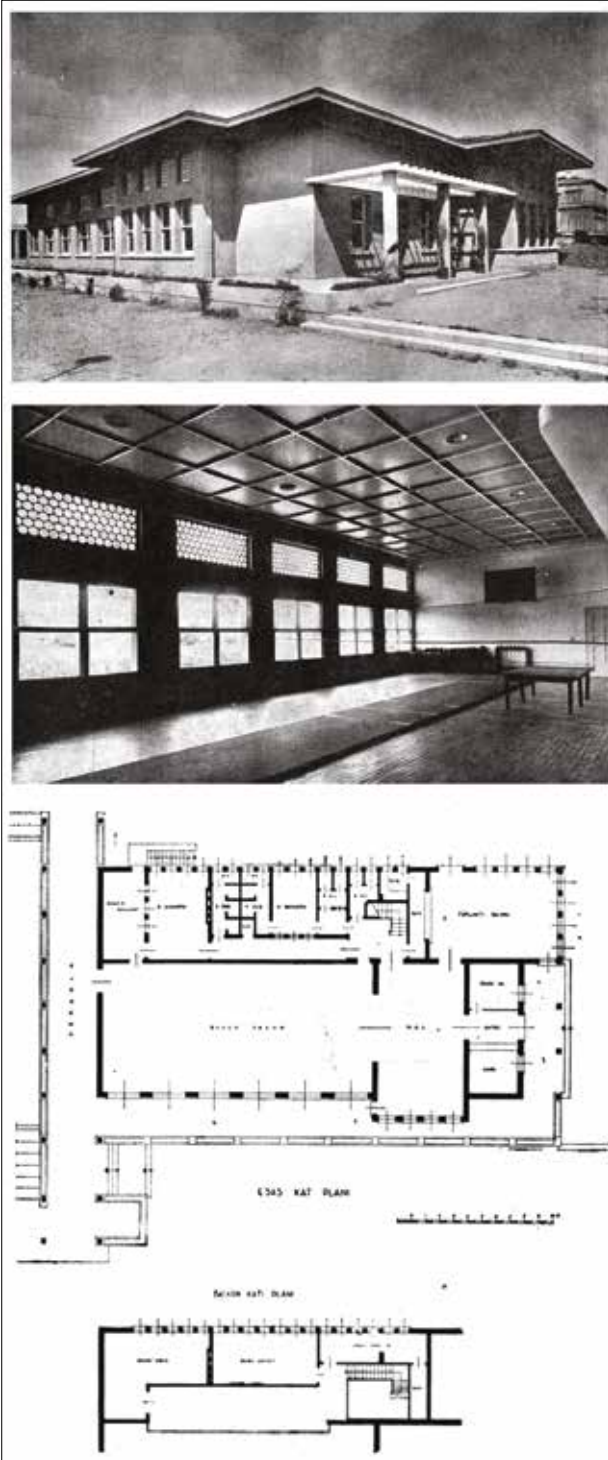

Figure 5 - Tennis Fencing and Mountaineering Club (TED) in Taksim (Güney and Aysu 1945: 97-99) / *Taksim'deki Tenis, Eskrim Dağcılık Kulübü (TED)*.

space for the organization of tournaments, and a year later, three more courts and a club building were added to the site. The club organized its first international tournament in 1946, the Istanbul Enternasyonel Tenis Turuvası (Istanbul International Tennis Tournament), which still continues today after undergoing several name changes, including the Uluslararası Istanbul Tenis Turnuvası (International Istanbul Cup), the TED Open,

Figure 6 - Mualla Gorodetsky (right) and her Belgian opponent Miss. Poquet; Miss. Gorodetsky had won the match in two sets (Bükey 1942: 131) / *Mualla Gorodetsky (sağda) ve Belçikalı rakibi Miss. Poquet; Mualla Gorodetsky maçı iki sette kazanmıştı.*

and most recently, the TED Challenger. The TED Club has trained several champions since its establishment, some of whom have gone on to international success, and it maintains a central role in the history of Turkish tennis. Its most prominent graduates were Mualla Grodetski, Bahtiyе Musluoğlu, Şefik Fenmen, Enes Talay, Suzan Gürel, Fehmi Kızıl, Belig Beler, Behbut Cevanşir, and later, Nazmi Bari (Bükey 1942: 130-131, 132) (Fig. 6)¹⁴.

Tennis was played mostly among the Levantine community in Izmir at the beginning of the century, with the most well known players of the time belonging to the Bornova-based Charnot and Giruad families. Of

¹⁴ Mualla (Mila) Gorodetsky was the daughter of the retired Russian colonel Nicolas Gorodetsky and they were resident in the Maçka Palas; as one of the most influential figures in sports in Istanbul Nicolas Gorodetsky operated the hard court in the apartment and gave tennis lessons to the neighbors, to those interested in the neighborhood and also to his daughter who became the tennis champion of Turkey and the Balkans for many years, Göksel 1999: 51.

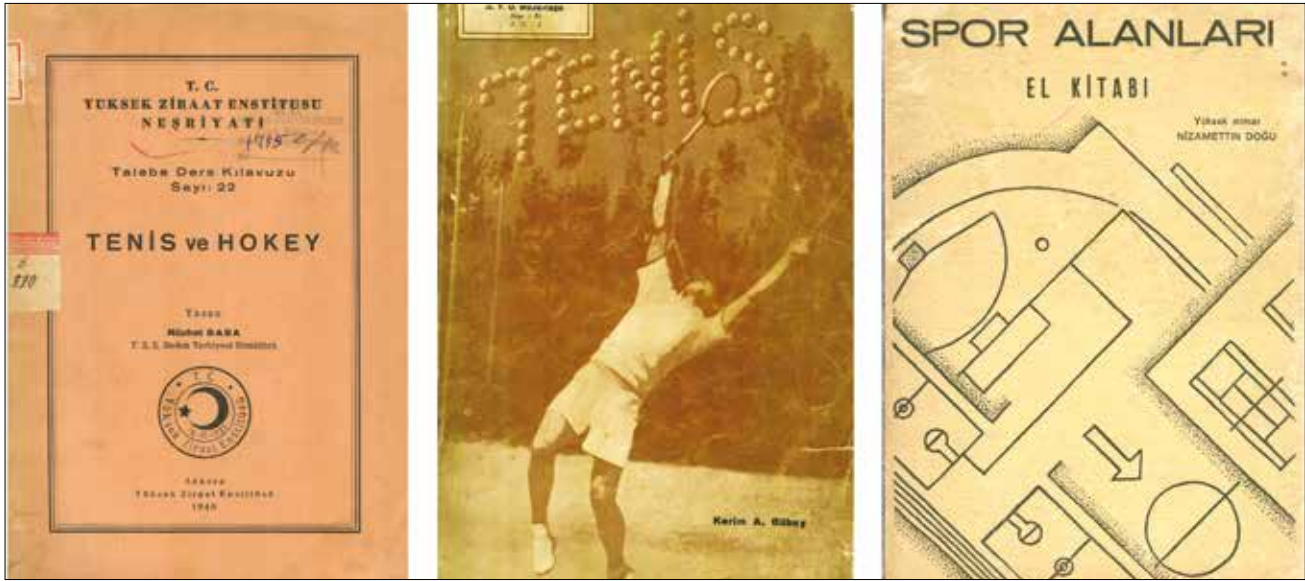

Figure 7 - *Tenis ve Hokey*, *Tenis*, *Spor Alanları El Kitabı*, published in between 1940 -1946 / 1940-1946 yılları arasında yayınlanan “*Tenis ve Hokey*”, “*Tenis*” ve “*Spor Alanları El Kitabı*”.

particular note are Jim Giraud and Harry Giraud, who played at the tennis club in Bornova and who participated in tournaments both in Istanbul and abroad, and established a tennis school in Izmir¹⁵. Tennis also gained popularity among Levantine women¹⁶. A significant event associated with tennis was Mustafa Kemal Atatürk’s visit to Izmir in 1925 during which he visited the Karşıyaka Sporting Club and watched the football and tennis teams in training (Evcin 2014: 338). The Kültürpark Tennis Club, a famous institution that still exists today in Izmir, was established in 1941 as a contemporary organization to the Istanbul TED, and produced many successful tennis players from the 1940s onwards.

From Elite to Public: Promoting Tennis as a Branch of Sport in the Early Republic

In the early years of the Republic, sports such as tennis, swimming, volleyball and walking were considered more aesthetical, less tiring and body beautifying, and so particularly suitable for women (Cantek and Yazar 2009: 210, 215). The sports that were practiced mostly by the resident foreign communities in private clubs and that lacked mass interest were among the first to be developed at a national scale by the state authorities, and the leading maxim of the educational programs developed in the new era was reflected best in the motto “Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” (To discipline the mind, it is necessary to discipline the body). Sports were initially integrated into the curricula of Halkevleri (People’s Houses), a state institution established in 1932

to provide the public with education in culture, art and sport, and the educational programs designed with this understanding aimed to revive such traditional sports as wrestling, to teach sports that were most appropriate to local conditions and to educate people in such Western-originated sports as tennis and fencing. Their curricula included also mountain climbing, swimming, walking, horse riding and cycling (Yazar 2014: 310; Evcin 2014: 315; Kılıç 2013: 40-49; Candan and Bağırhan 2010: 206).

The introduction of various branches of sports, including tennis, into Anatolian towns in a bid to encourage students and young people to exercise, resulted in a demand for sporting venues and necessitated the planning and preparation of architectural projects for new facilities (Yazar 2014: 349). The required know-how related to sport architecture and teaching came from various publications from the period, such as guidebooks, as well as descriptive and instructive articles in architectural journals, which led to information on court dimensions, technical issues concerning the construction of courts and methods of tennis teaching being published in Turkish for the first time¹⁷. A short descriptive article published by Naci Cemal in *Arkitekt* magazine in 1934, a guidebook for planning and construction of sports fields by Nizamettin Doğu in 1946 and the first comprehensive books written on tennis by Nüzhet Baba in 1940, by K. A. Bükey in 1942 and later by Rasih Minkari (Cemal 1934; Doğu 1946; Baba 1940; Bükey 1942) constitute the earliest works on tennis in Turkey (Fig. 7)¹⁸:

¹⁷ The first book on tennis in Ottoman Turkish was written by Mehmet Tefik, and was published in 1926.

¹⁸ Bükey (1942: 145-146) also reserved a section in his book on the conditions of courts, services, club buildings and sun-wind conditions in the tennis facilities of the time that included An-

¹⁵ <http://www.levantineheritage.com/testi86.htm> (accessed 23.10.2017:01.47); Bükey 1942: 127.

¹⁶ <http://www.levantineheritage.com/testi21.htm> (accessed 23.10.2017:01.54)

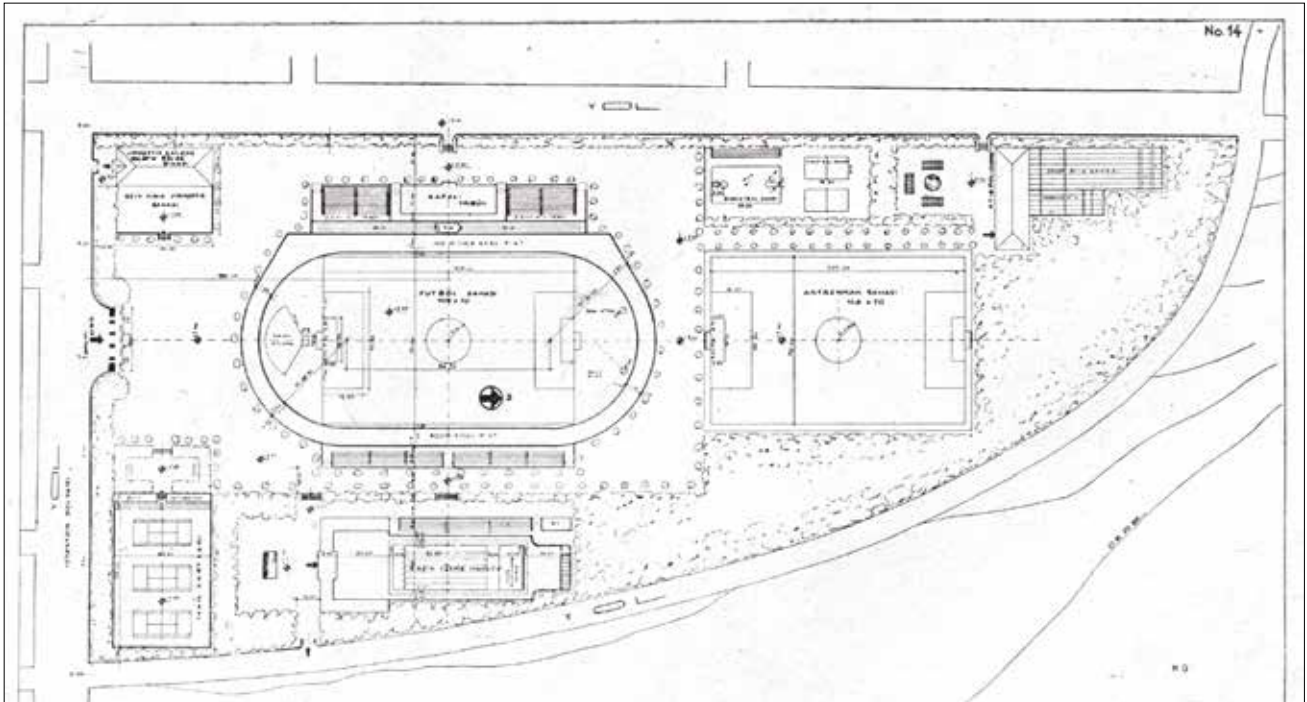

Figure 8 - Site plan of Urfa Sports Center (Doğu 1946: 50) / *Urfa Spor Alanı Umumi Plânı*.

“Yüksek Ziraat Enstitüsünün ilim ve ihtisas sahasında olduğu gibi Bedenterbiyesi ve Spor sahasında da Avrupa ve Amerika üniversiteleri seviyesine çıkarmak gayesi üzerine ve bu gayeye erişmek için de mecburiyet değil, sevdirecek, ısındırarak, benimseterek ve bu günkü hatatın bir ihtiyacı telâkkisini yaratarak iş başarmak yolunda yürüyoruz. Atlı sporlara olduğu kadar her türlü atletik hareketlerine, futbola olduğu kadar voleybol ve basketbola, kayağa olduğu kadar hokeye ve tenise de ehemmiyet veriyoruz. Öyle bir hedef tutmuş bulunuyoruz ki Enstitümüz memleket ziraat sahasında olduğu gibi yakın bir günde bedenterbiyesi ve spor sahasında da en ileri memleketlerin mümasil müesseseleriyle boy ölçüşebilsin... (Baba 1940: 5-6)

Tenis sporunu yakından tanımayanlar, bilmeyenler bunun bir açık hava eğlencesi, kadınlar için icad edilmiş bir oyun olduğunu zan ederler. Kendilerine hak vermek gerek! Hakikaten tenis uzaktan hiç de ciddi bir spor manzarası arz etmiyor. Amma oyuncu veya seyirci olarak işin içine girmiş bulunanlar, tenisin sade ve kolay bir oyundan bambaşka bir spor olduğunu iyi bilirler... Memleketimizin tenisi son zamanlarda ve bu defa bizim gibi meraklıları için büyük ümitlere bağlayan bir inkişaf yolunda. Sahaları, seyircileri, sporcuları ve bilhassa genç sporcuları ve hatta hocaları gün geçtikçe çoğalıyor. Gün geçtikçe çoğalan bu gençlerin tenise daha içten ve daha büyük bir azim ve metotla sarıldıklarını görüyor ve sonsuz bir haz duyuyoruz... (Bükey 1942: 3)”.

In a review of Nizamettin Doğu’s *Spor Alanları El Kitabı* in *Mimarlık* magazine in 1946, Orhan Alsaç highlighted the planning of tennis facilities within the urban fabric as an important issue. Alsaç was critical of the fact that among the tennis facilities planned to be built in the sports complexes of various cities, those in Diyarbakır and Çanakkale were remote from the city center, warning that locating sports venues as close as possible to the city center was an urban

planning necessity (Alsaç 1946: 45) (Fig. 8). Books prepared for students and trainers alike illustrate that tennis was introduced and practiced as a sporting branch in educational institutions. A textbook on tennis and hockey published by the Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (Ankara Institute of Advanced Agriculture) in 1940 shows that both sports had been added to the school curriculum by the 1940s (Baba 1940). The tennis court depicted in the site plan of the project prepared by Ernst Egli for the İsmet Paşa Kız Enstitüsü (İsmet Paşa Institute for Girls) in Ankara also indicates that tennis was among the sports planned to be practiced at the school, which opened in 1930, but whether the court was built or not remains unknown (Fig. 9).

The new housing settlements that were built to accommodate the employees of the newly established large industrial facilities in the 1930s and 1940s were often planned with tennis courts as well. The workers’ housing neighborhoods (Amele Evleri Mahalleleri) designed by Seyfi Arkan in Zonguldak Maden ve Kömür İşletmeleri, (Zonguldak Mining and Coal Enterprises, 1934-36) and Kozlu Kömür İşletmeleri (Kozlu Coal Enterprises, 1935), and in the Kayseri Bez Fabrikası (Kayseri Textile Factory, 1935) were among the first large-scale and extensively planned projects that responded to the housing and social needs of workers in the Republican period (Asiliskender 2009: 117; İmamoğlu 2009: 139; Öktem 2009: 169, 171; Zeybekoğlu 2009: 227; Akın 2004: 183-

kara Tennis Club, Tennis, Fencing and Mountaineering Club, Tarabya courts, Florya Courts and İzmir Kültürpark Club.

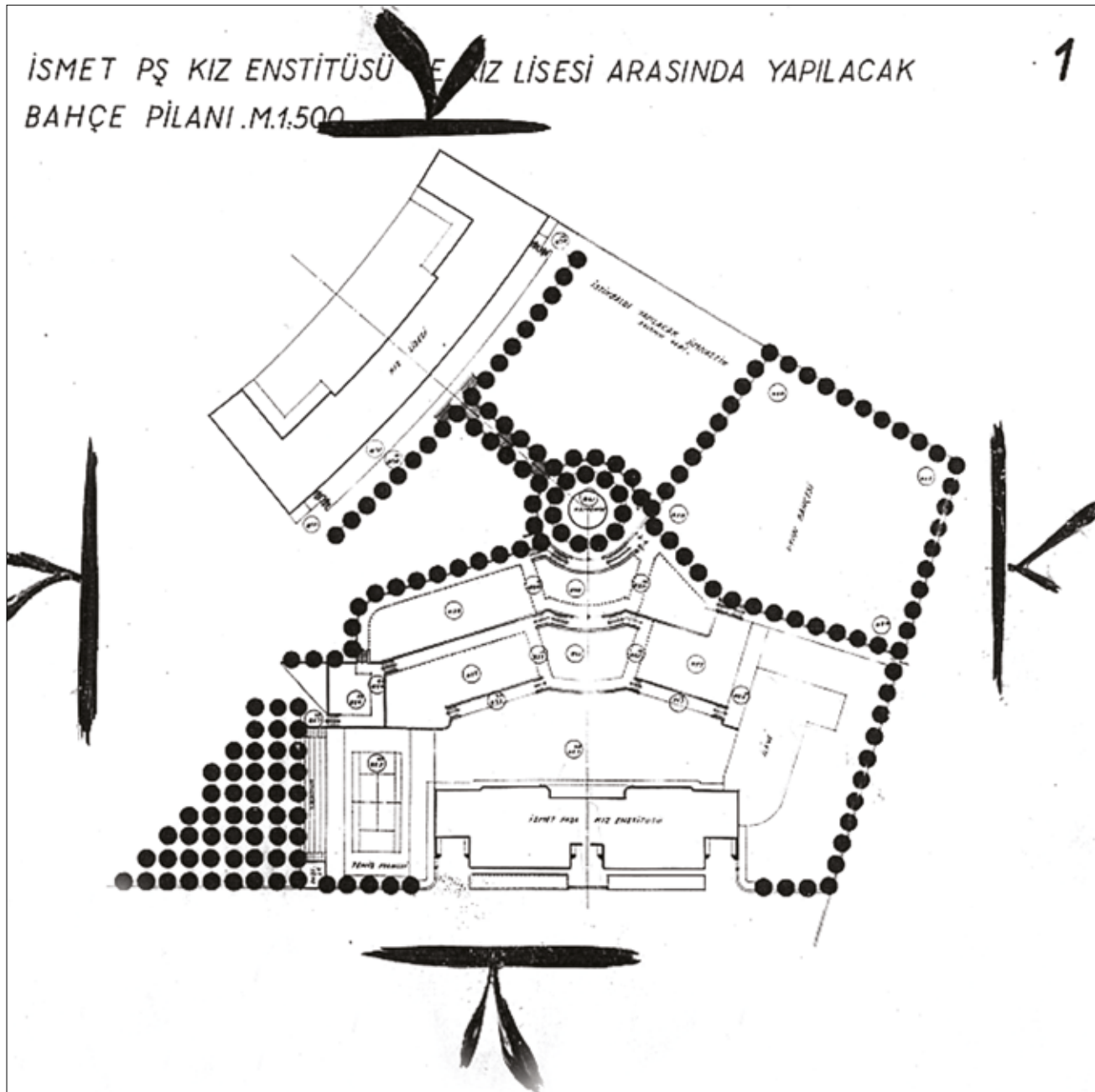

Figure 9 - Site plan showing the tennis court, İsmet Paşa Institute for Girls (ETZH Archive, via Atalay Franck, Atalay Franck 2015: 80) / *İsmet Paşa Kız Enstitüsü vaziyet planı ve tenis kortu.*

185). The tennis players seen in the foreground of a photograph of the sports teams of SEKA Kağıtspor Kulübü, SEKA Kağıtspor Club in 1950s (founded in 1937, and today known as Kocaeli Büyükşehir Belediye Kağıtspor Kulübü) shows how tennis had gained popularity as a sport, with clubs and teams established by several large industrial establishments in the Republic, like SEKA, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş. (Turkey Cellulose and Paper Fabrics Inc.), founded in 1934 (Figure10).

From Sheds to Clubs: The First Tennis Facilities in Ankara

In an atmosphere in which sports were being cultivated following the foundation of Republic, Ankara, the new capital of the country received its first tennis courts in the 1930s. It is likely that one of the first tennis courts in Ankara was the one built in 1932 on the premises of the construction firm Asfalt Şirketi at the Çankırı Gate by Arif Pelit, an engineer and close friend of Feyzi Akkaya, who was the co-founder of the notable STFA construction company. According to the memoirs of Akkaya, when he and Arif Bey were working as engineers in the same firm,

Figure 10 - Sport teams of Kağıtspor Club in front of the first factory, 1950s (SEKA Documentation Center) / *Kağıtspor oyuncularını birinci fabrika binası önünde (SEKA Dokümantasyon Merkezi).*

they would play tennis at the weekends on this court, which was also popular among the young female employees of the Ministry of Foreign Affairs (Fig. 11):

Figure 11 - Fevzi Akkaya (second from right) with his friends in the court (Akkaya 1989: 44) / *Fevzi Akkaya (sağdan ikinci) arkadaşları ile kortta.*

“...Osman, Elmadağ’da Kosunlar yeraltı barajında, Arif, Ankara yolları asfaltlama işinde kontrolör olarak çalışıyorlardı. Çankırı kapısında, Asfalt Şirketi şantiyesi dahilinde Arif, bize bir tenis kortu yaptırttı. Ekseri cumartesi ve pazar günleri bu kortta tenis oynayarak vakit geçirirdik. Hariciye vekaletinden korta devam etmeye başlayan kızlar, buraya ayrı bir renk verirdi. Hepsi ipek gibi, hepsi tertemiz aile kızlarıydılar.

Bir yaz başı, zerdali zamanı başlayan, biz yaştakiler için fevkalade tehlikeli olduğu söylenegelmiş olan bu ortam, sonbahar rüzgarları esip de her birimizi bir yana; beni Macaristan’a, kızların bir kısmını Montrö’ye, bir kısmını Almanya’ya savuruncaya kadar devam etti. Onları trenle uğurlarken farkettiler ki bizden de, korttan da bir şeyleri beraberlerinde götürüyorlar... Bir daha kortu görmedik (Akkaya 1989: 37).”

There were tennis courts in the grounds of the British and German Embassies in Çankaya, and in the Afghan Embassy at Maltepe, however they were not open to

outsiders¹⁹. The first tennis facility established in Ankara was the Kavaklıdere Sporting Tennis Club, which was founded on March 17, 1928 and opened in 1929 with the support of Süreyya Tevfik Gence, who was a member of Parliament and the tennis director of TİCİ at the time. The club began to operate with a clay court and with two tents donated by siblings Sevda And and İnsan Tunalı in 1927 for use as dressing rooms (Tunalı 2005: 4). A second clay court was added later, along with a modest single-story building containing changing rooms and a snack bar in 1936 (Fig. 12)²⁰. The club became the first tennis venue for women players and the diplomatic community in Ankara, who used the facility also for social purposes. As most of the embassies were in Kavaklıdere, the club became one of the most popular social centers for diplomats, who would join the club as members for the duration of their residency in Ankara. Among the members in the 1960s was Nejat Ersin, a prominent architect of the period, who would go on to serve as president of the club from 1989 to 1994, and who designed the present club building which opened in 1970 (Ersin 2007: 5). Originally a two-story structure, the building was expanded with the addition of a third floor in 1993, with both the expansion and the accompanying renovation realized and supervised by Ersin. The club never became a federated sport club or a venue for competitive tennis, and has remained as a private facility with two courts open only to members.

The second tennis facility in Republican Ankara was established a decade after the Kavaklıdere Sporting Club at the 19 Mayıs Stadium complex in 1938, and comprised two clay courts, built under the initiative of Kerim Bükey, who was the director of sports in Ankara at the time²¹. The choice to build the courts

¹⁹ The tennis court in the Afghan embassy was visible from the street in the 1940s. The clay court was not used much by diplomatic staff, and so it was not well maintained, personal communication with Yılmaz Öz; Mekin H. Onaran, sharing his memories of the Club with, most likely, the Club administration, mentions that when he first came to Ankara in 1925, he and his friends used to play in the courts of the Afghan Embassy, from a letter in the Kavaklıdere Sosyal Kulübü Archive. A tennis court was already planned in the northeast of the ‘proposed layout’ of the new British Embassy compound dated to March 6, 1929; in another site plan dated to 1937 on the other hand, the court is seen in the southwest, <https://roomfordiplomacy.com/ankara/>.

²⁰ Information is gathered from the Administration Report of 1936, written on April 4, 1937 and filed in the club archives.

²¹ These courts are also known as the first tennis courts (currently courts 5 and 6) of the Ankara Tennis Club, established in the same location in 1947. Kerim A. Bükey was the tennis director of Ankara between 1939 and 1943, and worked within the institutional structure of the Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Alliance of Turkish Sports Training Association, <http://www.ttf.org.tr/hakkimizda> (accessed 22.10.2017:23.13).

Figure 12 - Kavaklıdere Sporting Club: first service building, sitting lounge of the service building, construction of the club building in 1969 and the present day club building (Kavaklıdere Sporting Club Archive) / *Kavaklıdere Spor Kulübü ilk servis binası, ilk servis binasının oturma salonu, 1969 yılında kulübün inşaatı ve günümüzdeki kulüp binası.*

in the stadium area was not a spontaneous decision, as the site plan prepared for the stadium area by Paolo Vietti-Viola after winning an international project competition for the design of the stadium complex divided the site into three zones: “the Hippodrome”, “sports fields for public” (stadium, swimming pools, practice fields) and a ‘luxurious sports area’ (tennis courts)²². The stadium and the hippodrome were built according to the site plan and opened in 1936, while construction of the tennis courts and the club building was postponed. Tennis courts were eventually added to the site plan, although in a different location to the one proposed by Vietti-Viola in the original site plan (Fig. 13).

These courts became the core of a tennis complex that would develop on the same spot in the coming years. A year later, two more courts and two wooden sheds were built to increase capacity and to provide the required services (Fig. 14), and this modest establishment of four courts witnessed several tournaments and social gatherings, and served as the tennis facility of the capital prior to becoming Ankara Tennis Club in years that followed²³. Like the Kavaklıdere Sporting Club, it was a favorite recreational and sporting center for the resident diplomatic missions in Ankara, and it is likely that the singles and doubles matches in the Ulus Tennis Tournament, which were organized in Ankara from 1940 onwards, were played on these courts (Fig. 15). It is known that Bayan Bahtiye, Bayan Şehriyar, Bayan Adalet, Vedat Bey and Şefik Bey all won trophies at this tournament in 1940 and 1941 (Büyükyıldız 2009: 74).

This modest facility was acknowledged as an official Tennis Club on May 11, 1947 and started to function as a federated club under the Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı (District Directorate of Physical Training). The mission of the club was to spread tennis on a national scale and to train athletes for international competition, and one of its founders was Şükrü Saraçoğlu, the fifth prime minister of Turkey (1942–1946)²⁴. The club rapidly increased its membership after establishment, and became a popular and attractive social center in Ankara, in time assuming a significant role in the

²² Ulus 03.08.1935; the stadium design by Vietti-Viola included a stadium for athletics, a hippodrome for military ceremonies and horse races, a cycling track, fields of common use for sports like rugby and basketball, tennis courts, gymnastic halls, two swimming pools (33m and 60m long), a medical assistance unit, sports clubs, a signal tower, a shooting range, pergolas and woodlands, Aslanoğlu 2001: 230; see Korkmaz 2007, for a comprehensive study of 19 Mayıs Stadium.

²³ Courts 7 and 8 at present.

²⁴ For a list of founders and presidents, see: <http://www.atk.org.tr/pages.aspx?pageId=14c94700-4302-43a0-a832-b4c0db477756> (accessed 22.10.2017:23.13)

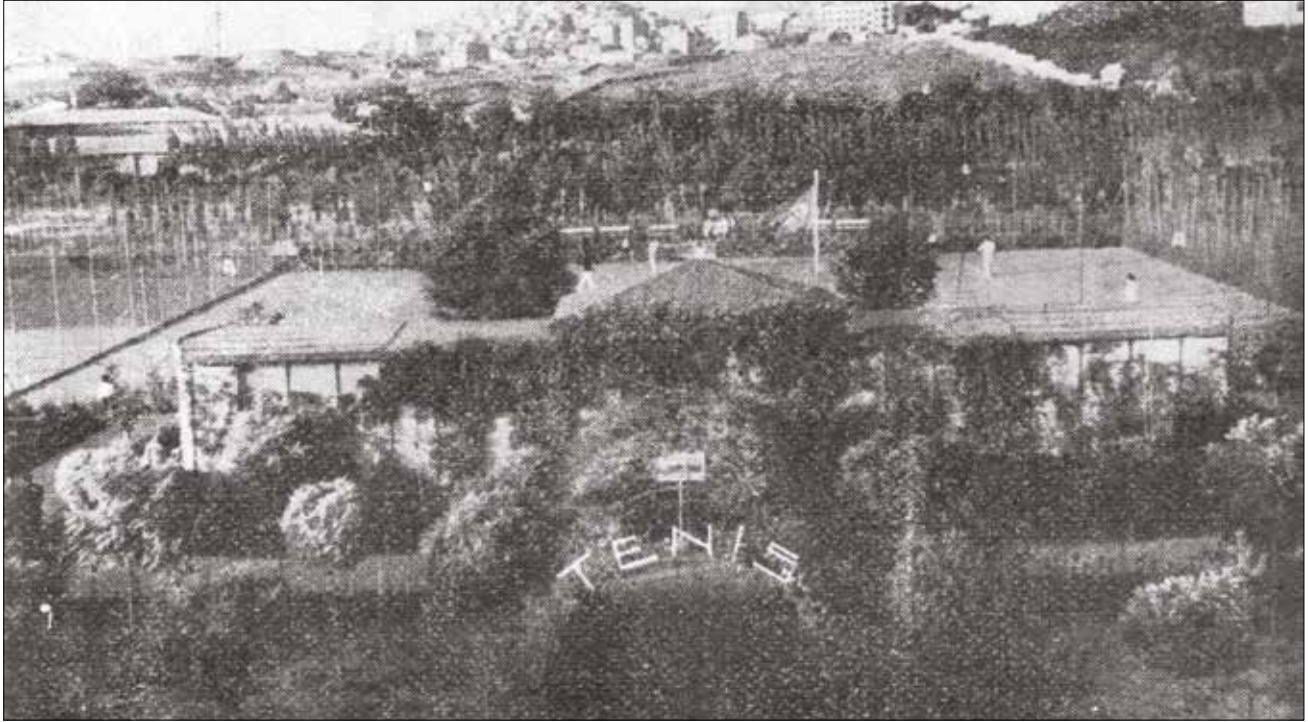

Figure 13 - Ankara Tennis Club seen from the marathon tribüne of 19 Mayıs Stadium, the club had 5 courts and a service shed at that time (Bükey 1942: 145) / 19 Mayıs Stadyumu Maraton Tribününden Ankara Tenis Kulübü, o tarihte kulüpte 5 adet kort ve bir servis barakası bulunmaktaydı.

training of athletes and in the organization of national and international tournaments (Bayraktar 2016: 77) (Fig. 15)²⁵.

The increasing popularity of the club and tennis as a sport eventually necessitated the construction of a better-equipped and designed building than the wooden service sheds, which lacked changing rooms, as when necessary, the players would have to use the showers beneath the Marathon tribune of the 19 Mayıs Stadium, located opposite²⁶. The club administration invited architect Reha Ortaçlı to prepare a design for a new tennis club building, which formally opened in 1954 and is still in use today, but with some changes. A publication prepared in 1957 by the Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü (General Directorate of Press and Tourism) for the promotion of Ankara as the new capital of the Republic mentioned the new swimming, horse riding and tennis facilities offering a broad range of sporting opportunities to the residents of Ankara, and the new building of Ankara Tennis Club was among the photographs published of the city's sporting venues (Fig. 16)²⁷:

“Türk millet ve Türk yurdu büyük terakki hamleleriyle medeniyet ve refah yolunda ilerlerken, Ankara’nın baş şehir olarak ve vilâyet olarak gösterdiği parlak inkişaf bu ileri gidişin en güzel örneklerinden birini ortaya koymuştur. Gerçekten 1950 den bu yana hummalı çalışmalarla geçen yıllar, bütün vatan sathında olduğu gibi, Ankara’da da imar ve kalkınmanın gönüllere ferahlık veren eserlerini canlandırmıştır. Kudret ve hızını Türk milletinin refah ve yükselme azminden alan yepyeni bir yaratıcı ruhla vatandaşa karşı yeni bir hizmet anlayışı, Ankara’nın taşında, toprağında âdeta altın harflerle yazılmış bir tarih sahifesi gibi okunmaktadır. Ankara, memleket bütününün seri inkişafını hassas bünyesinde aksettirerek büyüyor, güzelleşiyor, gittikçe daha müterakki ve medeni bir seviyeye doğru yükseliyor.

Bu küçük kitap 1950 den bugüne kadar yedi yıllık kısa devre içinde Ankara’nın nasıl muazzam ilerlemelerle ne ölçüde eser ve hizmetlere kavuştuğuna ve ne kadar büyük ümitlerle dolu kıymetli bir istikbale doğru sür’atle yol aldığını nazarlarda tecessüm ettirmek hedefini taşıyor. Fakat bu sahifelerde ifadesini bulan mesut inkişafın bir şehir ve bir vilâyetin hudutlarından taşarak bütün memleket ölçüsünde geniş ve beliğ bir mâna taşıdığı da bir hakikattir.”

The first major event to be hosted at the new club premises was the 1960 International Tennis Tournament organized by Yılmaz Öz, Vahit Önat, members of both the Kavaklıdere Sporting Club and the Ankara Tennis Club, and their friends, which took the international tournaments organized by the Tennis Fencing and Mountaineering Club (TED) in Istanbul as a model. The late General Cemal Gürsel, who was the nominal head of the military group who toppled the Government in May of 1960, was among the spectators of the final match²⁸.

²⁵ Erdal İnönü mentions in his memoirs that the intellectuals in Ankara in the 1940s frequented the Tennis Club, among whom were diplomats working in the Ministry of Foreign Affairs, Dündar 2012: 36-37.

²⁶ Personal communication with Yılmaz Öz.

²⁷ Önsöz (Preface), Büyük Ankaraya Doğru, Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü.

²⁸ Personal communication with Yılmaz Öz.

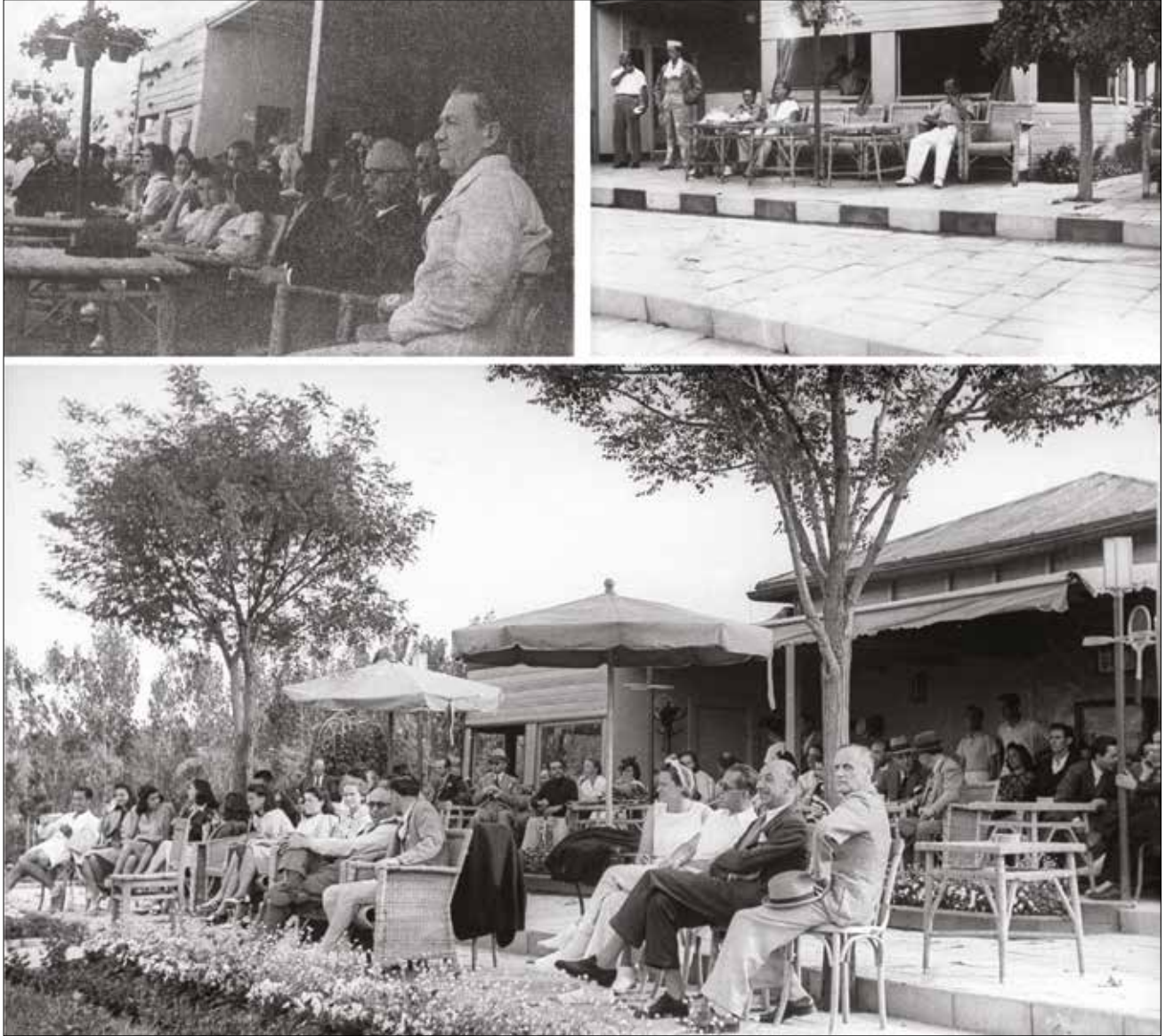

Figure 14 - Service sheds and the outdoor sitting area, top left: İsmet İnönü watching a match; bottom: Turkish Prime Minister Şükrü Saraçoğlu and American Ambassador Laurence A. Steinhardt (both wearing hats) with members of Turkish government and foreign diplomats during a match in 1942 (top: Ankara Tennis Club Archive, bottom: Hart Preston / The LIFE Picture Collection / Getty Images Turkey) / Servis barakası ve oturma alanı, sol üst fotoğrafta İsmet İnönü maç izlerken; altta Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Amerikan Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt (ikisi de şapkalı) meclis üyeleri ve yabancı diplomatlarla maç izlerken, 1942.

Figure 15 - News about the Ulus Cup held in Ankara in 1941 (Büyükyıldız 2009: 75) / 1941 yılında Ankara'da düzenlenen Ulus Kupası hakkında gazete haberi.

The club today covers an area of 21 decares and has a total of 18 indoor and outdoor tennis courts. The first eight courts, which formed the core of the club, have clay surfaces and are still in use, while the center court, which was presumably built in the late 1950s or early 1960s, also had a clay surface, but fell out of use for a while in the 1990s due to structural problems and difficulties experienced in maintenance. At present it is covered by a plastic casing and put back into use as an indoor court.

The club building has undergone several major and minor renovations since opening, including the addition of a new restaurant, a kitchen and games rooms from the 1970s onwards that gradually became what is now a two-story annex.

enlargements (1977, 1982, 1990, 1994), during which the door providing access to the tennis courts from the building was altered to include a windbreak hall (1977), a new restaurant space was added next to the building on the east (1990), the sloping east façade was breached to provide access to the new restaurant and a second story with a balcony was added to be used as a games room above the new restaurant (1995)³⁰. This gradually built two-story annex, in its final form, has a sloping flat roof and a series of slit windows with sunshades, similar to those used in the original building. Despite the efforts to establish an architectural reference to, and continuity with, the original building, the resulting two-story annex suppresses the unique mass composition and the authentic silhouette of the first building. Moreover, the dressing rooms that had been located at either end of the mezzanine floor and which had received light from the ribbon windows in the lateral façades were relocated below the tribunes of the center court at the beginning of the 1980s, and the resulting empty spaces on both ends of the mezzanine floor were rearranged into a games room, restrooms and new administrative offices and a meeting room. To provide light to the newly organized spaces, windows were opened in the blind walls on the two sides of the original façade, and with this perforation, the building lost its once tectonically well-balanced solid-void composition that had been compatible with its tapered form and its sloping roof slab. The most recent alteration involved the renovation of the restaurant within the annex in 2014, during which the slit windows opening onto the main entrance of the building were removed and replaced with a glass-to-floor window area to allow more daylight into the restaurant, while the canopy over the entrance was removed.

Despite all these renovations, the original club building has managed to retain most of the architectural features of its 1950s modernist design. The building was originally a compact two-story building with a distinctive silhouette (Fig. 17, 18) that was its most memorable feature, formed by the inclined wall that forms the lateral façade on the east and the concrete flat roof that slopes downwards at various angles from both lateral façades. The roof wraps the building like a folded plate, and the continuity of the roof slab in forming the lateral façades is accentuated by the white color of the projected bands. Apart from creating an authentic building profile, the slopes of the roof also serve to break the monotony of what would otherwise be a low rectangular building. The architectural language used throughout the building makes intelligent use of

slopes, angles and curved contours, thus embracing and articulating a non-orthogonal design.

The building has retained several other characteristic features, such as its exterior and interior ramps. The short outdoor ramp leads to the main entrance of the building on the stadium side (Fig. 19), and was covered by a canopy before 2014. Out of alignment with the façade, the ramp meets the entrance hall in an angular orientation at its northeast corner and stands independent of the building. Two cross-shaped, iron tubular columns on either side of the ramp had supported the smoothly curved canopy slab above until the canopy was removed during the renovation of the restaurant annex in 2014³¹. This was a typical example of the canopies built using cross-iron tubular column supports in the 1950s and 1960s, and so it can be said that the building has lost one of its most characteristic elements that had supported its modern architectural look. A second ramp is used in the interior as the main circulation element (Fig. 20). Composed of two long arms, the ramp skirts the entrance façade and connects the entrance hall to the mezzanine floor, providing a commanding view of the central two-story high sitting hall, with the courts on one side and a view of the stadium on the other. The gradual upward shifting of the horizontal modulation in the window area on the entrance façade refers to the slope of the ramp behind, and thus the kinetic orientation towards the upper floor. The mezzanine floor, formed from a curved slab forming an S-shaped contour, serves as a passage between the spaces on either side of the original building, and provides access to the flanking balcony (Fig. 21). The iron balustrade used along the ramps and the mezzanine is kept simple in design to enhance the spatial continuity in between the floors, and the articulation of the balustrades that encircle the two trophy display cabinets on the mezzanine floor is a refined detail that shows how, like the fireplace, space and its decorative elements were designed to form an integrated whole.

The tall, marble clad fireplace that flanks the landing of the ramp is another architecturally prominent component (Fig. 22). Designed as a thick, tall and tapered wall, it defines the spatial transition from the two-story high sitting lounge to the single-story hall. Acting also as a structural element for the mezzanine floor, the modern fireplace is in harmony with the non-orthogonal geometry seen in many other details of the building.

³⁰ These dates were garnered from the meeting minutes kept in the club archive; although the sequence, scale and type of change (whether renovation, alteration or new construction) in both the old kitchen and new restaurant area cannot be followed.

³¹ The canopy needed structural stabilization, and the club administration was planning to re-build it after the restaurant renovation. This is yet to be realized.

Figure 17 - Ankara Tennis Club (ATK) in 1957 and today (Ankara Tennis Club Archive; Gülşah Aykaç)
/ Ankara Tenis Kulübü (ATK) 1957'de ve günümüzde.

In its original form, the ground floor had been set aside for the entrance hall, sitting lounges and administrative offices, while the mezzanine floor contained the changing rooms. The entrance hall and the offices had been located on the stadium side, and while the ground floor still houses its original functions, the function of the upper floor has changed. The sitting lounge offers a commanding view of the tennis courts and is separated from the entrance hall by a level difference, and the exposed structural ceiling beams provide a visual articulation and an architectural decoration for the interior. The long window on the façade facing the courts was once a glass-to-floor window that allowed full view of the courts, but in 1977 it was altered to include a parapet wall. The fireplace stands between the second and the smaller sitting hall, planned as an extension to the high lounge, and this secondary hall has glass-to-floor windows. To provide outdoor access from this hall, the original window modulation was changed and a sliding door was added.

On the northeast façade overlooking the courts can be found a long balcony aligned with the window area of the main lounge below (Figures 23 and 24). Used as a spectating area for the courts, the balcony can be accessed from both the mezzanine floor and a cantilevered external staircase. The independently planned staircase is in an angular position with respect to the façade, and its wide landing functions as a second viewing terrace. The slender slabs, the staircase landing, which floats on two V-shaped supports, and the simple iron balustrades serve to lessen the physical presence of the balcony-staircase unit, preventing it from dominating or competing with the authentic tapered form of the building, and from obstructing its perception from the court side. The design altogether accentuates the horizontal and iconic silhouette of the building.

The façades were designed to suit the functions behind. The large window areas overlooking the courts on both floors, for example, provide a visual continuity between the interior and exterior, and hence comfortable spectating. Originally, this transparency

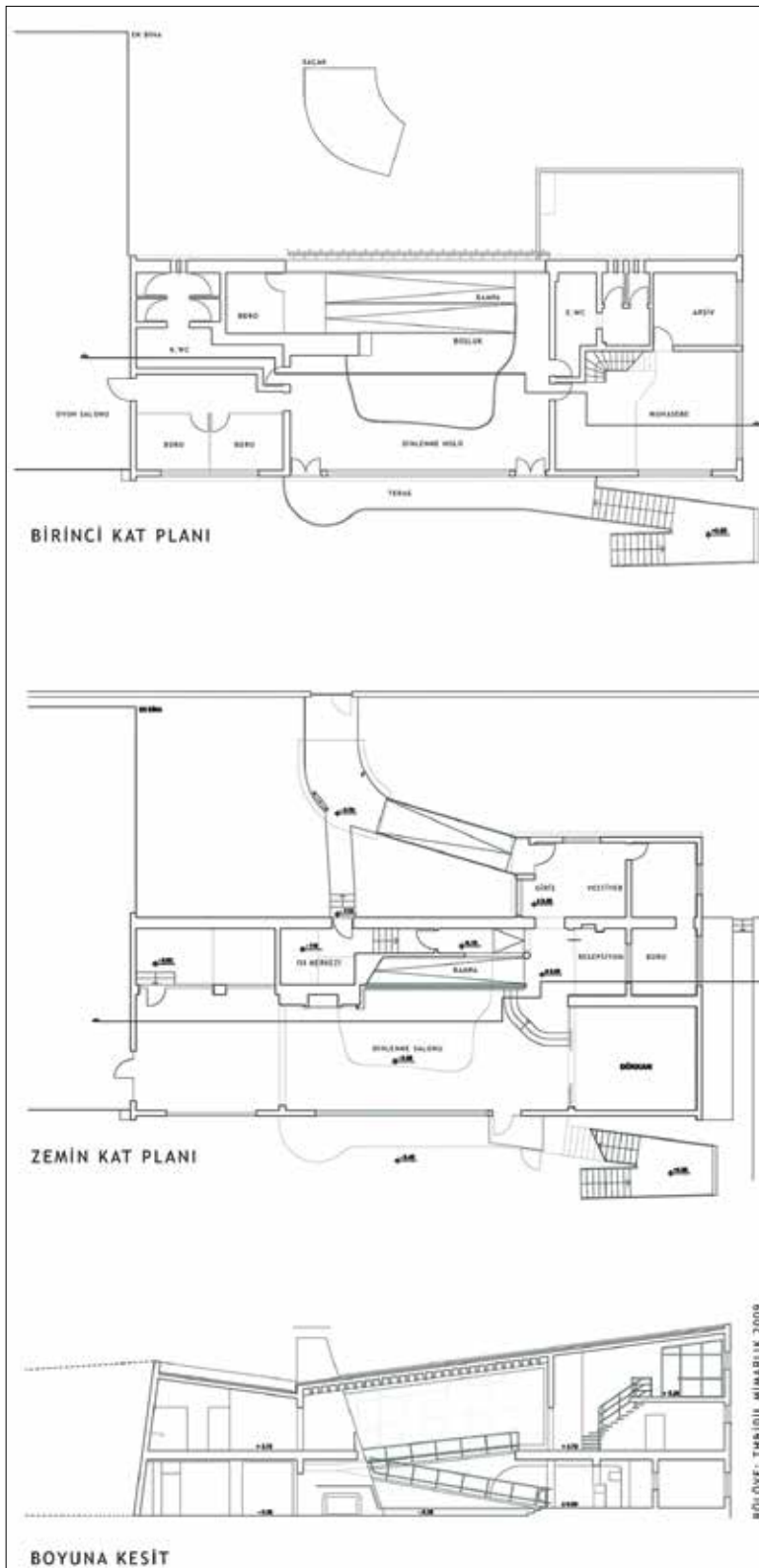

Figure 18 - Plans and section of the club building (TH&İDİL and TSMD Archive) / *Kulüp binasının planları ve kesiti.*

was balanced by leaving both sides blind, aside from the small sitting area on the ground floor. Behind the once blind façades were then, the changing rooms. The façade overlooking the stadium, on the other hand, is southwest oriented and is another architecturally distinctive part of the building (Fig. 19), featuring

a large and high window area over the entrance canopy. Its slanted form refers to the ramp behind. The glass surface is screened by a frame of vertical sunshades constructed out of grooved wood wool to provide climate comfort, which was a unique application for its time. The small bean-shaped decorative windows on this façade and the protruding concrete semi-circular double channel gutters along both long façades can be seen as complimentary figurative and expressionist details of the subtle modernist dialect in between the constituent architectural elements (Fig. 25).

The Ankara Tennis Club building embodies a strong sense of form and space, expressed with a plain architectural tectonic. Ortaçlı's specific goal was to create a clear perception of mass and an uninterrupted space, and the architectural elements forming the mass, space and the individual components, in this respect, utilize the dynamic impact created by the non-orthogonal geometry that is exploited in various ways and at different scales. This dynamism can be seen both inside and outside the building, and marries well with the building's function as a sporting venue. Common to all components of the building, such as the ramps, mezzanine floor, fireplace, balcony, roof, external staircase and bean-windows, is a non-orthogonal planning technique that creates a unified functional and aesthetic composition and forms an original, rich and individual architectural language. Building components such as gutters and sunshades serve beyond their technical functions as aesthetical apparatuses in this language. This non-orthogonal planning method creates a plain but powerful space and silhouette, identified by the architectural items themselves, such as the folding roof, the tall fireplace, the substantial ramp, the undulating mezzanine and the ceiling of exposed beams, and so demands no additional ornamentation or decoration. In short, the architecture becomes both the space and the decoration.

Figure 19 - Southwest facade and the outdoor ramp leading to the entrance, before the demolition of the canopy (TH&İDİL and TSMD Archive) / Güneybatı cephesi ve giriş rampası, giriş saçağı yıkılmadan önce.

Figure 20 - Main circulation ramp in the sitting hall (author) / Oturma salonundaki ana dolaşım rampası.

Figure 21 - Mezzanine floor and the trophy cabinets (TH&İDİL and TSMD Archive) / *Asma kat ve kupa dolapları.*

Figure 22 - Fireplace (author) / *Şömine.*

Conclusion

In a period that witnessed robust cultural changes following the application of the early Republican state policies of the 1930s, sport began to be implemented initially in the educational, industrial and urban contexts. Organizations founded to administer sporting pursuits led to the popularization of braches of sport that had previously been less practiced, or even unknown. Studies disseminating knowledge on both the training and technical aspects of such sports were published, and several sporting facilities were planned and realized across the country. Tennis, as a latecomer to Turkey, first found a niche in larger cities such as Istanbul, Izmir and Ankara, and from there it began spreading to other parts of the country, mostly via private tennis clubs, many of which became federated clubs under the umbrella of the related state institutions. The influence of these clubs grew as they began training professional tennis players, organizing national and international tournaments, arranging private and public teaching, and also establishing summer schools for children and young people. Many

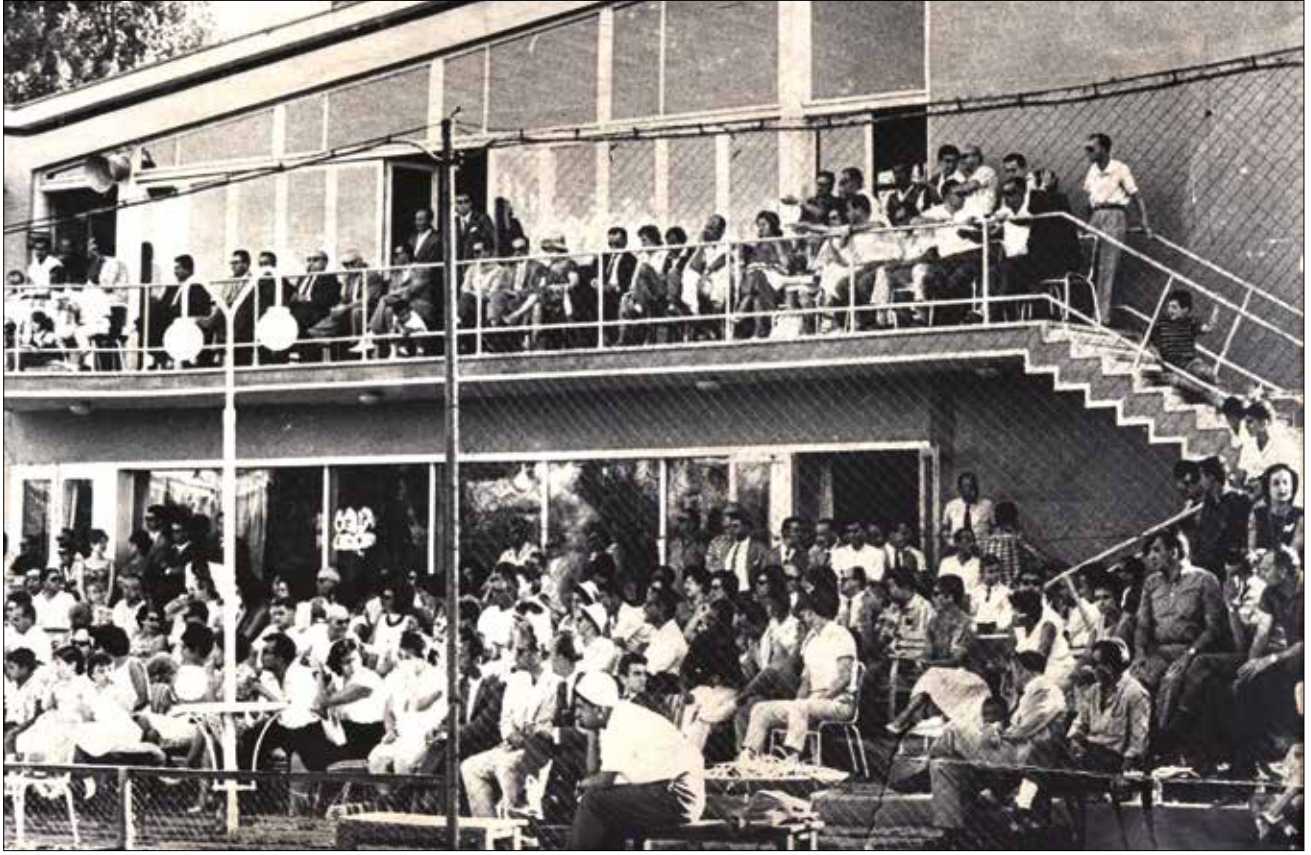

Figure 23 - Spectators watching a tournament match from the balcony, 1960s (Ankara Tennis Club Archive) / *Balkonda turnuva maçı izleyen seyirciler, 1960lar.*

Figure 23 - Balcony and the staircase (TH&İDİL and TSMD Archive) / *Balkon ve merdiven.*

Figure 25 - Bean-shaped windows on the southwest facade (Gülşah Aykaç) / *Güneybatı cephesindeki fasulye formu pencereler.*

Figure 26 - Yacht Club in Belo Horizonte in Brazil by Oscar Niemeyer, 1940-1942 (adapted from: <https://en.wikiarquitectura.com/building/yacht-club-in-belo-horizonte/#lg=1&slide=2>) / *Belo Horizonte'deki Yat Kulübü, Oscar Niemeyer, 1940-1942.*

clubs opened specifically designed buildings, although most had to wait some years following their foundation. These new club buildings were often designed by known architects of the time, such as those built for the Tennis, Fencing and Mountaineering Club (TED) in Istanbul and the Ankara Tennis Club (ATK) in Ankara, which became vibrant venues offering a medium for sporting, recreation and socializing, especially in the first few decades of the Republic. Many other such venues were built in the decades that followed, and this contributed greatly to the development of competitive tennis and also to its non-professional teaching in the form of tennis camps and schools in Turkey, and these clubs flourished in later decades in terms of their enhanced facilities and member capacities. As a sporting branch with nationwide appeal, tennis is currently played and practiced in more than 200 clubs in Turkey³².

The Ankara Tennis Club building is an iconic example of modern architecture. Built at the beginning of the 1950s, but consistent with the modernization drive in Turkey in the early years of the Republic, it was contemporary in

both concept and architecture. Its bold form, silhouette and façades are typical of an architecture that is unique and timeless. Features like its sloping roof slab, its tapered surfaces and its ramps are contemporary, and can be compared in many ways to examples built elsewhere in the world at the time. The Yacht Club in Belo Horizonte in Brazil by Oscar Niemeyer, for example, is a similarly iconic building, built between 1940 and 1942, and also featuring a sloped flat roof, an exterior ramp, an open space and glass façades (Fig. 26). These canonic design references of modernism can be seen in both buildings, although they were designed almost a decade apart. Ortaçlı, unlike his colleagues who designed the Tennis, Fencing and Mountaineering Club (TED) in Istanbul in a more classical sense, preferred a modernist approach that suited well the spirit of furnishing the country with modern sport venues in which both traditional and Western originated sports could be practiced. Aware of his contemporaries, their work and the prevailing trends, Ortaçlı envisioned the construction of a bold, modern and iconic building next to the first stadium in Turkey.

Several modernist buildings have already been demolished in Turkey, for various reasons. The Tennis, Fencing and Mountaineering Club (TED), for example, which was one of the first sporting clubs to obtain a building designed specifically for its needs, was demolished in 1988 to make room for a luxury hotel. Many of those that have been lost were representative of modern architecture in terms of their spatiality and refined details, while similar buildings abroad are still functioning according to their original purpose. The Ankara Tennis Club building, despite the many architectural changes and the additions since the 1960s, has retained much of its modernist essence, and as such is a rare and well-appreciated example in Turkey.

Acknowledgements

I offer my sincere thanks to the following for their help and support in gaining access to information and materials for this research: Yılmaz Öz, Fatih Cengiz Öz, Cem Tınaz and Board of the Tennis Fencing and Mountaineering Club, Ayhan Onaycı and the Board of the Kavaklıdere Social Club, Zeynep Göle and Board of the Ankara Tennis Club, Hasan Özbay and Türk Serbest Mimarlar Derneği and Sami Tümüç and SEKA Documentation Center; and to Güliz Korkmaz Türkeş and Irmak Köseoğlu in their editorial help to prepare the figures.

³² <http://i-kort.ttf.org.tr/KulupListesi.seam?firstResult=0&cid=74462> (accessed 29.11.2017:10.39).

Bibliography

- AKIN, Y., 2004.
“Gürbüz ve Yavuz Evlatlar”, Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor. İletişim Yayınları.
- AKKAYA, F., 1989.
Ömrümüzün Kilometre Taşları, STFA’nın Hikayesi. Cep Kitapları A.Ş.
- ALSAÇ, O., 1946.
“Spor Alanları El Kitabı Üzerine, Tenkit”, Mimarlık 5-6: 37-38, 45.
- ASİLİSKENDER, B., 2009.
“Anadolu’da ‘Modern’ Bir yaşam Kurmak: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları”, ed. Ali Cengizkan. Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent: 111-129. Arkadaş Yayınları.
- ASLANOĞLU, İ., 2001.
Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, 1923-1938. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ATALAY FRANCK, O., 2015
Politika ve Mimarlık: Ernst Egli ve Türkiye’de Modernliğin Arayışı (1927-1940). trans. Ogün Duman. Mimarlar Odası Yayınları.
- ATAOĞLU, S., 2000.
İstanbul Ermenilerinin Spor Tarihi, Tarih ve Toplum 34/202.
- BABA, N., 1940.
Tenis ve Hokey. T.C. Yüksek Ziraat Enstitüsü Neşriyatı, Talebe Ders Kılavuzu 22.
- BAYRAKTAR, N., 2016.
“Başkent Ankara’da Cumhuriyet Sonrası Yaşanan Büyük Değişim: Modern Yaşam Kurgusu ve Modern Mekanlar”, Ankara Araştırmaları Dergisi 4/1: 67-80.
- BÜKEY, A. K., 1942.
Tenis, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü.
- BÜYÜK ANKARAYA DOĞRU, 1957.
Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü.
- BÜYÜKYILDIZ, F., 2009.
Başka Kent Ankara. Phoenix Yayınevi.
- CANDAN, N. and BAĞIRGAN, T., 2010.
“Türk Ocaklarından Halkevlerine: Türkiye’de Sporun Erken Dönem Öyküsü,” Gazi Beden Eğitim ve Spor Bilimleri Dergisi XV/3: 17-32.
- CEMAL, N., 1934.
“Tenis, Futbol Sahaları”, Arkitekt 11/47: 320-321.
- ÇİNİCİ, D., 2015.
“Başkent Ankara’nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü”, Ankara Araştırmaları Dergisi 3/1: 13-41.
- DÜNDAR, C., 2012.
Anka Kuşu, Erdal İnönü Anlatıyor. Can Yayınları.
- EKENCİ, G. and SERARSLAN M. Z., 1997.
“Gelişim Aşamaları Bakımından Türk Spor Teşkilatı ve Değerlendirmesi”, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi 3: 72-81.
- ERSİN, N., 2007.
“80. Yıla Doğru”, Kavaklıdere Sporting Kulübü Bülteni, Aralık: 5-6.
- EVCİN, E., 2014.
“Atatürk’ün Spora ve Sporculara Bakışı”, Tarih Araştırmaları Dergisi 33/55: 303-377.
- FENERBAHÇE 100. YIL ALMANAK, 3.vols. 2007.
- FİŞEK, K., 1983.
“Türkiye’de Spor”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İletişim Yayınları.
- FİŞEK, K., 1980.
Spor Yönetimi. Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını.
- GÖKSEL, A. E. 1999,
Bir Sadakat Hikayesi, Maçka Palas. Körfezbank.
- GÜNEY, R. and AYSU F., 1945.
“Tenis, Eskrim ve Dağcılık Kulübü”, Arkitekt 05-06 (161-162): 97-99.

HİÇYILMAZ, E., 1974.

Türk Spor Tarihi. Demet Ofset.

İMAMOĞLU, B., 2009.

“Seyfi Arkan ve Kömür İşçileri İçin Konut: Zonguldak; Üzülmüş ve Kozlu”, ed. Ali Cengizkan. Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent: 131-155. Arkadaş Yayınları.

KAHRAMAN, A., 1995.

Osmanlı Devleti’nde Spor. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1697, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi 27, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü.

KILIÇ, M., 2013.

“Tek Partili Dönemde Türkiye’de Modern Sporun Teşekkülü”, Tarih Okulu 14/İlkbahar-Yaz: 27-53.

KORKMAZ, Z., 2007.

“Ankara 19 Mayıs Stadyumu’nu (Ankara Milli Stad’ını) Okumak: Erken Cumhuriyet Döneminde Mekan, Toplumsal Yaşantı ve İdeoloji İlişkisi”, (unpublished MArch thesis: Gazi University, Department of Architecture. Ankara).

MİNKARİ, M. R.,

250 Resimle Tenis Nasıl Öğrenilir, Nasıl İlerletilir. Spor Ansiklopedisi 1: Tenis.

NEAVE, L. D., 1978.

Eski İstanbul’da Hayat (Twenty Six Years in Bosphorus, published in 1933). trans. Osman Öndeş. Tercüman 1001 Eser, no:128.

“Osmanlı’nın da Wimbledon’ı vardı!”

<http://www.milliyet.com.tr/osmanli-nin-da-wimbledon-i-vardi--gundem-2485608/>

ÖKTEM, S., 2009.

“Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve Yerleşimi”, ed. Ali Cengizkan. Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent: 157-175. Arkadaş Yayınları.

ÖZBAY, A., 2010.

“Reha Ortaçlı’ya Mahcup Bir Veda”, Serbest Mimar 5: 21.

ÖZGENEL, L., 2010.

“Reha Ortaçlı (1921-2010) Anısına - Ankara Tenis Kulübü”, Bülten - Mimarlar Odası Ankara Şubesi 80: 36-39.

ÖZGENEL, L. and YONCACI, P., 2005.

“Ankara Tenis Kulübü, Modern Şehrin Spor Kompleksi”, Modernizmin Yerel Açılımları, İzmir, DOCOMOMO Poster Sunuşu.

SANDALCI, M., 2000.

Max Fruchtermann Kartpostalları, 3 vols. Koçbank.

“Stadyomumuz Eşsiz bir Eser Olacaktır”, Ulus Gazetesi 03.08.1935: 1, 5

ŞENOL CANTEK, F. and YARAR, B., 2009.

“Erken Cumhuriyet Dönemi Dergi ve Gazetelerinde Spor ve Kadın (1928-1960),” İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi 29: 201- 218.

TEVFİK, M., 1926.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Tenis Heyeti Müttehidesi: Tenis (Osmanlıca-in Ottoman Turkish). Vatan Matbaası.

TUNALI, U., 2005.

“1929 Yılı’nın Ankara’sı”, Kavaklıdere Sporting Kulübü Bülteni, Haziran: 4-5.

ÜNALIN, Ç., 2010.

“Usta Bir Mimar, Güzel Bir İnsan: Nejat Ersin”, Serbest Mimar 5: 13-17.

YARAR, B., 2014.

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Modern Sporun Kuruluşu”, Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi 21: 301-317.

YILDIZ, D., 1979.

Türk Spor Tarihi. EKO Matbaası.

ZEYBEKOĞLU, S., 2009.

“Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Sanayi Komplekslerinin Mekânsal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa, Eskişehir”, ed. Ali Cengizkan. Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları: Yaşam, Mekan ve Kent: 215-253. Arkadaş Yayınları.

ESKİŞEHİR’DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

THE TRACES OF MODERN MEMORY IN ESKİŞEHİR

Deniz ÖZKUT *

Makale Bilgisi

Başvuru: 22 Mayıs 2017

Hakem Değerlendirmesi: 22 Mayıs 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.002

Article Info

Received: May 22, 2017

Peer Review: May 22, 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.002

Özet

Eskişehir kentinin Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya çıkan modern dokusunu vurgulayan bu yazı, 1894-1979 yılları arasında Eskişehir’de üretilmiş modern mimarlık örneklerini, “modern mimarlık mirası” bağlamında ele almaktadır. Geleneksel kentin modern kente evrilmesi sürecinde, kentte beliren sanayi lekeleri itici bir güç oluşturmaktadır. Bünyesindeki sosyal donatı alanları olan sanayi yerleşkeleri, çeperindeki örgütlü yeni konut alanları ile fiziksel ve sosyo-kültürel olarak, organik bir ilişki kurmaktadır. Bu ikilinin yarattığı ortamda, yeni kentin yaşam biçimini ve yeni alışkanlıkları besleyecek sosyal donatı alanları da hızla kentteki yerini almıştır. Bir taraftan, bu ilişki, kentin fizyonomisini belirlerken; diğer taraftan, demiryolunun 1893 tarihinde kente gelmesiyle birlikte başlayan kentin modern tarihi, mimari üslup ve kentsel mekan organizasyonu bakımından üç farklı dönem oluşturmaktadır. Tüm bu süreç boyunca, modern ideoloji ile üretilen tüm yapı ve yerleşkeler ile modern kamusal alanlar bünyelerinde barındırdıkları “simge” ve “belge”, “kimlik”, “mimari ve teknik”, “işlevsel ve ekonomik”, “süreklilik”, “anı”, “özgünlük” ve “bütüncül olma” değerleri ile, öne çıkmaktadırlar. Tüm bu metin örüntüsü içinde, sanayileşmenin ve Cumhuriyet modernleşmesinin tüm özelliklerini kente sızdırdığı, kentin kendine ait olan Modern’i üretmeye başladığı ve sonuç olarak bütün modern dönem kenti binalarının, dolayısıyla modern kentsel dokunun korunması gerekli bir modern mimarlık mirası olduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern mimarlık mirası, koruma, Eskişehir.

* Doç.Dr., e-posta: dozkut@gmail.com

Abstract

Emphasizing the modern texture of the city of Eskişehir with the Republican era, this article considers the examples of modern architecture produced in Eskişehir between 1894-1979 in the context of “modern architectural heritage”. In the process of evolving the traditional city to the modern city, Industrial zones are creating a driving force. Industrial settlements, enriched with various social facilities, establish an organic relationship with new organized residential areas on their periphery, physically and socio-culturally. Within this new urban context, new public functions took its place in the city in order to feed the new city’s lifestyle and new habits. On the one hand, this relationship was determining the physiognomy of the city; on the other, the modern history of the city, which started with the arrival of the railway in 1893, constitutes three different periods in terms of the architectural style and urban space organization. Throughout this process, all the structures and settlements produced by modern ideology and modern public areas emerge with “symbol” and “documentary”, “identity”, “architectural and technical”, “functional and economic”, “continuity”, “authenticity” and “integrity” values. It is emphasized that in all this textual structure, all the features of industrialization and Republic modernization were penetrated into the city, moreover the city starts to produce its own Modernity and as a result, all modern city-buildings and texture is a necessary modern architectural heritage.

Keywords: Modern architectural heritage, conservation, Eskişehir

Giriş

Geleneksel tarihi dokusu ile popülerleşen Eskişehir kentinin, Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya çıkan modern dokusunu vurgulayan bu yazı, 1894-1979 yılları arasında Eskişehir’de üretilmiş modern mimarlık örneklerini, “modern mimarlık mirası” bağlamında ele almaktadır¹. Buradan hareketle yazı, modern mimarlık mirasının korunmasına koşut olarak, Eskişehir’deki modern dokunun ve tekil yapıların barındırdıkları değerleri tartışmayı hedeflemektedir. Bir yandan da, modernizmin yerel izler barındırdığı ve kentin fizyonomisine doğrudan etki ettiği modern örneklerin benimsenmesi ve sürekliliğinin sağlanmasına dikkat çekmektedir.

Koruma eylemine yönelik uygulamaların önemli bir ayağını yasal mevzuat oluşturur. Bu bağlamda, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası kapsamında, modern mimarlık mirasının korunmasına yönelik açık bir hüküm bulunmamakta; buna karşın, 6. maddede korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları tanımlanırken, “a” bendinde “19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar” biçiminde bir anlatımla zaman boyutuna kısıtlama getirilmektedir. Ancak “b” bendinde, “...Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup, önem ve özellikleri bakımından Kültür Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar” ve “d” bendinde ise, “...Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar” yasa kapsamına alınmıştır. “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tesbit ve Tescili Hakkında Yönetmelik”te ise yasadaki ölçütlere ek olarak bir taşınmazın “strüktürel, dekoratif, yapısal durum, malzeme, yapım teknolojisi, şekil bakımından özellik arzemesi” öngörülmüştür (Madran, 2006). Oldukça kısıtlı olan bu içeriği 662 sayılı “Tescil Kaydı Bulunmayan Taşınmaz Kültür Varlığı Özelliğindeki Yapılar ve Yapı Elemanları”na yönelik ilke kararı ile destekleyerek, “Erken Cumhuriyet Dönemi Yapıları” ve “kamu kurum ve kuruluşlarınca kullanılan ve yapıldığı dönemin mimari özelliklerini taşıyan yapıları” kültür varlığı olarak korumak mümkündür. Halihazırda modern mimarlık mirası kapsamındaki kültür varlıklarının tescillenerek koruma altına alınması mevzuatın bu ifadelerine dayanmaktadır.

Türkiye’de modern mimarlık ürünlerinin koruma alanının bir parçası olarak değerlendirilmesinin tarihi oldukça

yenidir. 20. yüzyıl sonunda modern mimarlık mirasının gündeme gelişiyle birlikte, kavram ve ölçütlerin yeniden tanımlanması, yeni kavram ve ölçütlerin de koruma kuramı içinde değerlendirilmesi gerekmiştir (Omay Polat, 2008: 124 vd.). Değerlendirmeler sonucunda, modern mimarlık mirasının korunmasının önündeki en önemli engelin, bu mirasın korunmaya değer olduğunun kabul edilmemesi olduğu söylenebilir (Altan Ergut, 2013): kabul edilmeme nedenleri, toplumda bu yapıların korunması gerekli anıt olarak algılanmasındaki sorunlar; koruma ölçütlerinin, özellikle eskilik/yenilik değerinin yeniden tartışılması (Omay Polat, 2008: 124); bu dönem yapılarında kullanılan farklı malzeme ve yapım teknikleri ile ilgili özellikler ve işlev değişiklikleri olarak belirlemektedir.

Çağdaş koruma öğretisinde ise, koruma, kültür varlığının özgünlüğünü ve bütüncülüğünü koruyan, niteliklerini ve değerlerini yaşatmak ve geleceğe aktarmak için yapılan müdahalelerdir. Madran’a göre, modern mimarlık örneklerine yönelik öne çıkan korunması gerekli değerler, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamını mekâna yansıtması ve “toplumsal hafıza”yı oluşturması nedeniyle taşıdığı “simge değeri” ve “belge değeri”, kentsel belleğin bir parçası olarak “kimlik değeri”, yapıldığı dönemin tasarım ve mimari anlayışını yansıtması ve uygulanan mimari teknik açısından “mimari ve teknik değer”, toplumun gereksinmesini halen karşılayabilmesi açısından “işlevsel ve ekonomik değer”, kendisine çağdaş toplumda bir yer bulabilmesinden kaynaklanan “süreklilik değeri”, belleğimizdeki bir olayla ilişkisi bakımından “anı değeri”, ilk tasarım ilkeleri ve uygulama tekniklerini koruması bakımından “özgünlük değeri” olarak belirlemektedir/öne çıkmaktadır. Omay Polat ise, bütün bu değerlerin yanında, modern mimarlık ürünlerini daha önceki dönemlerden ayıran tasarım ölçütlerinin yapıların tüm detaylarında bulunduğundan, “bütüncül olma değeri”nin modern mimarlık mirasının geçerli temel ölçütlerinden biri olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu hukuki ve kuramsal çerçeve ile, sosyo-kültürel anlayışın yarattığı çelişkiler bağlamında, Eskişehir’deki modern mimarlık örneklerinin, “miras” olarak değerlendirilme ölçütleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eskişehir’in Modernleşmesi

Eskişehir’deki modern mimarlık mirası ölçütlerinin kentteki modern doku üzerinden tartışılabilmesi için, öncelikle kentin modernleşme hikayesini bütüncül ve farklı bakış açılarından değerlendirmek doğru olacaktır. Modern kente evrilme bağlamında, kentte beliren sanayi lekeleri itici bir güç oluşturmuştur. Bu sanayi yerleşkelerine eklenen ve bunlarla fiziksel ve sosyo-

¹ Bu konuda, “DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI” kapsamında “Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi” (2010) hazırlanmış; Anadolu Üniversitesi bünyesinde “Eskişehir Modern Mimari Mirasının Araştırılması ve Belge-lenmesi”, (2014, Proje No. 1110F159), başlıklı bir bilimsel araştırma projesi yapılmıştır.

kültürel olarak doğrudan ilişkili olan örgütlü yeni konut alanları ise, kentin fizyonomisini belirleyen diğer önemli kent parçalarıdır. Sanayi yerleşkeleri-konut alanları birlikteliği yeni birtakım ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olmuş; kent dönüşmeye ve kendine ait “modern”i üretmeye başlamıştır. Böylelikle, yeni yaşam biçimini ve alışkanlıkları besleyecek sosyal donatı alanları hızla Eskişehir’de yerini almıştır.

DOCOMOMO²’nun modern mimarlık ürünlerini kapsayan zaman aralığını 1920-70 yılları arasında kabul etmesine rağmen, modernleşmenin önemli göstergelerinden biri olan Berlin-Bağdat demiryolunun 1893 tarihinde Eskişehir’e ulaşması ile kentin modern tarihinin başladığı söylenebilir. Bu kırılmayla, küçük bir Anadolu kasabası iken modern dünyaya eklemleme çabası ile beliren modern doku, kenti farklı bir biçimde dönüştüren sanayi, kamu ve sivil mimarlık örneklerini kente kazandırmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kent bir yandan modern ulaşım sistemleri, sanayi yerleşkeleri ve yeni konut alanları ile, tren garı ve civarında modern kamusal alanları inşa ederken, diğer taraftan Odunpazarı semtindeki geleneksel tarihi doku varlığını sürdürmekte; bu da kentte ikili bir durum yaratmaktadır. Kenti biçimlendiren bu iki farklı dünya, birbirlerine yeni açılan bulvarlarla bağlanmakta; modernist ideolojinin yerelle buluşması, Eskişehir’i modern bir kente dönüştürmektedir. Kentlinin hafızasını Eskişehir’deki bu çoğul kimlik oluşturmaktadır (Lev. 1).

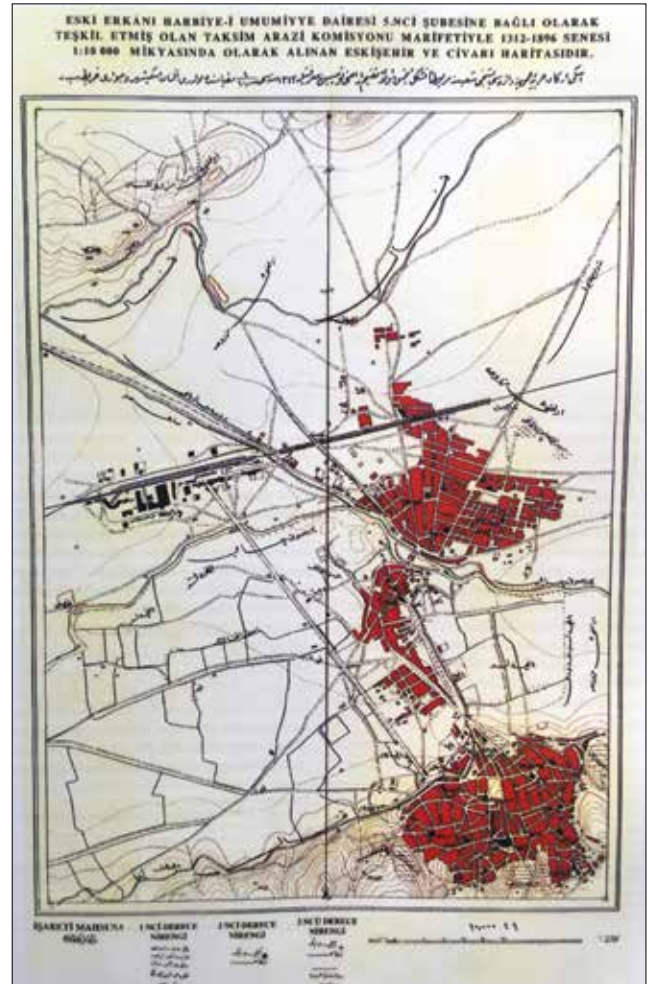
Eskişehir’in Modern Dönemleri

1894-1979 yılları arasında Eskişehir’de üretilmiş modern mimarlık örnekleri, kentin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sürecinin yansıması olmuştur. Bu sürecin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, Eskişehir’in modern mimarlık mirası kapsamında, mimari dilin ve üslubun farklılaştığı üç dönemden söz edilebilir³. Bununla birlikte, sadece mimari dilin ve üslubun değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dinamiklerin değişmesi ve kenti dönüştürmesi sonucunda, kentsel mekanların da farklılaştığını belirtmek gerekir. Tam bu noktada, farklı mekânsal, biçimsel ve sosyo-kültürel özellikler barındıran bu dönemlerin her birinde, kenti dönüştüren ve itici bir güç olarak öne çıkan bazı yapı gruplarından söz etmek mümkündür.

² DOCOMOMO, “Modern hareketin yapılarının, sit alanlarının ve mahallelerinin belgelenmesi ve korunması” hedefiyle 1988 yılında kurulan ve 66 ülkede çalışma grupları olan uluslararası bir örgüttür. Yirminci yüzyılda üretilen modern mimarlığın belgelenmesi ve korunması alanında çalışmak üzere, 2002 yılında DOCOMOMO_Türkiye Çalışma Grubu kurulmuştur (Altan Ergut, 2013).

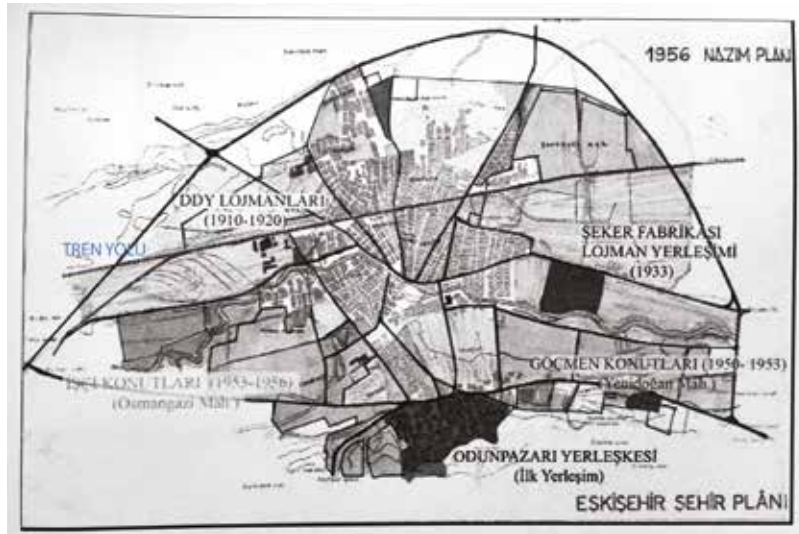
³ Bu dönemleme, 2010 yılında “DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI” kapsamında hazırlanan “Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi”nde önerilmiştir.

Dönemlerden ilki, 1894 tarihinde cer atölyesinin kurulması ile başlayan dönemdir. Bu tarihte işletmeye açılan Bağdat-Berlin demiryolunun ortaya çıkardığı ekonomik yaşamdaki canlanmaya rağmen, 1839-1922 yılları arasında, sanayi öncesi kent yapısı özellikleri ön plana çıkmaktadır. Kentin mekânsal örüntüsünde, yamaca yerleşerek Kurşunlu Külliyesi etrafında gelişmiş Odunpazarı geleneksel konut bölgesi ile, Odunpazarı’nın aşağı düzlüğünde Porsuk Çayı kenarında Köprübaşı Bölgesi’ndeki tek katlı geleneksel çarşı ve hamamlar olmak üzere iki bölge öne çıkmaktadır. 1896 yılında askeriye tarafından üretilmiş kent haritasında dikkat çeken üçüncü leke ise, tren garı ile birlikte, civarında belirmeye başlayan yeni modern dokudur (Şek.1). Bu dönemde, daha çok Birinci Ulusal Mimari üslubunu taşıyan, anıtsal kimliği olan ve modern ideoloji ile üretilmiş yapılar ve yerleşkeler göze çarpmaktadır.

Şekil 1 - Eski Erkanı Harbiye-i Umumiyye Dairesi 5. Şubesine bağlı Taksim Arazi Komisyonu tarafından 1896 (1312) yılında 1:10.000 ölçekli olarak üretilmiş Eskişehir haritası (Ed.P.Safi, 2009, s.115) / *Eskişehir map produced by Taksim Land Commission of the 5th Branch of Old Public Military Academy in the scale of 1: 10,000 in 1896 (1312)*

ESKİŞEHİR'DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

Levha 1 - Demiryolunun kente ulaşmasının ardından, tarihi Odunpazarı yerleşkesi dışında gelişen modern kent dokusu ve tren garı.
(harita: Yılmaz, 2009, s.102; Sarıöz, 1997, s.73, 82; Ed.P.Safı, 2009, s.152) / After arrival of the railway to the city, the modern urban texture and railway station, which was developed outside the historical Odunpazarı settlement

1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesi ile, II. Dünya Savaşı sonuna kadar içe dönük kalkınmacı bir politikanın etkin olduğu ikinci dönem başlar. 1930'larda başat bir öneme sahip bulunan demiryolları, bölgeleri birbirine bağlayarak sanayi ve ticaret etkinliklerini ulusal ve bağımsız kılar (Arıtan, 2008). Modern kamusal alanın inşa edildiği Eskişehir'de, neden-sonuç ilişkileri üzerinde şekillenen "rasyonel", eşitlik ve dayanışma ilkelerini baz alarak sosyalist ideolojiye referans veren "kolektif" ve "devlet merkezli" bir anlayışla (Arıtan, 2008) kamu yatırımları ve sanayi tesisleri yoğun bir biçimde kurulur. Kentin Köprübaşı, Hamamyolu ve Odunpazarı gibi geleneksel kamusal alanlarının yanında, "Vilayet Meydanı" gibi resmi kamusal alanı, tren garını Odunpazarı geleneksel dokusuna bağlayan İstasyon Caddesi gibi yeni ana arterler ve bulvarlar oluşur (Lev1). İlk olarak, 1945 yılında Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Fen Heyeti tarafından kentin Hükümet Konağı ve çevresinin 1/1000 ölçekli mevzi imar planı ve meydan düzenlemesi yapılır. Böylelikle, Hükümet Konağı ile birlikte Adliye Binası ve Merkez Bankası'nın tanımladığı kentin ilk idari merkezi ve meydanı oluşmuştur (Koca ve Karasözen, 2010). 19.yüzyılın sonundan itibaren oluşmaya başlayan sanayi yerleşkeleri ve konut alanlarını destekleyecek, banka, okul, müze, otel, otogar, sinema gibi her türlü sosyal ve kamusal donatının da bu dönemde hızlı bir biçimde tamamlandığı görülmektedir. 1925 yılında Belediye teşkilatının kurulduğu dönemde, kentte belirgin bir konut gereksinimi olmamış; 1940'lı yıllara gelindiğinde, konut yapımında artış görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte, Odunpazarı geleneksel yerleşim bölgesinin üst gelir grupları, bölgeyi terk ederek yakın çevresinde inşa ettikleri ikişer üçer katlı bahçeli kârgir modern konutlara taşınmışlar (Akin Güler ve Karasözen, 2017); kentteki geleneksel-modern ikilemi belirginleşmiştir. Hatta, tren garı civarındaki yeni modern konutların benzeri konutlar, yamaçta kalan Odunpazarı geleneksel dokusu içine de sızmıştır.

Üçüncü dönemin başlangıcı, 1949'da II. Dünya Savaşının bitimidir. Kentteki fabrika ve atölyeler, Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'lere kadar nüfusun artmasında önemli rol oynamış, kentin "işçi ve memur kenti" kimliği kazanmasına neden olmuştur⁴. 1950-60 yılları arasında, Balkan göçmenleri, sel felaketinde evsiz kalanlar ile işçi ve memurlar için, konut ihtiyacı, lojmanlar ve konut kooperatifleri yoluyla çözülmeye çalışılmış, devlet bankaları ve kurumlarıyla desteklenerek kurulan yedi ayrı kooperatif aracılığıyla 1.290 konut üretilmiştir (Akin Güler ve Karasözen, 2017). Sanayi yerleşkeleri civarında bulunan, kentin fizyonomisini dönüştüren

"bahçeli ev" tipi konutların yer aldığı Osmangazi, Sümer ve Ertuğrulgazi mahallelerindeki kooperatif konutları da, bu dönemde inşa edilmiştir. 1950-60 döneminde, özellikle küçük sanayi kollarının oluşmaya başladığı; 1960-70 döneminde ise sanayi gelirlerinin artarak tarım gelirlerinin azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, kentte meydana gelen hızlı mekânsal gelişme sonucunda, Eskişehir Fabrikalar Bölgesi, kent için önemli bir merkez haline gelmiştir (Şensoy ve Üstün, 2016). Eskişehir'in Berlin-Bağdat hattının⁵ yapımına kadar geri giden sanayi tarihinin (Tekeli, 1976:248) yarattığı sanayi kültürünün izleri, söz konusu fabrikalar bölgesinde oldukça belirgin bir biçimde izlenmektedir. Eskişehir modernleşmesinin üçüncü döneminde, Türkiye'de modernleşmenin yarattığı daha köklü mekânsal dönüşümler ortaya çıkmış, mimaride Amerikan modernizminin –Uluslararası Üslubun- etkileri belirilmiş, liberal ekonominin önünün açılmasıyla birlikte özel sektör mimarlık alanına girmiş ve serbest mimarlık kariyeri başlamış (1954 yılında Mimarlar Odası'nın kurulmuş) ve tüm bu değişimlerin yansımalarını taşıyan ulusal mimari proje yarışmaları önemli olmuştur (Sayar, 2004). Bu süreçte paralel olarak, 1950'li yıllarda üç ulusal yarışma da Eskişehir'de yapılmış, üç seçkin bina Uluslararası Üslubun "yerli" örnekleri olarak kentin fizyonomisine eklenmiştir.

Eskişehir Modern Mimarlık Mirası ve Koruma Ölçütleri

Eskişehir'in modernleşmesine ilişkin genel bir çerçeve oluşturulmasına yönelik olarak tanımlanan bu üç dönem bağlamında, kentin modern dokusunu oluşturan yerleşke ve yapılarına bakıldığında, farklı dönemlerde öne çıkarak kenti biçimlendiren ve kent belleğinde yer eden 6 farklı grup dikkati çekmektedir: Özellikle ikinci Döneme damgasını vuran sanayi yerleşkeleri ve yapıları, ikinci dönemde belirginleşmeye başlayarak sonraki dönemde hız kazanan tekil konutlar, sanayi öncesi kent yapısının var olduğu ilk dönemde geleneksel tarihi doku ile doğrudan ilişkili bir biçimde konumlandırılmış modern ideolojiye sahip okullar ile, içe dönük kalkınmanın etkin olduğu ikinci dönemde kent merkezinde belirgin bir kentsel leke oluşturan teknik okullar, modern kamusal alanın yoğun bir biçimde inşa edildiği ikinci dönemde beliren ve tarihi kentsel peyzaja⁶ önemli katkısı olan resmi

⁴ 1952 yılında İller Bankası tarafından yarışma sonucunda kentin 1/5000 ölçekli nazım imar planı M.A. Topaloğlu ve B. Berksan tarafından hazırlanmıştır (Koca ve Karasözen, 2010).

⁵ 1838 Berlin antlaşması sonucunda Bağdat-Berlin demiryolu yapımına başlanmıştır.

⁶ 2011 tarihli "Tarihi Kentsel Peyzaj kavramına ilişkin Tavsiye Kararı", tarihi alanların belirlenmesi, korunması ve yönetilmesi için daha geniş bir kentsel bağlam içinde fiziksel formlar, mekânsal organizasyonlar ve bağlantılar, doğal özellikler ve konumlar ile sosyal, kültürel ve ekonomik değerler arasındaki ilişkileri dikkate alan bir "peyzaj" yaklaşımı önermektedir ve bu haliyle 1975 yılındaki "bütüncül koruma" yaklaşımını geliştirmektedir (Dinçer, 2014, s.30)

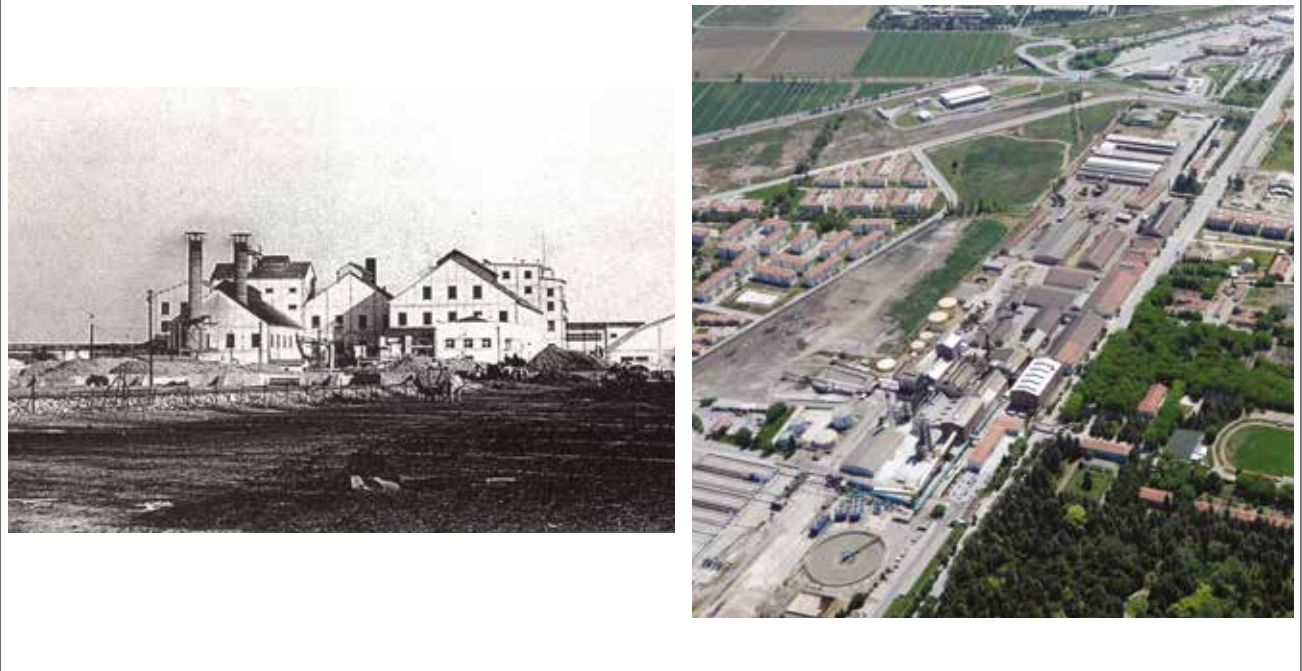
ESKİŞEHİR'DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

kurumlar ve meydanlar, kamu yapıları, ve bankalar. Toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel arayışlarını ve değişimlerini mekâna yansıttıklarından, yeni tasarım ilkeleri ile farklı bir mimari üslupta üretildiğinden, kenti yeniden biçimlendirerek dönüştürdüklerinden ve halen kullanılabilir olmalarından dolayı, bu yapı ve yerleşkelerin sahip oldukları “özgünlük değeri”,

“tarihi belge değeri”, “bütüncül olma değeri”, “kimlik değeri”, “mimari değer”, “işlevsel ve ekonomik değer”, “süreklilik değeri”, “anı değeri” ve “simge değeri” öne çıkarak, onları korunması gerekli “modern mimarlık mirası” kapsamına sokmaktadır.

Levha 2 - Tülomsaş (Özkut ve Özaslan, 2009 ve Deniz Özkut arşivi) / Tülomsaş (Özkut ve Özaslan, 2009 ve Deniz Özkut arşivi)

Levha 3 - Şeker Fabrikası yerleşkesi (Eskişehir Modern Mimarlık Sergisi) / Sugar Factory (Eskişehir Modern Architecture Exhibiton)

Sanayi Yerleşkeleri

Eskişehir'deki bu yapı grupları arasında, sanayi yerleşkeleri⁷, toplumsal sorumluluk gereği kente ciddi katkılarda bulunmaları, kolektif yapısı, güçlü teknolojik donanımları ile üretimin daha etkin biçimde sürmesini sağlaması ve kenti yeniden biçimlendiren dönüştürücü bir güç (Arıtan, 2008) olarak dikkat çekmektedir. Geniş araziler üzerinde konumlanmış ve kendi kendine yeten bu yerleşkelerin bünyesinde, fabrika üretim yapılarının yanısıra, toplu halde kültürel etkinliklerden yararlanmaya dönük sosyal donatı alanları ve çalışanlar için lojmanlar yer almaktadır. Sözü edilen tüm özellikleri ile modernist ideolojileri barındıran bu kent parçaları, "Eskişehir modern mimarlık mirası" tanımına bütüncül bir bakış açısı sağlamaktadır. Çok işlevli bir kente dönüşen Eskişehir'de, sanayi alanları kentin kuzeydoğu ve kuzeybatısında olmak üzere iki uç noktada yoğunlaşmış; Cer Atölyesi/Tülomsaş ile un ve kiremit fabrikaları demiryolu ile bağlantılı olarak kentin kuzeybatısında, Şeker Fabrikası ile Tayyare Bakım Atölyesi kuzeydoğusunda konumlanmıştır (Şensoy ve Üstün, 2016). Bunlardan en çarpıcı olanı, Eskişehir'de modern hareketin başlangıç eşiğini oluşturan ve kentin

sosyo-ekonomik yapısında Cumhuriyet dönemi ile başlayan değişimlerin de simgesi olan, Cer Atölyesi/Tülomsaş (Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi) yerleşkesidir. Bünyesinde, diğer yerleşkelerden farklı olarak, kente de servis veren hastane ve elektrik santrali gibi sosyal donatı alanlarını da barındırmaktadır. Bağdat Demiryolu hattı üzerinde önemli bir noktada demiryolu ulaşımı için gerekli araçların üretileceği, gerek kent içindeki konumu, gerekse ölçeği ile önemli bir 'kentsel leke' olan bu sanayi tesisi, demiryolu ve Porsuk Çayı ile sınırlanmaktadır (Özkut ve Özasan, 2009, s.68). Kentin en eski ve önemli ana arteri olan Atatürk Caddesi, Odunpazarı geleneksel dokusu ile, dokudan uzakta ve Porsuk çayının diğer tarafında yer alan kentin modern yüzü Cer Atölyesi ve Gar binasını birbirine bağlamaktadır (Lev 2). Bir diğeri, kent merkezinin kuzeydoğusunda konumlanan ve demiryoluna bitişik, Şeker Fabrikası yerleşkesi (1933) ve Şeker evleridir. Erken Cumhuriyet dönemi sanayi komplekslerini yapmak üzere Türkiye'ye davet edilmiş olan Alman mimar Friedrich August Breuhaus tarafından tasarlanan Şeker Fabrikası, Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikalarından sonraki üçüncü fabrika olmasından dolayı kültürel öneme sahiptir. Fabrika ve üretim tesisleri yanında, lojmanları ve sosyal alanları ile birlikte kent peyzajına katkı sağlamaktadır (Çelen Öztürk ve Mehemmedova Burnak, 2010) (Lev 3). Kent içindeki üçüncü sanayi lekesi olarak Eskişehir Basma Fabrikası (1956, daha sonra Sümerbank'a devredilmiştir), sade, akılcı, modernist yapılarıyla kentin güneybatısında belirlemektedir. Tarihsel kentsel peyzajda önemli bir yeri bulunan ve kente ekonomik ve sosyo-kültürel katkıları yadsınamaz bu üç kentsel leke, günümüzde işlevlerini yitirmiş, atıl durmaktadır.

⁷ Yerleşkelerin gelişim süreci bağlamında özellikle, cumhuriyetin 1930'lu yıllarda I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı yürürlüğe sokulmuştur. Bu plan aracılığıyla ülkenin dört bir yanında Şeker, tekstil, demir-çelik, kömür gibi sektörlerde uzmanlaşan, kısa süre içinde yaygınlaşan, üretim, sosyalleşme ve ikamet mekânlarını aynı anda içeren çok sayıda KİT Yerleşkesi açılır. İlk yerleşkelerin kuruluş aşamasında İngiltere, Almanya gibi devletlerden ve özellikle Sovyetler Birliği'nden ciddi yardımlar alınır (Arıtan, 2008).

Levha 4 - Fabrikalar Bölgesi (1955-60) (Rıza Yılmaz arşivi) / *Factories Zone (1955-60) (archive of Rıza Yılmaz)*

Dördüncü sanayi lekesi ise, kentin kuzeybatısında, demiryolunun kuzeyinde, tren garına yakın konumlanmış, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kurulmaya başlamış, Fabrikalar Bölgesi olarak bilinen sanayi üretim alanıdır (Lev.4). Diğer üç lekeden farklı olarak, kuruluşları özel sektör yatırımı ile gerçekleşen, kiremit ve tuğla fabrikaları ile gıda sanayinde büyük yeri olan un fabrikaları bulunmaktadır⁸. Bu fabrika yapıları arasında özellikle, döneminin fabrika yapısı anlayışını ve teknolojisini günümüze kadar taşıyan, pişmiş toprak sanayinin ilk kurulduğu kent olan Eskişehir'de bu fabrika türünün en eski ve korunmuş yapıları arasında olan Kılıçoğlu Tuğla ve Kiremit Fabrikası (1949-74) (Madran, Nalbant ve Özgönül, 2010), 1927 yılına kadar yurt dışından ithal edilen Marsilya tipi kiremit üretimi yapan Kurt Kiremit (1928) ve günümüzde hala tüm yerleşim alanı ile mevcut olan Doğan Kiremit (1946) Fabrikaları öne çıkmaktadır (Lev.5). Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde kent içinde önemli bir merkez iken, güncel durumda konut alanları arasında sıkışıp kalması sonucunda, artan rant baskısına daha fazla direnemeyerek önce işlevini, sonrasında da kentsel mekan özelliklerini büyük ölçüde yitirmiştir. Eskişehir'in tarihi kentsel peyzajında çok önemli bir yeri bulunan fabrikalar bölgesi, günümüzde Tepebaşı Belediye Binası ile başlayarak, büyük hacimli otellerin bulunduğu bir alana dönüşmüştür.

Bünyesindeki sosyal donatı alanları ile kentin önemli parçalarını oluşturan bu sanayi yerleşkeleri, geleneksel kenti modern kente dönüştürdüğü ve kentteki modern yaşamı varetteği için modern mimarlık mirasıdır. Ayrıca, 19.yüzyılın sonundan itibaren bir sanayi kenti olarak

ünlenen Eskişehir'in kimliğini oluşturduğu için, "ortak kültürel miras olma" özelliği taşımaktadır. Bu yerleşkeler arasında özellikle Tülomsaş/Cer atölyesi yerleşkesinin giriş kapısı ve saat kulesi taşıdığı anlam ve mimari özellikleri, kentin omurgası olan Porsuk Çayı kenarındaki konumu ve kentle kurduğu görsel ve sosyo-kültürel ilişki nedeniyle, simge/sembol değerine sahiptir. Kentsel ölçekteki simgelerden biri olduğundan ve anıtsal değerini hafızada yarattığı etki (Omay Polat, 2008: 31) nedeniyle modern mimarlık mirası kapsamında "tarihi anıt"⁹ olarak kabul edilmelidir. Eskişehir sanayi yerleşkelerinin bütününde, modern (endüstriyel) miras bağlamında sahip oldukları değerlere bakıldığında ise, öncü modern kamusal alanlar oluşturdukları için simge değeri, kenti örgütledikleri, kentin sosyo-kültürel özelliklerine ve fizyonomisine etki ettikleri için kimlik değeri, kalkınmacı bir sanayi modeli oluşturdukları ve kendi kendilerine yeter oldukları için işlevsel ve ekonomik değer, günümüze kadar etkin bir biçimde kullanılageldikleri ve ülke ekonomisine olan katkıları nedeniyle süreklilik değeri, kent tarihinin önemli olaylarına tanıklık ettikleri ve kentlinin ortak hafızasında yer ettikleri için anı değeri, taşıdıkları her türlü fiziksel, sosyal ya da kültürel bilgi ile, Türk sanayinin gelişmesinin çok önemli belgeleri olduğu için ve sahip oldukları "ulusal değer" ile "toplumsal hafıza" için belge değeri, gerek "yeni" bir mimariye gerekse 20.yy mimari özelliklerine sahip oldukları için mimari değer ve bütüncül olma değeri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Tülomsaş, Şeker ve Sümer sanayi yerleşkelerinde mekânsal organizasyonu belirleyen biçimin özgünlüğü ile, yapı sistemleri ile kullanılan teknoloji ve detayların özgünlüğü yerleşkelerin özgünlük değerini belirlemektedir.

⁸ Bu fabrikalar, Kurt Kiremit (1928), Çiftkurt Kiremit (1933), Aslan Kiremit (1938), Fil Kiremit (1942), Kartal Kiremit (1944), Güneş Kiremit ve Doğan Kiremit (1946), Kılıçoğlu Tuğla ve Kiremit (1949-74), Kamışlı Ateş Tuğla (1968) ile, Gülmücineli Un ve Gangam Un (1948), Yasin-Çakır Un Fabrikaları, Mühendisler Un (1953), Örnek Un (1959), Pak Un (1965), Kanatlı Un (1969) Fabrikalarıdır (Şensoy ve Üstün, 2016).

⁹ 2. dünya savaşındaki yıkımların ardından, anıt kavramı, 1960'lı yıllardan itibaren her açıdan genişletilmiştir. Venedik tüzüğü'nün 1. maddesinde, anıt kavramının tek yapıdan çevresel ölçeğe gelişimi kabul edilmiş, kentsel gelişimin, belirli bir sosyal yapının, yapım teknolojisinin somut belgeleri olarak mahalle ve kent ölçeğindeki çevreler de koruma altına alınmıştır (Omay Polat, 2008).

Levha 5 - Kılıçoğlu Tuğla Kiremit Fabrikası (www.kilicoglu.com.tr) ve Çift Kurt Kiremit Fabrikası (Eskişehir Modern Mimarlık Sergisi, Alper Elitok arşivi) / Kılıçoğlu Factory of Brick-Tile and Çift Kurt Factory of Brick (Eskişehir Modern Architecture Exhibiton; archive of Alper Elitok)

Levha 6 - Odunpazarı geleneksel dokusu ile modern dokuyu temsilen yeni açılan Yunus Emre Caddesi karşılaştırması. / *The comparison of traditional Odunpazarı district and Yunus Emre Street, the representative of modern texture.*

Fotoğraf 1 - Ertuğrul Gazi Mahallesi'nden "bahçeli ev" tipi konuta bir örnek (Deniz Özkut arşivi) / *An example for "a house with garden" in Ertuğrul Gazi District. (archive of Deniz Özkut)*

Konut Alanları

Modern kente evrilme bağlamında itici bir güç olan sanayi yerleşkelerine eklenen ve bunlarla fiziksel ve sosyo-kültürel olarak doğrudan ilişkili olan örgütlü konut alanları, kentin fizyonomisini belirleyen bir diğer önemli kent parçalarıdır. Bu bağlamda, 19.yy'dan itibaren kentin farklı noktalarında beliren sanayi yerleşkeleri ve çalışanları için oluş(turul)an konut alanları, Odunpazarı bölgesinde 15.yy'dan itibaren şekillenmekte olan geleneksel kent dokusuna farklı bir açılım getirmiş, kent hafızasındaki çoğul kimliği oluşturan geleneksel-modern ikilemini yaratmıştır (Lev.6). İçeride dönük bir kalkınma modelinin benimsendiği ikinci dönemde, iki katlı kira evleri ile başlayan konut üretimi, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki üçüncü dönemde hız kazanmıştır.

Yeni sosyal sınıfı oluşturan fabrika çalışanlarının konut gereksinimini sağlayan bu konut yerleşkeleri arasında, sanayi yerleşkeleri içinde lojman olarak üretilmiş olan Demiryolu Konutları¹⁰ ve Şeker Mahallesi¹¹ (Lev.1 ve

¹⁰ Doğu-batı yönünde, demiryolu hattı ile Porsuk Çayı arasında kalan alanda, Tülomsaş yerleşkesi içinde yeralan lojmanlar, fabrikanın ilk yapıldığı dönemde inşa edilenler, sonra yerleşke büyüyüp konut ihtiyacı arttıkça 1940'lı yıllarda inşa edilenler, 1945-55 arası inşa edilenler, 1957, 1972, 1979 ve 1980 yıllarında olmak üzere farklı dönem özelliklerine ve mimari üsluplara sahiptirler (Üstün, 2010).

¹¹ Bir diğer lojman yerleşkesi, şeker fabrikası ile birlikte inşa edilmiş olan şeker evleridir. Kentteki konut alanlarının/lekelerinin oluşmasındaki ilk örneklerden biri olması bakımından önemlidir. Fabrikayı tasarlayan alman firma aynı zamanda lojmanları da tasarlayarak fabrikanın yanında bir konut yerleşkesi oluşturmuştur. başlangıçta tek katlı olarak inşa edilen bu lojman bi-

Levha 7 - Şeker mahallesi evleri (Eskişehir Modern Mimarlık Sergisi). / The houses in Şeker district. (Eskişehir Modern Architecture Exhibiton)

Lev.7) ile, Tülomsaş ve Basma Fabrikasına yürüme mesafesinde olan Osmangazi, Sümer ve Ertuğrulgazi Mahallelerindeki kooperatif konutları yer almaktadır (Foto.1). 1950-60 yılları arasında, bahçe içinde tek katlı, ikiz “bahçeli ev” tipi olan bu konutlar, kent merkezi dışında ancak kente yakın, kendi içinde sosyal donatılarını barındıran kooperatiflerin Eskişehir’deki önemli ve ilk örneklerindendir. Gelenekselden moderne, kırdan kente geçiş sürecinde bir ara çözümdür. Modernleşme süreci içinde, kurulduğu dönemin planlama anlayışını, konut plan tiplerini, yapım tekniği ve malzeme özelliklerini yansıtmaktadır (Akın Güler ve Karasözen, 2017).

Kent haritasında önemli bir yer tutan lojmanlar ve konut kooperatifleri dışında, modern kamusal alanın inşası ile oluşan yeni sosyal donatı alanlarından beslenen tekil konutlar kentteki bir diğer modern konut grubunu oluşturmaktadır. Bağdat-Berlin demiryolunun kente gelmesinin yanı sıra, Osmanlı-Rus savaşından sonra Kırım ve Balkanlardan gelen göçle birlikte konut alanları Porsuk Çayı ve etrafında, ovada oluşmaya başlamıştır.

nalari, şeker mahallesinin de kaynağını oluşturmuştur. “bahçe şehir” tipi konutların, mekan, zaman, yer ve koşullara uygun olarak yorumlanması sonucu ortaya çıkmış. (Üstün, 2010).

Bu konutlar kent merkezi ile bütünleşik, (bitişik nizam) apartman tarzında üretilmiş olan iki ila beş kat arasındaki yapılardır (Lev.8). İşlevsel mekan çözümleri, kütle oranları ve yalın cephe dili ile fiziksel olarak geleneksel dokudan farklılaştığı gibi, yeni bir yaşam biçimi sunmaktadır. Özellikle 1950’lerden sonra imar hakkının artmasıyla birlikte (1956), kentin yeni gelişen kısmında modern apartman yapılarının mimarlar tarafından tasarlanmaya başladığı görülmektedir. Kent içindeki en çarpıcı örneklerinden biri, mimar İsmet Aktop’un yapılarının bulunduğu Deliklitaş Mahallesi’dir¹² (Lev.9).

Diğer taraftan, pek göze çarpmayan, kütle oranları ve gabari bakımından uyum sağlamış ve geleneksel tarihi dokunun bir parçası olan Odunpazarı semtindeki modern örnekler bulunmaktadır. Yeni-eski karşıtlığının iyice algılandığı bir ortamda bulunan genelde iki katlı olan bu yapıların çoğu erken Cumhuriyet dönemi modernist

¹² İlk apartman tipi konutların yer aldığı Deliklitaş Mahallesi’nde, 1950’li yıllarda 2,5 kat imar izni ile konut inşa edilmiş; 1956 yılında uygulama imar planının yürürlüğe girmesiyle 4 kat yapılaşma izni çıkmıştır. 1965’lerden sonra, imar hakkı 5 kata çıkmış, yeni yapılan apartmanların mimari özellikleri tamamen değişmiştir (Üstün ve Aksoylu, 2010).

ESKİŞEHİR'DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

Levha 8 - 1935 yılında, İstasyon Caddesinde Türk modern mimarlığının önemli figürlerinden biri olan İzzet Baysal tarafından kira evi olarak inşa edilmiş Bn. Feride Evi (Arkitekt, 1935 (58), s. 285) ve sonrasında imar hakkının yükselmesiyle birlikte Atatürk, Şair Fuzuli ve Muttalıp Caddelerinde inşa edilen diğer apartmanlar (Eskişehir Modern Mimarlık Sergisi, Alper Elitok arşivi; Deniz Özkut arşivi). / *Feride Evi, in 1935, built as a rent house at İstasyon Street by İzzet Baysal, one of the important figures of Turkish modern architecture, (Arkitekt, 1935 (58), p.285) and other buildings built in Atatürk, Şair Fuzuli and Muttalıp Streets with the right of the rise in development plans. (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok; archive of Deniz Özkut)*

Levha 9 - Deliktaş Mahallesi apartmanları (Eskişehir Modern Mimarlık Sergisi, Alper Elitok arşivi). / *The apartments in Deliktaş District (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok)*

yapılar olarak değerlendirilebilir. Yapım sistemleri ve malzeme kullanımı bakımından geleneksel yöntemleri esas alan, ancak cephe ve kütle dili ile plan çözümleri bakımından modern olan konut yapılarıdır. Geleneksel dokunun içinde kimliğini yitirmeden uyumlu bir biçimde varlık göstermektedirler. Eskişehir’de modern ideolojinin yerelle buluşmaya başladığı bu yapılar, yapım sistemlerinin, malzemelerin ve uygulama yöntemlerinin deneysel olarak hızla değiştiği bir dönemin ürünleridir (Lev.10).

Eskişehir’in modern dokusunun bir parçası olan konut alanları ile sanayi yerleşkelerinin birbirleri ile olan ilişkileri, kenti fizyonomisini doğrudan etkilemiştir. Geleneksel Anadolu konut özelliklerinden referans alarak, plan şemasında, cephe dilinde ve/veya mimari eleman bazında yerele ait izler barındırdığı, kendi dönemi içinde gelenekselin çağdaş yorumunu yaptığı için, bahçeli ev tipolojisindeki konut kooperatif alanları ve lojmanlar “yerel miras”¹³ kategorisinde bir modern mimarlık

mirasıdır. Modern mimarlık mirasının korunması gerekli değerleri bağlamında, farklılaşan yeni yaşam modelleri sunan bu konut alanları ve tipleri, plan çözümleri ve kent içindeki konumlanma biçimleri ile “mimari değer”, belli bir dönemin ulusal ve uluslararası özelliklerini yansıttıkları ve kolektif hafızanın önemli bir parçası olduğu için “tarihi belge değeri” (Omay Polat, 2008: 31), kent fizyonomisini etkiledikleri ve kent yaşamını biçimlendirdikleri için “kimlik değeri”, Cumhuriyet modernleşmesinin kolektif ve rasyonel ölçütlerini taşıdıkları için “simge değeri”, işlevsel oldukları ve kente katkıda bulunmayı sürdürdükleri için “işlevsel ve ekonomik değer”, bir sanayi kenti olarak kendini inşa etmesine tanıklık ettikleri için “anı değeri”ne ve çalışan toplumun sosyo-ekonomik durumunu, yaşam biçimini ve kalitesini önemli ölçüde yansıtmaları nedeniyle sosyal değere ve sosyolojik öneme sahiptirler. Konut yapılarının işlevi, cephe düzeni, plan şeması, yapım teknikleri,

düzenlemeleri ve bunların yanı sıra, altyapı, mevcut yapılara ekler, iç mekân düzenlemeleri, mobilyalar ve endüstri ürünleri gibi modernizmin işlevsellik ve teknolojik gelişmeleri barındıran farkı ölçeklerde ürünleri barındırmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda modern mirasın korunması gerekli örnekleri seçilirken, üç kategori belirlemiştir: Yerel, uluslararası ve global (Omay Polat, 2008).

¹³ DOCOMOMO, modern miras kapsamında ele alınan ürünleri; yapılar, yerleşimler ve peyzaj tasarımları olarak üç temel grupta değerlendirmiştir. Detaylı bir sınıflandırma ise; tekil yapılar, sitler, mahalleler, kentsel gelişim alanları, bahçeler ve peyzaj

ESKİŞEHİR'DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

Levha 10 - Odunpazarı geleneksel dokusu içinde göze çarpan bu yapıların bir kısmı modern bir cephe düzenine sahip olmakla birlikte, geleneksel yöntemlerle inşa edilmiştir (Deniz Özkut arşivi). / Some of these buildings in the traditional Odunpazarı district, have been built with traditional methods, with a modern façade layout (archive of Deniz Özkut)

detayları, iç dekorasyon, malzeme ve renk kullanımı ile “bütüncül tasarım”ın bir parçası olarak değerlidir. Bütüncül tasarım bağlamında, konutlar, tasarım ilkeleri, mekânsal organizasyon çözümleri, taşıyıcı sistem ve detayları ile özgünlük değerine sahiptirler. Halen konut mahalleleri olarak yaşamlarına devam etmekle birlikte, rant baskısı sonucunda, bu konutlar yıkılarak yüksek katlı konutlara dönüştürülmektedir.

Okullar

Sanayi yerleşkeleri ve bağlantılı konut alanlarından sonra, kentin fizyonomisinde belirleyici olan yeni sosyal donatı alanlarını, okullar, kamu yapıları ve resmi kurumlar olarak sıralamak mümkündür. Özellikle kalkınmacı bir sanayi modeline yönelik teknik eleman yetiştirme amacıyla öne çıkan eğitim kurumlarının oluşturduğu Teknik Okullar Bölgesi ve bunun yanında ekonomik canlılığı destekleyen banka yapıları kentin modernleşmesinde dikkat çekmektedir.

Eskişehir’deki okul yapıları, yapım tarihi, eğitim modeli ve mimari üslup bakımından iki farklı dönemde görülmektedir. İlk dönem okul yapıları, Eskişehir’in yukarıda tanımlanan üç modern döneminin ilki olan 1839-1922 yılları arasındaki sanayi öncesi kenti dönemine aittir. Bu eğitim yapıları, II. Meşrutiyetin eğitim hareketleri kapsamında yurt çapında Birinci Ulusal Mimari üslubunda inşa edilmiş ve Cumhuriyet döneminde işlevini devam ettirmiş olanlardır¹⁴. Cumhuriyet modernleşmesinin devlet merkezli, rasyonel, seküler ve kolektif anlayışının her alanda belirdiği 1923-50 arası ikinci dönemdeki okul yapıları ise, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile köklü bir biçimde değişen eğitim modelinin gereksinimlerini karşılamak üzere inşa edilmiş ve teknik eleman yetiştirme hedefleri bulunan eğitim kurumlarıdır. Bu okul yapılarında, ulusal mimariye özgü milli birlik ve beraberlik duygusunu yansıtan öğelerin kullanıldığı (Batur, 1994:450), Avrupa modern mimarisi etkilerinin gözlemlendiği sade/yalın bir mimari dil benimsenmiştir. Kentin fizyonomisinde belirleyici olan sanayi ve konut lekelerine ek olarak, ikinci dönemde inşa edilmiş okulların oluşturduğu teknik okullar bölgesi diye anılan, kent merkezinde konumlanmış bir eğitim lekesi bulunmaktadır (Foto.2).

Sanayi öncesi kent yapısı özellikleri ön plana çıktığı ilk dönemin okulları arasından, her ikisi de tarihi geleneksel konut alanı olan Odunpazarı semtinin kuzey eteklerinde yer alan ve milli mimari öğelerini barındıran tescilli kültür

Fotoğraf 2 - Kent merkezinde yer alan teknik okullar eğitim lekesi (Atatürk Endüstri Meslek Lisesi arşivi) / The campus of technical schools in the city center (archive of Atatürk Industrial Vocational High School)

varlıkları olan, 1910-20 yılları arasında Hükümet Konağı olarak inşa edildiği düşünülen Atatürk Lisesi (1932) ve Mimar Kemal Bey tarafından tasarlandığı bilinen Turan Numune Mektebi¹⁵ (1916) dikkat çekmektedir (Lev.11). Kapsamlı bir yenileme geçirdiği, özgün mimari teknik ve özelliklerini yitirdiği anlaşılan Turan Numune Mektebi, günümüzde Cumhuriyet Tarihi Müzesi olarak işlevini sürdürmektedir.

İçeride dönük kalkınmanın egemen olduğu ikinci dönemin 1940’lı yıllarında, siyasi-kültürel tüm etkinlik alanlarında olduğu gibi mimarlıkta da “kültürel öz” arayışlarına yönelinmiştir. Sedat Hakkı Eldem öncülüğünde başlatılan “yerli-bölgesel” mimarlık arayışları, Alman Nazi mimarlığından ve İtalyan Faşist mimarlığından alınan plan şemaları ve cephe elemanları ile genişleyerek II. Ulusal Mimarlık Üslubu adı altında birleşmiştir (Sayar, 2004). Bu bağlamda, Cumhuriyet devrimlerinin etkili alanlarından biri olan okul yapılarında, iki ya da daha çok katlı, L ya da U planlı, bezemesiz kübik biçimlerden oluşan modern bir mimarinin uygulandığı görülmektedir. Kütlede tercih edilen sade biçimler ve düz yüzeylerin yanı sıra, çocuk ölçeğine göre tasarlanan mobilyalar ve iç hacimler, doğal ışık ve havalandırma bu yapıların ortak dilini oluşturuyordu. Bu ortam içinde, Eskişehir’de halen işlevini sürdüren, Necati Bey İlkokulu (1935, günümüzde Suzan Gürcanlı İlköğretim Okulu) ve projesi Milli Eğitim

¹⁴ Osmanlı’dan devralınan ve işlevini sürdüren okullar arasında, Sakarya İlkokulu (1888), Cumhuriyet İlköğretim Okulu (1896), Ülkü İlköğretim Okulu (1902) ve Turan İlköğretim Okulu (1915) sayılabilir.

¹⁵ “Numune Mektebi” adı Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde, yeni bir eğitim modeli içeren farklı “pilot” okul tipleri için kullanılmıştır. Osman Nuri Ergin, 1923 itibarı ile, Numune Mekteplerinin sayısının 55 olduğunu belirtmektedir. Eskişehir Turan Numune Mektebi ise, Yunan işgali sırasında hastane ve hapisane olarak kullanıldıktan sonra, Cumhuriyet döneminde, sırasıyla, ilköğretim, Eskişehir Lisesi, defterdarlık, askerlik şubesi olarak kullanılmış; dönem dönem boş kalmıştır. Yapı 1994 tarihinden itibaren, Anadolu Üniversitesi bünyesinde Cumhuriyet Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır (Sümertaş, 2010).

ESKİŞEHİR'DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

Levha 11 - Turan Numune Mektebinin 1917 yıllarına ait görünümü ve günümüzde Cumhuriyet Tarihi Müzesi olarak kullanımı (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi). / *The appearance of Turan Numune School in 1917 and its actual use as a Museum of the Republic History (Eskişehir Modern Architecture Exhibition).*

Bakanlığı tarafından hazırlanan Dumlupınar İlköğretim Okulu (1938), ilk müstakil ortaokulu olma özelliğini taşıyan Mehmetçik Lisesi (1957) ve geniş bahçesiyle döneminin sanat ve sporda aktif okullarından olan

Devrim Ortaokulu (1961, günümüzde Atatürk İlköğretim Okulu) benzer mimari ve mekânsal özelliklerde inşa edilmiştir. Bu eğitim kurumları, kentte iz bırakmış; kentin sosyo-kültürel yapısına katkı sağlamışlardır (Lev.12).

Levha 12 - Sol üstte Suzan Gürcanlı İlkokulu (1935), sağ üstte Dumlupınar ilkokulu (1938), sol altta Mehmetçik Lisesi (1958) ve sağ altta Atatürk İlköğretim İlkokulu (1961) (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi). / *Suzan Gürcanlı Elementary School (1938) on the upper left, Dumlupınar Elementary School (1938) on the upper right, Mehmetçik High School (1958) on the lower left and Atatürk Primary School Primary School (1961) on the lower right, (Eskişehir Modern Architecture Exhibiton)*

Levha 13 - Atatürk Endüstri Meslek Lisesi (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi). / *Atatürk Industrial Vocational High School (Eskişehir Modern Architecture Exhibition).*

Bu bağlamda, benzer mimari üslupta ve kentteki sanayi yerleşkelerinde çalışacak teknik eleman yetiştirmek amaçlı “Erkek Sanat Okulu” (1944) olarak inşa edilmiş, halen 70.000 m²’lik bir alanda bulunan ve tescilli kültür varlığı olan Atatürk Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Lev.13) ve ekonomik kalkınmayı desteklemeye yönelik olarak kurulan Ticaret Meslek Lisesi (1948) (Lev.14), teknik okullar bölgesindeki önemli eğitim yerleşkeleridir (Özaslan ve Göldoğan, 2010).

Modern mimarlık mirası bağlamında, anıtsal özellikleri ve taşıdıkları simge değeri nedeniyle, Atatürk Lisesi, Turan Numune Mektebi ve Atatürk Endüstri Meslek Lisesi “kültürel miras” olarak kabul edilmiş ve kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Diğer taraftan, işlevlerini sürdürdükleri için tüm okul yapıları “süreklilik değeri” ve “işlevsel ve ekonomik değer”lerine, Cumhuriyetin modernleşme ideolojisi bağlamında kenti, fiziksel ve sosyo-kültürel anlamda dönüştürmeleri nedeniyle ve yeni modern yaşamın içselleştirilmesini sağladıkları için

Levha 14 - Ticaret Meslek Lisesi (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi). / Trade Vocational High School (Eskişehir Modern Architecture Exhibition)

“kimlik değeri”ne, inşa edildikleri dönemin modernlik anlayışını mimari üslup üzerinden aktardıkları ve mekâna yansıttıkları için “mimari değer”e, kentin modernleşmesine ve kalkınmasına tanıklık ettikleri için “tarihi belge değeri” ve “anı değeri”ne sahiptirler. Ayrıca, ekonomik kalkınmaya destek veren ticaret lisesi ile, sanayi alanında çalışacak teknik eleman yetiştirilmesini hedef alan teknik lise ise “özgünlük değeri” taşımaktadır. Bütün bunların yanında, kent merkezinde bir teknik okullar bölgesi yaratıldığı için “bütüncül olma değeri” öne çıkmaktadır.

Kamu Yapıları

Eskişehir’deki kamu yapıları, genellikle, II. Dünya Savaşı sonuna kadar içe dönük kalkınmacı bir politikanın etkin olduğu, modern kamusallığın inşa edildiği, sanayi

ve ticaret etkinliklerinin arttığı, kamu yatırımlarının arttığı, ilk kez 1/1000 ölçekli mevzi imar planı ve meydan düzenlemesinin yapıldığı (1945) ikinci dönemde üretilmiştir. Bu bölümde, kentsel tarihi peyzajında ve kent belleğinde simgeleşen, ancak rant ve yenilemeye yenik düşerek işlevini yitiren sinema, otel, işhanı ve gar yapılarına odaklanılmıştır.

Kentteki sosyal donatılar arasında, Cumhuriyet dönemi ile birlikte Eskişehir kentinde önem kazanmış olan kapalı ve açık hava sinemaları¹⁶ ile kurum sinemaları önde gelmekteydi. Bu kapsamda, Şeker Fabrikası, Hava İkmal Merkezi, Yunus Emre İlkokulu ve Devlet Demir Yolları, film gösterimlerine ev sahipliği yapmış kurumlardandır.

¹⁶ Kentte bulunan sinemalardan bazıları; Atlas, Asri, Büyük, Lale, Yeni, Doğan, Yurt, Marmara, Sizin, İkizler ve Kılıçoğlu ile Arı Sinemalarıdır (Şensoy ve Üstün, 2016).

ESKİŞEHİR'DE MODERN HAFIZANIN YEREL İZLERİ

Levha 15 - 1954 yılında Yüksek Mimar Abidin Mortaş tarafından projelendirildiği bilinen, Porsuk'un hemen kıyısında bulunmasıyla Eskişehir kent merkezinin en önemli yapılarından biri konumunda olan Kılıçoğlu sineması ve İşhanı. (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi, Alper Elitok arşivi, Deniz Özkut arşivi). (<http://v2.arkiv.com.tr/i/photo/project/24048.jpg> ; <http://www.bakiniz.com/wp-content/uploads/2013/05/kilicoglu1.jpg> ; http://farm9.staticflickr.com/8291/7830010404_95344842bc_o.jpg) / *Kılıçoğlu Cinema and Business Center; which is one of the most important building of Eskişehir city center by Porsuk stream, known to be projected by the Architect Abidin Mortaş in 1954 (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok; archive of Deniz Özkut)*

Levha 16 - Emek Otel ve Otogarı (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi, Alper Elitok arşivi). / *Emek Hotel and Bus Station (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok)*

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın ve Cer Atölyesinin kurulması ile, bu yerleşkelerde film gösterimleri yapılmış, ve böylece sinema kültürü kente dahil olmuştur (Şensoy ve Üstün, 2016). Bu bağlamda, Eskişehir'deki sinema kültürünün en önemli temsilcilerinden biri, Türk modern mimarlık tarihinde önemli bir figür olan Mimar Abidin Mortaş tarafından tasarlanan Kılıçoğlu Sineması¹⁷, apartman ve işanıdır (1959) (Lev.15). Kentin modern kamusal yaşamının olduğu ikinci modern döneminde Porsuk Çayı kenarında inşa edilen yapının kent içindeki konumu, pasajı ve geniş giriş saçağıyla kentle kurduğu ilişki, mimari dili bakımından dönem özelliklerini yansıtmaması, yeni malzeme ve teknolojinin kullanılması

nedeniyle plan özellikleri ve işlev çeşitliliği bakımından diğer dönem yapılarından farklılaşmaktadır. Kentlinin hafızasında çok önemli bir yeri olan yapı, 2010 tarihinde kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Ancak günümüzde, modern mimarlık örnekleri bakımından kısıtlı mevzuat, önce koruma altına alınabilmiş olan yapının daha sonra tescil kaydı iptal edilmiş ve hakkında yıkım kararı çıkmıştır. Modern mimarlık yapılarının karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri işlevin eskimesi ya da tamamen ortadan kalkmasıdır. Ancak Kılıçoğlu Sineması örneğinde, konumu ve işlevi gereği kent belleğinde çok önemli bir figür olan bu yapı, rant nedeniyle yokolmuştur.

Kentte dikkat çeken bir başka sosyal donatı, kentin her dönem omurgasını oluşturmuş porsuk çayı, tarihi ticari kent merkezi ve modern kent dokusu kesişiminde yer alan otel yapılarıdır. Bir dönem eski Tepebaşı Belediye Binası

¹⁷ Kılıçoğlu sineması, 16 Mayıs 2008 tarihinde kapanmış; 2010 tarihinde tescilli kültür varlığı olan binanın yıkımının istenmesine ilişkin uzun süren hukuki süreç yaşanmış; sonuçta binaya ilişkin yıkım kararı çıkmıştır.

Levha 17 - Tren Garı (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi, Alper Elitok arşivi). / Train station (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok)

Fotoğraf 3 - Porsuk Oteli (Subay Orduevi) (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi). / Porsuk Hotel (Officers' social center)(Eskişehir Modern Architecture Exhibition)

olarak kullanılmış olan, ancak sıcak sular bölgesine yakın bir konumda, tarihi ticaret merkezi olan Köprübaşı'nda ve Porsuk Çayı kıyısında bir konaklama yapısı olarak inşa edilmiş olan Turing oteli (1927)¹⁸, tescilli bir kültür varlığıdır. Modern öncesi kent özelliği gösteren ilk dönemde, tarihi geleneksel çarşıda inşa edilmiş olan yapı, plan, kütle ve cephe düzenlemesi bakımından,

modern-geleneksel ikilemi ve modern ideolojinin yerelle buluşması bağlamında, tam bir geçiş dönemi yapısı olarak tanımlanabilir. Cephede, sivri kemerli ve bursa kemerli pencereleri ile, simetrik kütle kurgusu ile, zemin katta ana ticari aks olan Köprübaşı Caddesi ile doğrudan ilişkili dükkanları ile modern mimari üsluba yakın bir mimari dili olan yapı, yığma sistemle inşa edilmiştir. Mimari dili ve konumu bakımından, kent belleğindeki simgelerden biri durumundadır. Modern yapıların sık karşılaştığı sorunlardan biri olan, işlevin sürekliliğinin sağlanamaması ve uygun işlev yüklenememesi sorunsalı bu otel binası için de geçerlidir.

Eskişehir Emek Oteli ve Otogarı (1964), Emekli Sandığının 1959 yılında açtığı mimari yarışma sonucunda, II. Dünya Savaşı sonrası 3. Dönemde AHE grubu tarafından tasarlanmıştır. Kentin merkezinde ve Porsuk Çayı kıyısında yer almaktadır. Betonarme sistemde yapılmış yapı, planlama, modüler cephe düzeni, ızgara taşıyıcı sistemi ve kütle özellikleri nedeniyle, uluslararası üslup etkilerinin açıkça görüldüğü bir örnektir (Özaslan ve Karasözen, 2010). Konumu, işlevi ve mimarisi bakımından, kentin modern dokusunun ve tarihi kentsel peyzajın önemli yapılarından biri konumunda olmasına rağmen, işlevini yitirmiş, uzun süre atıl bir biçimde kalmış, yıkıma terk edilmiştir. Güncel durumda, kent merkezinde geçici konaklama ihtiyacı giderek

¹⁸ Yapı, 1940'lı yıllarda ve 2010'ların başında kapsamlı onarımlar geçirmiştir.

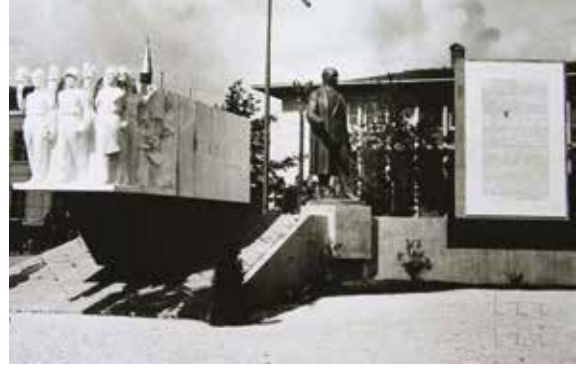
Levha 18 - Köprübaşı İşhanı (Arkitekt, 1974-02 (354), s.58). / Köprübaşı Office block

artarken, kentsel mekan olarak değerlendirilememiştir. Kent merkezinde, işlevini yitirmemiş olmasına rağmen sürekliliği sağlanamamış ikinci önemli yapıdır (Lev16). 1961 yılından bu yana Subay orduevi olarak kullanılan Porsuk oteli (1955) ise, yine Emekli Sandığı tarafından açılan bir yarışma sonucunda birinciliği kazanan Mimar Vedat Dalokay tarafından otel ve işhanı olarak tasarlanmıştır (Tutal, 2010) (Foto 3). Bir kamu yapısı olarak sınırlı bir kullanıcıya hitap etmesine rağmen, yapının mimarisinin ve işlevinin korunmakta olduğu söylenebilir.

2008 yılından beri Tescilli bir kültür varlığı olan TCDD – Gar (1955) binası projesi ise, jürisinde P. Bonatz, S.H. Eldem ve E. Onat’ın bulunduğu DDY’nın açtığı proje yarışması sonucunda elde edilmiştir. Yapı, Türk modern mimarlık tarihinin önemli figürlerinden biri olan mimar Orhan Safa tarafından tasarlanmıştır (Aksoylu, 2010). İnşa edildiği dönemden itibaren, kentli için önemli yapılarındandır. Yapı, yolcu giriş çıkış ve bekleme alanlarının üzerini büyük bir tonozla örterek ve şeffaf cepheleri ile Türk modern mimarlık örnekleri içinde önemli bir yer edinmiştir (Lev.17). Kentli tarafından yoğun bir biçimde kullanılan gar binası, demiryolunun

alta alınmasıyla işlev değiştirecektir. Salt kent belleğinde değil, ulusal bağlamda toplumsal hafızada çok önemli bir yeri olan Eskişehir Gar yapısı, iç mekan kalitesi, sahip olduğu “yerin ruhu” ve anı değeri ile bir simge yapısıdır. Mimari ve strüktürel çözümü nedeniyle, döneminin öncü formlarından birine sahiptir. Bu nedenle, mimari ve teknik değeri bulunmaktadır. Hızlı tren ile demiryollarının iyileştirilmesi sonucunda, çok uzun süre kullanılabilecek süreklilik değerine sahip bir kentsel mekan potansiyeline sahiptir.

Türk modern mimarlık tarihinde bir başka önemli figür olan mimar Zeki Sayar tarafından tasarlanan Köprübaşı İşhanı (1974), Eskişehir’in tarihi geleneksel ticari merkezi olan Köprübaşı ile Porsuk arasında, döneminin mimari anlayışı ile, lüksten ve yüksek maliyetten kaçınılarak, dış cephesi mozaik tarak sıva, mozaik merdivenleri, mermer giriş kaplaması, vasistaslı pencereleri ile betonarme sistemde ve çok katlı olarak inşa edilmiştir (Sayar ve Yüngül, 1974) (Lev.18). Kent merkezinde dönüştürücü bir etkisi olan yapı halen, kent merkezinde yoğun olarak kullanılmakta ve kente önemli mekânsal katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, mimari ve teknik değerinin yanında, süreklilik değerine sahip bulunmaktadır.

Levha 19 - Eskişehir Adliyesi (1949) ve Şadi Çalık heykeli. / Eskişehir courthouse (1949) and statue of Şadi Çalık

Modern mimarlık mirası bağlamında, kentin sosyal donatıları olarak adlandırılan ve kentin farklı modern dönemlerinde kente katılmış olan bu yapılar, Abidin Mortaş Orhan Safa AHE grubu Zeki Sayar gibi Türk modern mimarlığının önemli mimarları tarafından üretilmiş olmaları nedeniyle özgünlük değeri ve simge değeri, ulusal yarışmalar sonucu elde edilmiş olmaları nedeniyle kimlik değeri, her biri yeni mimari arayışlara sahip oldukları ve kentin fizyonomisini etkileyerek dönüştükleri için mimari değer, bir sanayi kentinin kalkınmasının ve gelişiminin parçası oldukları için işlevsel ve ekonomik değer, işlevlerini sürdürdükleri için süreklilik değeri, kentin ortak hafızasında yer ettikleri için “tarihi belge değeri” ve “anı değeri” taşımaktadır.

Resmi Kurumlar

Cumhuriyetin modern ideolojisi sonucunda, sanayi lekeleri ve bağlantılı konut alanlarının yanısıra kenti besleyen bir diğer sosyal donatı, modernleşme sürecinde oluşan resmi meydan etrafında şekillenmişlerdir.

Tescilli bir kültür varlığı olan Hükümet Konağı (1948) Türk modern mimarlık tarihinin önemli figürlerinden biri olan mimar Bedri Uçar tarafından, geniş saçakları, cephe düzeni ve kütle biçimlenişleriyle ikinci ulusal mimarlık anlayışı ile tasarlanmıştır. Pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi, Cumhuriyetin modern ideolojisi bağlamında oluşturulan resmi vilayet meydanı ve vilayet meydanında yer alan ünlü heykeltraş Şadi Çalık tarafından yapılmış olan Eskişehir Anıtı ile doğrudan ilişkilendirilmektedir (Lev.19). Halen Bölge İdare Mahkemesi olarak kullanılan resmi kurum yapısı, döneminin özelliklerini yansıtır bir biçimde Eskişehir Adliyesi (1949) olarak inşa edilmiştir.

2000 yılından beri tescilli kültür varlığı olan Merkez Bankası (1952), açılan bir yarışma sonucu birinci olan, Türk modern mimarlık tarihinde iz bırakan yapılara imza atan mimar Orhan Bolak tarafından banka ve lojman olarak tasarlanmıştır. Vilayet meydanını sınırlayan dikkat çekici yapı, ikinci ulusal mimari anlayışı ile meydanı çevreleyen diğer devlet yapılarını tamamlar bir mimari dile sahiptir (Lev.20). Bu resmi kurum yapıları, küçük bir Anadolu kasabası iken hızlı bir biçimde modern bir kente evrilen Eskişehir'in yeniden biçimlenen kent merkezinde dönüştürücü bir etki yaratmaları nedeniyle bütüncül olma

Levha 20 - Merkez Bankası, Vilayet Meydanını tanımlayan önemli sembol yapılardan biridir. (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi, Alper Elitok arşivi). / *The central bank is one of the significant symbolic buildings that defines Vilayet Square (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok)*

Levha 21 - Osmanlı (Garanti) Bankası, Halk Bankası ve Ziraat Bankası (Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi, Alper Elitok arşivi). / Osmanlı (Garanti) Bank, Halk Bank and Ziraat Bank (Eskişehir Modern Architecture Exhibition; archive of Alper Elitok)

değerine, modern doku içinde Cumhuriyetin izlerini kuvvetli bir biçimde taşıyan bir resmi kamusal alan inşa ederek simge değerine sahiptir.

Karayannakis kardeşler tarafından Birinci ulusal mimarlık üslubunda banka yapısı olarak tasarlanmış, 2001 yılından itibaren Garanti bankası olarak kullanılan ve 1982 yılından beri tescilli kültür varlığı olan Osmanlı Bankası (1910); kentin en önemli ulaşım ve ticaret akslarından bir olan İkieylül caddesi üzerinde ve tarihi geleneksel kamusal alan olan Hamamyolu, Taşbaşı çarşısı ile vilayet meydanına yakın bir konumda bulunan ve 1979 yılından beri tescilli kültür varlığı olan Ziraat bankası (1928); ritmik yatay pencereleri ve güneş kırıcıları ile oluşan cephe düzeni ile Halk bankası (1951) 19.yüzyıldan itibaren bir sanayi kenti olarak gelişen Eskişehir’de, ekonomik gelişimi destekleyen banka yapıları kent merkezinde belirmektedir (Lev.21). Bu çalışmada tanımlanan üç döneme ait farklı örnekler olarak, kendi dönemlerinin mimari üsluplarını yansıtmaları ve dönemlerinin seçkin örneklerinden olmaları bakımından mimari ve teknik değere, özgünlük değerine ve belge değerine sahiptirler. Halen banka işlevini devam ettirmeleri bakımından süreklilik değerleri bulunmaktadır.

Türk Havacılık tıbbında köklü bir geçmişi, uçuş emniyetinde önemli bir yeri olan Eskişehir Hava Hastanesi (1948), havacıların muayenelerine ve havacılığa özel sağlık sorunlarına yönelik işlev yüklenmiş ülkemizdeki ilk kurumdur. 1920 yılında “4. Kolordu Hastanesi” olarak İstasyon bölgesinde bir binada hizmet vermeye başlayan hastane, 1939 yılında “Hava Hastanesi” adını aldı. Bugünkü binasının temeli 1939 yılında atıldı; 27 Ekim 1948 günü tamamlandı. Hastane uçak şeklindedir; burnu batıya yönelik olup, kanatlara klinikler, kuyruk bölgesine idari bölüm ve başhekimlik yerleştirilmiştir.

Modern mimarlık mirası bağlamında, bu yapılar, Bedri Uçar ve Orhan Bolak gibi Türk modern mimarlığının mimarları tarafından üretilmiş olmaları nedeniyle özgünlük değeri ve simge değeri, vilayet meydanı etrafında konumlanarak resmi meydan fikrini kuvvetlendirdikleri için kimlik değeri ve bütüncül olma değeri, dönemin modern ideolojilerini mimari üsluba aktarmaları ve mekânsal organizasyonları için mimari değer, işlevlerini sürdürdükleri için süreklilik değeri, kentin ortak hafızasında yer ettikleri için tarihi belge değeri ve anı değeri gibi korunması gerekli değerleri taşımaktadır.

Sonuç – Bu Alanların Yokolması ve Dönüşümü

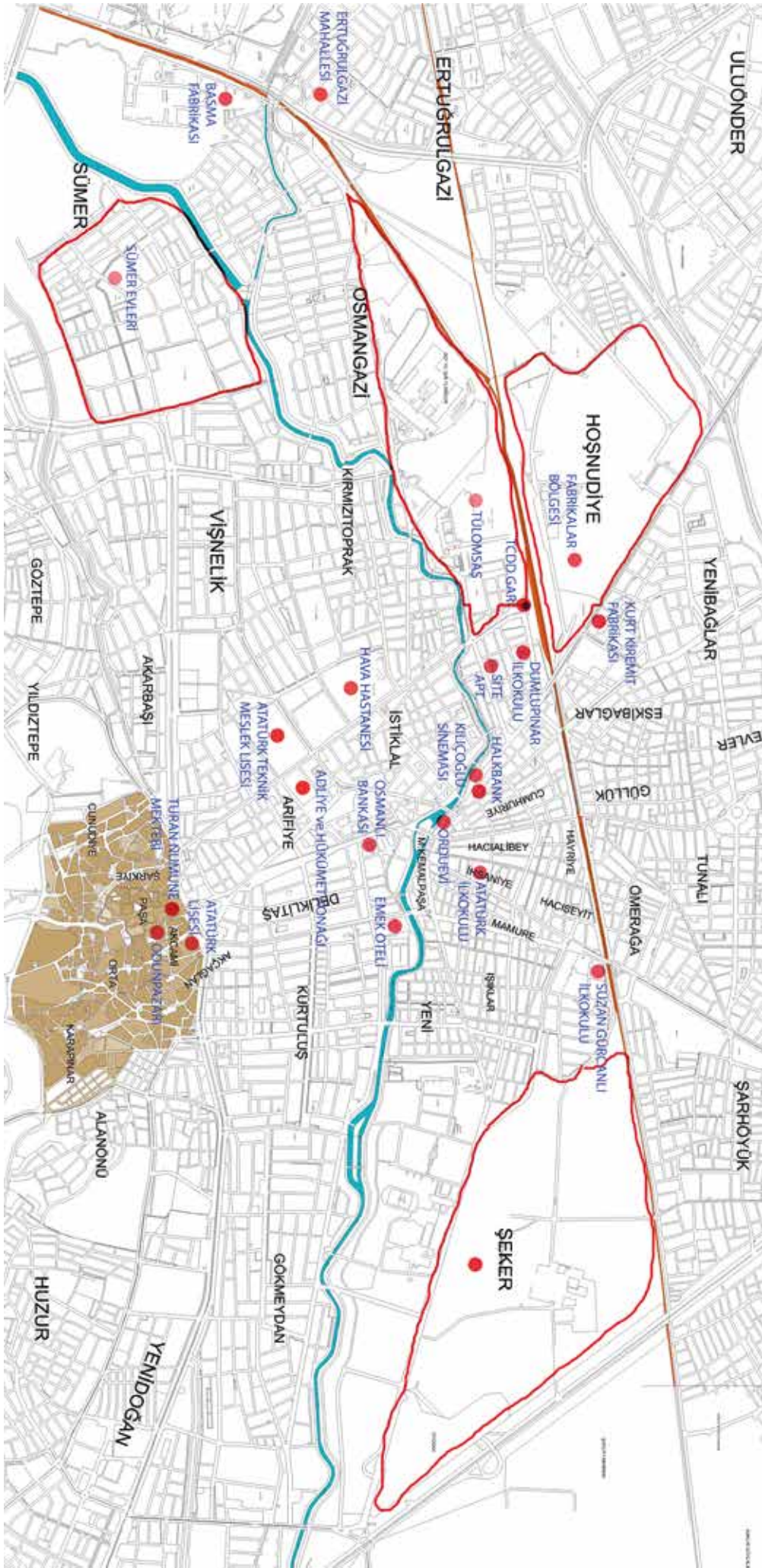
Bu çalışma kapsamında, Eskişehir’deki modern dokunun koruma ölçütlerini oluşturan değerleri üzerinden kentin modern dönemine ilişkin bir kent okuması yapılmaya çalışılmıştır. Bu okuma sonucunda, sanayi yerleşkeleri ile konut alanları arasındaki ilişkinin geleneksel kentin modernleşmesindeki itici gücü oluşturduğu; bu itici gücün Cumhuriyet ideolojisinin tüm özelliklerini kente sızdırdığı, kentin kendine ait olan Modern’i üretmeye başladığı ve sonuç olarak bütün modern kentsel dokunun ve yapılarının bir “modern mimarlık mirası” olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Eskişehir örneği üzerinden, modern mimarlık mirasının salt yapılar bazında ele alınamayacağı açıktır. Kentin fiziksel gelişiminin yanı sıra, modernleşme sürecinin dinamikleri içinde beliren mikro hikayelerinin katkısının çok önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ulusal mimari proje yarışmaları, Türk modern mimarlığının önemli figürleri olan mimarların tasarladığı binalar, kentlinin sanayi yerleşkeleri sayesinde tanışarak kent kültürüne dahil ettiği sinemalar, bahçeli ev tipi konutlar, bisiklet, vb.nin benimsenmesi, Balkanlar ve Kırım’dan gelen göçmenler gibi unsurlar Eskişehir’in modern dokusunu daha değerli kılmaktadır (Şek.2).

Bu değerlere koşut olarak, kentin modern katmanına ilişkin kayıplarını somutlaştırmak adına, son yıllarda kentin geçirdiği hızlı değişime göz atılmalıdır. Küresel sermayenin, uçak ve liman ağırlıklı bir lojistik ağıyla dünyaya entegre olmayı tercih edişi ve Eskişehir’in sanayi kenti kimliğinden uzaklaşarak üniversite kenti kimliğini giymesi ve modern öncesi kültür varlıkları ile post-modern kamusal alanların popülerleşmesiyle turistik açıdan önem kazanması sonucunda, Eskişehir modern dokusu gözden çıkarılmaya başlamıştır. Kentsel mirası koruma ile kentleri yenileme konusunda yaşanan çatışma (Dinçer, 2014), kültürel miras olarak belli bir dönemin seçilmesi ve işlevsel stratejilerin bulunmaması nedeniyle, kentin modern katmanı hızla yok olmaktadır. Fabrikalar bölgesi ve sanayi yerleşkeleri kentin hızla büyümesi sonucunda, büyük kentsel lekeler olarak kent merkezi içinde kalmış; buradaki fabrikalar Fordist özelliklerini kaybetmeleri nedeniyle yıkılmaya ya da dönüştürülmeye başlamıştır. Yine sürdürülebilir olan pekçok kentsel mekan ve bina, mekânsal ve işlevsel olarak yanlış dönüşmektedir. Bu bağlamda, Eskişehir’in modern dokusu ve yapıları, gereksiz yapı yoğunlukları, kullanım kararlarından kaynaklı hatalar, kullanım yoğunluğu gibi sorunlar nedeniyle, sahip oldukları fiziksel, sosyal ve kültürel değerleri kaybetmektedirler. Ayrıca, modern miras kapsamında korunması gerekli olan “yerin ruhu”nun da dikkate alınmadığı; tersine, bu yerleşkelere daha çok birer yapı stoğu ya da potansiyel inşaat alanı gibi yaklaşıldığı gözlenmiştir. Kentte rantın artması, sosyal yapının değişmesi, mülkiyet

paylaşımı sorunları ve yüksek katlı yapmaya elverişli imar kararları sonucunda, 2000’li yılların başlarından itibaren “bahçeli ev” kooperatif yapıları yıkılarak (Akın Güler ve Karasözen, 2017), bahçe kullanımı, komşuluk ilişkileri gibi, hızla taşıdığı tüm fiziksel ve sosyo-kültürel değerleri kaybedecek biçimde dönüştürülmekte ya da yıkılmaktadır. Diğer taraftan, kentin üçüncü modern dönemine ait, geniş saçakları, cumbalı çıkmaları, Fransız balkonları, süslemeli demir doğramalı giriş kapıları ile dönemin özelliklerini yansıtan çok az sayıda betonarme apartman günümüze ulaşabilmiştir (Üstün ve Aksoylu, 2010). Bu saptamaların gerekçesi olarak, anıtsal kimliği olan pek çok modern yapının, hızla yıkılarak yerine yeni ve daha büyük binalar inşa etme telaşının başgösterdiği; modern yapıların, özellikle konutların, korunmaya değer tarihi kimliği olamayacak kadar “yeni” ve değersiz kabul edildikleri; modern yapılarda kullanılan malzeme, teknik ve teknolojinin ömrünü tamamladığı; özellikle kent merkezinde kalan endüstri mirası niteliği taşıyan fabrika yerleşkelerinin işlevlerini yitirmiş olması; dönüştürülen fabrika alanlarının gereğinden fazla ya da uygun olmayan işlevle yüklendiği; rantın artmasıyla birlikte çok fazla ek yapı yapılmak yoluyla yerleşke/vaziyet planı özelliklerinin ortadan kalktığı görülmektedir.

Bu durumda, Eskişehir’de modernin yerel izleri ve bu izlerin korunması bağlamında, tartışılması gereken iki husus bulunmaktadır: Bunlardan ilki, kentteki modern dokunun, son zamanlarda nasıl korunabildiği ya da nasıl evrildiği meselesidir. İkinci husus ise, bu koruma/evrilme paradoksunda, evrensel koruma ölçütlerinin modern mimarlık mirası bağlamında içeriklerinin/tanımlarının nasıl ele alındığı konusudur. Tam bu noktada, Eskişehir ölçeğinde kentsel bellekte kalması gereken değerler vurgulanmalıdır. Kentin fizyonomisine doğrudan etki etmiş sanayi yerleşkeleri, bunlarla bağlantılı oluşan konut alanları, sanayi-yerleşkesi-konut alanı ilişkisi, bu ikiliyi besleyen sosyal donatı alanları, ve sanayi kenti kimliğinin korunması, modern mimarlık mirasına yönelik bütüncül bir bakış açısıyla koruma politikaları geliştirilmesi son derece önemlidir. Bu değerlerin kentli tarafından öğrenilmesi, modern mimarlık mirası kapsamındaki yapı ve yerleşkelerin kent ile bütünleşmesi ve kentlinin buralara ilişkin mekânsal deneyiminin artması ile mümkün olabilir.

ICOMOS Türkiye’nin 2013 yılında yayınladığı mimari mirası koruma bildirgesinde de, modern mimari mirasın özgün niteliklerinin kaybolmamasına dikkat edilmesi hususunda vurgu yapılmaktadır. Mimari mirasın korunması kamu yararına olan dinamik bir süreçtir. Bu nedenle mimari mirasın korunmasına yönelik yasal düzenlemeler, koruma alanındaki evrensel ilkelerden ödün vermeden yeni kavram ve yaklaşımları içerecek şekilde güncellenebilir olmalıdır.

Şekil 2 - Eskişehir'in modern mimari mirasının kent merkezindeki konumları. / The modern architectural heritage of Eskişehir in the city center.

Kaynakça

ACAR, Ş., 2009.

Eskişehir: Zaman, Mekan, İnsan. Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları.

GÜLER, A., / KARASÖZEN, R., 2017.

“Modern Konutun Orta Sınıfla Buluşması: 1950’lerde Bir Eskişehir Örneği”, Mimarlık 394.

AKSOYLU, S., 2010.

“TCDD - Gar”, Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

AKSOYLU, S., 2013.

“Türkiye’de Modernleşme Sürecinde Kentleşme ve Kent Planlaması”, editörler: Nuray Özaslan, Rana Karasözen. Mimarlık Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

ALSAÇ, Ü., 2007.

“İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi”, 2007. Editörler: R.Holod, A.Evin ve S.Özkan. Modern Türk Mimarlığı. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası. 97-109.

ALTAN ERGUT, E., 2013.

“Yirminci Yüzyıl Modern Mimarlık Mirası Korunmalıdır! DOCOMOMO_Türkiye: 10 Yılın Ardından...”, Mimarlık 371.

ARITAN, Ö., 2008.

“Modernleşme ve Cumhuriyetin Kamusal Mekân Modelleri”, Mimarlık 342. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=353&RecID=1822> ; son erişim: 06.04.2017

BATUR, A., 1994.

“Cumhuriyet Dönemi: 1938-50 Savaş Yılları ve II. Milli Mimari Akımı” Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi C2: 450.

BATUR, Afife, 2007.

“Modern Olmak: Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı”, editörler: Renata Holod, Ahmet Evin ve Süha Özkan. Modern Türk Mimarlığı. Ankara: TMMOB Mim.Odası. 37-53.

ÇELEN ÖZTÜRK, A., / MEHEMMEDOVA BURNAK, T., 2010.

“Şeker Fabrikası”, Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

DİNÇER, İ., 2014.

“Kentleri Dönüştürürken Korumayı ve Yenilemeyi Birlikte Düşünmek: “Tarihi Kentsel Peyzaj” Kavramının Sunduğu Olanaklar”. ICONARP, Volume 1, Issue 1, pp:22-40. www.iconarp.com

EFE, A., 2010.

“Rayların Altında Kalan Makûs Tarih: Değişen Eskişehir”, M. Arslan (yay.)

Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu: 117-25. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

ERTİN, G., 1994.

Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi. Eskişehir: Anadolu Ün. Yayınları, No:773. “Eskişehir’de İki Ev”, 1935-10. Arkitekt 58. S.285

Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi, 2010. Editörler: Deniz Özkut, Firuzan Melike Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

“Mimari Mirası Koruma Bildirgesi”, 2013.

ICOMOS Türkiye, İstanbul. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf

KARASÖZEN, R., 2013.

“1923-50 Döneminde Türkiye’de Mimarlık”, editörler: Nuray Özaslan, Rana Karasözen. Mimarlık Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

KARASÖZEN, R., 2013.

“1950 Sonrası Türkiye’de Mimarlık”, editörler: Nuray Özaslan, Rana Karasözen. Mimarlık Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

KOCA, G., / KARASÖZEN, R., 2010.

“1945–1960 Dönemi Eskişehir Modern Kent Merkezinin Oluşumunda Öne Çıkan Yapılar” Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Dergisi 10/3: 191-211.

KOCA, G., 2013.

“Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Konut”, editörler: Nuray Özasan, Rana Karasözen. Mimarlık Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

KOYLU, Z.,

XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir”, TC Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-71/xx-yuzyilin-baslarinda-eskisehir> ; son erişim: 06.04.2017

Kurtuluş ve Aydınlanma: Arşiv Belgeleriyle Eskişehir, 2009. Anadolu Üniversitesi, Ed. Polat Safi. Ankara: Başak Matbaa.

MADRAN, E., 2006.

“Modern Mimarlık Ürünlerinin Belgelenmesi ve Korunması Süreci için Bazı Notlar”. Mimarlık 332.

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=50&RecID=1207> ; son erişim: 06.04.2017

MADRAN, E. / NALBANT, K. / ÖZGÖNÜL, N., 2010

“Kılıçoğlu Tuğla ve Kiremit Fabrikaları”, Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: D.Özkut, F.M. Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir.

OMAY POLAT, E., / CAN, E., 2008.

“Modern Mimarlık Mirası Kavramı: Tanım ve Kapsam”, Megaron 3/2: 177-186.

OMAY POLAT, E., 2008.

“Modern Mimarlık Mirasını Onaylamak: Yasal Süreç ve Tescil Kararlarına Bakış”, Mimarlık 340.

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=290&RecID=1706> ; son erişim: 06.04.2017

OMAY POLAT, E., 2008.

“Türkiye’nin modern mimarlık mirasının korunması: kuram ve yöntem bağlamında bir değerlendirme” (yayımlanmamış doktora tezi: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve-Restorasyon Programı. İstanbul)

ÖZASLAN, N., 2013.

“Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Süreci”, editörler: Nuray Özasan, Rana Karasözen. Mimarlık Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

ÖZASLAN, N., 2014

“Eskişehir Modern Mimari Mirasının Araştırılması ve Belgelenmesi”, Proje No. 1110F159, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

ÖZASLAN, N. / GÜLDOĞAN, İ., 2010.

“Atatürk Lisesi; Suzan Gürcanlı İlköğretim Okulu; Dumlupınar İlköğretim Okulu; Eskişehir Ticaret Meslek Lisesi; Atatürk Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi; Mehmetçik Lisesi; Atatürk İlköğretim Okulu”, Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

ÖZASLAN, N. / KARASÖZEN, R., 2010.

“Emek Otel ve Eski Otogar”, Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir: Anadolu Üni.

ÖZKUT, D., 2013.

“20. YY Mimari Mirası ve Koruma Yaklaşımları”, editörler: Nuray Özasan, Rana Karasözen. Mimarlık Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

ÖZKUT, D. / ÖZASLAN, N., 2009.

“Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi Tesisleri.” Mimarlık 354. S.68-71.

SARİÖZ, Perihan, 1997.

Bir Zamanlar Eskişehir. İstanbul: Esbank.

SAYAR, Y., 2004.

“Türkiye’de Mimari Proje Yarışmaları 1930-2000: Bir Değerlendirme”, Mimarlık 320.

SAYAR, Z. / YÜNGÜL, B., 1974.

“Köprübaşı İşhanı”, *Arkitekt* 354. 1974/02: 58-61.

SÜMERTAŞ, F. M., 2010.

“Cumhuriyet Tarihi Müzesi (Turan Numune Mektebi)”, *Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi*. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

ŞENSOY, G. / ÜSTÜN, B., 2016.

“Eskişehir Fabrikalar Bölgesi: ‘Çiftkurt Fabrikası İçin Yeni İşlev Önerisi’”, *BAUN Fen Bil. Enst. Dergisi*, Cilt 18(1): 86-104.

TANERİ YILMAZ, E., 2009.

“Eskişehir Kentinin Gelişiminde Belirleyici Rolü Olan Süreçler Ve Bu Süreçler İçerisinde Beliren Yerleşkeler”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi: Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Eskişehir.)

TEKELİ, İ., 1976.

“Eskişehir ve Sanayi”, *Son Olay*: 244-58.

https://www.academia.edu/31131104/Eskişehir_ve_Sanayi ; son erişim: 06.04.2017

TUTAL, O., 2010.

“Eskişehir Subay Orduevi; Garanti Bankası”, *Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi*. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir: Anadolu Ün.

ÜSTÜN, B., 2010.

“DDY–Tülomsaş Yerleşkesi Konutları”, *Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi*. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir: Anadolu Ün.

ÜSTÜN, B. / AKSOYLU, S., 2010.

“Deliklitaş Mahallesi”, *Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi*. Ed: D.Özkut, F.M.Sümertaş. DoCoMoMo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları: Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI, Eskişehir: Anadolu Ün.

YAVUZ, Y. / ÖZKAN, S., 2007.

“Osmanlı İmparatorluğunun Son Yılları”, ed: R.Holod, A.Evin ve S.Özkan. *Modern Türk Mimarlığı*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası. 53-69.

YAVUZ, Y. / ÖZKAN, S., 2007.

“Ulusal Bir İfade Bulmak: Birinci Ulusal Üslup”, ed: R.Holod, A.Evin ve S.Özkan. *Modern Türk Mimarlığı*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası. 37-53.

YILMAZ, E., 2009.

Eskişehir Kentinin Gelişiminde Belirleyici Rolü Olan Süreçler ve Bu Süreçler İçerisinde Beliren Yerleşkeler. (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Eskişehir.

<http://catab.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/38041,2863-sayili-kultur-ve-tabiata-varliklarini-koruma-kanunu-.pdf?0>

2863 sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu; son erişim: 12.04.2017.

<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14331/662-nolu-ilke-karari-tescil-kaydi-bulunmayan-tasinmaz-k-.html>

662 Sayılı İlke Kararı: Tescil Kaydı Bulunmayan Taşınmaz Kültür Varlığı Özelliğindeki Yapılar Ve Yapı Elemanları; son erişim: 12.04.2017.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf

ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi “2013”

http://www.hvtd.org/yeni/?page_id=40
(Havacılık Tıbbi Derneği resmi web sitesi)

<http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/DisplayPhoto.aspx?ID=4&DetailID=5&ExhibitionID=11>
(Mimarlık Müzesi web sitesi)

LİSE DEN MÜZEYE, EĞİTİMDEN TÜKETİME; KAYSERİ LİSESİ'NİN MİLLİ MÜCADELE MÜZESİ'NE DÖNÜŞÜMÜ

FROM HIGH SCHOOL TO MUSEUM, FROM EDUCATION TO CONSUMPTION; TRANSFORMATION OF KAYSERİ HIGH SCHOOL TO NATIONAL STRUGGLE MUSEUM

Hikmet ELDEK GÜNER *

Makale Bilgisi

Article Info

Başvuru: 31 Ekim 2017

Received: October 31, 2017

Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017

Peer Review: November 6, 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.003

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.003

Özet

Küreselleşme, kentlerin diğer kentler ile yarış haline girmelerine, markalaşma çabalarına ve yeni kimliklere sahip olmaya çalışmalarına, kamusal alanların bilinen tanımlarını ve değerler sistemini dönüştürerek, ekonomik değer olarak görülmeye başlanmasına neden olmuştur. Ancak yakın zamanda küreselleşmenin karşısında artan yerel olana odaklanma süreci Türkiye’de de sıklıkla görülmeye başlamış, özellikle tarihi kentler turistleri kendilerine çekme, potansiyellerini nakde çevirme gayretiyle “ilan edilen veya sonradan oluşturulan” yeni kimlikleri ile öne çıkma yarışına girmişlerdir. Kentsel yapının en önemli kurucu elemanlarından olan tarihi mekânlar, sahip oldukları bilinirlikleri ve cazibe noktası olma potansiyelleri nedeniyle ekonomik getiri nesnesine çevrilmekte, kenti pazarlamanın ve markalaştırma sürecinin “yeni” yüzleri olarak yeniden değerlendirilerek, çoğu zaman özgün kullanımlarının dışında turizm sektörüne hizmet verecek şekilde yeniden işlevlendirilmektedir. Ulusal ölçekte birçok Anadolu kentinde görülen bu hızlı yapısal dönüşüm dalgası, Tarihi Kentler Birliği’nin 2000 yılında kurulması ile hızlanmıştır. Kayseri için bu değişim süreci kentin ekonomik olarak güçlenmesi ile başlamış, kültürel potansiyellerin Tarihi Kentler Birliği sayesinde keşfedilmesi ile devam etmiştir. Tarihin bir değer ve potansiyel olarak algılanması dönüşümün en büyük tetikleyicisi olmuş, kentte sınırlı sayıda kalmış olan tarihi anıt yapıyı hedef alan birçok yeniden işlevlendirme projesi yürütülmüştür. Yeniden işlevlendirme sürecinin yaşandığı son örnek ise Tarihi Kentler Birliği tarafından 2016 yılında düzenlenen Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarını Özendirme Yarışması’nda 83 aday arasından ödül kazanan Kayseri Lisesi olmuştur. Bu makale kültür endüstrisi ve turizm olguları bağlamında, tarihi yapıların ve kent dokularını nasıl dönüştürdüğünü, müzeleştirme eğilimi doğrultusunda Kayseri kentinde yaşanan dönüşüm sürecini, Kayseri Lisesi’nden Milli Mücadele Müzesi’ne dönüştürülen okul yapısı üzerinden irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, kentlerin markalaşması, müze, yeniden işlevlendirme, somut-olmayan değerler.

* Dr., Erciyes Üni., Mimarlık Fak., Kayseri, e-posta: hikmeteldek@gmail.com

Abstract

Globalization has caused cities to be in the race with other cities, to have branding efforts and to design identities as well as to be seen as an economic value by transforming building's original function and values system of public spaces. Thus the process of focusing on the locality, which has recently begun against to globalization, has also started in Turkey. In particular, historic cities have entered the race to stand out with new identities which are "announced or created" with the aim of attracting tourists and turning their potential into commodity. Historical places, which are one of the most important elements of urban structure, are being used as economic commodities because of their attraction potentials. And also they are reused in city marketing and branding process as a "new" faces of the city besides their original use. Structural transformation that is seen in many Anatolian cities has been accelerated by the establishment of the "Union of Historical Towns" in 2000. This change for Kayseri began with the economic strengthening of the city and continued with the discovery of cultural potentials through the Historical Towns Union. Historical heritage have been perceived as a touristic potential, which have been the greatest starter of urban transformation. Many re-functioning projects have been planned to the historic heritage which has rarely remained in the city. The last example of the restoration process is Kayseri High School which won the prize among 83 candidates in the contest of "Historical and Cultural Heritage Conservation Projects and Applications" organized by "Union of Historical Towns" in 2016. This article aims to explore the transformation process of historical buildings and urban fabric in the context of culture industry and tourism and to try to define of the transformation process from Kayseri High School to the National Struggle Museum with the tendency of museumification.

Anahtar Kelimeler: Globalization, city branding, museum, re-functioning, intangible values.

Giriş

20. yüzyıl sonunda sanayileşmenin kentler üzerindeki kısmen etkisi azalmış, yeni bir var olma yarışı başlamıştır. Bu yarışta mevcut değerlerin yetersiz kalmasıyla özellikle sanayi kentleri yeni alanlar keşfetmeye başlamış, yönlerini üretim endüstrisinden, kültür endüstrisine döndürmüşlerdir (Adorno 2003). Kültür endüstrisinin en önemli sermayelerinden olan kültür mirası olan yapılar, alanlar değerli görülmeye başlamış ve bu değerlerin kapitale dönüşümü yerel yönetimlerin odağı haline gelmiştir. Toplumun kendi içinde geliştirmedeği, birileri tarafından kurgulanan, sonradan oluşturulan kültür endüstrisi, kültür mirası yapıları kar amacı güden nesnelere dönüştürmüştür (Adorno 2003). Yerel yönetimler, mevcut kültür mirasını görünür kılmaya, restore etmeye, yeniden işlevlendirme yoluyla sergilemeye, pazarlanır hale getirmeye ve kültür endüstrisine dâhil etmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu çalışmalar kent kimliklerinin belirleyici bir parçası olan, bütün özgün değerleri ile koruması gereken yapıları, kültür endüstri için kullanılan birer tüketim nesnesine dönüştürmeye başlamıştır. Kentlerde yaşanan süreç korumanın ötesinde kullanım odağında ilerlemektedir. Bu süreç birçok Anadolu kentinde kendini farklı gösterim biçimleri ile ortaya koymaktadır. Anadolu'nun merkezinde yer alan geçmişi ticarete dayanan, günümüzde ise sanayi kenti olan Kayseri de yüzünü turizme ve kültür endüstrisine çevirmiştir. Bu bağlamda Kayseri'nin sanayi kentinden turizm kentine dönüşme çabası, yerel yönetimin "Kültür Öncelikli Kalkınmayı"¹ benimsemesi, çağdaş müzecilik anlayışı ile tarihi ve kültürel yapıları müzeleştirerek kenti cazip kılacak yatırımlar yapması bu çalışmada değerlendirilecek konular arasındadır. Çalışmanın temel amacı ise Kayseri Lisesi özelinde; lisenin yeniden işlevlendirilmesini koruma kuramı ilkeleri bağlamında irdelemek ve Kayseri'de geline nokta itibarıyla popülerleşen müzeleştirme eğilimi karşısında, devam eden özgün eğitim işlevinin terk edilerek, Milli Mücadele Müzesi'ne dönüştürülen Lisesi'nin, somut ve somut olmayan değerlerinin ne kadar korunduğu, kentsel bellek olgusu üzerinden de tartışmaktır.

Bu kapsamda öncelikle dünya genelinde yaşanan küreselleşme süreci ve kentlerin markalaşma çabalarına değinilecek, ardından Kayseri gibi kapitalist üretimin var ettiği sanayi kentlerinin 21. yüzyılda post-kapitalist dönemde üretimin, hizmet sektörüne evrilmesi (Yılmaz Bakır 2017) kısaca aktarılacak ayrıca örnekler aracılığıyla kentte yaşanan müzeleştirme eğilimine vurgu yapılacaktır. Tarihi Kentler Birliği'nin yarattığı ivme sonrasında Kayseri'de gerçekleştirilen çağdaş müzecilik

örneklerine kısaca değinilerek, Kayseri Lisesi dönüşümü, yeniden işlevlendirme süreci, çağdaş müzecilik ve koruma kuramı bağlamında detaylıca incelenecektir.

Kentlerin Markalaşması

Kentlerin küreselleşme ile ekonomik odak haline gelmeleri, nesne üretiminin yerini kapital üretiminin alması, sanayileşme sürecinin sonuna gelen kentlerin turizm merkezli yatırımlar yapmalarına neden olmuştur (Yılmaz ve Alaeddinoğlu 2007). Küreselleşme, kentlerin diğer kentler ile yarış haline girmelerine, markalaşma çabalarına ve tasarlanmış kimliklere sahip olmaya çalışmalarına ayrıca kamusal alanların bilinen tanımlarını ve değerler sistemini dönüştürerek, ekonomik değer olarak görülmeye başlanmalarında etkili olmuştur. Kentlerin sahip oldukları somut ve somut-olmayan değerlerin ekonomik sisteme, turizm endüstrisine ve halkın kullanımına yeniden nasıl dahil edileceği ya da pazarlama aracı olarak nasıl kullanılacağı yerel yönetimlerce vizyon programlarında sıklıkla yer verilen, üzerine düşünülen gündem konularının başında gelmektedir (Yılmaz Bakır 2013). Küreselleşme sürecinde, akış ve ağlara farklı düzeylerde dâhil olmuş kentlerde gerçekleştirilen çeşitli markalaştırma stratejileri ve uygulamaları sonrasında değişen yaklaşım biçimleri ortaya çıkmış, hem yeni taktiklerin geliştirilmesine hem de teorik çerçevelere ve kuramsal çalışmalara altlıklar oluşturularak, kızışan rekabet ortamında yeni pazarlama modellerinin geliştirilmesi sağlanmıştır (Tek 2009). Kapitalist üretim biçiminin ve sermaye dolaşım mantığının kentler ve ülkeler arasındaki dengesizlik üzerinden işlediği göz önüne alındığında, dünya ekonomi tarihinin ve kapitalizmin son 200 yılda yaşadığı krizler, üretimin yapısını ve mantığını radikal bir biçimde değiştirmekle kalmayıp kapitalizmin yapısal olarak dönüşmesine neden olarak da tüm mal, hizmet, imge dolaşımının ve değerler sisteminin evrilmesine de neden olmuştur (Harvey 2003). Farklı yaklaşımların, etkilerin, yorumların ve sonuçların tamamının birden fazla kez değişerek, bir insan ömrü içerisinde yaşanması 20.yy ve 21.yy hızının, değişiminin sonucudur (Bıçkı 2006). Seri üretim ile başlayan, modernizm ile devam eden, sonrasında post modernizmin ortaya çıkışı ile seri üretimin yerini kapital üretiminin aldığı sosyal, kültürel, ekonomik, mekânsal değişimlerin yaşandığı giderek hızlanan bu süreç, günümüzde farklı bir biçime dönüşmüştür (Kaypak 2013). Sermaye olgusunun meta dışında "sosyal sermaye" veya "sembolik değer" gibi yeni anlamlarla donandığı, somut metaların yanı sıra soyut olanların, sanal imgelerin ve hatta sosyal becerilerin, tanınırlık, popülerlik gibi sosyal statü değerlerinin bile ekonomik bir değer olarak pazarlanabildiği bir çağda, içerikten daha çok imajın değer gördüğü yeni bir dünya sisteminin ortaya çıktığı görülmektedir (Harvey 1999).

¹ <http://www.tarihiKentlerBirligi.org/etkinlikler/yol-haritalari/> (Tarihi Kentler Birliği Web Sayfası)

Değer üretiminin ve bu üretim sürecinin her aşamasından ekonomik kazanç sağlamayı hedefleyen “yeni” dünya düzenine ve onun dönüşen değerler sistemine adapte olmaya çalışan kentler de, kendilerini var eden kapitalist üretim süreçlerinin ötesinde oluşan bu yeni sermaye birikim süreçlerinden pay kapmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte izleyebilecekleri yöntemler yeni bir alan keşfetmek veya var olanı cazip hale getirmek biçimindedir (Ashworth 2011). Küresel ekonomiye entegre olmaya çalışan Türkiye’de de bu bağlamda birçok yerel pazarlama çalışmaları yürütülmüş, kentlerin ilk olarak ulusal sınırlar içerisinde markalaşmaya, sonrasında ise dünya sıralamasında yerlerini üst seviyelere taşıyacak çalışmalara giriştikleri görülmüştür (Yılmaz Bakır 2012).

19. yy başında endüstrileşme ile biçimlenen kentler, içinde barındırdığı yaşamlar, sahip olduğu sınıfsal ayrılmalar, yarattığı mekânlar sayesinde elde edilen metaların pazarlandığı, sergilendiği, alıcısını beklediği sahneler dönüşmeye başlamıştır (Urry 1999). Dönüşen böylesi dinamik bir dünyada kentler de var olan değerlerini ortaya çıkarmak ve bu değerler üzerinden yeni kazançlar elde edebilmek, diğer kentler ile yarışabilmek ve varlıklarını ortaya koyabilmek için birçok kentsel ve mimari vizyonlar, tanıtım hamleleri, pazarlama stratejileri üretmekte ve uygulamaktadırlar (Yılmaz Bakır 2012). Kentler yerel değerleri ile marka olmaya çalışmakta ancak farklılıklarını da benzer yöntem ve stratejiler ile belirlemektedirler. Bu yöntemlerden en etkili olanı da turizmdir. Turizm, 1960’lardan beri kentlerin var olan değerleri üzerinden getiri sağlayabildiği, kolay ve etkili yöntemlerin başında gelmektedir. Doğal, kültürel, sosyal, toplumsal, kentsel, mekânsal zenginliklerin korunarak, birer çekim noktasına dönüşmesi, merak edilmesi ve insanlar tarafından belirli bir bedel karşılığında ziyaret edilmesi ve kullanılması turizmin en masum yönü olarak değerlendirilebilir. Küreselleşmenin her türlü farklılığı hızla aynılaştırmaya başlaması, özgünlükleri sıradanlaştırması ve yerelliği giderek imkânsız hale getirişi turizm endüstrisinin en temel açmazlarından biridir. Mevcut olanın, özgün ve orijinal olduğu düşünülenlerin turist çekme bağlamında yetersiz kalışı; yeni değerlerin ortaya çıkmasına gerektiğinde de icat edilmiş geleneklerin ve yeni cazibe noktalarının üretilmesine neden olmuştur (Urry 1999). Günümüzde kentler sadece var olan değerleri ile yetinmeyerek, yeni değerler üretmeye, turizm için dönüşmeye, gerektiğinde yeniden inşa edilerek birer cazibe merkezi, turistik varış noktası olmaya çalışmaktadırlar. Bu yeniden-kimlik inşası yani var olan kimliğin dışında seçilmiş olanı yeniden inşa etme çalışmalarının başında da kentlerin çekim merkezi olmalarını sağlayacak, kültür endüstrisinin ve hizmet sektörünün taleplerine hizmet verecek yeni işlevler gelmektedir. Türkiye’deki kentlerin küresel kapitalizmin yeni sermaye birikim süreçlerine ve kitlesel

turizmin taleplerine cevap vermek üzere başvurdukları yeniden-kimlik inşa çalışmalarının arasında, var olan kültür varlıklarının yeniden kullanımında müzeleştirme işlevinin uygulandığı izlenebilmektedir (Kervankiran 2014). Özellikle tarihi kentler turistleri kendilerine çekme, potansiyellerini nakde çevirme gayretiyle “ilan edilen veya sonradan oluşturulan” yeni kimliklerini “geleneksel ama yeni” ile öne çıkarma yarışına girmişlerdir. Böylece kentsel yapının en önemli kurucu elemanlarından olan tarihi mekânlar, sahip oldukları bilinirlikleri ve cazibe noktası olma potansiyelleri nedeniyle, kente turist çekme bağlamında, ekonomik getiri nesnesine çevrilmiştir. Kenti pazarlamanın ve markalaştırma sürecinin “yeni” yüzleri olarak yeniden değerlendirilerek, çoğu zaman özgün kullanımlarının dışında kültür endüstrisine ve turizm sektörüne hizmet verecek şekilde yeniden işlevlendirilmektedir.

Ulusal ölçekte birçok Anadolu kentinde görülen bu hızlı yapısal dönüşüm dalgası, iyi müzecilik örneklerini özendirmek, yerel yönetimlerin müze uygulamalarında önder olmalarını teşvik etmek, koruma bilincinin yaratılmasına ön ayak olmak ve yerel yönetimlerin inisiyatifi ile oluşturulmuş müzeler arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla Tarihi Kentler Birliği’nin 2000 yılında kurulması ve kurulduğu tarihten itibaren ülke çapında koruma bilincini yaygınlaştırmayı ve koruma çalışmalarına nitelik kazandırmayı amaçladığı “Tarihi Kentler Birliği Özendirme Yarışması” yarışma ile görünür hale gelmiştir. 2016 yılında bu yarışmanın içerisinde yeni bir kategori oluşturularak “Müze Özendirme Yarışması” açılmış ve ilk kez ödül verilmiştir (Çekül 2016). Yeni kategorinin açılması ile kültür mirası olan yapıların müzeleştirilmesini daha da hızlandırmıştır.

Anadolu’da 2000’lerde hızlanmaya başlayan geleneksel yapıların müzeleştirilmesi, Dünya ölçeğinde bakıldığında 20. yüzyıl sonlarında birçok ülkede görülmektedir (Atagök 2010). Var olan ancak özgün işlevine devam edemeyen yapıların birer sergi nesnesi olarak, müzeye dönüşmeleri, atıl durumdaki yapıların ekonomik bir değer olarak kapitalist sermaye dolaşım sürecine yeniden dâhil edilmelerine ulusal ve uluslararası ölçekte sıklıkla rastlanılmaktadır (Urry 1999). Sergileme pratiği, 18. yüzyılda başlayan modern dünyanın ve onun yeni sermaye birikim düzeninin var ettiği yeni aktörlerin biçimlendirdiği yeni bir işlevdir (Silier 2012). Geçmişten gelen birikimlerin ve zenginliklerin sergilendiği bu yeni mekânlar, kentler için itibarlaşmanın en önemli elemanlarını oluşturmuşlardır. (Burçak 2004) 20.yüzyıl başına gelindiğinde ise, geçmişe ait bilgilerin derlendiği bu mekânlar değişerek modernleşmeye başlamış ve yüzyıl dönüşüne damgasını vuracak yepyeni bir olguyu gündeme getirmiştir (Kervankiran 2014). Palazlanmaya başlayan turizm faaliyetleri, hazırlanmış kent rehberleri

ve turistik yazın, geçmişe yönelik merakın artması ve aktarılabilir düzenli bir bilgiye dönüşmesi, tarih anlatılarının ve kent tarihine yönelik metinlerin yayımlanması ve geçmişe dair zenginliklerin birikmeye başladığı müzelerin çoğalması sayesinde mümkün olmuştur. Sonraki yıllarda sanat anlayışının değişmesi, çağdaş sanatın ortaya çıkması, müze mekânlarının da sorgulanmasına ve yeniden biçimlenmesine neden olmuştur (Karadeniz 2015). Müzelerin kentlerin tanıtım yüzü olmaları, yenilenen içerik ve temsil biçimleri ile yakın dönemde de katlanarak devam etmiştir. Günümüz müzeleri sadece eserlerin sergilendiği mekânların ötesinde, ziyaretçi ile iletişim halinde olan mekânlardır. Müzeler, ziyaret eden kişinin nesneyi görmesinin ötesinde, yorumlamasına, ilişki kurmasına izin veren, öğrenme ve paylaşım odaklı yeni, modern, açık oluşumlara dönüşmeye başlamıştır (Schubert 2004). Dünyanın birçok kentinde görülebilecek farklı konseptlerdeki müzeler, sadece sanatseverlerin değil herkesin gitmek istediği, bilgi transferinin farklı yöntemler ile yapıldığı yeni toplumsal öğrenme mekânlarına dönüşmektedir (Macdonald 2003)

339 iken, 2016 yılında 409 olmuştur⁴. Özellikle kentsel gelişimin farkında olan, ekonomik, kültürel, sosyal ve toplumsal olarak belirli bir birikime sahip olan birçok kent (Konya, Gaziantep, Denizli vb), kültürel yatırımın kentin gelecek ekonomisi için çok önemli bir alan olacağının bilinci ile girişimlerde bulunmaktadır. Böylesi bir değişim sürecinin içerisinde olan ve çalışmalara devam eden kentlerden Kayseri de yatırım yönünü turizme çevirmiştir.

Cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye'nin en önemli sanayi kentlerinden biri olan Kayseri, gelecekte de turizm ile de belirli bir noktaya gelmeyi hedeflemektedir (Tekinsoy 2011). Geçmişte tarihi konut ve ticaret dokusunu yok ederek yalnızca tekil anıt yapıları koruma altına alan Kayseri, sahip olduğu bu sıra dışı koruma ve planlama anlayışı nedeniyle hızlı imar hamlelerine ev sahipliği yapmış, yüzyıllardır devam eden kentteki girişimci ruh ve sermaye birikim becerisi nedeniyle de Türkiye'nin önemli sanayi ve ekonomik odaklarından biri olmuştur (Eldek 2017). Bir yandan sanayi endüstrisinden daha karlı bir yatırım alanına dönüşen hizmet sektörü kentin

Fotoğraf 1a,b,c - Yeni müze yapıları ve dönüşüm yapılan müze örnekleri². / New museum buildings and examples of transformed museums.

Üretim odaklı gelişen birçok sanayi kenti 1980'lerde küresel ölçekte yaşanan yapısal dönüşümden etkilenecek servis sektörüne hizmet veren endüstri-sonrası kentlerine dönüşme eğilimi göstermiştir (Urry 1999). 1990'lara gelindiğinde kentler yarışta yerlerini almaya başlamıştır (Winfield-Pfefferkorn 2005). Kentlerin alt ve üst yapı yatırımlarında görülen bu keskin dönüşüm, kendini en çok turizm ve son zamanlarda da müzeleşme eğilimi ile görünür kılmaktadır. (Foto. 1) Ulusal ölçekte de, turizm ve kültür odaklı benzer bir değişim birçok kentte yaşanmaktadır. 2000 yılında 7 milyon olan müze ve öğren yeri ziyaretçi sayısı 2015 yılında yaklaşık 30 milyona ulaşmıştır³. Türkiye'de müze sayısı ise 2011 yılında

gelişme ve kalkınma vizyonunu kültürel yatırımlara çevirirken, diğer yandan 1998 yılında Nevşehir'de açılan Kapadokya Havalimanı nedeniyle Kapadokya'ya gitmek isteyen turistlerin zorunlu olarak indikleri, ziyaret ettikleri Kayseri kenti, bir varış kenti olmaktan çıkmış ve kent ciddi oranda turist kaybına uğramıştır. İpek Yolu ticaretinden beri süregelen ve yüzyıllar içinde oluşmuş tarihsel birikimini hoyratça yok eden Kayseri, hızla gelişiminin ardından geriye kalan sınırlı sayıda kültürel değerini kullanarak, kültür rotaları oluşturmaya, bir dizi restorasyon projesi ile geçmişi yaşatmaya ve yeniden işlevlendirme çalışmalarına başlamıştır. Yerel Yönetim, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kültür varlıklarının korunmasına yönelik verilen teşviklerden yararlanabilmek adına var olan kültürel mirası canlandırma çalışmalarına girişmiştir. Bu girişimin yanı sıra, kültür varlıklarının korunmasına yönelik Valilik payları ile Kalkınma Ajansları'nın destekleri de bu alan ile ilgilenilmesine neden olmuştur. Ayrıca 2000 yılında

² Solomon R. Guggenheim Müzesi, New York, U.S.A., <http://Mustseeplaces.Eu/Solomon-R-Guggenheim-Museum-New-York-U-S-A/>, Tate Modern Müzesi, Londra, İngiltere, <http://myartguides.com/art-spaces/museums/tate-modern/>, Ermitan Müzesi, Ankara, Türkiye, <http://www.naturadergi.com/?p=3110>

³ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,43336/muze-istatistikleri.html>

⁴ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21550>

kurulan Tarihi Kentler Birliği üyesi olan kent korunabilen yapılar sayesinde kentsel ölçekte “Kültür Öncelikli Kalkınma”⁵ modelini temel alarak, uygulamalar yapmaya başlamıştır. Ayrıca kent yönetimi uzun zamandır bölgenin en önemli doğal zenginliklerinden olan Erciyes Dağı ile kış ve doğa turizmini öne çıkarmak için büyük yatırımlar yapmaktadır. Bütün bu potansiyellerin yanı sıra kentin en önemli coğrafi avantajlarından birisi de Kapadokya’ya olan yakınlığıdır. Ağırlıklı olarak Kapadokya ulaşımının Kayseri Havalimanı üzerinden sağlanması kent için oldukça büyük bir potansiyeldir. Yerel yöneltim bu potansiyeli, getiriye çevirebilmek, turistlerin kentte kalabilmelerini sağlayabilmek için nitelikli, ziyaret edilebilir, ilgi çekici kentsel mekânlar yaratmaya çalışmaktadır. Kültür varlığı bakımından oldukça değerli birikimlere sahip olan ancak bu değerlerin farkında olunmadığı için yakın bir zamana kadar yıkarak, yapıların sadece parsel değeri üzerinden yatırım yapmaya çalışan yerel yönetim bakış açısını değiştirmiş, kalan anıtsal yapıları korumaya, canlandırmaya ve kullanmaya başlamıştır. Kentte bu hedefin başarılı olduğu, kimi bölgelerde ise başarısız olduğu örnekler bulunmaktadır. Çalışma, kent belleğinde derin izler bırakmış olan Kayseri Lisesi’nin Milli Mücadele Müzesi olarak yeniden işlevlendirme projesine odaklanmakla birlikte, müzeye dönüştürülen okul yapısının önemini daha iyi anlayabilmek için kent tarihinde yaşanan hızlı dönüşümlere, kent yönetiminin uygulamaya koyduğu kültür odaklı değişimlere ve kentteki müzeleşme eğilimine ilişkin kısa bir bilgilendirme yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı korunması gereken bir kültür mirası olan Kayseri Lise’nin yeni bir işleve dönüşüm sürecini değerlendirmektir. Bu değerlendirme için kültür ekonomisinden, marka kentlere, sosyolojik değişimden, ekonomik getirilere, koruma ölçütlerinden, kent (Kayseri) tarihine kadar birçok konu incelenip, Kayseri Lisesi’nin değerleri belirlenip ve değişim süreci anlatılmaya çalışılmıştır.

Kayseri Kentsel Değişim Süreci

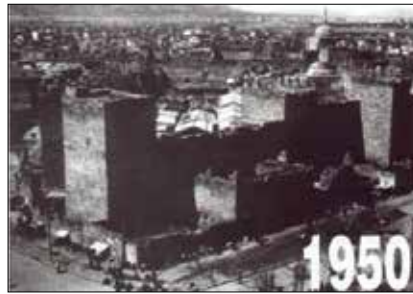
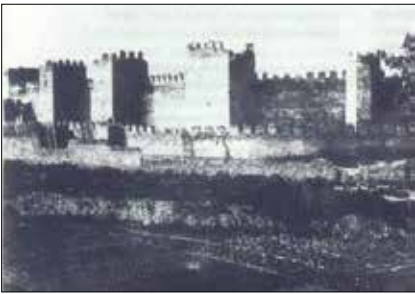
Kayseri kenti 6000 yıllık oldukça köklü bir tarihe sahiptir (Karatepe 2005). Günümüze ulaşan tarihi yapı stoğu dikkate alındığında kentte zaman içerisinde ciddi değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Kent tarihine kısaca değinmek bu değişimi nasıl olduğunu göz önüne sermektedir.

Kent Orta Anadolu’nun tarih boyunca ticaret yolları üzerinde konumlanan en verimli bölgelerinden biri olan Erciyes dağı yamacında kurulmuştur. Kayseri kent merkezine 24 km uzaklıktaki eski adı Kaniş olan Kültepe yerleşimi, Hititlerin Anadolu’da kurduğu ilk kent olup, Anadolu’da keşfedilen en eski yazılı belgelerin bulunduğu yerdir. Kent merkezinde günümüze ulaşabilmiş en eski eser, İç Kale’dir. İç Kale’nin yanı sıra, günümüzde Kayseri’nin korunması gereken kültür mirasının sayısal olarak önemli bir bölümünü oluşturan Selçuklu Dönemi’ne ait yapılar da kent merkezinde yer almaktadır. Osmanlı Dönemi’nde kentin mekânsal yapısı kale dışına taşarak genişlemiştir (Palamutoğlu 1987). Tarih boyunca etkin bir ticaret aksı üzerinde konumlanan kente Osmanlı Dönemi’nde hanlar ve çarşılar eklenmiştir. 18. ve 19. yüzyılda kent, surların dışına doğru hızla saçaklanarak her yönde genişlemiştir. Osmanlı İmparatorluğun sonlarında kentte, Tanzimat sonrası modern imar hareketleri hızlanmış, 1869 yılında Belediye teşkilatının kurulmasıyla birlikte Belediye Binası, Askerlik Dairesi, Askeri Hastane, Vilayet Binası, Saat Kulesi ve Kayseri Lisesi inşa edilmiştir (Çabuk 2012). 1914’de çıkarılan bir yasa ile Kayseri “Bağımsız Sancak” statüsü kazanmıştır. Sancak olması ile kentte imar hareketleri yoğunlaşsa da I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile ortaya çıkan ekonomik sorunlardan dolayı çalışmalara devam edilememiştir. 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile beraber Kayseri’de de diğer kentlerde yaşanan değişimler başlamıştır (Karatepe 2005). 1930’lu yılların başında kent oldukça harap durumdadır, ilk planlı imar hareketleri de bu yıllarda başlatmıştır. 1935-50 yılları arasında inşa edilen kamu yapıları, özellikle İstasyon Caddesi’nde oluşturulan ve kentin “Cumhuriyet Aksı” olarak tanımlanan kesiminde bu plana göre inşa edilmişlerdir. Hazırlanan plan kentin tamamen yıkılması ve yeniden inşası üzerine kurgulanmıştır (Çabuk 2012). Kentteki en etkili değişim, kentin güneyine 1926’da Tayyare Fabrikası’nın kurulması olmuştur (Erkiletlioğlu 2006). Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli yatırımlarından biri olan demiryolu bağlantısı, 1927 yılında kullanıma açılmıştır. PTT, Tekel, Vali Konağı ve Kız Enstitüsü, İstasyon yapılarından farklı olarak modern tasarım yaklaşımı ile betonarme yapı sistemini 1930’larda inşa edilmiştir (Çalışkan 1995). Tayyare Fabrikası ile başlayan süreç, 1935 yılında Sümerbank Bez Fabrikası ile devam etmiştir. Kentin kuzey ve güney ucuna birer endüstri alanı kurmak kentin gelişimini etkilemiştir. Kentin geniş kapsamlı ilk imar planı 1945 yılında hazırlanmıştır (Aru 1998). 1950 sonrası Türkiye’nin her bölgesinde yaşanan göç hareketleri, Kayseri’yi de etkilemiştir. 1950-1960 yılları arasında geleneksel kent dokusunun önemli bir bölümü yok edilerek yeni konutlar ve iş yerleri inşa edilmiştir. (Foto. 2) 1960 yılında yapılan yeni ekonomik yatırımlar nedeniyle kent, yeni alanlara doğru yayılmaya başlamış, bu durum geleneksel dokuda tahribatların devam

⁵ “Kültür Öncelikli Kalkınma” modeli Tarihi Kentler Birliği tarafından, 2012 yılında Türkiye Belediyeler Birliği’nin desteği ile başlayan “Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları” çalışmalarının oluşmasını sağlayan bir kalkınma modeli olarak tanımlanabilir. Kültür mirasının korunması sağlayan ve kentsel gelişimin odağına kültür mirasını koyan, belediyelerce uygulanmaya çalışılan bir model olarak da değerlendirilmektedir. <http://cekulvak-fi.org.tr/proje/kultur-oncelikli-bolgesel-yol-haritalari>

etmesine sebep olmuştur (Tekinsoy 2011). 1945 yılında hazırlanan plan yetersiz kalınca, 1975 yılında yeni bir nazım plan hazırlanmıştır (Kocatürk 2009). Bu plan ile yüksek bloklu, geniş bulvarlı şehir anlayışına geçilmiştir. Hazırlanan nazım imar planı ile yüksek bloklu geniş caddeli kent görünümü oluşmaya başlamıştır. (Foto. 3) 2004 ve 2005 yıllarında değiştirilen Belediye Kanunu ve Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Kayseri Büyükşehir Belediyesi sınırları da genişlemiş, Çevre Düzeni Planı yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır. 2005 tarihinde plan çalışmalarına başlanmış ve Çevre Düzeni Planı'na uygun olarak hazırlanan 1/25000 ölçekli nazım imar planı 2006 tarihinde tamamlanarak uygulamaya başlanmıştır (Kocatürk 2009).

Altyapı yatırımları, sosyal donatılar, ulaşım gibi kentsel gereklilikleri yerine getirdiğini düşünen yönetim, bütün dünya kentlerini saran marka kent olma adına kültürel çalışmalar ve yatırımlar yapmaya başlamıştır. Üretim kenti olmanın yanında kültür kenti olmak içinde çalışmalar yürüten yerel yönetim, gelecekte kentin bir marka olarak Dünya'ya tanıtılması ve değerlerinin kültür endüstrisinin bir parçası olarak pazarlanabilmesi için çalışmalarına devam etmektedir. Ayrıca kentsel gelişimin sadece ekonomik olmaması gerektiği gerçeğini fark eden yönetim, kültürel bağlamda, kentin tarihini, kültürünü, değerlerini ve yaşam biçimini yansıtan çalışmalar üretmeye başlamıştır. Kentlerin markalaşarak yeni bir kimlik sahibi olması gerektiği düşüncesini benimseyen

Fotoğraf 2a,b,c - Kayseri İç Kale ve Çevresinin 1897 ve 1950, 2003 Yıllarındaki Görünümleri⁶. / Views of Kayseri Castle in 1897, 1950, 2003.

Fotoğraf 3a,b - Kayseri 1947 ve 2002 Hava Fotoğrafları⁷. / Kayseri 1947 and Satellite Photograph.

Kentin sınırlarının büyümesi, yerel yönetimin de yönetsel olarak farklı bir düzene geçmesine neden olmuştur. Merkezi yönetim daha baskın hale gelmiş, bölgesel uygulamalar azalmıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren yeni yasa ile yerel yönetimin yetki sınırları oldukça genişlemiştir. Genişletilen bu yasal düzenlemeler ile yönetimin kültür mirası olan yapılara yönelik karar verme yetkisi artmış ve gerekçeleri belirtme koşulu ile müdahale etme hakkı da doğmuştur (Erençin 2006).

belediye öncelikle kültür varlıklarına yönelik koruma çalışmaları başlatmış, elde kalan tarihi doku ve yapılar için restorasyon projeleri yürütmüştür. Merkezde yer alan tarihi yapılar için kültür rotası belirleyerek, gelen ziyaretçiler için bir güzergâh belirlemiştir. Bütün bu çalışmaların yanı sıra kültürel ve tarihsel birikimi anlatabilmek için farklı konseptlerde müzeler oluşturmuştur. Kent ve Mimar Sinan Müzesi, Selçuklu Müzesi, Abdullah Gül Müze ve Kütüphanesi, Milli Mücadele Müzesi gibi çağdaş müzecilik anlayışının benimsendiği müzeler ziyarete açılmıştır. Müzelerden sadece Kent ve Mimar Sinan Müzesi'nin yeni inşa edilmiş olup, diğerleri mevcut tarihi yapıların yeniden kullanımı ile elde edilmiştir. Kayseri için yeni olan

⁶ Eski Kayseri Fotoğrafları, <http://www.kocasinan.bel.tr/index.php/component/k2/item/233-eski-kayseri-fotograflar%C4%B1>

⁷ Kayseri 1947 ve 2002 Hava Fotoğrafları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Citysurf Uygulaması

Fotoğraf 4a,b,c - Kayseri Kent ve Mimar Sinan Müzesi⁹. / *The City and Architect Sinan Museum*.

Fotoğraf 5a,b,c - Selçuklu Uygarlığı Müzesi¹⁰. / *Museum of Seljuk Civilisation*.

çağdaş müzecilik yaklaşımını, yapıların detayları ile anlatmak, Kayseri Lisesi'nin nasıl dönüştüğünü anlamak bağlamında önemli olacaktır.

Kayseri ve Çağdaş Müzecilik

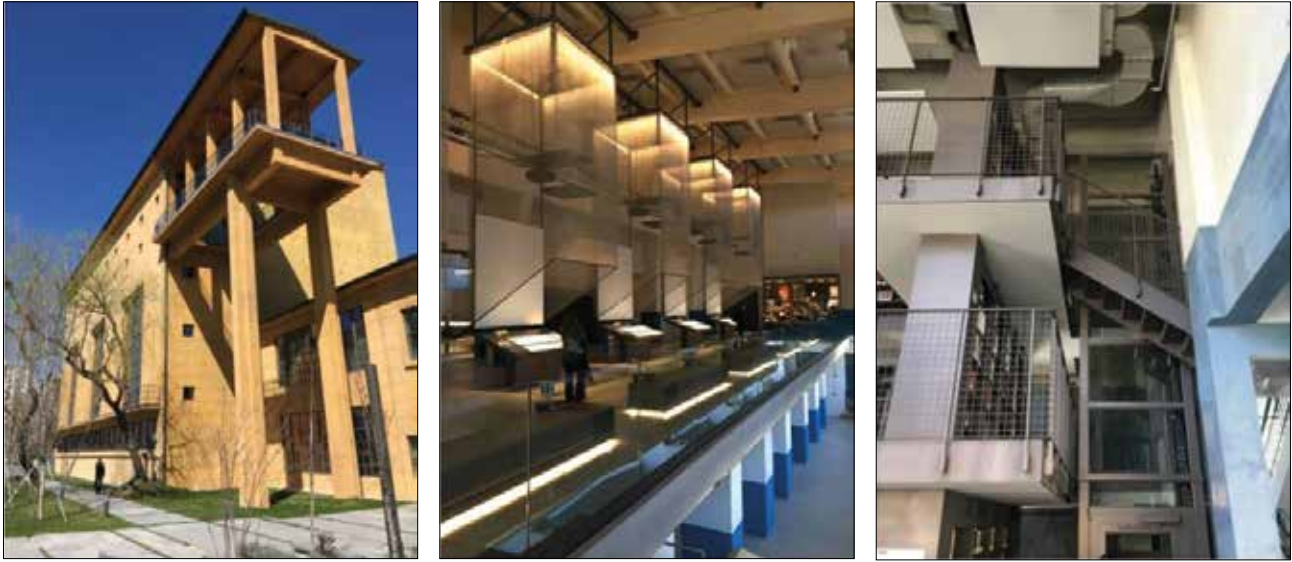
2000'li yıllara kadar Kayseri kenti için müze, Anadolu'nun diğer birçok kentinde olduğu gibi Arkeoloji Müzesi (Sade 2005) ve Etnografya Müzesi demektir. Ancak "Kültür Öncelikli Kalkınma" modelini benimseyen, marka kenti olmaya karar veren, kültür varlıklarının farkına varan ve bu bakış açısı ile yatırımlar yapmaya başlayan birçok yerel yönetim gibi, Kayseri'de de kültürün, tarihi yapıların çağdaş müzecilik anlayışı ile yeniden ele alındığı, yeni turistik çekim noktalarının oluşturulması hedeflemiştir. 2000 yılı öncesinde yani kültür varlıklarının henüz kentin yüzü olarak kabul edilmediği dönemde yapılan ilk yatırım "Kent ve Mimar Sinan Müzesi" olmuştur. Kentin kuzey ucunda bulunan Fuar alanı içerisine inşa edilen, Türkiye'nin ilk Kent Müzesi olan yapı, 1993 yılında Haluk Pamir tarafından tasarlanmış, Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılmıştır. Altı kattan oluşan müzenin 400 m² giriş katı Kent Müzesi, birinci katı ise Mimar Sinan Müzesi olarak işlevlendirilmiştir. Diğer katlar yönetim ve sosyal alanlar olarak düzenlenmiş ancak tam olarak kullanıma açılmamıştır. Kent Müzesi Kayseri'ye ilk defa gelenler için kentin tarihi, kültürü, yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, tarihi yapıları hakkında dijital ortamda bilgilendirme yapmaktadır. Dijital müzeciliğin Türkiye'deki ilk örneklerinden olan Müze'de video prodüksiyonlar, dokunmatik kiosklar ve 5 m. çapındaki Kayseri şehir maketi ile kentin tanıtımı

yapılmaktadır⁸. (Foto. 4) İkinci katında yer alan Mimar Sinan Müzesi'nde ise; Kayserili olduğu bilinen Mimar Sinan ve yapıları hakkında çağdaş müzecilik anlayışı doğrultusunda interaktif bilgilendirme yapılmaktadır. Kulaklıklar ve dokunmatik ekranlar aracılığı ile bilgileri seçebilme ve yeniden dinleyebilme imkânı ziyaretçinin tercihine bırakılmıştır. Nesne sergilenmesi ile değil, dijital bilgilendirme ve görselleştirme ile kurgulanan müze, yalnızca Kayseri için değil Türkiye için de öncü bir örnek olmuştur.

2000 yılı sonrası Kayseri'nin Tarihi Kentler Birliğine girmesi ile yüzünü kültür mirası yapılarıya dönen yönetimin ilk çağdaş müze örneği ise "Selçuklu Uygarlığı Müzesi"dir. Müze, Kent ve Mimar Sinan Müzesi'nde olduğu gibi yeni ve güncel bir müze yapısı yapmak yerine, Selçuklu kültürel mirasını canlandırmak ve çekim merkezi yaratmak üzere, özgün işlev ömrünü tamamlamış olan Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi'nin restorasyonu ve yeniden işlevlendirilmesi ile oluşturulmuştur. 1206 tarihinde Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan anısına yaptırılan yapı, Selçuklu Dönemi'nin en önemli sağlık ve eğitim yapılarından birisidir (Edhem 1982). Yaklaşık 2800 m²lik bir oturma alanına sahip tek katlı yapı, iki avlu etrafında biçimlenmiş Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medrese bölümlerinden oluşmaktadır (Büyükmihçi Kozlu 2008). Zaman içerisinde yapıda ciddi yapısal sorunların baş göstermesi, 2005 yılında kapsamlı bir restorasyon

⁸ <http://www.kayseri.gov.tr/kent-ve-mimarsinan-muzesi>

⁹ <http://www.kayseri.gov.tr/kent-ve-mimarsinan-muzesi>

Fotoğraf 6a,b,c - Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Müze ve Kütüphanesi¹². / *Abdullah Gul Presidential Museum and Library*.

çalışmasının başlamasına neden olmuştur. 2014 yılında tamamlanan restorasyon ve yeniden-işlevlendirme çalışmaları sonucunda yapı Selçuklu Uygurluğu Müzesi olarak yeniden ziyarete açılmıştır. (Foto. 5). Kent belleği için oldukça önemli olan müze yapısı, çağdaş müzecilik anlayışı ile ele alınarak, dijital sergileme yöntemlerinin kullanıldığı, özgün; yapısal detaylarının, mekânsal kurgusunun, fiziksel özelliklerinin korunduğu bölgedeki öncü müzelerden biri olmuştur. Kenti ziyaret edenler için gidilmesi gereken turistik çekim noktalarından biri olan Selçuklu Uygurluğu Müzesi, Selçuklu Dönemi'nden kalan nitelikli avlulu mekânsal kurgusu ve mimari kalitesi ile etkileyici mimari atmosferi sayesinde 13. yüzyılın yaşam ortamına sahip yapıyı bir sergi nesnesine dönüştürken, interaktif sergileme yöntemi ile de ziyaretçilerin mekânı aktif olarak deneyimlemelerine imkân tanımaktadır.

Kayseri'de çok yakın zamanda tamamlanan bir diğer müze de Abdullah Gül Üniversitesi Sümer Kampusu içerisinde bulunan "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Müze ve Kütüphanesi"dir. 2017 yılında açılan müze 1935 yılında inşa edilen eski Sümerbank Pamuklu Dokuma Fabrikası alanında ki elektrik santrali ve onun parçası olan iki yapıdan meydana gelmektedir. Toplamda 7000 m²lik alanda oluşturulan müze ve kütüphanesi kent hafızasına oldukça derin izler bırakmış olan bir alanda yer almaktadır. Rus mimarlar tarafından 1934 yılında tasarlanan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yatırımlarından olan fabrika, döneminin ötesinde bir inşaat sistemine ve plan kurgusuna sahip olup, üretime uzun yıllar devam etmiştir. 1990'larda üretimi durdurulan fabrikanın birçok yapısında (Elektrik santrali, üretim yapısı, lokal gibi) zaman içerisinde kullanılmamaktan kaynaklanan veya vandalizm sonucu

oluşan birçok yapısal hasar meydana gelmiştir. İşlev ömrünü tamamlayan alan günümüzde ise Abdullah Gül Üniversitesi Sümer Kampusu olarak kullanılmaya başlanmıştır (Eldek 2014). Kapsamlı bir restorasyon çalışması yürütülen ve yerleşkenin en nitelikli yapılarından olan, ciddi yapısal, fiziksel ve malzeme bazlı sorunlara sahip olan Elektrik Santrali, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Müze ve Kütüphanesi olarak ziyarete açılmıştır. Oldukça büyük bir metrekareye sahip ana bina sergileme için kullanılırken, sergi planlamasında yapının özgün işlevine göndermeler yapılmış, betonarme strüktürü, zamanın patinası ve özgün detayları korunmaya çalışılmıştır¹¹. Kayseri için olduğu kadar Türkiye için de sıra dışı bir yaklaşıma ve çağdaş müzecilik anlayışına sahip yapı, kampus içerisinde bulunan diğer eğitim yapıları ile birlikte düşünüldüğünde, yerleşke ölçeğinde koruma yaklaşımı nedeniyle de Türkiye'deki öncü örneklerden biridir. (Foto. 6).

Seçilen örneklerden ilki yeni bir tasarım, ikincisi 13. yüzyıldan kalma özgün işlevine devam edemeyen bir anıtsal yapı ve sonuncusu da yakın geçmişe ait, modern mimari miras olarak tanımlanan ve yine ikinci örnek gibi özgün işlevini devam ettiremeyen bir endüstri yapısıdır. Kültür odaklı kalkınma hedefi ile yola çıkan yerel yönetim iki kültür mirasını özgün işlevleri dışında (işlev ömürlerini tamamladıkları için) yeniden işlevlendirmiş ve işlev olarak da müze fonksiyonunu seçmiştir. Bu durum yapıların yıpranmaması, düzenli bakım ve onarımlarının yapılabilmesi için kullanılmalarının gerekliliği ilkesi ile örtüşmektedir. Yeniden işlevlendirme sürecinde hangi özgün değerlerinin korunduğu veya kaybedildiği ayrı bir çalışma konusudur.

¹⁰ <http://www.selcuklumuzesi.com/ustmenu.asp?id=19&eui-d=1&sid=19>

¹¹ <http://www.emrearat.com/gallery/abdullah-gul-presidential-museum-and-library/>

¹² Deniz Güner Kişisel Arşivi.

Yarışması” kategorisi açmaktadır. Ayrıca Birlik, Türkiye Belediyeler Birliği tarafından da desteklenen “200 Ortak 200 Eser” ve “3 Yılda 300 Eser”¹⁵ Hibe Yardım Programı ile “Bin Günde Bin Eser”¹⁶ Hibe Proje Yardımı Programları ile her kenti yakın çevresindeki değerler ile ziyaretçilere bütünleşik olarak deneyimletmeyi hedefleyen Kültür Rotaları’nı oluşturulmuştur (Foto. 7). Hazırlanan “Kültür Rotaları Planlama Rehberi” gibi etkin çalışmalar sayesinde son 17 yılda birliğe üye

Fotoğraf 7a,b - Kayseri Kültür Yolu Haritaları¹⁴. / Map of Culture Road of Kayseri.

Sonuç olarak Kayseri farklı geçmişlere sahip ancak benzer çağdaş sergileme yöntemleri ile kurgulanan yeni müze yapılarına ev sahipliği yapmaktadır.

Hızlı ve radikal imar hareketleri ile tarihi dokusunun büyük bir kısmını kaybeden Kayseri, kentsel ve tarihsel bağlarını yitirmiş birbirinden kopuk koruma altındaki tekil anıt yapıları birebirleriyle ilişkili kılarak, bütüncül bir koruma yaklaşımı benimseyerek ve kente turist çekecek yeni cazibe alanları yaratmak üzere Tarihi Kentler Birliği’nin desteğiyle 2006 yılında Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından bölgedeki 439 adet tarihi eser incelenerek bir kültür envanteri oluşturulmuş, bu envantere dayanılarak 2014 yılında bir “Kayseri Kültür Yolu” haritası ve rehberi hazırlanarak¹³, dolaşım güzergâhı izleri kentsel mekânda uygulanmıştır (Foto. 6).

Tarihi Kentler Birliği’nin 2000 yılından beri ısrarla sürdürdüğü, her kent ve ilçede kültür mirasının koruma bilincinin artırılması ve korumanın sağlanabilmesi için “Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarını Özendirme Yarışması” düzenlemekte ve son yıllarda da bu yarışma içerisinde “Müze Özendirme

olan 450 belediye tarafından Türkiye’nin her yerinde onlarca müze yapısı ve kültür rotası ortaya çıkmıştır¹⁷. Kayseri’de olduğu gibi birçok Anadolu kentin geneline yayılan kültür miraslarını koruyarak, kullanma ve gelecek nesillere aktarma çabası başlangıçta oldukça iyi niyetli görünmekle beraber, yapılan çalışmalar incelendiğinde ortaya çıkan kimi projeler koruma ilkeleri bağlamında tartışılabilir niteliktedir. Koruma kuramı tarihçesine göz atıldığında korunması gereken yapıların sınıflandırılmasında, terminolojisinin belirlenmesinde ve koruma ilkelerinin ortaya çıkışında birçok kartanın ve sözleşmenin yer aldığı görülmektedir (Dinçer, 2013). Bütün bu belgelere bakıldığında özgünlük değeri ve bütüncül koruma yaklaşımı güncel koruma kuramına yön vermektedir. 1994 yılında özgünlük değerini yeniden ele alan, somut ve somut olmayan değerleri ortaya koyan Nara Belgesi¹⁸ hazırlanmış, çalışmaları daha önce başlayan ancak 1999 yılında tamamlanan Burra Tüzüğü¹⁹ ile de

¹³ Anon. (2014). Kayseri Kültür Yolu Haritası, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayını.

¹⁴ <https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/kultur-yolu> (Kayseri Büyükşehir Belediyesi web sayfası)

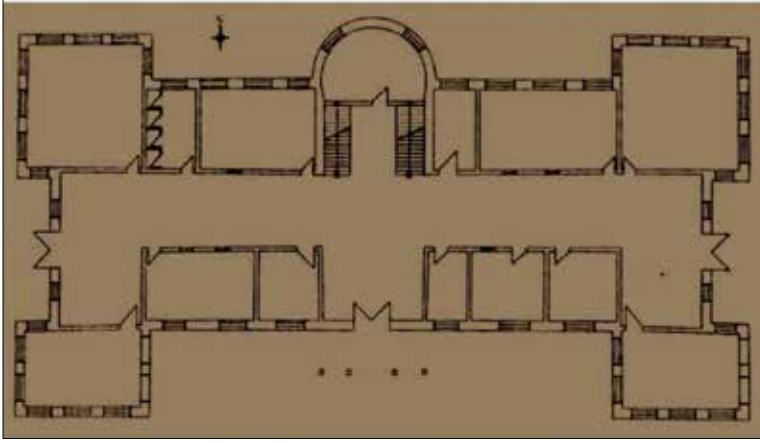
¹⁵ <http://www.tarihiKentlerBirligi.org/koruma-projeleri-destegi/3-yil-da-300-eser-programi/> (Tarihi Kentler Birliği Web Sayfası)

¹⁶ <http://www.tarihiKentlerBirligi.org/koruma-projeleri-destegi/1000-gunde-1000-eser-programi/> (Tarihi Kentler Birliği Web Sayfası)

¹⁷ <http://www.tarihiKentlerBirligi.org/?belediyeler=uye-belediye-ler-tum-liste> (Tarihi Kentler Birliği Web Sayfası)

¹⁸ http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICO-MOSTR_0280118001353669454.pdf

¹⁹ <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA-CHARTER.pdf>

Fotoğraf 8a,b - Plan Şeması (Arslan Sağıroğlu 2014) ve Kayseri Lisesi öğretmenleri²¹. / *Plan Scheme (Arslan Sağıroğlu 2014) and teachers of Kayseri High School.*

bütünleşik korumanın altı yeniden çizilerek, koruma kriterleri ve değerler sistemi yeniden oluşturulmuş ve kültürel önemi olan mekânların yönetimi ve korunması için bir rehber hazırlanmıştır. Özgünlüğün, bütüncül korumanın özellikle belirtildiği belgeler koruma ile ilgili çalışanların en temel yol göstericileridir. Ancak bu belgelerin belirlediği gerekçeler veya ilkeler dışında sadece kullanım odaklı koruma yapıldığında yapılar sadece kabuğa dönüşmekte, somut olmayan birçok değerini yitirmiş olmaktadır. İşlev korumanın en yardımcı elemanlarından, bilinçli kullanım korunması gereken kültür mirasının ömrünü uzatarak, gelecek nesillere aktarılması sağlar ancak bilinçsiz bir kullanım yapıyı yol eder. Kayseri’de yaşanan yeniden işlevlendirme eğiliminin en güncel örneği ise, yetiştirdiği öğrencileri ve önemli olayların geçtiği bir anı mekânı olarak kent belleğinde oldukça önemli bir yer tutan Kayseri Lisesi’nin müzeye dönüştürülme projesidir.

Kayseri Lisesi’nden Milli Mücadele Müzesi’ne

Kayseri Lisesi, Kayseri’nin 100 yıllık geçmişine tanıklık etmiş, kent ve Türkiye için önemli insanların yetişmesinde etkili olmuş, Geç-Osmanlı Dönemi’nde kurulmuş önemli bir eğitim kurumudur. 1893 yılında Kayseri’nin geleneksel konut dokusu içerisinde yer alan Seyfullah Efendi Konağı’nda hizmet vermeye başlayan okul, 1904 yılında Sultan II. Abdülhamid zamanında yaptırılan, günümüzde müzeye dönüştürülen Neo-Klasik tarzdaki kesme taştan iki katlı yapıya taşınmıştır (Işık 2010).

Sultan II. Abdülhamid döneminde, eğitim sisteminde başlatılan modernleşme çabaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu topraklarında birçok eğitim yapısı inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, lise (idadi) olarak inşa edilen 20, ortaokul (rüştîye) olarak inşa edilip liseye çevrilen 5, inşa tarihi bilinmeyen liseye

çevrilen 5, erken örnekli ortaokul (rüştîye) olarak açılıp liseye çevrilen 3 ve farklı yapı tipinde olup liseye dönüştürülen 2 yapı olduğu bilinmektedir. İnşa edilen bu yapıların kentlere göre dağılımı ise şöyledir: Adana, Ankara, Balıkesir, Bursa, İzmir, Konya, Kütahya, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Amasya, Bilecik-Söğüt, Yozgat, Çanakkale, Çankırı, Elazığ, İstanbul-Çatalca, İzmit, Manisa, Mardin, Aydın, Antalya, Bilecik, Erzurum, Kayseri, Niğde’dir²⁰. Böylesi bir modern eğitim hamlesinin parçası olan ve 1905 yılında tek katlı olarak eğitim vermeye başlayan okulun ikinci katı 1916–1917 yıllarında tamamlanabilmiştir (Arslantaş 2009). Tasarımcısı bilinmeyen okul yapısı, inşa edildiği döneminkarakteristikizlerini taşımakla birlikte, modern bir yaklaşımla, tip proje olduğu düşünülmektedir. Okul inşaatına ilişkin arşiv bilgilerinden edinilen bilgiye göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun dış borç yükü altında kaldığı, ekonomik güçlükler ve çalkantılı iç siyaset ortamı nedeniyle inşaatına başlanmasında ve yapının tamamlanmasında uzun süreli gecikmelerin ve kesintiye uğramaların yaşandığı bilinmektedir. Okulun kurulma fikri de benzer nedenlerle gecikmeye uğramış, 1884 yılında Ankara Valisi tarafından yapımına başlanması kararı alınmış ancak maddi nedenlerden dolayı bir türlü başlanamamıştır (Arslan Sağıroğlu 2014).

1894-95 yılları arasındaki yazılı arşiv belgelerinden yapının inşasına başlandığı ancak ekonomik ve politik nedenler ile süreli olarak devam ettiği gözlenmektedir. Tasarım sürecinde iki katlı olarak planlanan ve ilk katında 11 oda ile caminin, üst katında ise 12 odanın olması öngörülen yapının maddi yetersizlikten dolayı başlangıçta tek katlı olarak inşa edildiği de belirtilmektedir (Arslan Sağıroğlu 2014).

²⁰ <http://belgelerlegercektarih.com/2012/10/14/sultan-ikinci-abdulhamid-han-doneminde-yapilan-bazi-eserler/> (Son Erişim: 29 Ekim 2017).

²¹ http://wowturkey.com/t.php?p=tr412/Taskin_Cahit_eski_001.jpg

Fotoğraf 9a,b - Kayseri Lisesinin 1910'lardan ve 1925 yılındaki görünüşü²². / *Kayseri High School in 1910 and 1925.*

Neo-klasik tarzda, taş malzeme ile yığma sistemde inşa edilen yapının simetrik, dikdörtgen bir plan kurgusu vardır. (Foto. 8) Orta merkezli giriş holünün sağında ve solunda, dikdörtgenin uzun kenarı boyunca, karşılıklı sıralanmış odalar yer almaktadır. Ortada yer alan uzun sirkülasyon hattının iki ucu bahçeye açılmaktadır. Yapıya eklenen ikinci kat ile birlikte, girişin karşısına merdivenkovası ilave edilmiş ve üst katta da alt katın plan şeması aynen uygulanmıştır. Yapının sağ ve solunda bulunan köşe mekânlarda, dikdörtgen formun dışına çıkacak biçimde çıkıntılar yapılmıştır. Oldukça sade bir plan kurgusuna sahip olan okulun cephesinde ise taş kaplama kullanılmıştır. Gün ışığından en iyi derecede faydalanabilmek için geniş pencerelere yer verilmiştir. (Foto. 9) Geç-Osmanlı eklektik mimarlığında özellikle de 19.yy yapılarında sık kullanılan kemerli pencereler, giriş üzeri balkon çıkması, balkon taşıyıcılarında kullanılan bezemeler ve üçgen alınlık gibi mimari repertuarlar sayesinde yapı anıtsal bir görünüm kazanmıştır (Uluengin 2014). Lise eğitiminin toplumsal olarak saygınlık kazanma aracı olduğu bir dönem de, yapısal olarak da oldukça etkili bir görünüme sahip olan okul, kent için prestij yapılarından birisi olmuştur (Özmerdivenli 2000). Cumhuriyet'in ilk yıllarında okul eğitim faaliyetlerini etkin bir biçimde sürdürmüştür. Zamanla okulun mekânsal kurgusu öğrenci sayısına ve servis bölümlerine (yemekhane, kütüphane) yetmeyince, yakın çevreden satın alınan iki yapı 1927 yılında dönüştürülerek yemekhane, kütüphane ve gösteri salonu olarak kullanılmaya başlanmıştır (Arslan Sağıroğlu 2014). Öğrenci sayısının zamanla artması sonucunda 1956-57 yıllarında yeni öğretim yapısı, 1965-66 yılları arasında pansiyon binası, 1976-77 arasında da konferans salonu yapılmıştır. Zaman içindeki inşa edilen bu yeni yapılar ile bir eğitim yerleşkesine dönüşen Kayseri Lisesi, eğitim faaliyetini günümüzde de diğer yapılarda devam ettirmektedir.

2012 yılında kent belleği için oldukça önemli olan ana yapıdaki eğitim faaliyeti sonlandırılarak, yapıya dokunan ek yapılar yıkılarak, müze olarak yeniden işlevlendirilmek üzere 2013 yılında restorasyon çalışmasına başlanmıştır. Kayseri Büyükşehir Belediye ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından imzalanan protokol ile müzenin proje sürecini Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütmüştür. Yapı kent belleğine en çok nüfuz eden eğitim kurumlarından birisi olmasına rağmen, müzeleştirme eğiliminin etkisiyle 2016 yılında Milli Mücadele Müzesi'ne dönüştürülerek kullanıma açılmıştır. Yeni işlevi ile okul, özgün kullanımı, kent belleğindeki yeri ve bilinirliği düşünüldüğünde işlevsel sürekliliğini koruyamamış, ancak mekânsal kurgusu, fiziksel görünüşü, yapısal detayları gibi somut değerleri ve anı değeri gibi somut-olmayan değerleri açısından varlığını devam ettirebilmiştir.

Kültür varlıklarının korunmalarındaki en önemli nedenler yapıların sahip oldukları somut ve somut-olmayan değerlerdir. Somut değerler; kültür varlıklarının fiziksel özellikleri (mekânsal kurgusu, bezemeleri, teknik detayları gibi) ile ilgili iken somut-olmayan değerler (kimlik, belge, anı, süreklilik, ekonomik gibi) göz ile görülemeyen ancak yapının korunmasında etkili olan gerekçelerdir (Madran, 2006). Korunması gerekli kültür miraslarının korunmasında somut değerleri kadar somut-olmayan değerlerinde göz önüne alınması ve koruma projesinin temel girdilerinden kabul edilmesi gerekmektedir. Eğitim yapısından müzeye dönüştürülen yapı birçok değeri ile korunması gereken kültür varlığıdır. Bu değerlerin bir kısmı somut iken, büyük bir kısmı da somut-olmayan değerlerdir. Geç 19.yy yapısı olması, dönem özelliklerini mimari olarak göstermesi, özgün plan şemasına, cephe düzenine, yapı detaylarına ve malzemesine sahip olması ve bütün

²² http://wowturkey.com/t.php?p=/tr641/Taskin_Ca-hit_10348224_10152918500623135_343743879.jpg, <http://>

wowturkey.com/t.php?p=/tr648/Mustaf29_Burhanettin_Ak-bas_eski_kayseri_04syf47270.jpg

Fotoğraf 10a,b - Milli Mücadele Müzesi Plan Şeması. / Plan Scheme of The National Struggle Museum.

bunların günümüze kadar özgün biçimde ulaşması, kent merkezinde yer alması, yapının ve inşa edildiği parsellin ekonomik değerinin bulunması okulun somut değerleri olarak sıralanabilir. Ancak Kayseri Lisesi'nin en önemli değeri somut-olmayan değerleri olup, kent belleğindeki yeridir. Yapının Kayseri eğitim tarihindeki sembol olma ve eğitim değeri, kent hafızasındaki anı olma değeri, öğrencilerin ve öğretmenlerin kullanım değeri somut olmayan değerler olarak sıralanabilir. Ancak okulun en öne çıkan değeri kent belleğindeki anı değeridir. Lise ile herhangi bir anısı olmayan, mezun bir tanıdığı bulunmayan kişi sayısı oldukça azdır. Birçok kişinin yapı ile kurduğu öznel bir bağ vardır. Okuduğu dönem ile ilgili anılar, kurulan ilişkiler, arkadaşlıklar, geçirilen zamanlar, eğitimciler, hepsi hem okul öğrencilerinde, hem öğretmenlerinde hem de kent belleğinde derin izler bırakmıştır. Osmanlı Dönemi'nin son zamanlarında kurulan lise Cumhuriyet'in ilanından sonra modern eğitim sistemi ile Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin öncü yüzlerinden biri olmuştur. Savaşan çıkan, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hedeflerinden biri eğitim sisteminin yenilenmesidir. Kayseri Lisesi de bu değişime uyum sağlayarak, Cumhuriyet'in modern yaşam biçimini eğitim ile Kayseri halkına yansıtmaya misyonu taşımıştır. 20.yy başından son çeyreğine kadar Kayseriler için modern eğitimin merkezi olarak kabul edilmiştir. Günümüzdeki eğitim sistemi ile karşılaştırıldığında, oldukça ileri düzeyde eğitim veren okulda öğrenimin yanı sıra sanat da eğitimin temel elemanlarından biri olarak görülmüştür. Mezunlarının büyük bir çoğunluğu üniversite eğitimine devam etmiştir. İyi bir düzeyde eğitim ve öğretim veren okul, kentin ve ülkenin geleceğinde etkili, yönetiminde söz sahibi olan önemli kişiler yetiştirmiştir. (Foto. 8) Mezun olan öğrencilerin kişisel başarılarının yanı sıra ülke sınırları içerisindeki başarıları ve etkileri de Kayseri Lisesi'nin itibarını ve bilinirliğini artırmıştır (Özmerdivenli 1997).

Günümüzde okulun Milli Mücadele Müzesine dönüşmesindeki en önemli etkenlerden biri 19.

yy sonunda eğitime başlayan okulun Kurtuluş Savaşı'ndan doğrudan etkilenmiş olmasıdır. Kayseri sıcak çatışmalarının yaşanmadığı bir bölgede olmasına rağmen, savaşın etkisi ile okulun öğrenci sayısı oldukça azalmış, hatta 1920-21 eğitim-öğretim yılında hiç mezun verememiştir. Bunun nedeni okul kayıtlarında şöyle ifade edilmektedir:

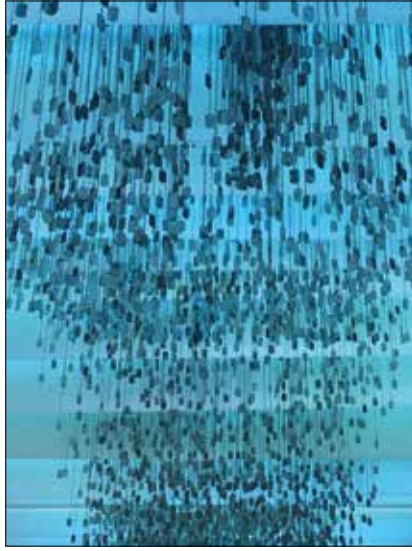
“Lise son sınıf talebeleri Sakarya Muharebesi için cepheye gidip hepsi de cephede şehit düştüğünden bu öğrenim yılında okulumuz mezun verememiştir” (Tekinsoy 2011)

Bu durum, kent belleğinde Kurtuluş Savaşı'na ilişkin en acı anılardan biri olup, yapının anı değeri taşımasına ve bu somut-olmayan değer nedeniyle okulun Milli Mücadele Müzesi'ne dönüştürülmesine neden olmuştur. 1904 yılında eğitim hayatına başlayan Kayseri Lisesi, Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşanan olaylar (Özmerdivenli 1997) temel alınarak 2013 yılında kapsamlı bir restorasyon çalışmasına başlanmış, eğitim yapısından müzeye dönüştürülerek Milli Mücadele Müzesi olarak 2016 yılında yeniden kullanıma açılmıştır. Eğitim yapısından müzeye dönüşmenin nadir örneklerinden biri olan Kayseri Lisesi, kamusal ve resmi bir eğitim yapısının yarı-kamusal ve sivil bir yapıya dönüşmesi bağlamında da oldukça dikkat çekicidir. Birçok kişinin eğitim gördüğü bir kamu yapısının daha özel bir işlev olan müzeye dönüştürülmesi, yapının mimari veya anıtsal değerinden çok kent belleğinde yer alan anı değeri üzerinden değerlendirilmesi, kısacası yapının somut değeri yerine somut-olmayan bir değeri üzerinden müzeleştirilmesi nedeniyle oldukça ilginç bir örnektir. Yapısal olarak özgün haline döndürülen yapı, işlevsel olarak yeniden tasarlanmıştır (Foto. 10)²³.

²³ <http://www.millimucadelemuzesi.com/icerikler/muze-planı> (Milli Mücadele Müzesi Web sayfası)

Fotoğraf 11a,b,c - Milli Mücadele Süreci²⁴ / *Revitalizing of National Struggle.*

Fotoğraf 12a,b,c - Müzenin Girişindeki Şehit Öğrenciler Anısına Hazırlanan Bölüm²⁵ . / *Prepared Section for the Students' memories, who were Martyrs.*

Yapı kabuğunun ve iç mekân kurgusunun korunduğu ancak işlev olarak yeniden kurgulanan okul yapısı, sergileme anlatı senaryosuna bağlı kalarak yeniden düzenlenmiştir. Milli Mücadele Müzesi kapsamında Kurtuluş Savaşı süresince yaşananlar, Türkiye ve Kayseri bağlamında görselleştirilmiştir (Foto. 11). Ayrıca Kayseri Lisesi'nin bu süreçteki rolü, okulun tarihçesi ve eğitim geçmişi de ayrı bir bölümde düzenlenerek ziyarete açılmıştır.

Müze'de oldukça etkili bir sergileme yöntemi kullanılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın zorlukları, kentin savaş dönemindeki çetin durumu, savaşıma giderek şehit olan ve mezun olamayan öğrencilerin trajik hikâyeleri ziyaretçilerin duygulanımlarını tetiklemek üzere, çeşitli ölçeklerdeki değişen sergileme tekniklerinden yararlanılmıştır. Büyük ölçekli canlandırmaların yanı sıra minyatür boyutlarındaki savaş sahnelerinin maketlerine, arşiv filmlerinin sunulmasından infografik görsellemelere, interaktif bilgilendirme panolarından çeşitli enstalasyonlara kadar ziyaretçilerin konuyu,

olguları ve olayları derinden özümseyebilmeleri, kolaylıkla alımlayabilmeleri için sergi nesnesi ile olan aradaki bariyerler ve mesafeler mümkün olduğu ölçüde kaldırılmıştır. Ziyaretçilerin sergilemenin içine girebilmeleri, atmosferi hissedebilmeleri için ana hol mekânı koyu renge boyanarak loş bir ortam yaratılmış, ayrıca kullanılan malzemeler ve aydınlatma elemanları ile serginin dolaşım güzergâhları vurgulanmıştır. Günümüz müzecilik anlayışının (Atagök 2002) mekânsal kurgusu Milli Mücadele Müzesinde oldukça başarılı yansıtılmıştır.

Merkezde yer alan okul girişinin korunarak müze girişi olarak kullanılması, yapının iki farklı konseptte kurgulanmasına olanak vermiştir. Girişin sağ tarafındaki mekânlar Milli Mücadele yıllarının ulusal ve yerel ölçekteki anlatımına ev sahipliği yaparken, yapının sol tarafı Kayseri Lisesi'nin eğitim tarihine odaklı olarak düzenlenmiştir. Ziyaretçiler için ilk dikkat çeken bölüm, kuşkusuz ki girişin solunda bulunan şehit öğrencilere yönelik hazırlanan enstalasyon bölümüdür (Foto. 12).

²⁴ Deniz Güner kişisel arşivi

²⁵ Deniz Güner kişisel arşivi

Fotoğraf 13a,b,c - Meclis Salonu Canlandırması²⁶. / *Revitalizing of the Assembly Hall.*

Orta holün çevresinde yer alan sınıflodalarında da Milli Mücadele sürecinin anlatımına devam edilmektedir. Kurtuluş Savaşı döneminde, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Ankara'nın yanı sıra Kayseri'nin de başkent olması gündeme gelmiş ve bu nedenle o dönem okul içerisine meclis salonu inşa edilmiştir. (Foto. 13) Mücadele Müzesi'nde de bu durum yeniden canlandırılarak, ziyaretçilere interaktif bir deneyim yaşama fırsatı sunulmuştur.

Milli Mücadele konulu mekânların yanı sıra müzenin bir kısmı da okulda öğrenim gören öğrencilerin anılarına ayrılmıştır. Yapının okul olduğu döneme ilişkin canlandırmalar yapılmıştır. Aynı zamanda okulda öğrenim görmüş sonrasında ülke yönetiminde etkili olmuş öğrencilerin kişisel eşyaları da sergi nesnesi olarak kullanılmıştır (Foto. 14)²⁷.

Mezun olan öğrencilere ait çeşitli resimlerin sergilendiği, video röportajların yapıldığı, basılı hatıraların izlenebildiği, okul tarihini anlatan, okulun kent belleğindeki yerini gösteren bir diğer mekân da

okulun eğitim tarihini hakkında bilgiler vermektedir (Foto. 15).

Günümüz çağdaş müze anlayışının önemli bir parçası olan servis mekân çözümleri de göz ardı edilmeyerek, müze konseptine uygun bir biçimde çözülmüştür. Islak hacimler, kafe ve hediyelik eşya satış bölümleri ve çocuk atölye bölümü müze ziyaretçilerinin konfor koşulları düşünülerek tasarlanmıştır. Günümüz de müze sadece sergilenen nesnelerin gözlenebildiği bir sergileme mekânın ötesinde ziyaretçinin mekânı deneyimleyebileceği, uzun zaman geçirebileceği, sergilenen nesneler ile ilişki kurabileceği bir açık öğrenme mekânına dönüşmüştür. Milli Mücadele Müzesi de bütün bu beklentilere cevap verecek biçimde kurgulanmıştır.

²⁶ Deniz Güner kişisel arşivi

²⁷ Deniz Güner kişisel arşivi

Fotoğraf 14a,b,c - Okul Canlandırması ve Mezun Öğrencilere Ait Fotoğraflar. / *School Revitalization and Photographs of Graduated Students.*

Fotoğraf 15a,b - Öğrencilere İlişkin Anıların Sergilendiği Bölüm²⁸. / *Exhibition of the Students' Memories.*

Fotoğraf 15c,d - Öğrencilere İlişkin Anıların Sergilendiği Bölüm²⁸. / *Exhibition of the Students' Memories.*

Son Söz

Kayseri’de yeniden işlevlendirilen, kent belleğinde oldukça önemli bir yere sahip olan Kayseri Lise’sinin, Milli Mücadele Müzesi’ne dönüşümü farklı parametreler ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Öncelikle yakın geçmişte yaşanan kentsel değişim süreci ekonomik ve marka olmak değerleri bağlamında incelenmiştir. Kentlerin yeni bir var oluş alanı olarak gördüğü, kültür turizminin etkileri sosyal ve ekonomik olarak değerlendirilerek, Kayseri bağlamında gözden geçirilmiş, kültür turizminde müzeciliğin yeri genel olarak belirlenmeye çalışılmış ve yine Kayseri özelinde detaylandırılmıştır. Kültür endüstrisine dâhil olmak için, var olan potansiyellerini kullanma yolunda ilerleyen kentte yer alan kimi müzeler değerlendirilerek, yeniden işlevlendirilenler üzerinden bir koruma yaklaşımı incelemesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İncelenen üç müze örneğinden ikisi kültür mirası olan yapıların yeniden işlevlendirilmesidir. Bu yapıları Kayseri Lisesi’nden ayıran özellik özgün işlevlerinin devam etmemesidir. Özgün işlevlerinin devam etmesinin mümkün olamayacağı bu örnekler, yeni işlev ile kullanıma devam etmiş ve böylece de korunmuştur. Kayseri Lisesi için süreç özgün işlevin durdurularak müze işlevi verilmesi biçiminde

gelişmiştir. Kayseri hafızasında derin bir yere sahip olan Kayseri Lise’si özgün işlevi olan eğitim herhangi bir gereklilikten dolayı tamamlanmadan, özgün işlevinde kullanılmaya devam ederken yapının anıtsal görünüşü, mimari karakteri ve yapının konumundan gelen erişebilirlik ve ekonomik değeri göz önüne alınarak özel bir işlevden, kamusal bir kullanım olan müzeye çevrilmiştir. Yapının özgün işlevinin devam etmemesi, koruma bağlamında ciddi bir özgünlük kaybı olarak değerlendirilmektedir. Özgün işlevinde devam etmeyen yeniden işlevlendirilen birçok geleneksel yapının mekânsal kurgusu, teknik detayları, özgün malzemeleri yeni işlev doğrultusunda değiştirilmekte, korunması için neden olan somut değerlerin bir kısmı yok olmaktadır. Ayrıca somut değerlerin yanında somut olmayan değerlerin de kaybolma riski söz konusudur. Bu durum kültür mirası olarak tanımladığımız yapıların korunmasında özgünlüğün devamın sağlanması gerekliliği ile çatışmakta, yapının en değerli özgün özelliği yok sayılarak değiştirilmektedir. Kayseri Lisesi özelinde bu süreç somut değerlerin kaybını en alt seviyede tutarak yaşanmıştır. Kayseri Lisesi için kentin belleğindeki farklı hatıralar, başarılı bir sergileme tekniği ile bir araya getirilmiş ve ziyarete açılmıştır. Çağdaş müzecilik anlayışının kullanıldığı, konuyu farklı yönlerden ele alan, zengin çeşitlilikte ve içerikte malzemeleri bir araya getirilen müze, bu yaklaşımı nedeniyle oldukça başarılı bulunmaktadır.

²⁸ Deniz Güner kişisel arşivi.

Her ziyaretçiye farklı bir deneyim hatırası oluşturacak müze, Kayseri'nin kültür turizmine katkı sağladığı en yetkin örneklerinden biri olmuştur. Ancak yapının özgün işlevi olan eğitim faaliyetinin devam ettirilmeyerek Kayseri Lisesi'nin kent belleğindeki sürekliliğini kesintiye uğratılması, yapının şimdiden hatıra olarak kalmasına neden olmuştur.

Yapılan çalışmalar, Kayseri kenti özelinde değerlendirildiğinde, kent kültür endüstrisine hizmet verecek yeni bir tüketim alanı bulmuş ve kullanmaya başlamıştır. Kentte yaşanan bu değişim yerel halkın kullanımı ile yaşamın bir parçası olma yolunda ilerlemektedir. Ayrıca Kayseri'ye gelen ziyaretçiler için hazırlanan Kültür Rotası ve yeni müzeler, gelenlerin kentte daha fazla zaman geçirmesini sağlayarak, yerel yönetimin hedeflediği kültür öncelikli kalkınmanın sağlanabileceğinin göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, marka kent olma yolunda çalışmalar yürüten Kayseri'nin, küresel ölçekteki değişim dalgasının farkında olduğunu ve bu farkındalık ile yüzünü turizme dönüğünü söylemek metnin önemli sözlerinden biri olacaktır. Ekonomik olarak yeni bir çekim noktası haline gelen kültür varlıklarını kullanarak, kültür endüstrisine dâhil olmak hem Türkiye ölçeğinde, hem de dünya ölçeğinde sıklıkla kullanılan bir yöntem olmuştur. Kentler geçmişten gelen varlıklarını yeniden değerlendirerek markalaşmaya, marka değeri olan yeni kimlikler kazanmaya ve kazanılan kimlikleri kapitale çevirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, Kayseri'de var olan kültürel değerlerini kullanarak yeni bir marka olma çabasına girişmiştir. Bu amaç doğrultusunda özgün işlevini yitirerek atıl hale gelmiş yapıları hayata yeniden dâhil etmek, kentsel bellekteki sürekliliği sağlamak için müzeleştirerek yeniden işlevlendirmektedir. Gerek Selçuklu Uygarlığı Müzesi gerekse Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Müze ve Kütüphanesi özgün işlevlerini devam ettiremeyen kültür mirası yapıların yeni bir işlev ile yeniden kent hayatına ve belleğine kazandırılması anlamında değerli girişimler olarak değerlendirilebilir. Öte taraftan Kayseri Lisesi, halka ait kamusal bir eğitim yapısının, özgün işlevinde kullanımı devam ederken müzeleştirilmesi, tarihi yapılarının nasıl kültür endüstrisinin tüketim mekânlarına ve kent pazarlama stratejilerinin nesnesine dönüştüğünün eğitim yapısı bağlamında ilk örneklerinden biri olmuştur. Nesillerden nesillere eğitim vermiş, aynı aileden farklı kuşakların eğitim aldığı Kayseri Lisesi, "Milli Mücadele Müzesi" adı altında ziyaretçilere farklı yöntemler ile eğitim vermeyi sürdürüyor olsa da yapı özgün kabuğu, yeni kimliği, modern içeriği ve kent belleğindeki yeniden konumlanışı ile yerini Milli Mücadele Müzesi'ne çoktan bırakmıştır.

Kaynakça

- ADORNO, T.W. 2003.
 "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken", Cogito, Sayı: 36, (Çev.Bülent O.Doğan), Yaz.
- ANON. 2014.
 Kayseri Kültür Yolu Haritası, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- ARU, K.A.,1998.
 Türk Kenti, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN SAĞIROĞLU, A., 2014.
 "Kayseri'nin İlk Modern Eğitim Yapısı: Kayseri Lisesi", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erciyes Üniversitesi, Sayı: 36, s.1-34.
- ARSLANTAŞ, F., 2009.
 "20.Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kayseri'de Kamu Yapıları," (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul).
- ASHWORTH, G. / PAGE, S., 2011.
 "Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes", Tourism Management, 32, s.1-15.
- ATAGÖK T., 2002.
 "Müzelerin Anlaşılır Kılınması, İç Mekân ve Sergi Tasarımları", Mimarist, 2002/1. s.55-59.
- ATAGÖK T., 2010.
 "Müzecilik ve Türk Müzeciliği", Ege Mimarlık, Temmuz. s.8-13.
- BIÇKI, D., 2006.
 "Harvey Ve Castells'de Kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu Ve Sınırlılıkları", U.Ü. Fe Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2,s.111-130.
- BÜYÜKMIHÇI G. / KOZLU H.H., 2008.
 "Gevher Nesibe Tıp Medresesi Ve Şifahanesi Restorasyon Çalışmaları", Yapı Dergisi, 314, s.88-96.
- ÇALIŞKAN, N.,1995.
 Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediyesi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri.

ÇABUK, S., 2012.

“Kayseri’nin Cumhuriyet Dönemindeki ilk Kent Düzenlemesi; 1933 Çaylak Planı”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Ankara. METU JFA 2012/2, (29:2) s.63-87.

ÇEKÜL, 2016.

Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarını Özendirme Yarışması 16, Çekül Vakfı. İstanbul.

DİNÇER, İ., 2013.

“Kentleri Dönüştürürken Korumayı ve Yenilemeyi Birlikte Düşünmek: “Tarihi Kentsel Peyzaj”, Kavramının Sunduğu Olanaklar”, ICONARP, International Journal of Architecture and Planning, Volume 1, Issue 1, pp:22-40.

EDHEM, H., 1982.

Kayseri Şehri, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 524, Ankara.

ELDEK, H., 2014.

“Kayseri’de 1935-55 Yılları Arasında İnşa Edilmiş Modern Yapıların Korunması Üzerine Yöntem Önerisi”, (Yayımlanmamış doktora tezi:Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul).

ELDEK, H. 2017.

“Kentsel Korumanın Radikal Örneği: Kayseri”, <http://www.arkitera.com/gorus/990/kentsel-korumanin-radikal-ornegi--kayseri>.

ERENÇİN, A., 2006.

Belediye Görevleri Üzerine Bir İnceleme, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 1,Ocak, s.17-29.

ERKİLETLİOĞLU, H.,

2006. Geniş Kayseri Tarihi, Can Matbaa, Kayseri.

HARVEY, D., 1999.

Postmodernliğin Durumu, (Çeviren: S. Savran), İstanbul: Metis Yayınları.

HARVEY, D., 2003.

Sosyal Adalet ve Şehir (Çeviren: M. Morali), İstanbul: Metis Yayınları.

İŞİK, G., 2010.

“Kayseri Eğitim Yapıları”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri).

KARADENİZ, C., 2015.

“Çağdaş Müze ve Kültürel Çeşitlilik: Arkeoloji Müzesi Uzmanlarının Kültürel Çeşitliliğe İlişkin Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi” (Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara).

KARATEPE, Ş., 2005.

Kendini Kuran Kent, 2. Baskı, İz Yayınları, İstanbul.

KAYPAK, Ş., 2013.

“Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme”, Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 4, s.80-95.

KERVANKIRAN İ., 2014.

“Dünyada Değişen Müze Algısı Ekseninde Türkiye’deki Müze Turizmine Bakış” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Volume 9/11 Fall 2014, s.345-369.

KOCATÜRK, F., 2009.

“Kayseri’nin Kentsel Gelişim Süreci”, TOL Dergisi-Bahar, s.49-53.

KOCATÜRK, F., 2003.

“Kayseri’de Konut Alanlarının Yer Seçimi ve Hanehalkı Hareketliliği”, (Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

MADRAN, B., 2004.

“Museums As A Milieu For Affirming The Mediterranean Identity”, Uluslararası Gazimağusa Sempozyumu, Akdeniz Üçlemesi, Değişim, Dönüşüm, Bildirim Kitabı, s. 191-199.

MADRAN, E., 2006.

“Modern Mimarlık Ürünlerinin Belgelenmesi ve Korunması Süreci için Bazı Notlar”, Mimarlık Dergisi, Sayı:332, s.56-61.

MACDONALD, S.J., 2003.

“Museums, National, Postnational And Transcultural Identities”, Museum and Society, 1 (1): s.1-16.

ÖZMERDİVENLİ, Y., 2000.

“Kayseri Lisesi’nin Kayseri’nin Eğitim Öğretim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996) Kayseri 2000, s. 243-244.

ÖZMERDİVENLİ, Y., 1997.

Kayseri Lisesi 100. Yıl Şeref Belgeseli, Ankara.

PALAMUTOĞLU, M., 1987.

Kayseri Tarihi, Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları, No.2, Kayseri.

SADE, Ö., 2005.

“Türkiye’de Tasarlanmış Müze Yapıları”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

SILIER, O., 2012,

“Farklı Tarihler, Farklı Müzecilik Anlayışları, Benzer İhtiyaçlar”, Türkiye’de ve Avrupa’da Kent Müzeciliğinin Sorunları Çalıştayı, İzmir.

SCHUBERT, K., 2004.

Küratörün Yumurtası, (Çev: R. Simith), İstanbul Sanat Müzesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

TEK, M., 2009.

“Kamu Yatırımlarında Turizmin Yeri, İstanbul Türkiye Turizm Stratejisi 2023’de Marka Kentler Projesi: Eleştirel Bir Değerlendirme”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, Bahar, s.169-184.

TEKİNSOY, K., 2011.

Kayseri’nin İmarı ve Mekansal Gelişimi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.

ULUENGİN, B. / ULUENGİN F. / ULUENGİN M., 2014.

Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları, YEM Yayınevi, İstanbul.

URRY, J., 1999.

Mekânları Tüketmek. (Çev. Rahmi Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, M. Z. / ALAEDDİNOĞLU, F., 2007.

“Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılayışları”, Türkiye, Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik 38. İcanas, Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara.

YILMAZ BAKIR, N., 2017.

“Üretmek mi? Tüketmek mi? Kayseri’nin Son Dönem Kentsel Projeleri Üzerine...”, http://www.arkitera.com/gorus/992/-uretmek-mi_--tuketmek-mi_-son-donem-kayseri-kentsel-projeleri-uzerine%E2%80%A6 (Arkitera web sitesi)

com/gorus/992/-uretmek-mi_--tuketmek-mi_-son-donem-kayseri-kentsel-projeleri-uzerine%E2%80%A6 (Arkitera web sitesi)

YILMAZ BAKIR, N., 2012.

“Kentsel Planlama Ve Proje Bütünleşme Süreci Kayseri Kenti Örneği”, (Yayımlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

YILMAZ BAKIR, N., 2013.

“Kentsel Proje Kavramı Ve Gelişim Süreci”, Avrasya Terim Dergisi, 1 (2): s.74 – 82.

WINFIELD-PFEFFERKORN, J., 2005.

“The Branding of Cities; Exploring City Branding and the Importance of Brand Image”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Syracuse University,). http://www.brandchannel.com/images/papers/245_Branding_of_Cities.pdf

<http://www.Kayseri.Gov.Tr/Kent-Ve-Mimarsinan-Muzesi> (Kayseri Valiliği web sitesi)

<http://www.selcuklumuzesi.com/ustmenu.asp?id=19&euid=1&sid=19> (Selçuklu Müzesi web sitesi)

<http://www.emrearolat.com/gallery/abdullah-gul-presidential-museum-and-library/> (Emre Aralot Mimarlık web sitesi)

<http://belgelerlegercektarih.com/2012/10/14/sultan-ikinci-abdulhamid-han-doneminde-yapilan-bazi-eserler/> (Belgelerle gerçek tarih web sitesi)

http://wowturkey.com/t.php?p=tr641/Taskin_Cahit_10348224_10152918500623135_343743879.jpg, (Wowturkey fotoğraf web sitesi)

http://wowturkey.com/t.php?p=tr648/Mustaf29_Burhanettin_Akbas_eski_kayseri_04syf47270.jpg (Wowturkey fotoğraf web sitesi)

http://wowturkey.com/t.php?p=tr412/Taskin_Cahit_eski_001.jpg (Wowturkey fotoğraf web sitesi)

<http://www.naturadergi.com/?p=3110> (Ankara, Erimtan Müzesi web sitesi)

LİSE DEN MÜZEYE, EĞİTİMDEN TÜKETİME; KAYSERİ LİSESİ'NİN MİLLİ MÜCADELE MÜZESİ'NE DÖNÜŞÜMÜ

<http://www.kocasinan.bel.tr/index.php/component/k2/item/233-eski-kayseri-fotograflar%C4%B1> (Kocasinan Belediyesi web sitesi)

<http://Mustseeplaces.Eu/Solomon-R-Guggenheim-Museum-New-York-U-S-A/> (Solomon R. Guggenheim Müzesi web sitesi)

<http://myartguides.com/art-spaces/museums/tate-modern/>, (Tate Modern Müzesi web sitesi)

<http://cekulvakfi.org.tr/proje/kultur-ocelikli-bolgesel-yol-haritalari> (Çekül vakfı web sitesi)

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,43336/muze-istatistikleri.html> (T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü web sitesi)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21550> (Türkiye İstatistik Kurumu web sitesi)

<http://www.millimucadelemuzesi.com/icerikler/muze-plani> (Milli Mücadele Müzesi Web sayfası)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=16858 (TDK web sayfası)

<http://www.tarihiKentlerBirliđi.org/etkinlikler/yol-haritalari/> (Tarihi Kentler Birliği Web Sayfası)

<http://www.tarihiKentlerBirliđi.org/koruma-projeleri-destegi/1000-gunde-1000-eser-programi/> (Tarihi Kentler Birliği Web Sayfası)

TARİHSEL DOKUDA SOSYAL DEĞİŞİME DUYARLI BİR SAĞLIKLAŞTIRMA MODELİ; PATLICANLI YOKUŞU-İZMİR

A REHABILITATION MODEL RESPONSIVE TO SOCIAL CHANGES IN HISTORIC DISTRICTS: PATLICANLI YOKUŞU-İZMİR

Hümeyra BİROL AKKURT * - Hayat ZENGİN ÇELİK ** - Deniz GÜNER ***
H. Evren ERDİN **** - Feyzal AVCI ÖZKABAN *****

Makale Bilgisi

Article Info

Başvuru: 11 Mayıs 2017
Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017
Kabul: 1 Aralık 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.004

Received: May 11, 2017
Peer Review: November 6, 2017
Accepted: December 1, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.004

Özet

Tarihi yerleşimlerin kültürel değerlerinin güçlendirilerek korunması, koruma disiplinin önemli tartışma alanlarından biridir. Ülkemiz açısından bu konu, tarihi dokuların ağırlıkla sosyal yapıda gözlenen değişimlerden etkilenerek birer çöküntü bölgesine dönüşmeleri ile daha da kritik açılımlara sahiptir. Diğer yandan son yıllarda, bu tür tarihi dokuları sağlıklılaştırmaya yönelik müdahale önerilerinin ağırlıkla alan dışı kullanıcılarının talep ve beklentilerine öncelik verecek biçimde yapılandırılması ve bu kapsamda yaratılan sosyal değişim temelinde ortaya çıkan sorunlar konuya tartışılması gereken bir içerik kazandırmaktadır.

Bu noktadan hareketle sunulan yazı, ülkemiz sağlıklılaştırma uygulamalarında sıklıkla izlenen olumsuz sonuçlar ve özellikle de “mutenalaşma” olarak yaşanan değişimler üzerinden, bu tür alanlarda geliştirilebilecek stratejik koruma yaklaşımlarının ve müdahale öngörülerinin nasıl yapılandırılabilirliğine ilişkin bir öneriyi paylaşmayı amaçlamaktadır. Yerin fiziksel, sosyal ve kültürel niteliklerini bütüncül anlamda koruyarak sürekliliğinin sağlanması hedefine temellendirilmiş model önerisi, İzmir tarihi konut dokusunun önemli arterlerinden biri olan “Patlıcanlı Yokuşu (806

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Restorasyon ABD, Tınaztepe Kampüsü, Buca, İzmir, Türkiye. e-posta: humeyra.akkurt@deu.edu.tr

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik ABD, Tınaztepe Kampüsü, Buca, İzmir, Türkiye. e-posta: hayat.zengin@deu.edu.tr

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi ABD, Tınaztepe Kampüsü, Buca, İzmir, Türkiye. e-posta: deniz.guner@deu.edu.tr

**** Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik ABD, Tınaztepe Kampüsü, Buca, İzmir, Türkiye. e-posta: evren.erdin@deu.edu.tr

***** Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Restorasyon ABD, Tınaztepe Kampüsü, Buca, İzmir, Türkiye. e-posta: feyzal.ozkaban@deu.edu.tr

sokak)”nu konu alan sağlıklaştırma çalışmasının deneyimleri üzerinden aktarılmaktadır. Yazı kapsamında, bölgenin var olan sorunlarını dikkate alarak kentle yeniden bütünleştirilebilmesine imkân verecek sosyal değişime duyarlı senaryolar ve önemli tarihsel unsurlar arasında bir bağlantı aksı olarak yokuşun kullanılabilirliğini artıracak kültürel, işlevsel ve mekânsal öngörüler özetlenerek sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi evre koruma, sağlıklaştırma modeli, sosyal değişim, yaşam kalitesi, sosyal-kültürel sürdürülebilirlik, İzmir - Patlıcanlı Yokuşu.

Abstract

Preservation of historic settlements by strengthening their cultural values has been one of the main concerns of conservation discipline. In our country, as most of the historic districts have transformed into slum areas due to the changes in their physical and social structures, the subject has gained critical dimensions. On the other hand, as the latest implementations focused on the rehabilitation of historic districts have been shaped by the requirements and expectations of the non-natives, the resulting problems based on the social changes have raised new controversial issues.

Through the negative results of the rehabilitation implementations such as gentrification experiences, this article aims to share a proposal, a model related to “how strategic preservation approaches and intervention visions related to historic districts can be developed”. The model that based on the aim to preserve and sustain the physical, social and cultural qualities of place has stated through the rehabilitation experience that focused on an important arterial road of the historic housing district of İzmir; Patlıcanlı Yokuşu/ 806 Str. Within the scope of the article, scenarios responsive to social changes that consider the existing problems of the district and enables integration with the city are presented while cultural, functional and spatial proposals that improve the usability of the artery as a connection between the important historic components of the district are clarified.

Keywords: Preservation of the historic environment, rehabilitation model, social change, quality of life, social-cultural sustainability, İzmir - Patlıcanlı Yokuşu.

Giriş

19. yüzyıldan günümüze farklı yaklaşımlar ve kavramlar çevresinde gelişen koruma disiplini, tarihi binaları form ve materyal kültürü ile değerli bulan bir anlayıştan, mirası fiziksel niteliklerinin ötesinde peyzaj, kültürel rotalar, yerin anlamı ile tanımlayan bir çerçeveye doğru evrilmiştir. Bu çerçeve miras alanlarını oluşturan farklı değerlerin algısını ve korunmasını bütüncül bir bakışla kurgulama esasına temellenmiştir. Kültür varlığı seyredilen, içinde gezilen bir müze mekân olmaktan çıkmış, kültür varlığının süregelen yaşamla bütünleşmesi, yaşamın içinde var olarak korunması öncelikli hedef haline gelmiştir¹. Bu doğrultuda kültürel miras, toplumun değişen ihtiyaçlarına doğrudan ya da dolaylı olarak yanıt verme, dinamik yapısı ile değişen ortamın bir parçası olma noktasına çekilmiştir. Kültürel miras alanlarının toplumdaki değeri ve önemi artmış, mirasın salt bazı kişi ve gruplara değil topluma ait olduğu bilinci gelişmiştir. Özellikle 2000'ler sonrasında yürürlüğe giren pek çok uluslararası sözleşmede kültürel miras kavramına yönelik farklı arayışlar açıkça ifade bulmuş ve söz konusu kavramın yeni sürdürülebilir koruma ve kalkınma hedefleri ile bütünleşik biçimde ele alınışına tanıklık edilmiştir. Çoğu kültürlerarası etkileşimi, toplumlararası barış ve gelişmeyi önemseyen çabaların olumlu yönleri bulunmaktadır ve toplumun algısını değiştirerek kültür mirasının tüm gruplar tarafından sahiplenilmesi ve korunmasına dair bir bilinç yaratmış olması önemlidir.

Ne var ki, kültürel mirasın kalkınma kavramıyla bir arada ele alınmasının önemli sakıncaları bulunduğu da açıktır. Nitekim mirası oluşturan kültür varlığının hepimize ait olma durumuna ilişkin riske dikkat çeken Araoz (2011), kimi idari örgütlerin ve girişimci grupların bu sahiplenmeyi bir yarar nesnesi olarak algıladığını ve kültürel varlığı ekonomik değerinin kâra dönüşmesine öncelik veren yaklaşımlar ürettiğini belirtmektedir.

Ashworth ve Tunbridge (1990) kültürel mirası “geçmiş için korunmak ile modern toplum için ekonomik faaliyet kaynağı oluşturmak arasındaki bağ” olarak

tanımlamaktadır. Benzer bir yaklaşımla Ashworth (1992), mirası metalaşma sürecinin ürünü olarak tanımlamakta ve mirasın/ miras alanlarının korunması eyleminin var olanın korunması değil bir tasarım faaliyeti olduğunu belirtmektedir. Bu bakışla miras kullanıcı/tasarımcı/ idare tarafından yeniden tanımlanmakta, aktörlerin yaşam pratikleri, talep ve beklentileri üzerinden yeniden yorumlanmakta ve anlam kazanmaktadır. Söz konusu değer/yarar ilişkisi Araoz'un dikkat çektiği “risk” ile örtüşmekte, birey ya da grubun tüm topluma ait olanı öznel yararları doğrultusunda biçimlendirme olasılığını somutlaştırmaktadır.

Miras alanlarının korunmasında önceliklere ilişkin benzer bir sorgu açan Ödekan (2013), Türkiye'deki mevcut koruma uygulamalarında icraat anlayışının egemen olduğunu, bireysel yararın ve herkes tarafından görünür olma hedefinin öncelik kazandığını belirtmektedir. İfadelerinde, miras alanlarının kültürel değerlerinin sürdürülmesi ve toplumun hafıza mekânı olarak korunması yerine, ekonomik yarar/ metalaşma öncelikleriyle; hızla görünür olma (sokak sağlıklaştırma-façadism), belirli yapıları öne çıkararak çekim yaratma, mevcut arazi kullanımlarını değiştirerek ekonomik yararı artırma müdahaleleri ile karşımıza çıktığını vurgulamaktadır.

Kültürel mirasın önemli bir parçası olan tarihi çevreler ekonomik yarar öncelikli politikaların yanı sıra, terk edilme, sosyal değişim, yapılaşma baskısı ve benzeri etkiler altında da olumsuz gelişmelere maruz kalmaktadır. Böyle bir değişimi tarihsel ve bölgesel arka planı üzerinden okuyan Casanovas (2008) baskı unsurlarını dört ana grupta toplamaktadır; fiziksel çevrenin niteliksiz dönüşümüne neden olan ve genellikle iç göçe dayalı aşırı nüfus artışı, kentsel çevrenin sosyal (gettolaşma, güvensiz alanlar) ve çevresel (hijyen ve yaşam konforu kaybı, kirlilik) anlamda kötüleşmesi, terk ve yer değiştirmeye dayalı metruklaşma ve imar politikaları ve/veya popüler dönüşüm yaklaşımları (turizm, tarihsel alanın metalaşması, rant) ile şekillenen kapsamlı kentsel yenileme faaliyetleri.

Kentlerimizdeki tarihi çevrelerde ortaya çıkan eğilimlerin temelde; kent yaşamından ayrılmaya, köhneleşmeye terk etmek, ya da alanı farklı gruplara hizmet etmek üzere dönüştürmek olarak özetlenebilecek iki farklı yaklaşımdan etkilendiğini söylemek mümkündür. İlk yaklaşımda tarihi çevrede mekân, içinde cereyan eden yaşamı yitirerek bakımsızlık, köhneleşme ve terk edilme riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Değişen mekân kalitesi bu bölgeleri zamanla düşük kira bedelleri, merkeze yakınlık, görünür olmama vb. nedenlerle iç ve dış göçlerin hedefi haline getirmektedir. Ancak böyle bir gelişme, bu tür bölgelerin

¹ 2006 yılında Avrupa Konseyi'nin mevzuatına eklediği Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi (Faro Sözleşmesi)'nde Kültürel Miras kavramı üzerine yeni bir bakış açısı ortaya koyacak biçimde, “geçmişten devralınan, insanların, sürekli evrilen değer, inanç, bilgi ve geleneklerinin anonim bir ifadesi ve yansıması olarak ayırt ettikleri bir kaynaklar kümesi...” (Madde 2) olarak tanımlanmıştır. Ayrıca sözleşme, tüm bireylerin ve toplulukların, kültürel mirastan yararlanmak hakkına sahip olduğuna vurgu yaparak (Madde 4), kültürel miras üzerinden insan gelişimine ve kültürler arası etkileşime katkı sağlamanın mümkün olabileceği diğer yandan kültürel miras aracılığıyla yeni bir ekonomik kalkınma modelinin gelişebileceğine dair vurguları içermiştir (Council of Europe, 2005).

yoksulluk şartları ve yaşayan toplulukların güçlü aidiyet hissi geliştirememeleri nedeniyle, kötü kullanılmasını ve yıpratılmasını da beraberinde getirmektedir. Diğer yandan söz konusu fiziksel sorunların ötesinde artan sosyal sorunlar nedeniyle bu tür bölgeler potansiyel suç alanları halini de alabilmektedir.

Bu tür gelişmeler esasen bir alanın kimliğini, karakterini ve kent içindeki konumunu sürdürülebilmesi için toplumsal, işlevsel ve ekonomik ilişkilerini sürdürebilmesi gerektiğinin de açık göstergesidir (Tiesdell, Oc, Heath, 1996). Alanın miras değerlerinin ve yer kimliğinin sürdürülmesinde, toplumsal ve ekonomik canlılığın sağlanması farklı eylemler ve aktörler arasındaki dengenin kurulması büyük önem taşımaktadır. İkinci yaklaşım daha çok idari örgütler ve/veya girişimciler eliyle gerçekleştirilen ve ağırlıklı olarak turizm odaklı ekonomik canlanmaya dayalı müdahaleler ile somutlaşmaktadır. Geldiğimiz aşamada, kent merkezlerindeki çöküntü alanlarının sermayenin kar arayışına önemli fırsatlar sunduğu izlenmeye başlamıştır. Özellikle 1980 sonrasında sanayi sektöründeki üretim ve karlılık düşüşü ile büyük sermaye krizi aşmak üzere riski düşük ve kar oranı yüksek alanlarda yatırım arayışına yönelmiştir. Küresel pazar içinde değer kazanan emlak piyasası bunu desteklemiş ve yerel, ulusal ya da uluslararası yatırımcılar için kentlerin çöküntü alanları gözde mekânlar halini almıştır (Şen, 2011).

Ne var ki söz konusu yatırımlar, stratejilerini ağırlıklı olarak fiziksel mekânın nitelikleri üzerinden tanımlamakta ve genellikle de alanda yaşayan toplulukları göğüslenmesi zor değişimlerle karşı karşıya getirmektedir. Bunun sonucu olarak söz konusu alanlarda “kentsel süzülme”, “seçkinleştirme”, “soylulaştırma” veya “mutenalaştırma” olarak tanımlanan ve sınıfsal yer değiştirme hareketlerine dayalı sosyal sorunlar kaçınılmaz gelişmeler olarak yaşanmaktadır (Smith, Williams, 2015). Hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın, yoksul toplulukların başka alanlara ötelenmesine yol açan turizm ve rant odaklı mekânsal müdahaleleri olumlu gelişmeler olarak nitelemek son derece güçtür.

Günümüz dinamikleri ve ortaya çıkan olumsuz deneyimler, tarihsel çevrenin korumasına yönelik çalışmaların, yapıları korumak kadar, bu tür bölgelerde yaşayan toplulukların refahını iyileştirici, yoksulluğu azaltıcı ve aynı zamanda sosyal ayrışma ve sorunları giderici önlemleri de içermesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle de iç ve dış göçlerin ağırlıklı olarak yer aldığı ve yoksulluğun kritik açılımlar kazandığı alanlarda yürütülecek çalışmalarda böyle bir açılım hayati bir nitelik kazanmaktadır. Bu nitelik, yoksul ve dışlanan toplulukların yerinden edilmesiyle ortaya çıkan sosyal

sorunların derinleşmesi probleminden kaynaklanmakta ve mutlaka değerlendirilmesi gereken özellikler içermektedir. Bugün pek çok noktada kritik hale gelmiş söz konusu özellikler, söz konusu toplumsal kesimlerin durumlarını iyileştirebilmeleri ve daha sağlıklı ortamlarda yaşamları için ne tür önlemler alınabileceği, hangi fırsatların yaratılabileceği ve bu kapsamda mekânsal müdahale öngörülerinin nasıl geliştirilebileceği sorularına yanıt arayışlarını da gündeme taşımaktadır.

Bu doğrultuda geliştirilecek yaklaşımların iki önemli kapsamda genişlemeye ihtiyacının bulunduğunu söylemek mümkündür. İlki, mekânsal müdahaleler yoluyla ortaya çıkan dönüşümün nitelikleri ile ilgilidir ve temas edilen bölgelerde “sosyal değişim”in yerinden etmeye neden olmayacak biçimde kontrolünü sağlayacak önlemler üzerine düşünce geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. İkincisi ise, mekânsal müdahaleler yoluyla sosyal sorunların yerinde aşılmasını ve “yaşam kalitesi”nde iyileşme yaratılmasını sağlamaya yönelik seçenekler üzerinde çalışma gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Çünkü yaşam kalitesi, insan-mekân ilişkisine ait temel bir tanımlamadır ve insanın ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda yaşamını bir alanda sürdürmesine aracılık edecek ortamın inşası ile ilgilidir. Kavramın insan yaşamı ile ilgili oluşu, onu zorunlu olarak tüm mekânsal çalışmaların ve yoksulluk şartlarına sahip tüm kent bölgelerinin de öncelikli konusu haline getirmektedir.

Bugün İzmir tarihi kent merkezinin de, pek çok yerleşmede izlenen şekliyle önemli sosyal ve mekânsal sorunları bulunmaktadır. İzmir kentinin tarihsel geçmişi içerisinde itibarlı bir yaşam alanı olarak öne çıkan bölge, bugün için sahip olduğu eskime, nitelik kaybı, yoksul toplulukların yer seçimi, iç ve dış göç çerçevesinde bir çöküntü alanı niteliği kazanmıştır. 1930’lardan bu yana farklı zaman dilimlerinde gerçekleşen iç göç hareketleri ve kent içi yer değiştirmeler sonucu sıklıkla kullanıcısı değişen bu alan, her yeni gelen topluluğun öncekilerle iletişim sorunları yaşadığı ve kentli tarafından hem sosyal hem de fiziksel özellikleri çerçevesinde ötekileştirilen bir mekân olmuştur. Bu biçimiyle söz konusu bölge, var olan önyargılar çerçevesinde kent bütünü ile bütünleşemeyen, içine kapalı bir konut alanı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Yaşadığı sosyal sorunlar ve fiziksel eskime nedeniyle çok yönlü sorunlarla karşı karşıya gelmiş bulunan bölgenin daha sağlıklı bir yaşama alanına dönüşmesini ve kentle bütünleşmesini sağlayacak planlama ve tasarım stratejileri henüz geliştirilmemiştir. Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) çalışmalarına henüz konu olmamış bölgede, var olan tarihsel potansiyeli ortaya çıkaracak münferit

proje uygulamaları bulunmaktadır. Bugüne dek varlığını ağırlıklı olarak koruma statüleri bulunan (tescilli) sivil mimarlık örnekleri aracılığıyla sürdürmüş olan dokunun genel özellikleri, yer yer aykırı inşaat uygulamalarıyla ve dokunun bileşeni olan ancak koruma statüsü bulunmayan yapılarıdaki aykırı uygulamalar nedeniyle bozulmaya uğramıştır. Bu nedenlerle bölge için bütüncül ve sağlıklı bir koruma planlaması çalışmasının hızlı bir biçimde hayata geçirilmesi ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Bölgede Kadifekale Kentsel Dönüşüm Projesi çerçevesinde yapılan yıkım ve tasfiyelere dayalı uygulamalar da bu gerekliliği desteklemektedir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarihse Çevre ve Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü tarafından yürütülen İzmir Tarih Projesi kapsamında bölgenin sorunlarını aşmaya, yeni ele alışlar ortaya koymaya yönelik çalışmaların başlamış olması umut vericidir. Farklı tarihsel odaklar arasındaki önemli bağlantı akslarından biri olan “Patlıcanlı Yokuşu ve yakın çevresinin” bir sağlıklaştırma projesi konusu haline gelmiş olması da bu çalışmaların bir sonucudur². Tilkilik-806 Sokak (Patlıcanlı Yokuş) Odağında Kentsel Sağlıklaştırma Projesi, olarak adlandırılan projenin temel hedefi “Sosyal Değişime Duyarlı” bir sağlıklaştırma modeli ortaya koymak olarak tanımlanmıştır. Bu yazı, tarihi kent merkezlerinde yoksul toplulukların yaşadığı alanlarda koruma sorunlarını da içine alan, etkin çözümlere ulaşmada salt fiziksel müdahalelerin yeterli olamayacağı görüşünden hareketle yapılandırılan söz konusu çalışmanın deneyimlerini senaryolar temelinde paylaşmayı ve koruma alanındaki tartışmalara somut bir örnek üzerinden veri aktarmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve: Sosyal Değişime Duyarlı Bir Koruma Öngörüsü ve Ölçütler

Ülkemizdeki tarihi kent merkezlerinde yaşayan toplulukların ve dolayısıyla alan kullanıcılarının sosyo-kültürel yapısındaki olumsuz değişimler koruma alanındaki sorunları derinleştirmektedir. Çok sayıda nedene bağlı olarak ortaya çıkabilen söz konusu değişimler, mekânın kullanım biçimini etkilemekte, kentin arazi kullanımında farklılaşmalara ve kentsel konfor kalitesinde düşüşe neden olmaktadır. Bunda özellikle bu tür alanların maruz kaldığı iç ve dış göç olgusunun belirleyici olduğunu ve yer kimliğinin çözülmesine, kullanıcının yer ile kurduğu ilişkinin, yere bağlılık ve aidiyet hissinin zayıflamasına yol açtığını söylemek mümkündür.

Ülkemiz uygulama pratikleri incelendiğinde, kentsel

sağlıklaştırma önerilerinin büyük çoğunluğunun sosyal yapıda gözlenen bu tür etkileri, alanın çöküntü bölgesine dönüşmesine neden olan unsurlar olarak alandan uzaklaştırılmak yoluyla çözüme yolunu benimsediği izlenmektedir. Geliştirilen müdahale önerileri ağırlıklı görsel bir iyileştirmeye³ odaklanırken, yaratılan yeni dekorlarda alan kullanıcısı olmayanların talep ve beğenilerine öncelik verilmekte, alan kullanıcısının yere bağlılığının artırılması yerine bölgenin kentsel yaşam standardının yükseltilerek kentlinin (ve kimi zaman turistlerin) alana çekilmesi ve kentsel ortamın bu yolla iyileştirilmesi öngörülmektedir. Bir kentsel mekânın bu yolla ekonomik olarak yeniden yapılanması ise, arsa piyasası üzerinden yaratılan yeni değer ölçüsünde alanın dışarıdakiler tarafından (alan kullanıcısı olmayan satın alma gücü bulunan üst düzey gruplarca) devralınması ile sonuçlanmaktadır. Söz konusu içerik bir sınıfsal yer değiştirmeyi beraberinde getirmektedir ki, mahallelerin görsel ve estetik gelişimi ile izlenen koşullar içerisinde bu durum aslında bir “toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanma” olarak yaşanmaktadır (Şişmanyazıcı, Yıldız, 2010). Bir başka ifade ile koruma planlamasının toplumsal ya da iktisadi işlevlerden ziyade sanatsal, estetik hedefleri ya da sembolik biçimleri öncelemesinin bir sonucu olarak bu durum kentsel ve kamusal yaşam üzerinde önemli değişim ve etkiler yaratabilmektedir.

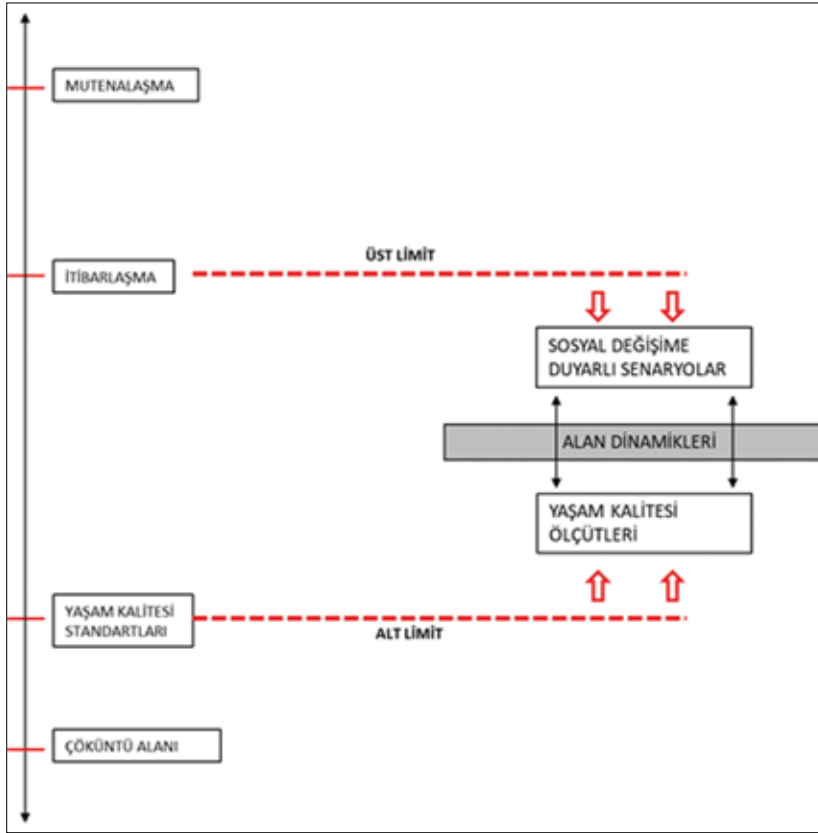
Güncel sağlıklaştırma uygulamalarında sıklıkla rastlanan bu olumsuz durum, yerin fiziksel, sosyal ve kültürel niteliklerini bütüncül bir ele alışla koruyabilmenin gerekliliğini ve bu noktada müdahale öngörülerini için bir “sınır” tarifinin gerekli olduğunu açıkça göstermektedir. Burada karşımızda duran sınır sorunsalı, aslında “sosyal değişimin arzulan ölçüsü” ile ilgilidir ve bunu belirleyecek olan mekânsal müdahaleler açısından iki yönlü, en az ve en çok ne yapılması gerektiğini belirlemeye yönelik bir çerçeve ortaya koymaktadır. Söz konusu çerçevenin tarifinin bir “model” olma değeri taşıdığı ve yıpranmış, sosyal problemlerle örülü kent dokularına yönelik ele alışlarda mutlaka tanımlanması gereken açılımlar içerdiği dikkate alınmak durumundadır.

Böyle bir gereklilik doğrultusunda bu yazıda ele alınan çalışma içerisinde müdahale ölçütlerini tanımlamaya yönelik bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu model, müdahaleler için en yukarıda (üst limit) “itibarlaşmanın kabul edilebilir sınırları”nın ve en aşağıda (alt limit) ise “kabul edilebilecek asgari yaşam kalitesi standartları”nın belirleyici olması gerektiğini öngörmektedir (Şekil 1). Böyle bir modelde alt ve üst sınırla ilgili öngörü ve müdahalelerin birbirinden bağımsız olarak tanımlanması mümkün değildir. Diğer

² Bu çalışma, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi arasında imzalanan 28.12.2016 tarihli protokol çerçevesinde ve DEÜ Rektörlüğü’nün AR-GE onayı ile bir Döner Sermaye Projesi olarak geliştirilmiştir.

³ Canlandırma, Sokak Sağlıklaştırma, Cephe İyileştirme gibi bütüncül koruma yaklaşımlarından uzak müdahaleler.

yandan böyle bir modelin farklı özelliklere sahip tarihi kent bölgelerinde farklı strateji ve kararlar eşliğinde gelişim gösterebileceği ve dolayısıyla sınır ve ölçütlerin yerin dinamikleri ile mutlaka ilişkilendirilmesi gerektiği temel bir kabuldür. Tarihi kent bölgelerinin sahip oldukları toplumsal ve mekânsal çeşitlilik dikkate alınarak, öngörülerin kesin ve standart tanımlamalar yerine, yol gösterici bir çerçeve içerisinde geliştirilmesine, esnek ve daha çok ilkesel bir düzlemde değişkenlerin en alt ve en üst sınırlarını tarif etmeye yönelik bir kurgunun ortaya konmasına gereksinim bulunmaktadır.

Şekil 1 - Müdahale ölçülerinin alt ve üst limitleri. / The lower and upper limits of the intervention criteria.

Üst Limit – Sosyal Değişime Duyarlı Senaryolar

Çöküntü alanı haline gelmiş bir tarihi dokuda süregelen yaşamın o bölgede gerçekleşecek en küçük ölçekteki bir müdahale ile bile değişime uğrayacağı açıktır. Bu da müdahaleler çerçevesinde yaratılacak olası değişimin/değişimlerin önceden öngörülebilmesini zorunluluk haline getirmektedir. Bir başka ifade ile müdahale edilen her kent bölgesi için kaçınılmaz hale gelen değişimler açısından kontrolün (beklenmeyen etkilerin ortaya çıkmamasını engellemek üzere) nasıl sağlanabileceğinin belirlenebilmesi önem taşımaktadır. Bu noktada koruma planlaması çalışmaları önem kazanmakta ve değişimin sınırlarını tarif etmede, gelişmeleri baskılamada arazi kullanım kararlarından başlayarak, ortaya konacak teknik

ve sosyal altyapıya ilişkin çözüm önerilerine ve mimari müdahalelere dek genişleyen bir yelpazede tüm kararlar açısından duyarlı yaklaşımların geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Gelişmelerin kontrolü dışında, muhtemel dönüşümlere karşı yaşayan toplulukları dirençli hale getirecek önlemlerin alınması da beklenen hedeflere ulaşmak açısından son derece önemlidir. Karar geliştirilen kent bölgeleri sosyal yapıları itibarıyla hassas ve kırılabilir özelliklere sahip olduklarından, bu koşulları daha sağlıklı hale getirecek ve kentle bütünleşebilmeyi sağlayacak gelişme araçlarının tarifi yapılmak durumundadır. Bu bağlamda burada paylaşılan çalışmanın sosyal değişime duyarlı kurgu içerisinde, üst limitin yani itibarlaşmanın kabul edilebilecek sınırlarının “Sosyal Sürdürülebilirlik”, “Sosyal Öğrenme” ve “Sosyal İnovasyon” ile desteklenmesi öngörüsü geliştirilmiştir.

Sosyal Sürdürülebilirlik dinamik bir olgudur. Toplumun gündelik yaşam pratikleri, gelenek ve adetleri, ilişki ve iletişim biçimleri ya da becerileri tarafından biçimlenen sosyal yapı, toplumun içinde bulunduğu kentsel, siyasi, ekonomik ortam tarafından evirilmekte, toplumu oluşturan grupların değişimi ile farklı kültürel arka planlardan beslenmektedir. Dempsey, Bramley, Sinead ve Brown tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Sosyal Sürdürülebilirlik’e katkı sağlayan değişkenler “fiziksel ve fiziksel olmayan etkenler” altında derlenmiştir.

Bu derlemede kentsellik, kamusal çekim noktası, komşuluk, konut kullanımı, yaya erişim sınırları, kentsel alanın niteliği ve konforu fiziksel etkenler olarak tanımlanırken, toplumsal iletişim ve etkileşim, sosyal ağların varlığı ve bu ağlara katılım, sosyal eşitlik, yerel demokrasi, güvenlik, sosyal düzen, sosyal bağ, konut kullanıcılarında istikrar, istihdam, toplumsal güven ve gurur fiziksel olmayan etkenler olarak belirlenmiştir (Dempsey, vd., 2011).

Tarihi kent merkezlerinde uygulanan sosyal sağlıklılaştırma uygulamaları irdelendiğinde, tanımlanan değişkenlerden sosyal yapının stabilitesinin (konut kullanıcılarında istikrar) ancak içinde bulunduğu toplumdan gurur duyma, fiziksel koşullardan ve yaşama ortamından hoşnut olma, sosyal aktivitelere katılım gibi koşulların gerçekleşmesi

ile mümkün olabildiği ve bunun uygulamaların başarısı açısından kritik olduğu belirlenmiştir. Sosyal yapının stabilitesinin kuşkusuz yönetsel, ekonomik ve kültürel politikalar ile ilişkisi bulunmaktadır. Diğer yandan yapıları çevrenin hizmet kalitesi, konutların konfor koşulları ve kentsel ortamın öngördüğü temel hizmetlere erişilebilirlik temelinde de bunu sağlamakla yükümlü kurumlara önemli görevler düşmektedir.

Sağlıklaştırma stratejilerinin başarısını belirleyen bir diğer ölçüt ise, uygulama sonrası toplumsal ağların ve aktivitelere katılımın güçlenmesidir. Bu hedefle alanda toplumsal yapıyı örgütleyebilecek kullanımların belirlenmesi ve belirli rutinler ile bireyleri bir araya getirebilecek aktivitelerin düzenlenmesi gereklidir. Söz konusu aktiviteler toplumsal birlikteliği, bireylerin içinde yaşadığı topluluğa güven duymasını ve bu toplumun parçası olduğu için gurur duymasını sağlaması açısından önemlidir. Topluluğa ait olma, yere bağlılık ve toplumsal aidiyet olgularını besleyen güven ve gurur olguları alanın fiziksel kalitesi, komşuların kültürel yapısı, benimsenmiş yaşam standartları, ortak bellek ve davranış kotları (temizlik, dili kullanma, çöp atma vb.) üzerinden oluşmaktadır (Kearns, Forrest, 2000; Nash, Christie, 2003).

Bu çalışmanın içeriğine yön gösteren diğer kavramlar “Sosyal Öğrenme (Social Learning) ve “Sosyal İnovasyon”dur (Social Innovation). Bireylerin başkalarını gözlemleyip taklit ederek edinebileceği bir ortak öğrenme biçimi olarak tanımlanan Sosyal Öğrenme, bilgilenmenin ötesinde bir arada olmayı, iletişim ve etkileşim ortamı yaratmayı sağlamaktadır. Bu bakışla sosyal öğrenmenin hedefleri, kolektif deneyimin yani paylaşılan söylem, görüş ve deneyimin sağlanması; topluluğun motivasyonunu ve herhangi bir konuya olan tutkusunu güçlendirmesi; birey ve gruplar arasındaki gerilimi çözmesi; bireysel yetersizlikleri, eksiklikleri gidermesi ve tüm bu süreçte öznel değerleri yücelterek korumasıdır (Dumitru, vd., 2016). Sosyal Öğrenme ile ilişkilendirilerek anlamlandırılan Sosyal İnovasyon ise, toplumun bir araya gelerek ortak değerlerin, ideallerin, beklentilerin nasıl olacağına dair fikirler geliştirmesi ve çalışma yapması olarak tanımlanmaktadır (Dumitru, vd., 2016). Sosyal İnovasyon’u günümüzün yenilikçi yaklaşımlarından ayıran husus, bireysel beceri, öngörü ve girişimlerin ötesinde sosyal öğrenme, iletişim ve biraradalık üzerinden kurulmasıdır. Bireysel becerilerin toplumsal beceriye dönüşmesi ve bireysel değerlerin güçlendirilerek ortak kabul haline gelmesi ile üretilen anlam paylaşmakta, bu yolla toplumsal biraradalığa, kolektif deneyimin sağlanmasına olanak sunulmaktadır. Tanımlanan ortak üretimin gerçekleştirilmesi ise, buna olanak sunan mekânların kurgulanmasını gerektirmekte, sosyal öğrenme ve inovasyon olgularının

mekânsallaşmasını, alan dinamikleri üzerinden yer ile ilişkilenmesini gerekli kılmaktadır.

Alt Limit – Yaşam Kalitesi Ölçütleri

Çöküntü alanlarında pek çok sosyal problemin yanı sıra, önemli çevresel ve mekâna yönelik problemler de bir arada bulunmaktadır. Bu durum bu tür bölgelerdeki yaşama şartlarını daha da ağırlaştırmaktadır. Bir kentsel alanın özellikleri ne olursa olsun, yaşayan topluluklar için asgari düzeyde “yaşam kalitesi standartları”nı sağlaması beklenir. Bu noktada, mekân organizasyonları, kent yönetimi ve kentsel hizmetlerin sunumlarına ilişkin özellikler ile kent halkının bu unsurlardan yararlanma düzeyleri önem kazanır (Türkoğlu, Koramaz, 2012). Yaşam kalitesi kavramı farklı tanımlamalarda değişen özelliklere işaret ediyor olmakla birlikte, standart bazı açılımlar da ortaya koymaktadır. Bu noktada bir kentsel alanın özellikleri ne olursa olsun bazı temel amaçlara ilişkin müdahaleleri ve iyileştirmeleri içermesi beklenmektedir.

Bu müdahale ve iyileştirmelerin özellikle kentsel kamusal alanlarda sağlanması büyük önem taşımaktadır. Sokaklar en önemli kamusal alanlardan biridir ve bu bağlamda sokak sağlıklaştırma çalışmaları bu yönüyle yapılacak müdahalelerin niteliği ile ilgili bir kapsamın geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Konuya ilişkin kamusal alanlar üzerine yapılan çok sayıda araştırma, başarılı bir kamusal alan için dört temel kalite ölçütünün bulunduğunu ortaya koymuştur (Madden, 2001). Bunlar;

- Erişim ve Bağlantı: Kolayca erişebilir ve rahatlıkla kullanabilir olma durumu,
- Kullanım ve Eylemler: Mekânın etkinliğini ve kullanılabilirliğini artırarak faydalı ve anlamlı olmasını sağlayacak uygun kullanım ve eylemlerin seçimi,
- Konfor ve Biçim: Mekânın sunduğu güvenlik, temizlik, özgünlük gibi öz niteliklerin sağlanması,
- Sosyalleşebilirlik: Mekânı içselleştirme, özümseme ve aidiyet duygusu geliştirebilme hedefi ile karşılaşma, yakınlık kurma, buluşturma, etkileşim sağlanması olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda kamusal alanların yaşanabilirlik temelindeki özelliklerinin belirlenmesinde hangi ölçütlerin bulunduğunu, söz konusu ölçütlerin hangi mekânsal değişkenler ile ilişkilendirilebileceğini gösteren bir yaklaşım biçimine ihtiyaç bulunmaktadır. Böyle bir yaklaşım biçiminin geliştirilmesinde, kendine has kentleşme deneyimleri ve özellikleri içeren ülkemiz ketlerindeki yapılanmanın dikkate alınması önemlidir. Kaldı ki, ülkemiz pratiği içerisindeki her nokta için

de alan dinamiklerinden kaynaklanan bir farklı ölçüt grubunun geliştirilmesi mümkün olmalıdır.

Bu noktada alanın mevcut doğal ve fiziksel özellikleri, peyzaj nitelikleri ve arazi kullanım durumu önemli veriler olarak ele alınmak durumundadır. Diğer yandan daha ayrıntıda mekânsal özelliklerin; teknik altyapı, ulaşım, yapısal (mimari) ve çevreye ilişkin değişkenler olmak üzere dört başlık altında değerlendirilebilmesi mümkündür. Teknik Altyapıya İlişkin Değişkenler denildiğinde, su kanalizasyon, çöp gibi zorunlu teknik altyapı hizmetleri, internet, doğalgaz gibi isteğe bağlı teknik altyapı hizmetleri ve aydınlatma gibi değişkenler ön plana çıkmaktadır. Ulaşım İlişkin Değişkenler, yol ağının özellikleri, yol en kesiti, otopark alanları ve kullanımı, ulaşım modları (türleri), toplu taşıma sistemleri ve durak yerleri, trafik yönetimi, trafik yoğunluğu ve transit trafik, yaya kullanımı ve yoğunluğu, cephe hattı ve yapı girişlerinden oluşmaktadır. Yapısal (Mimari) Değişkenler ise, yapının strüktürü, üst örtüsü, kalitesi, niteliği, tescilli ve nitelikli yapı özelliği ve cephedeki yapısal elemanlar gibi değişkenleri içermektedir. Son olarak, Çevreye İlişkin Değişkenler ise, sit sınırları, koruma statüsü, mülkiyet, kamusal alan niteliği ve suç noktaları ve oranları gibi değişkenleri kapsamaktadır.

Patlıcanlı Yokuşu ve yakın çevresine ilişkin sağlıklılaştırma modeli önerisi kapsamında yukarıda ortaya konan dört ölçüt grubu dikkate alınarak farklı parametreler açısından ayrıntılı araştırmalar gerçekleştirilmiş ve güncel ve gelişmeye açık bir veri seti hazırlanmıştır. Bu kapsamda, Patlıcanlı Yokuşu ve yakın çevresinde etkileşim içerisinde bulunduğu alanın mevcut koşullarının tespitine yönelik; hem yapıyı çevre bileşenlerine ilişkin özellikler, hem de sokağın bir altyapı unsuru olarak özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Alanı sorunları ve potansiyelleri ile birlikte değerlendiren, bölgesel farklılıkları algılamayı, her detayda karar ve öneri geliştirmeyi mümkün kılacak detayları içeren veri seti, sokağın yaşanabilirlik ölçütleri açısından sahip olması gereken asgari fiziksel standartlar temelinde yapılandırılması için gereken çerçevenin tanımlanmasını sağlamıştır. Böyle bir çerçeve önerilen modelin alt limit olarak ele alınan parçasını oluşturmuştur.

Diğer yandan böyle bir çalışma, model içerisinde tarif edilen alt ve üst limitlerin müdahale ölçütleri açısından her alan için değişebilecek açılımları olabileceğini ve “alan dinamikleri”nin değişebilen özellikleri açısından veri setinin farklılaşabileceğini göstermiştir. Alan dinamikleri, “yer”i ortaya çıkaran tüm mekânsal ve sosyal değişkenleri içermekte ve söz konusu değişkenlerin belirlenmesi sürecini de her çalışma için önemli bir kapsam haline getirmektedir. Bu noktada bütünlüklü bir

ele alışın araştırma sürecini yönlendirmedeki önemini göz ardı etmemek büyük önem taşımaktadır. Nitekim ortaya konan model temelinde Patlıcanlı Yokuşu’nun mekânsal özellikleri ile birlikte sosyal özellikleri de araştırmanın kapsamı içerisinde yer almıştır. Mekânsal değerlendirmeler saha çalışmaları, gözlem ve ayrıntılı incelemeler yoluyla elde edilen verilere, sosyal tespitler değerlendirmeler ise, anket, derinlemesine görüşme ve farklı gruplarla gerçekleştirilen halk toplantılarına temellendirilmiştir. Detaylı alan araştırmalarının ve mekânı anlamaya yönelik analizlerin kurgusu esnek, yeniliğe açık, inovatif ve her an güncellenebilir bir içerikte tarif edilerek, böyle bir modelin beklentileri arasında tanımlanmıştır.

Yer’in Dinamikleri: Patlıcanlı Yokuşu

Patlıcanlı Yokuşu’nun içerisinde yer aldığı bölge, İzmir kentinin önemli bir tarihsel birikim alanıdır ve bu bağlamda tescil kararları ile koruma statülerine konu edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Sahip olduğu nitelik, M.Ö. 4.yüzyılda Büyük İskender’in Smyrna kentini yeniden kurmasından bu yana kesintisiz olarak iskân edilen bir bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Adını üzerinde konumlanan ve 1920 yılında inşa edilmiş olan Patlıcanlı (Balıcanlı) Camii’nden alan Yokuş, çevresindeki önemli tarihsel odaklar ve çekim noktaları nedeniyle bölgenin tarihsel gelişim süreci içinde önemini korumuştur.

Patlıcanlı Yokuşu, İzmir’in önemli kentsel arkeoloji alanlarından biri olan Smyrna Agorası Kazı Alanı’nın güneydoğusunda yer almaktadır. Yokuş’un kuzeyinde bulunan Tarık Sarı Sokak, Agora Kazı Alanı Ziyaretçi Girişi’ni alana bağlamakta ve bu hat boyunca tarihi Agora Hamamı ve kültürel miras niteliği olan konut örneklerini barındırmaktadır (Şekil 2). Tarık Sarı Sokak’ı kuzey güney aksında Kadifekale’ye doğru bağlayan Yokuş üzerinde, bir kısmı yok olarak yerini niteliksiz yapılara bırakmış olsa da önemli sayıda nitelikli konut yapısı konumlanmaktadır (Şekil 3). Alanın tarihsel ve kültürel değerini oluşturan en önemli unsurlardan biri, ne yazık ki günümüze ulaşamamış olan İzmir Mevlevihanesi’nin Yokuş üzerindeki varlığıdır.

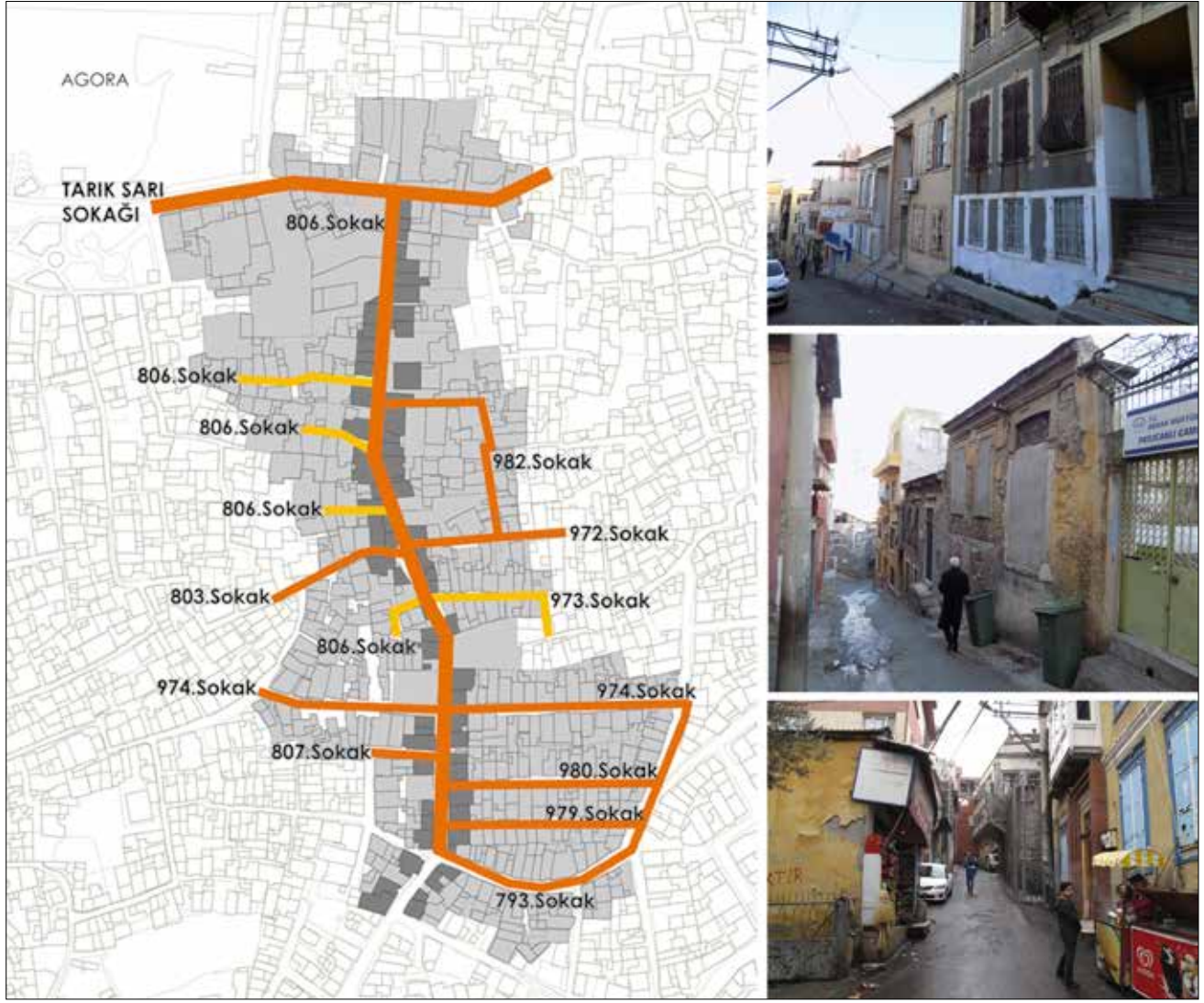
Bölge, dünyada ve ülkemizdeki tarihi kent merkezlerinde yaygın olarak izlendiği biçimiyle, yaşadığı fiziksel nitelik kaybı ve koruma sorunlarının yanı sıra yoksul bir göç akışına da maruz kalarak zaman içerisinde bir çöküntü alanına dönüşmüştür. Yokuşun güneyinde kalan bölge ise, 1950’li yıllardan itibaren kente yönelen iç göç akışı çerçevesinde gecekondular ile örülmüştür. Bu bağlamda bugün için bölgede söz konusu gelişmeleri içine alan Kentsel Dönüşüm uygulamaları kapsamında önemli kamulaştırma ve yıkım çalışmaları mevcuttur. Söz

Şekil 2 - Patlicanlı yokuşu ve yakın çevresinde yer alan önemli unsurlar. / *The important components of Patlicanlı Yokuşu and its environment.*

Şekil 3 - Patlıcanlı yokuşu üzerindeki yapılardan fotoğraflar. / *Images from the buildings that locates on Patlıcanlı Yokuşu.*

Şekil 4 - Çalışma alanı: patlıcanlı yokuşu ve yokuşa açılan sokaklar. / The working area: Patlıcanlı Yokuşu and the connected streets.

konusu çalışmalar aynı zamanda Patlıcanlı Yokuşunun kentsel arter niteliğini güçlendirmekte ve kentin önemli kentsel arkeoloji alanı olan Antik Tiyatro Kazı Alanı ve Kadifekale ile Agora'yı birleştirme yönündeki uygulamalar için potansiyel yaratmaktadır (Şekil 4).

Çalışmanın konu aldığı Patlıcanlı Yokuşu ile ilgili analiz çalışmaları, sokağın etkileşim içerisinde olduğu fiziksel çevre ile ilişkisini de değerlendirebilmek amacıyla doğu ve batı yönündeki bağlantıları da içerisine alacak bir bölgede gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda çalışma alanı; en kuzeyde önemli bir arter olan Tarık Sarı Sokağı'nın yanı sıra, güneye doğru Şekil 4'te açık sarı renkle işaretlenmiş 806 sokak olarak numaralandırılmış 4 adet ve 973 numaralı çıkmaz sokaklar ile, ayrıca 982, 803, 972, 974, 807, 980, 979, Sokak'ları, 793 Sokak'ın bir kısmını ve bu sokakları çevreleyen kentsel örüntüyü içerecek biçimde belirlenmiştir (Şekil 4).

Patlıcanlı Yokuşu'nun fiziksel yapısına bakıldığında; oldukça değişken ve büyük bölümünde kullanım zorluğu yaratan bir eğime sahip olduğu görülmektedir. Eğimde görülen değişkenlik, sokak-yapı ilişkilerinde mekânsal zenginlik yaratma potansiyeli taşımasına karşın; sokak genişliklerinin yetersizliği nedeniyle günlük kullanım açısından pek çok soruna neden olmaktadır. Yaya ve taşıt trafiğindeki kesişmelerin yüksek eğimli noktalarda yayalar açısından yarattığı güvensizlik; Patlıcanlı Yokuşu'na açılan pek çok sokağa erişimin sağlanamaması, erişim sıkıntısına paralel gelişen çöp sorunu, alt yapı hizmetlerinin uygulamalarında karşılaşılan zorluklar bölgede izlenen fiziksel sorunların başlıcalarıdır.

Patlıcanlı Yokuşu, kuzey yönünde Smyrna Agorası Kazı Alanı ve tarihi Agora Hamamı, güney doğusunda Antik Tiyatro Kazı Alanı ve Kadifekale gibi önemli kentsel arkeolojik alanlar ile yakın bir bağlantı içerisinde. Bu durum Patlıcanlı Yokuşu'nu cazip bir kentsel arter haline getirir de, arterin kuzeyden güneye doğru değişen eğimi,

çeşitlenen en kesit özellikleri ve yapısal unsurları itibarı ile kullanışlılık, konfor ve erişim nitelikleri değişken ve kimi noktalarda sorunludur. Bununla birlikte, Yokuş'un güney ucu "Kadifekale Heyelan Alanı" olarak da bilinen "Jeolojik Sakıncalı Alan" ile sonlanmakta ve bu alan gerçekleştirilen temizleme/ yıkım çalışmaları nedeniyle boşaltılmış, tanımsız ve tekinsiz bir bölgenin başlangıcında bulunmaktadır. Bu niteliği ile yokuş, bölgeye gelen ziyaretçileri kucaklamaktan uzak, yönlendiriciliği ve mekân hissi yaratmak açısından oldukça zayıf ve hatta güvenlik sorunları içeren bir bölge olma özelliği kazanmaktadır.

Önemli bir bağlantı aksı olmakla birlikte, Patlıcanlı Yokuş'un Antik Tiyatro ve Kadifekale'nin sonlandığı noktadan daha doğuda yer alıyor olması da, değerlendirilmesi gereken bir durumdur ve bağlantının sürekliliği ve pratikliği açısından farklı seçeneklerin yaratılmasını da gerekli kılmaktadır. Bu koşullar dikkate alındığında alanın güneyinde konumlanan ve doğu yönüne erişim sağlayan, merdivenle sonlanması nedeniyle taşıt trafiği açısından süreklilik sağlamayan üç potansiyel sokak (974, 980 ve 979 Sokaklar) çalışma kapsamındaki söz konusu bağlantı arayışında öne çıkmıştır. Söz konusu sokakların sahip oldukları en kesit, yüklenme ve manzara özellikleri, ayrıca bu sokaklar üzerindeki yapıların ve yaşamın olumlu nitelikleri Patlıcanlı Yokuşu üzerinden güneydoğuya; Antik Tiyatro ve Kadifekale'ye yönelişte öncelikli bağlantılar olarak ele alınmalarını sağlamıştır.

Patlıcanlı Yokuşu ve yakın çevresinde yapılmış olan sosyal araştırmalar, bölgede sosyal ilişkiler açısından önemli dönüşümler yaşandığını ortaya koymuştur. Çalışma alanı, tarih boyunca çeşitli grupların bir arada yaşadığı bir konut alanı niteliğindedir. Roma döneminden bugüne iskân alanı olma niteliğini sürdüren alan Osmanlı döneminde Müslüman topluluğun konut alanı içinde yer almış, Cumhuriyet döneminde kentin değişen arazi kullanımları ve konut üretim politikaları nedeniyle özgün kullanıcılarından ayrılmıştır. 1940-50 döneminden itibaren yoğun iç göç alan bölge, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden İzmir'e gelen dar gelirli grupların kentte ilk yerleştiği alanlardan biri olma özelliğine sahiptir. Söz konusu grupların yer seçiminde "memleketlilik" anlayışı belirleyici olmuş, gelen aileler akrabaları, hemşerileri dolayısıyla benzer kültüre sahip kişiler ile bir arada olmayı tercih etmişlerdir.

Alan açısından bir diğer önemli gelişme, gelir seviyesi yükselen ailelerin kentin daha itibarlı bölgelerinde yaşamak üzere alandan ayrılması olmuştur. İç göç ile yeni grupların gelmesi ve ardından gelir seviyesi artan grupların bölgeden ayrılması giderek alanın temel döngüsü haline gelmiş ve konut kullanıcılarında gözlenen

hareketliliğin temel belirleyicisi olmuştur. Öte yandan bu durum alanda bir sosyo-kültürel çeşitliliğin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bölgenin günümüz kullanıcı topluluğu incelendiğinde az sayıda da olsa Egelinin (Akhisar, Alaşehir... vb.) alanda ikamet ettiği, bununla birlikte ana kullanıcı grupların Konyalı ve Mardinlilerden oluştuğu görülmektedir. Öte yandan son dönemde yaşanan dış göç neticesinde önemli sayıda Suriyelinin alanda ikamet ettiği de bulgulanmıştır.

Tarihsel süreçte bölge sakinlerinin sosyo-kültürel yapısında ortaya çıkan değişkenlik mahallelilik, yere aitlik gibi duyguların zayıflamasına yol açmıştır. Topluluklar arasındaki ilişkilerin bozulmasında, ağırlaşan yaşam koşullarının yanı sıra, etnik ve sosyo-ekonomik farklılıklar ve özellikle de son dönem Suriye kökenli dış göçlerin belirleyici olduğu çalışmanın temel bulgularından biridir. Ayrıca bulgular, maddi zorluklar karşısında ortaya çıkan birlikte hareket etme ve dayanışma kültürünün bölgede klasik "gecekondu" mahallelerinde izlenen şekilde yaşanmadığını ve daha zayıf olduğunu da göstermiştir. Toplumsal dayanışma bağlarının zayıf olması bölgede yaşayanları dışarıdan alınan yardımlara yönlendirmekte; farklı kurum ve kuruluşlarca verilen yardımlara ilişkin olarak da haksız uygulamaların olduğu yönünde bir algının ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Farklı topluluklar arası önyargı ve ayrışmayı daha da keskinleştiren böyle bir algı, çalışma alanında bugün için sosyal ilişkilerin hemşeri ve etnik gruplar temelinde daha parçalı bir hale gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında sosyal yapıyı anlamaya yönelik araştırmaların (anketler ve derinlemesine görüşmeler) yanı sıra, bölgede yaşayan kadın ve erkeklerle ayrı ayrı "Halk Toplantıları"⁴ yapılmıştır. Alana yönelik sorunların ve taleplerin yanı sıra kullanıcıların tolerans sınırlarının belirlenmeye çalışıldığı toplantılarda, toplulukların işbirliği çalışmalarına açık olduğu, özellikle emek ve çalışma konularında ortaya konulacak sosyal projeleri destekleme potansiyellerinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu bulgular Patlıcanlı Yokuşu ile ilgili çalışmalar açısından olduğu ölçüde, tarihi konut alanı niteliği nedeniyle Kentsel Sit olarak tescil edilmiş olan bölgenin Koruma Amaçlı İmar Planı'nı (KAİP) için de yönlendirici bir içerik ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda önerilen

⁴ Alan dinamiklerini belirlemeye yönelik tarihsel, kentsel ve mimari araştırmanın yanı sıra kullanıcıların sorun ve beklentilerini belirlemeyi hedefleyen Halk Toplantıları, sunulan çalışmanın yazarları tarafından yapılmış olup, alanın sosyo-kültürel yapısını ve kullanıcı eğilimlerini anlamaya yönelik anket çalışmaları ve bireysel görüşmeler ise Kâtip Çelebi Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Neslihan Demirtaş koordinatörlüğünde gerçekleştirilmiştir.

model, sağlıklı bir koruma yaklaşımının ancak sosyal değişime duyarlı bir kurgu ile yapılandırılabilmesine ilişkin bir öngörü ortaya koymaktadır.

Patlıcanlı Yokuşu Özelinde Sosyal Değişime Duyarlı Bir Sağıklaştırma Modeli

Patlıcanlı Yokuşu ve çevresinde yapılan tespitler, alanın önemli tarihsel potansiyeller taşıdığını, ama aynı zamanda sosyo-kültürel özellikleri açısından önemli sorunlarla karşı karşıya gelmiş olduğunu göstermiştir. Bu temelde, bölge açısından var olan birikimin korunarak geleceğe aktarılmasını sağlayacak stratejilere olan ihtiyaç artmıştır. Patlıcanlı Yokuşu'na ilişkin sağıklaştırma çalışması da bu kapsamda ortaya çıkmış arayışların bir ürünüdür ve sadece fiziksel müdahale öngörülerini içeren bir sokak sağıklaştırma projesi olmanın ötesinde, benzer özelliğe sahip alanlarda kullanılabilecek bir model önerisini de içermektedir.

Önerilen model, bir yandan Patlıcanlı Yokuşu ve yakın çevresinde yer alan yaşam kalitesi sorununu çözecek, diğer yandan mekânsal müdahaleler aracılığı ile ortaya çıkacak olan kalite değişimini kontrol ederek, bölge halkının söz konusu değişime tolerans kapasitesini artıracak bir içerikte tanımlanmıştır. Bu kapsamda bazı temel kabuller yapılmıştır. Bunlar;

1. Öngörülecek fiziksel müdahaleler yoluyla bölgenin çevresel kalite bileşenlerinde bir iyileşmenin ortaya çıkacağı,
2. Bu sayede bölgede yaşayan toplulukların yaşam kalitesinde bir artışın ortaya çıkacağı,
3. Bunun aynı zamanda sosyal bir değişimi tetikleyeceği,
4. Bölgenin çevresel bağlantılarının ve kentle ilişkisinin gelişeceği,
5. İyileşmenin bölgede yaşayanlar için yeni ekonomik seçenekler yaratacağı,
6. Yaşanabilir bir kentsel mekânın açığa çıkması yoluyla bölgede yaşayanlar ve İzmir kenti açısından tarihsel birikime yönelik farkındalık ve bilincin gelişeceği.

Söz konusu kabuller doğrultusunda çalışmadaki müdahalelerin alt ve üst sınırları tanımlanmış ve koruma yaklaşımına dair stratejilerin bu sınırlar içerisinde yapılandırılması yoluna gidilmiştir. Alan çalışmaları doğrultusunda yerin özelliklerini ve bu bağlamda alanın sosyal ve kültürel değerini oluşturan potansiyeller; sosyal ilişkiler, gelenekler, kültürel çeşitlilik, mahalle hayatı, komşuluk ilişkileri, beceri ve zanaat, yere bağlılık ve değişime tolerans olarak belirlenmiştir.

Alanda sosyal sorunları tetikleyen riskler ise; güvenlik sorunu, yoksulluk, toplumsal birliktelikte çözülme, yere bağlılıkta yitim, işbirliği ve örgütlenme pratiğinin eksikliği, bireysel ve toplumsal anlamda kendine güven ve gurur hissinin zayıflığı⁵ olarak saptanmıştır.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın hedefi, var olan potansiyellerin güçlendirilmesi ve risklerin yok edilmesinin ötesinde, gruplar arası biraradılığı canlandırarak, toplumsal kimlik ve aidiyetin yeniden inşasını sağlamak olarak tarif edilmiştir. Bu hedef doğrultusunda yapılandırılan stratejiler;

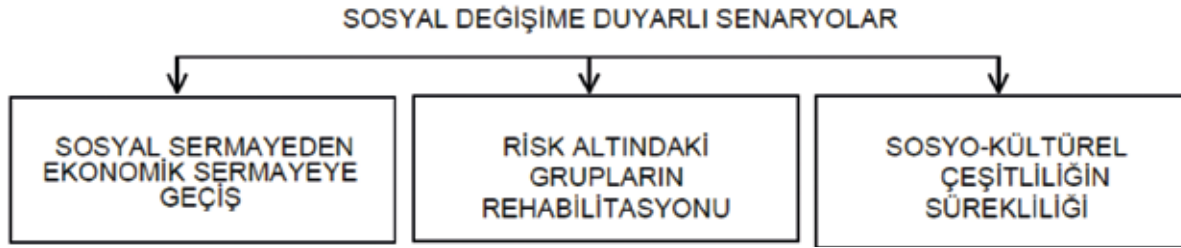
- Sosyal Sermaye'den Ekonomik Sermaye'ye Geçiş,
- Risk Altındaki Grupların Rehabilitasyonu ve
- Sosyo-Kültürel Çeşitliliğin Sürekliliği olarak belirlenmiştir (Şekil 5).

Gerçekleştirilen sosyal araştırma, görsel olarak etkileri izlenen biçimde yoksulluk ve işsizliğin alanın temel sorunları olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, iç ve dış göç ile kente gelen grupların, büyük çoğunluğunun geçici işlerde çalışmakta olduğunu ve önemli bir bölümünün de işsiz olduğunu göstermiştir. Gençlerin büyük çoğunluğu ise düşük bedeller ile farklı üretim kollarında çalışmaktadır. Alan çalışmalarında erkeklerin düzenli ve uygun koşullar altında çalışmayı istedikleri, kadınların ise becerilerini gelire dönüştürebilecekleri ve kültürel yapılarına uygun ortamda çalışarak aile bütçesine katkı koymayı diledikleri belirlenmiştir.

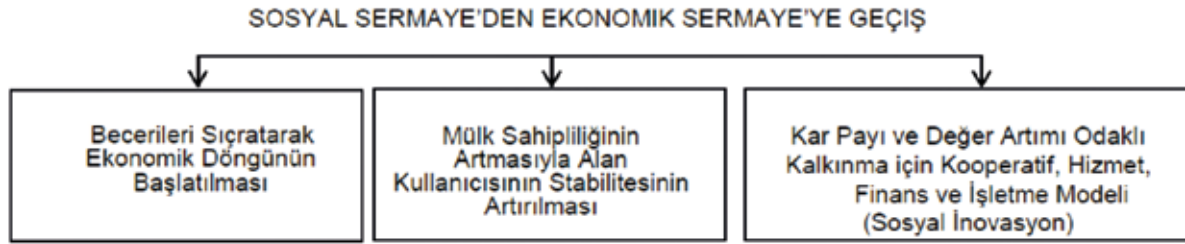
Tüm busorun ve beklentiler doğrultusunda biçimlendirilen ve “Sosyal Sermaye'den Ekonomik Sermaye'ye Geçiş” olarak tanımlanan strateji kapsamında; alan kullanıcısının sahip olduğu becerilerin farkına varması, sosyal öğrenme ile becerilerin yaygınlaştırılması, yerel becerinin yaratıcı sektör ve aktörler ile buluşarak yenilikçi bir dille sunumu ve böylelikle becerilerin sıratılarak ekonomik döngünün başlatılması önerilmiştir. Bununla birlikte, istihdam yaratmanın ötesinde toplumsal işbirliği ve örgütlenmeyi sağlayacak kooperatifler ve kolektif üretimin yarattığı sermayenin alan kullanıcısı tarafından paylaşımını sağlayacak işletme ve finans modelinin oluşturulması da hedefler arasında yer almaktadır (Şekil 6).

Alana ilişkin sağıklaştırma stratejilerinin temel önceliklerinden biri, sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. Bu hedef doğrultusunda geliştirilen stratejilerden bir diğeri, Risk Altındaki Grupların Rehabilitasyonu'dur. Sosyal sürdürülebilirlik üzerine gerçekleştirilen akademik ve uygulamalı çalışmalarda risk altındaki gruplar olarak

⁵ Çalışma çerçevesinde düzenlenen Halk Katılım Toplantısı'nda ve alan çalışmalarında dile getirilen güven ve gurur hissinin zayıflığı, “mahallenin ve sokağın fiziksel koşullarından ve mahalleliden utanma” olarak tanımlanmıştır.

Şekil 5 - Alanın sosyal yapısını güçlendirmeyi hedef alan stratejinin alt açılımları. / Subtitles of the strategy that aims to strengthen the social structure of the area.

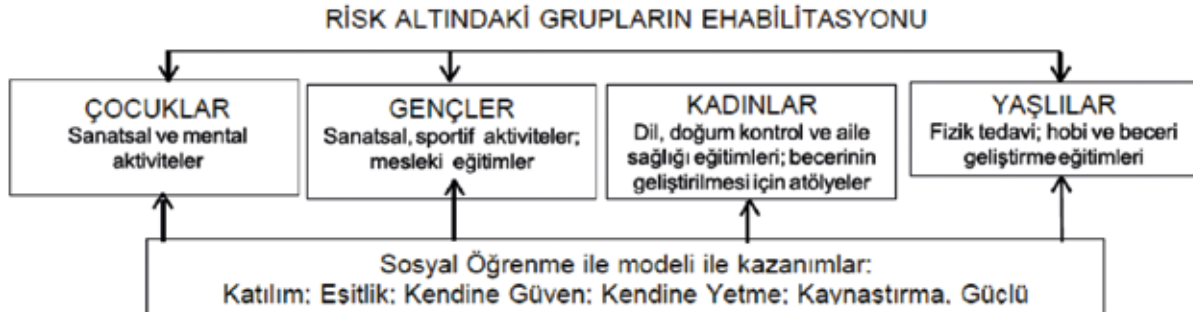
Şekil 6 - Sosyal sermaye'nin güçlendirilerek ekonomik değer kazandırılması. / Improving the economic value by strengthening the social capital.

yaşlılar, çocuklar ve kadınlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte alan çalışmaları bölgede güvenlik sorunu ve uyuşturucu madde satışı olduğunu, gençlerin uygun olmayan koşullarda çalıştığını ortaya koymuştur. Bu durum alan özelinde gençlerin de risk altındaki grup olarak tanımlanabileceklerini göstermiştir.

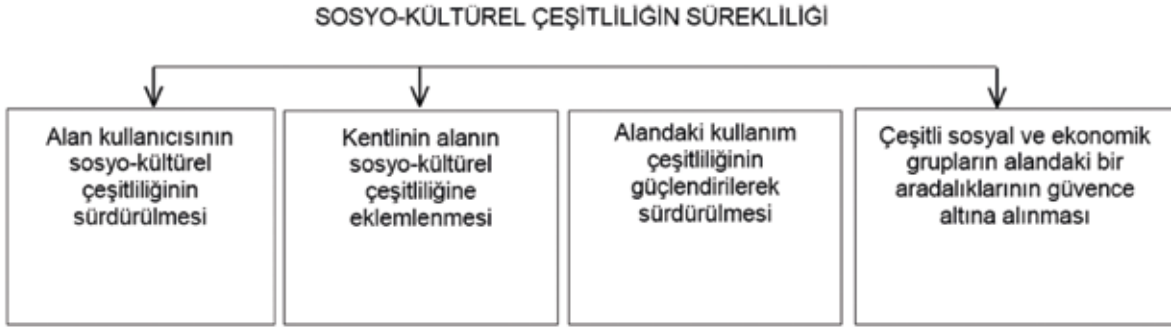
Bu bakış doğrultusunda çeşitli alt grupların sosyal rehabilitasyonu için farklı eylem önerileri geliştirilmiştir. Çocuklar için sanatsal ve zihinsel aktiviteler; gençler için sanatsal ve sportif aktivitelerin yanı sıra mesleki eğitimler; kadınlar için dil, doğum kontrol ve aile sağlığı, kişisel beceriyi geliştirme ve farklı becerileri öğrenmeyi hedefleyen eğitimler; yaşlılar için ise fizik tedavi ve hobi geliştirme eğitimlerinin düzenlenmesi önerilerden bazılarıdır. Farklı grupların olasılıkları ve beklentileri doğrultusunda özelleşen önerilerin yanı sıra tüm gruplar için sosyal aktivitelere katılım, kişisel ve ortak becerilerin güçlendirilmesi, sosyal eşitlik, kendine güven, kendine yetme ve işbirliği becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitimler ve söyleşilerin gerçekleştirilmesi de önemli çalışma başlıkları olarak tanımlanmıştır. (Şekil 7).

Farklı grupların sahip oldukları kültürel gelenekler ve gruplar arası sosyal ilişkiler alanın çok renkli kültürel yapısını oluşturmakla birlikte gruplar arası birliktelik ve komşuluk bağının bölgede güçlü olmadığı bulgulanmıştır. Öte yandan hemşeri olma durumu eski gücünü yitirse de halen varlığını sürmektedir. Birey ve grupların yoksulluğa karşı kentte var olma çabasının küçük dayanışma grupları ortaya çıkarmış olduğu da çalışmanın bulguları arasındadır. Tüm bu veriler alanın toplumsal birlikteliğinde çözülme olduğunu, yere bağlılığın güçlü olmadığını, mahalle hayatının zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, Sosyal Değişime Duyarlı Senaryolar kapsamında “Sosyo Kültürel Çeşitliliğin Sürekliliğinin Sağlanması” öncelikli stratejilerden biri olarak belirlenmiştir. Sosyo-Kültürel Çeşitliliğin Sürekliliğinin Sağlanması hedefinin ancak mevcut kullanıcının alanda var olmayı sürdürmesi ile gerçekleştirilebileceği açıktır. Çeşitli grupların biraradalığının ve toplumsal işbirliğinin örgütlenmesinin sağlanması, toplum bilincinin yaratılması, böylelikle alan kullanıcısının

Şekil 7 - Risk altındaki gruplara ilişkin eylem önerileri ve olası kazanımlar. / Action proposals related to the groups at risk and the possible achievements.

Şekil 8 - Sosyo-kültürel çeşitliliğin sürekliliğinin sağlanması için öngörülen eylemler. / *Foreseen actions to achieve the continuity of the socio-cultural diversity.*

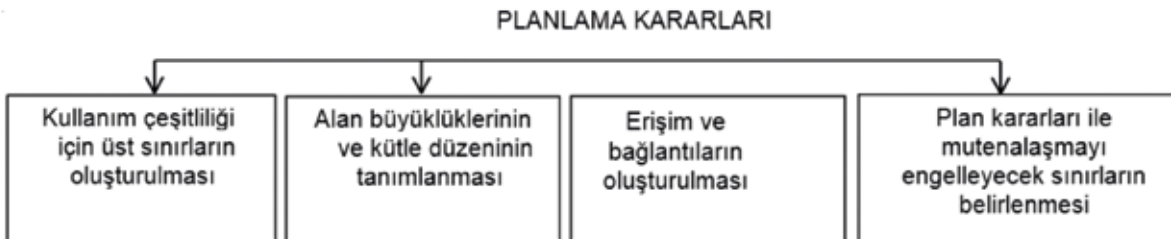
sosyal statüsünde bir değişiklik ortaya çıksa bile, bölgede ikamet etmekten vazgeçmemesinin sağlanması hedefi önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, gelir düzeyi artan ve farklı konfor koşulları talep eder hale gelen mahallelinin konut konforunun da yeniden düzenlenmesinin gerekliliğidir. Bu kapsamda projede, mevcut yapı stokunun iyileştirilmesi, tarihi yapıların güncel yaşama adaptasyonu ve gerekli ekler ile alt yapı ve hizmet mekânlarının güçlendirilmesine yönelik bir içerik yaratılması yoluna gidilmiştir (Şekil 8).

Çalışma alanına yönelik stratejilerin mülk sahibi olmakla birlikte artık bölgede yaşamayı tercih etmeyen alan kullanıcılarını da kapsamı gerektiği açıktır. Bu grubun dışarıdan da olsa alanda yaşanacak değişimlere aracılık edebilme potansiyeli yarattığı ve hatta bu grupların yeniden söz konusu bölgeye gelme isteği taşıyabilecekleri dikkate alınmak durumundadır. Dolayısıyla alanda sürdürülmesi beklenen sosyo-kültürel çeşitliliğin salt mevcut kullanıcıyı değil tüm kentliyi ve hatta kentin ziyaretçilerini de kapsamı gereken açılımları olmak durumundadır.

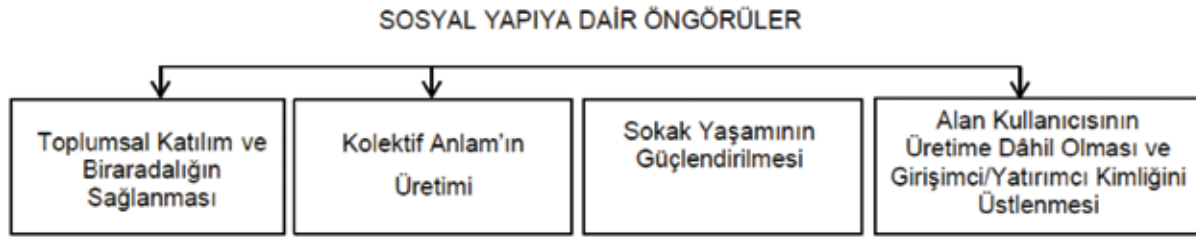
Nitekim kentli açısından tarihi birikime ve kent merkezindeki önemli mimari değerlere yönelik bir duyarlılık yapısı geliştirebilmek üzere, alanın tarihi ve kültürel niteliklerinin görünür kılınması, ziyaretçilerin alandan bekleyebilecekleri kullanımların oluşturulması ve bu kullanımlara hizmet edecek mekânların oluşturulması önemlidir. Ancak bu kapsamda geliştirilecek önerilerin, salt belirli grupların tercih ve beklentilerini önceleyen bir

içerikte ortaya çıkmasının önemli riskler taşıdığı dikkate alınmak durumundadır. Bunun özellikle de bu çalışmada dikkat çekilmeye çalışılan, müdahalelerin yaratacağı itibarlaşmanın çeşitli grupların alandan ayrılmasına neden olacak biçimde yaşanması temelinde dikkatle değerlendirilmesi gerekliliği bulunmaktadır.

Proje kapsamında tanımlanan tüm hedefler birbirini etkileyecek açılımlara sahiptir. Sosyal Değişime Duyarlı Senaryolar'ın sağlıklı bir biçimde hayata geçmesinde **Planlama Kararlarının** ve özellikle de koruma planlaması çalışmalarına yönelik eylemlerin önemli olduğu ve bu kapsamdaki ele alışların alanda ortaya çıkabilecek itibarlaşma için kontrollü bir çerçeve çizilmesine aracılık edebileceği temel bir kabuldür (Şekil 9). Bu doğrultuda alana dair Koruma Amaçlı İmar Planı'nın öncelikle hazırlanması ve böylelikle alanda gerçekleşmesi beklenen uygulamaların koruma disiplini, etiği ve mevzuatına uygun kurgulanmasının sağlanması gereklidir. Bu noktada plan kararları aracılığıyla kullanım çeşitliliği sağlanırken sosyal yapının sürdürülmesi ilkesinden ödün verilmemesi önemlidir. Ayrıca alandaki yenileme ve yeni yapı uygulamalarının çerçevesini belirlemek üzere alan büyüklüklerinin ve kütle düzeninin belirlenmesi gereklidir. Fiziksel çevrenin konforunu ve dolayısıyla kullanıcının mekânsal memnuniyetini yükseltmede ele alınacak bir diğer konu erişim ve ulaşım bağlantılarının çözümüdür. Alan içi erişimin güçlendirilmesi ve alanı yakın kentsel çevresine bağlayan ulaşım ve erişim arterlerinin niteliklerinin tanımlanması önemli çalışma başlıklarıdır.

Şekil 9 - Planlama kararlarında yol göstermesi beklenen stratejik ilkeler. / *Strategical principles that expected to guide the planning decisions.*

Şekil 10 - Planlama Sosyal yapının güçlendirilmesine dair öngörüler. / *Foresights related to the strengthening of the social structure.*

Sosyal Sürdürülebilirlik hedefi kapsamında oluşturulan senaryoların gerçekleşmesini sağlayacak bir diğer araç ise, alanın Sosyal Yapısının Sürekliliğine Dair Öngörülerdir. Bu çerçevede öncelikle amaçlanan toplumsal birlikteliğin sağlanmasıdır. Toplumsal katılımı ve biraradallığın sağlanması için aktivitelerin (kermes, panayır, söyleşi... vb.) organizasyonu ve bunların belirli rutinler ile tekrarlanması çeşitli grupların yer ve eylem üzerinden ilişkilenmelerinde önemli rol oynayabilir. Birlikteliğin inşası sonucu ulaşılmaya beklenen hedef “kolektif anlamın üretimi”dir. Sosyal Öğrenme modelinin de ana hedeflerinden olan “ortak deneyim ve ortak amaç”, kolektif anlamın üretilmesini sağlayacaktır. Alanın geçmişi ve bugünü için önemli bireylerin, ailelerin belirlenmesi, bu aktörlerin yer ve yerin belleği ile ilişkilendirilmesi için etkinliklerin (plaket yerleştirme, sokağa/meydana/nişe isim verme... vb.) düzenlenmesi önerilmektedir. Söz konusu etkinlikler bir yandan ortak bir geçmiş kurma, öte yandan her bir bireyin toplumsal birliktelik hedefi için önemini fark edilmesine olanak sağlayacaktır (Şekil 10).

Alanın geçmiş yaşam pratikleri ve iklimsel özellikleri göz önüne alındığında sosyal yapının sokak yaşamının güçlenmesi önemlidir. Dış mekânda ortak kullanım alanlarının artması, konutlarında bir araya gelemeyen çeşitli grupların etkileşimi ve iletişimi için potansiyel yaratacaktır. Bu kapsamda seyir terasları, çocuk oyun alanları, kıraathane ve çay bahçeleri ile alanın gündelik yaşamını güçlendirecek gündelik ticaret mekânlarının oluşturulması önerilmektedir. Bu kullanımlar bir yandan sokak yaşamını güçlendirirken bir yandan da alan kullanıcısının üretime dâhil olmasını sağlayacaktır.

Kullanıcının üretime dâhil olması için öncelikle mevcut becerilerin tespiti, ardından bu becerilerin yenilikçi bakışla yeniden ele alınmasını sağlayacak eğitimlerin düzenlenmesi, yerel becerilerin yaratıcı sektörler ve aktörler ile buluşmasını sağlayacak atölye ve etkinliklerin düzenlenmesi sağlanmalıdır. Ayrıca mevcut üretim pratiklerinin toplumsal işbirliğini güçlendirmesi bağlamında ele alınması ve bu hedefle kooperatif kurulması önerilmektedir. Projede kadınların el işi, dikiş-nakış ve yerel tatların üretiminde, erkeklerin ise zanaat dallarında (taş ustası, marangoz, boyacı... vb.)

örgütlenebileceği öngörülmüştür. Bu noktada, alanda etkin olacak kamu kurumunun zanaat dallarını konu alan kooperatifin oluşmasında bilgilendirici, tetikleyici ve yönlendirici anlamda rol alabileceği de düşünülmüştür.

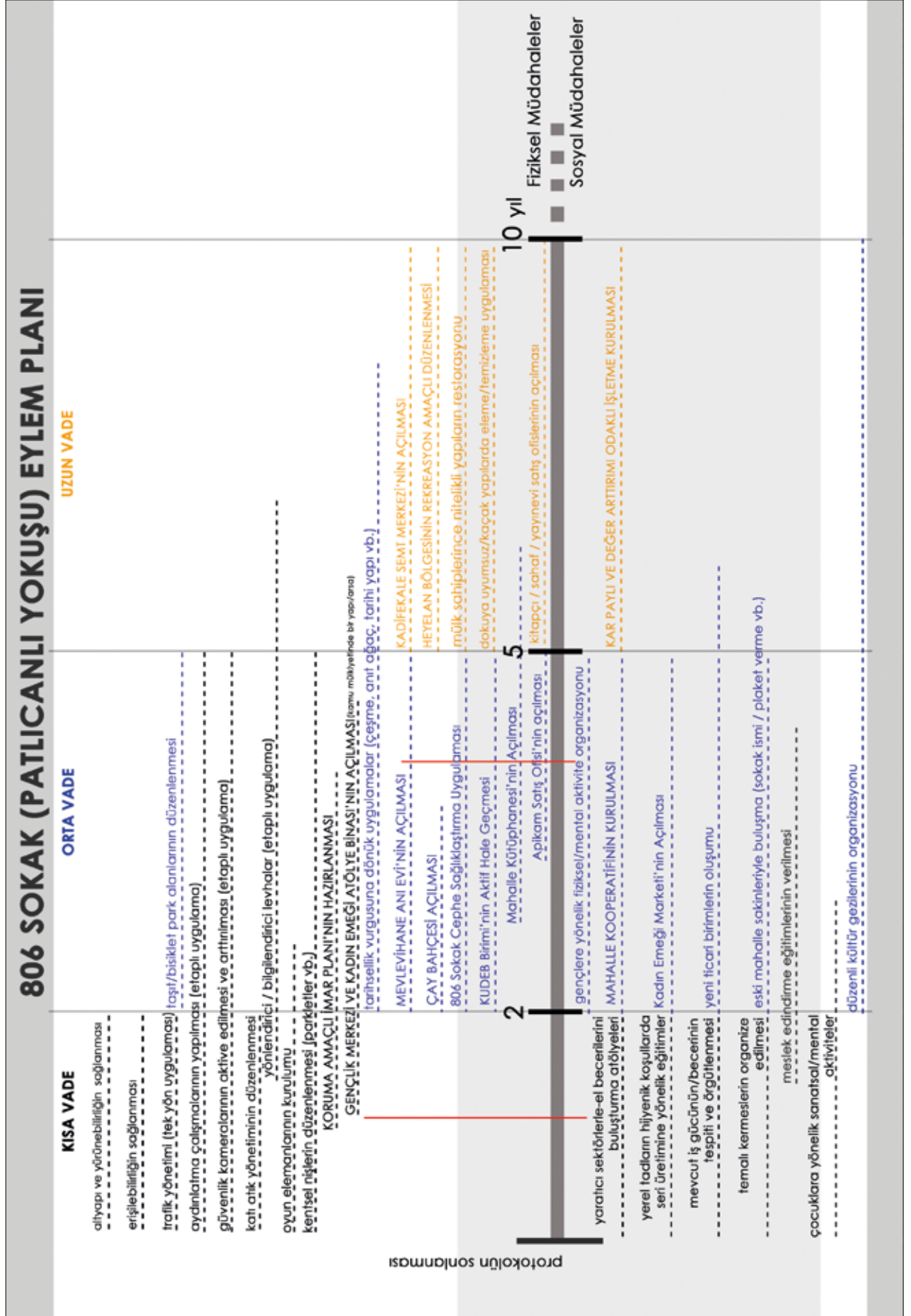
Sosyal yapının güçlenmesine dair eylemlerin sonuncusu ise, alanda oluşan sermayenin alan kullanıcısına dönmesinin sağlanmasıdır. Bu amaçla alan kullanıcısının özel girişimci, teşebbüs, yatırımcı kimliğini üstlenmesi önemlidir. Topluluğun eşit haklar, yetkiler, gelir dağılımına sahip olması için kâr payı ve değer artımı odaklı bir üretim/işletme/finans modelinin oluşturulması planlanmaktadır. Bu modelde, alan kullanıcılarının becerilerinin sıçratılarak ekonomik döngüye dâhil edilmesi sayesinde oluşacak kapital birikiminin süreç dâhil olan birey ve gruplar tarafından eşit paylaşımının sağlanması önemlidir.

Modelin Gerçekleştirilmesine Yönelik Eylem Planı

Çalışma kapsamında belirlenen alt ve üst limitler temelinde, hedeflenen yaşam kalitesi koşullarının ve sosyal senaryoların hızla hayata geçebilmesi için stratejik bir Eylem Planı hazırlanmıştır. Eylem Planı, hem alanda gerçekleşmesi beklenen sosyal ve fiziksel iyileşmenin sağlanabilmesi için gerekli müdahalelerin zamansal sıralamasını göstermek; hem de müdahalelerden sorumlu aktörlerin süreç takibini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

Zamansal olarak kısa (1-2 yıl), orta (3-5 yıl) ve uzun (5-10) vade olarak kurgulanan Eylem Planı'nda (Şekil 11) fiziksel ve sosyal müdahalelerin uygulama sıraları belirlenirken müdahale ölçeği, mevzuat, zaman, mülkiyet, aktör ve sosyal dayanışma gücü temel belirleyiciler olmuştur.

Fiziksel müdahaleler; değişimi tetikleyici küçük ölçekli Kentsel Akupunktur'lar, tarihi yapılarda yenileme/restorasyon çalışmaları, yeni yapı ve kentsel niş odaklı infill uygulamaları, tüm alanda gerçekleştirilecek altyapı yenilemesi gibi farklı ölçeklerde sınıflandırılmış; ölçekleri ve uygulama süreçlerinin gereklilikleri doğrultusunda eylem

Şekil 11 - Patlıcanlı yokuşu eylem planı. / Action plan

planında farklı evrelerin konuları olarak yer almıştır. Sosyal müdahaleler de aynı biçimde; iletişim/etkileşim mekânlarının kurulması, çocuklar ve kadınlar için farklı konularda eğitimler düzenlenmesi, mevcut becerinin güçlendirilmesi ve örgütlenmesi için kooperatif kurulması, yerel üretimin görünürlüğünü artırmak ve ekonomik döngüye dâhil etmek için ticari birimler oluşturulması olarak tariflenen alt başlıklar itibarıyla ve gerektirdikleri mekânsal yapılanmalar ile bütünleşik bir biçimde Eylem Planı'na yerleştirilmiştir.

Önerilen Plan'da zaman faktörü iki farklı açıdan değerlendirilmiş olup; bazı durumlarda müdahalenin teknik ve prosedürel niteliği nedeniyle ortaya çıkacak uygulama süresi, bazı durumlarda ise söz konusu müdahalenin çalışma bütünündeki önem sırası belirleyici olmuştur. Nitekim bölgede Koruma Amaçlı İmar Planı çalışması tamamlanmadan yıkım, yeni inşaat, kullanım değişikliği gibi bazı uygulamaların yapılabilmesi mümkün değildir. Bu doğrultuda yere özgü, planlama sürecinin tamamlanmasını gerektirmeyen altyapı çalışmalarının ve tasarım uygulamalarının öncelikle hayata geçirilmesi kararı getirilmiştir.

Patlıcanlı Yokuşu'nun algılanabilirliğini ve bir bağlantı aksı olarak kullanılabilirliğini artırmak üzere oluşturulan önerilerde öncelik yaya hareketinin Yokuş üzerine çekilmesidir. Bu yaklaşım doğrultusunda, Yokuş üzerinde Kermes ve Dinlenme Alanları öngörülmüş, bu alanların ortak bir tasarım dili ile oluşturulması yolu ile arterin farklı noktalarını kentsel anlamda bütünleştiren bir öneri sunulmuştur. Yokuşun bilinirliğini artırmayı ve alanda farkındalık yaratmayı esas alan diğer öneriler, arter üzerine konumlanan önemli yapı ve elemanların iletişim ve bilgilendirme panoları ile vurgulanması, Kentsel Duraklar olarak da tanımlanan dinlenme alanlarının tasarım yüzeylerinde kullanılan renk, ikon ve logoların kullanıcıları yönlendirmesi ve bilgilendirmesidir.

Çalışma kapsamında önerilen yeni sosyal odakların ya da kamusal kullanımların hızla hayata geçirilebilmesi için mülkiyet durumu önemli bir veridir. Alandaki iyileşmeyi tetiklemek üzere alınacak yatırım kararları için kamu mülkiyetindeki alanların öncelikle seçilmesi planlanmıştır. Süreç içinde öncelikle özel mülkiyet eliyle yeni yapıların; kamu fonu desteğiyle de kültürel mirasın restorasyon ve yenileme çalışmalarının gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

Eylem Planı'nın oluşumunda bir diğer önemli faktör ise aktörler olmuştur. Müdahalenin türü, niteliği, içeriği bağlamında uygulamadan sorumlu

aktör/aktörlerin iç prosedürleri ya da birbirleriyle olan etkileşimi Plan'ın zamansal akışını etkileyen etkenler olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan alan kullanıcılarının sosyal dayanışma güçlerinin ivmesi, eylem/zaman ilişkisinin kurulmasında önemli bir girdi olarak değerlendirilmiştir. Alanın yaşam kalitesinin artırılması ile başlayan iyileşmenin, sosyal dayanışmayı artırıcı gücü dikkate alınmış; alan kullanıcılarının sosyalleşme pratikleri, dayanışma potansiyelleri paralelinde sosyal-ekonomik iyileşme müdahaleleri planlanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarihsel Dokuda Sosyal Değişime Duyarlı Bir Sağlıklaştırma Modeli ortaya koymayı amaçlayan ve bunu İzmir tarihi kent merkezindeki özel sokaklardan biri olan Patlıcanlı Yokuşu aracılığıyla deneyimleyen çalışmanın kurgusu hem mekânsal hem de toplumsal yapı değerlendirmelerine temellenmiştir. Farklı dönemlerde iç ve dış göçlere maruz kalarak, yoksul toplulukların yaşam alanı haline gelmiş ve bu bağlamda önemli koruma sorunları bulunan bir alanda yürütülecek bir sağlıklaştırma çalışmasında müdahale kararlarının salt fiziksel çevrenin iyileştirilmesine yönelik olarak belirlenmesinin yeterli olamayacağı çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Diğer yandan böyle bir çevrede gerçekleştirilecek her türlü fiziksel müdahalenin, sosyal yapı ve yaşam nitelikleri üzerinde bir etki yaratacağı kabulü de çalışmanın kurgusal içeriğinin temelini oluşturmuştur. Bugüne dek hayata geçirilmiş pek çok çalışmada izlenen olumsuz sonuçlar da dikkate alınarak, çalışma alanına yönelik müdahalelerin kontrollü bir içerikte yapılandırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Buna bağlı olarak önerilen modelde, sosyal ve mekânsal anlamda potansiyeller ve riskler barındırdığı izlenen çalışma alanına yönelik kontrollü müdahale için alt ve üst sınırlar tarif edilmeye çalışılmıştır. Çalışma alanında alt sınır insan gereksinimleri ile bağlantılı bir temel mekân kalitesinin varlığı olarak ortaya konmuş ve "yaşam kalitesi" olarak tanımlanmıştır. Üst sınır ise, yaşayan toplulukların bölgeden ayrılmasına neden olabilecek müdahaleler olarak yani "itibarlaşmanın kabul edilebilir sınırları" olarak belirlenmiştir.

İçeriğinde sosyal değişimi öngören bir sağlıklaştırma modelinde hedef ve stratejilerin hemen ve aynı anda hayata geçmesini beklemek mümkün değildir. Bu nedenle model kapsamında, kısa, orta ve uzun vadeli hedef ve kararların ilişkisel bir yaklaşım içerisinde nasıl bir sıralama ve aktörler ile hayata geçmesi gerektiğini gösteren bir esnek eylem planı ortaya konulmuştur.

Projelendirme süreçlerinin tamamlanmasındaki en önemli aşama uygulama aşamasıdır. Araştırma, bulgular, hedef ve öngörülerini içeren uzun ve emek yoğun bir süreci geçerli kılacak eylemlerin hayata geçmesi pek çok faktöre bağlı olup, söz konusu faktörlerin proje süreci içerisinde değerlendirilmesi gereklidir. Bu noktada hedeflerin hayata geçebilmesinin ve başarısının, projeyle ilgili uygulamaları yönlendiren süreçlere bağlı olduğu ve kurumlar arası işbirliği çalışmalarını önemli hale getirdiği dikkate alınmıştır. Proje kurgusunun kurumlarca sahiplenilerek sürdürülebilmesi ve eşgüdümlü çalışacak kurumlar üstü bir veri aktarımı ortamının yaratılması gereklidir ve çalışmada bunu sağlamak üzere proje süreci boyunca çok sayıda kurumla toplantılar yapılmıştır. Çalışmanın tüm aşamalarında elde edilen veri seti ve bu kapsamda özellikle de alana ilişkin sorunlar ilgili kurum ve birimlerin dikkatine sunulmuştur.

Çalışmaların hayata geçirilebilmesi ve başarısı açısından kritik öneme sahip bir diğer husus, bölgede yaşayan topluluklarla gerçekleşecek işbirliği çalışmalarıdır ki, son süreçte katılımcı projelerin önemi zaten her platformda vurgulanan konulardan biri haline gelmiştir. Özellikle de sosyal yapıya duyarlı bir içeriğin proje kapsamında tarif edilmiş olması bu hususta önemli bir çabayı zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda sosyal araştırmalara bağlı görüşmeler dışında, bölgede yaşayan farklı odak gruplarla toplantıların yapılması yoluna gidilmiştir. Bu tür toplantılar bir bölgede yürütülecek çalışmalarda alana yönelik sorunların ve taleplerin sağlıklı bir biçimde belirlenebilmesine aracılık etmekten öte, projenin yerel halk tarafından sahiplenilmesi ve yerel yönetimlerle işbirliği çalışmalarının desteklemesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Önerilen modelin sosyal değişime duyarlı bir içerik tarif etmiş olması ortaya konan eylem planına bağlı değişimlerin izlenmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, bölgenin sosyal yapısındaki öngörülemez ani değişimler dikkate alınarak, değişimlerin etkileri üzerine öngörüler geliştirilebilmelidir. Bu nedenle, model kapsamında önerilen esnek eylem planı ile müdahale kararlarında değişiklikler yapılabilmesinin önü açılmıştır. Bu noktada kırılgan ve dinamik özelliklere sahip yaşam alanlarındaki tespit ve belirlemelerin durağan ve değişmez olamayacağı öngörülerek veri setinin de sürekli güncellenebilir ve geliştirilebilir özelliklere sahip olması sağlanmıştır. Önerilen model değişken veri seti ve esnek eylem planı kurgusu ile farklı aktörler arasında diyalogu artıran, hızlı, pratik, esnek bir çalışma ortamının temelini oluşturmaktadır.

Model kapsamında oluşturulan çalışma ortamı, Patlıcanlı Yokuşu özelinde başlayan uygulamalar kapsamında aktörler arası diyalog temelinde olumlu sonuçlar açığa çıkarmaya başlamıştır. Bu doğrultuda İzmir Büyükşehir Belediyesi İzmir Tarih-Tasarım Koordinasyon Merkezi öncülüğünde, Büyükşehir Belediyesine bağlı ilgili birimler, İzmir Valiliği, Emniyet Müdürlüğü, İl Kültür Müdürlüğü ve Muhtarlarla yapılan işbirliği sonucu alana yönelik ilk fiziksel müdahaleler başlamıştır. Eş zamanlı olarak, İzmir Tarih-Tasarım Koordinasyon Merkezi sosyal stratejilerin hayata geçmesine yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Öte yandan Tarihsel Dokuda Sosyal Değişime Duyarlı Bir Sağıklaştırma Modeli, yerel yönetim tarafından benimsenmiş ve İzmir tarihi kent merkezi bütününde öngörülen uygulamalar için yol gösterici bir çalışma niteliği kazanmıştır.

Kaynakça

- ARAOZ, G. F. 2011.
Preserving heritage places under a new paradigm, *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 1 (1), 55-60.
- ASHWORTH, G. J. 1992.
Heritage and tourism: An argument, two problems and three solutions. İçinde C.A.M. Fleischer van Roojen (Der.), *Spatial Implications of Tourism* (ss. 95-104). Groningen: Geo Pers.
- ASHWORTH, G. J. / TUNBRIDGE, J. E. 1990.
The tourist-historic city. London: Belhaven.
- CASANOVAS, X. 2008.
Rehabilitation and social action in Mediterranean old cities: Reuse of traditional architecture and social topics on an urban scale: Ciutat Vella, Barcelona. İçinde Yao Yuan, Chen Wei, Severine Calza, Rosemary Wiltshire Romero (Der.) *Balanced urban revitalization; For social cohesion and heritage conservation, UNESCO International Seminar*, (ss. 73-77). Tsinghua University, 21-23 January 2007, Human Settlements and Socio-Cultural Environment No.60, Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- COUNCIL OF EUROPE 2005.
Framework convention on the value of cultural heritage for society [Avrupa konseyi toplum için kültürel mirasın değeri çerçeve sözleşmesi], Treaty series no.199. Faro: 27.10.2005. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/199.doc>
- DEMPSEY, N. / BRAMLEY, G. / SINEAD, P. / BROWN, C. 2011.
The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability, *Sustainable Development* 19, 289-300.
- DUMITRU, A. / LEMA-BLANCO, I. / GARCIA MIRA, R. 2016.
Social learning for transformative social innovation, *TRANSIT Deliverable 2.3. TRANSIT:EU SSH.2013.3.2-1 Grant Agreement n.613169*.
- KEARNS, A. / FORREST, R. 2000.
Social cohesion and multilevel governance, *Urban Studies* 37, 995-1017.
- MADDEN, K. / WILEY-SCHWARTZ, A. / ANTOSHAK, A. 2010.
How to turn a place around: A handbook for creating successful public spaces. 6. Basım, New York: Project for Public Spaces.
- NASH, V. / CHRISTIE, I. 2003.
Making sense of community. London: Institute for Public Policy Research.
- ÖDEKAN, A. 2013.
Tarihi çevre koruma bilim mi, icraat mı? İçinde K.K Eyüpgiller, Z. Eres (Der.), *Mimari ve Kentsel Koruma*, (ss.233-242), İstanbul: YEM.
- SMITH, N. / WILLIAMS, P. 2015.
Kentin mutenalaştırılması, (Çev. Melike Uzun), İstanbul: Yordam Kitap.
- TIESDELL, S. / ÖC, T. / HEATH, T. 1996.
Revitalizing historic urban quarters, New York: Routledge.
- TÜRKOĞLU, H. / KORAMAZ, E.K. 2012.
Yaşam kalitesi ve kentsel yeşil alanlar. İçinde Melih Ersoy (Ed.), *Kentsel planlama ansiklopedik sözlük*, İstanbul: Ninova Yayınları.
- ŞEN, B. 2011.
İstanbul tarihi kent merkezinde kentsel dönüşüm: Mekânsal müdahaleye 'içerden bakış' ya da mekânsal toplumsalla birlikte düşünmek, *Toplum ve Demokrasi* 11, 33-52.
- ŞİŞMANYAZICI, B. / YILDIZ, H. T. 2010.
Tarihî kentsel alanlarda "toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanma": Fener ve Balat örneği, *Mimarlık Dergisi* 352, Ankara: Mimarlar Odası Yayını.

EVALUATION OF THE CURRENT CONSERVATION STATE OF THE GÖKTAŞLI MOSQUE, MANİSA

MANİSA, GÖKTAŞLI CAMİ'NİN GÜNCEL KORUMA DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Suna BÜYÜKKILIÇ KOŞUN * - Mine HAMAMCIOĞLU TURAN **

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Ağustos 2017

Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.005

Article Info

Received: August 14, 2017

Peer Review: November 6, 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.005

Abstract

The aim of this study is to evaluate the current state of conservation of a recently restored, waqf originated monument from the view point of conservation value-intervention relations, and present principles for future applications. Manisa, Göktaşlı Mosque dated to 1630-31 is selected as a case study. Literature research on value and intervention concepts; literature and archive research on the case study mosque; comparative study with similar buildings; and site survey are realized. The values that have accumulated throughout the lifespan of the monument and its nearby environment, and their changes are identified, and the effect of the current development plan/project decisions and interventions on them are evaluated one by one.

Göktaşlı Mosque has use, picturesqueness, spiritual, architectural, rareness, virginity, age and documentary values. The neglect of the authentic context of the monument in the development plan; inappropriate scale, articulation, form and material usage of the mass addition adjacent to the entrance of the monument; inappropriate articulation of the new courtyard wall with the chamfered corner of the mosque, insufficient visual connection of additional women's section with the Prayer Hall; lack of decisions for the organisation of daily life objects and sampling excavation within the scope of restoration project; insufficient drainage system application; lack of meticulous workmanship at the mortar-plaster application; and inconsistency at the presentation of the patina are conservation problems.

As a result, it is important to achieve consistency among project decisions and restoration applications, to prevent interventions out of the limits of the restoration project, e.g. those realised with the money collected by the *imams*, to realise historical research and if necessary, scientific excavation detailed enough to understand the monument and its authentic context, to evaluate the historic information regarding the original way of access; positions of landscape elements such as fountain, *şadırvan*, etc. in the restoration presentations and the development plan decisions; to pay extra attention to mass addition decision to small scaled mosques that do not have a Last Comers' Hall in their original design; to provide opportunity for full experiencing of women the spiritual atmosphere, e.g. provision of

* Res. Assist., İzmir Institute of Technology, Department of Architecture, e-posta: sunakosun@gmail.com

** Assoc. Prof. Dr., İzmir Institute of Technology, Department of Architectural Restoration, e-posta: mineturan@iyte.edu.tr

separators in the praying hall; to be careful in drainage applications; to design the positions of daily objects such as clock, wardrobes, etc. within the content of the restoration project; to be consistent in presentation of historical additions; and to minimize the workmanship failures such as thick and dark pink mortar usage.

Keywords: Values, interventions, Göktaşlı Mosque, Manisa, Waqf.

Özet

Bu çalışmanın amacı restorasyonu henüz tamamlanmış, vakıf kökenli bir anıtın mevcut koruma durumunu, koruma-değer-müdahale ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek ve gelecekteki uygulamalara yön verecek ilkeler ortaya koymaktır. 1630-31'e tarihlenen Manisa, Göktaşlı Cami çalışma konusu olarak seçilmiştir. Müdahalelerle ilgili kavramlar üzerine literatür taraması; çalışma konusu olan cami ile ilgili literatür ve arşiv araştırması; benzer yapılarla karşılaştırmalı çalışma ve arazi çalışması gerçekleştirilmiştir. Anıtta ve yakın çevresinde, yaşam döngüsü içinde birikmiş değerler tanımlanmakta ve bunlara mevcut imar planı/proje kararlarının etkisi ve karşı karşıya kaldıkları müdahaleler teker teker değerlendirilmektedir.

Göktaşlı Cami'nin kullanım, pitoresk, manevi, mimari, enderlik, bakirlik, yaş ve belge değerleri vardır. İmar planının anıtın özgün bağlamını dikkate almaması; anıtın girişine bitleştirilen kütle ekinin ölçek, eklemlenme, biçim ve malzeme uyumsuzluğu; yeni avlu duvarının caminin pahlı köşesine uygunsuzca eklemlenmesi; ek kadınlar kısmının basıklığı ve harimle kurduğu yetersiz görsel ilişki; restorasyon projesinde günlük kullanım donanımlarının yerleştirilmesi ve kazı kararlarının eksikliği; yetersiz drenaj uygulaması; derz-sıva uygulamalarının hassasiyetindeki eksiklik; ve patinanın sergilenmesindeki tutarsızlık koruma sorunlarıdır.

Sonuç olarak, proje kararlarıyla restorasyon uygulamaları arasında tutarlılık sağlanması, imamların para toplaması, vb. kaynaklarla gerçekleştirilen proje dışı müdahalelerin önlenmesi, anıtı ve özgün bağlamını anlamayı sağlayacak derinlikte tarihi araştırmanın, gerekirse bilimsel kazının gerçekleştirilmesi, bu aşamalarda derlenen özgün yaklaşım yönüne; çeşme, şadırvan gibi peyzaj elemanların konumuna ilişkin bilgilerin restorasyon sunumunun ve imar planı kararlarının kapsamı içinde değerlendirilmesi, özgünü son cemaat mekanı içermeyen, küçük ölçekli camilere kütle eki getirilmesi konusunda dikkatli olunması; harimde bölücü panel uygulaması gibi önlemlerle, camide ibadet eden kadınların da manevi atmosferi en üst düzeyde yaşamalarının sağlanması, drenaj uygulamalarında hassasiyet gösterilmesi; saat, dolap, vb. günlük kullanım nesnelerinin proje kapsamında yerleşim planlamasının yapılması; nitelikli dönem eklerinin sergilenmesinde tutarlı olunması; derzlerde kalın ve koyu pembe harç kullanımı gibi işçilik kusurlarının en aza indirilmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Değerler, müdahaleler, Göktaşlı Cami, Manisa, Vakıf.

Introduction

Manisa city has an important amount of historical monuments. There is an increase in the budget of General Directorate of Pious Foundations (GDPF) and in the number of the restoration applications of waqf originated monuments (Ekimci, 2013; GDPF, 2009, p. 37; GDPF, 2014, p. 47-48) in the recent years. Understanding of value-intervention relationship in the waqf originated monuments is important in terms of sustainability of values. Preliminary studies proposing principles for evaluating value-intervention relationship regarding historical buildings focus on new additions to historic buildings (e.g.; Demel, 1996; Yüceer, 2005), presentation options in archaeological sites (e.g.; Şimşek, 2009) and interventions for reuse of historic buildings (e.g.; Jerome, 2014). This study aims to understand value-intervention relationship in recently restored mosques in order to guide future interventions. Göktaşlı Mosque in Manisa is selected as the case study.

Method

Research on value and intervention concepts in relation with the case study is realized. Historical, geographical and archive research on Göktaşlı Mosque is carried out. Comparative study is carried out to figure out its place among the buildings dated to its construction period. Site survey¹ is realized to decipher the current interventions and the changes in its values. Finally, principles are determined to guide future applications.

Value and Intervention Concepts

Within the frame of this study; use, picturesqueness, spiritual, architectural, rareness, virginity, age and documentary values are defined as in the below.

Use of historical buildings facilitates their conservation (ICOMOS, 1964, p. 2). Besides that, original function is a part of authentic characteristics of a building and its environment defined at the beginning of its lifespan, and the original mutual relationship formed between the historical building and its environment should be conserved. Thus, continuation of traditional function of the building and its vicinity is attributed to use value.

Integral beauty of the site perceived as a result of harmony with natural setting; organic organisation of streets, lots; balanced relationship of open-closed spaces; human scale (ICOMOS; 1972, p. 1); repetition of traditional design elements and construction technique is related with the picturesqueness value. Picturesqueness

value is evaluated at the environmental scale. Authentic elements of the environment are valuable in terms of their contributions to picturesqueness value.

Being an object of veneration (Stubbs, 2009, p. 56) and a place for the realisation of some rituals (UNESCO, 2008, p. 2) may be related with spiritual value. Continuation of the spiritual qualities is not self-sufficient; spiritual value should be experienced.

Architectural value is plan layout, mass, space, architectural and structural element characteristics representing the characteristics of a period (ICOMOS, Turkey 2013, p. 4).

Rareness value is original architectural characteristics; spatial relationships and architectural elements making the historical monument differentiable from the others (Throsby, 2002, p.106).

The artistic characteristics considered at the creation of a monument, and construction technique and material usage preference of its erection time (Stubbs, 2009, p. 44) make up the virginity value.

Age value is the value which accumulates with the oldness of a cultural asset. Since Ruskin, respecting noble patina of age has been considered important (Jokilehto, 2002, p. 175).

Documentary value can be defined with period additions respected as document of its construction period (ICOMOS, 1964, p. 3). Thus, interventions realized based on the taste of the time have documentary value.

The interventions relevant for the scope of this study are defined as in the following: removal is taking an element or space of a historical building away (ICOMOS, 1964, p. 2-3); reintegration is completion of elements or masses that have lost their integrity (Crocì, 1998, p. 90); changing present material, form and/or construction technique of an element with a different one or changing the element with a completely different one (ICOMOS, 1999, p. 2) is alteration; renewal is changing of an element with the one made out of exactly same material and construction technique (ICOMOS, 1999, p. 2; Zakar and Eyüpçiller, 2015, p. 40); cleaning is scraping the unqualified layers on the surface of a historical asset (Crocì, 1998: 94); addition is annexing new elements (English Heritage, 2013, p. 126) or masses (Orbaşlı, 2008, p. 198) to a historical monument; presentation intervention is intervention carried out for exhibiting (ICOMOS Australia, 2005, p. 4) authentic state of a historical monument.

¹ All photos and drawings are the author's, unless stated.

Physical Characteristics of Göktaşlı Mosque

Göktaşlı Mosque is placed on Ulutepe Street which is dividing Göktaşlı Neighborhood into two. The northern side of the street, where the mosque is located is composed of a gridal layout with four or five storied apartment blocks. The southern side includes an organic layout with fewer storied buildings (Figure 1).

The case study mosque is surrounded by a courtyard from its western, northern and eastern sides. There is a graveyard at the eastern side of the courtyard. A new fountain juxtaposing the graveyard at its north is also placed in the courtyard. There are trees, new lighting elements, benches and trash bins in the courtyard.

The mosque is symmetrical planned. It is composed of a square planned Prayer Hall, rectangular planned

additional Last Comers' Hall with a *Mahfil* for Women on it, and a minaret. The minaret is at the northwestern corner of the Prayer Hall.

The roof of the Prayer Hall is covered with new over and under tiles. The brick eaves project out 15 cm. There is a chamfered corner at the southwestern corner of the Prayer Hall (Figure 3). Two oval middle windows with stone casings at the southern wall (Photo 1 and 2), two rectangular windows with stone casings at the northern wall (Photo 3 and 4), and an oval upper window and a twin lower window at the eastern (Photo 5 and 6) and western walls (Photo 7 and 8) are seen at the Prayer Hall. Western lower twin windows are with mouldings in volute from and there is a crescent motive in the middle of the volutes (Photo 9). There are two pointed arch remains at the eastern wall and one pointed arch remain at the western wall. Entrance to the Prayer Hall is provided from the iron door with four pilasters on its both sides and an inscription panel with the repair date: 1906. The minaret is entered from the Prayer Hall and from a timber rectangular door with semicircular arch. *Mihrab* Niche (Photo 2) on the central axis of the southern wall of Prayer Hall is a rectangular planned, semicircular niche and it is

Photo 1 - Southern façade of the Prayer Hall. / *Harim güney cephesi.*

Photo 2 - Eastern and middle (left), and western (right) parts of the southern wall of the Prayer Hall. / *Harim güney duvarının doğu, orta (sol) ve batı (sağ) kısımları.*

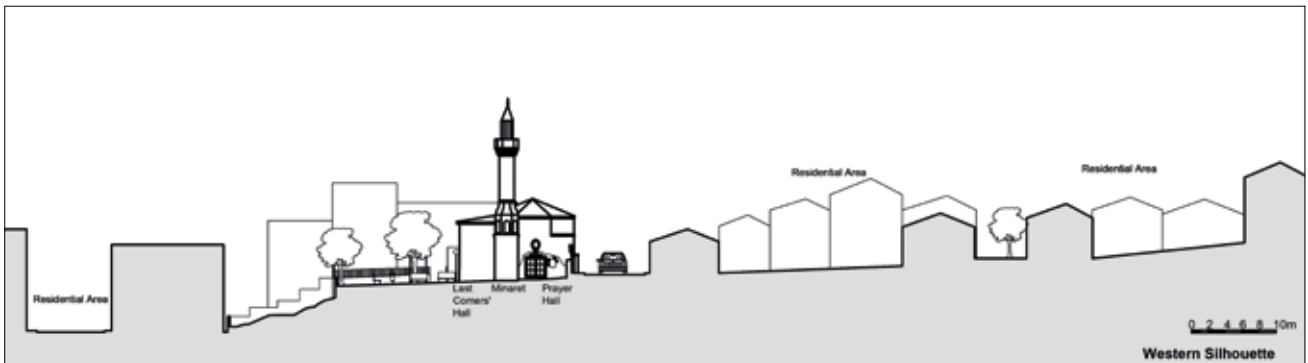

Figure 1 - Göktaşlı Mosque, silhouette, after 2013 restoration. / *Göktaşlı Cami, silüet, 2013 restorasyonu sonrası.*

Photo 3 - Eastern (left), and middle and western (right) parts of the northern façade of the Prayer Hall. / *Harim kuzey cephesinin doğu (sol), orta ve batı (sağ) kısımları.*

with two pilasters on its both sides. Pilasters are chamfered and with heads with Ionic order including acanthus leaves, and cornice. There are naturalist plaster ornamentations composed of grapes with acanthus leaves and roses at the frontal of the *Mihrab* Niche. Rectangular planned, timber *Minber* is at the southwestern corner of the Prayer Hall. *Minber*'s frontal and balustrades include ornamentations that consists of naturalist flower and branch motifs formed by using ajure technique. Elevated timber *Mahfil* for *Müezzin* is at the northwestern corner of the Prayer Hall and surrounded by new timber solid balustrades. The timber floor covering at the Prayer Hall is new.

Photo 4 - Western (left), middle (middle) and eastern (right) parts of the northern wall of the Prayer Hall. / *Harim kuzey duvarının batı (sol), orta (orta) ve doğu (sağ) kısımları.*

Photo 5 - Eastern façade of the Prayer Hall. / *Harim doğu cephesi.*

Photo 6 - Northern (left), and middle and southern (right) parts of the eastern wall of the Prayer Hall. / *Harim doğu duvarının kuzey (sol) orta ve güney (sağ) kısımları.*

Photo 7 - Western façade of the Prayer Hall. / *Harim batı cephesi.*

Photo 8 - Southern and middle (left), and northern (right) parts of the western wall of the Prayer Hall. / *Harim batı duvarının güney, orta (sol) ve kuzey (sağ) kısımları.*

The authentic minaret is composed of a square planned *Kaide*, octagonal planned *Pabuç*, transition element from *Pabuç* to body, circular planned body, cornice of *Şerefe*, *Şerefe*, chamfered *Petek*, *Külâh*, and *Alem* (from down to up). The *Şerefe* is reached with a door. The Last Comers' Hall and women's section are in a prismatic mass addition hiding the original entrance façade.

The Prayer Hall is covered with a brick dome resting on an octagonal base. Its transition elements are pendentives. There are circular rosettes on pendentives and also on the eastern and western walls. Eaves of the building are made out of brick. Three different types of construction technique is seen at the walls. The

first is rubble stone masonry (Photo 10). The second is an alternating technique: a row of brick followed by a rough cut stone row with a vertical brick between each stone at the ground zone, and rough cut stone row with a vertical brick between each stone followed by three rows of bricks (Photo 10), and rough cut stone row with a vertical brick between each stone followed by two rows of bricks at the upper zone (Photo 11). The third is two rows of brick followed by a rough cut stone row with a vertical brick between each stone (Photo 10). In all walls the exterior is exposed without plastering and the interior is plastered. However, *Pabuç*, transition element, cornice of *Şerefe*, *Şerefe* and *Petek* of minaret are covered with new plaster at their exterior. Semicircular arched niches are observed on the *Pabuç*.

The body of the minaret is out of brick. The *Külâh* of the minaret is covered with a new metal sheet and its *Alem* is made out of new metal.

Photo 9 - Western lower twin window's mouldings; volutes and a crescent motif in the middle of them. / *Batıdaki alt ikiz pencere süslemeleri; volütler ve ortalarındaki hilal motifi.*

Photo 10 - Three different types of construction technique seen at the western wall of the Prayer Hall / *Harim batı duvarında görülen üç farklı yapıım tekniği.*

Historical Background of the Case Study

During Saruhanoğulları period (~1310-1415), Manisa Settlement presented linear organisation on the northern hill skirt of Spil Mountain. Göktaşlı Neighborhood, within which the case study is located in, had developed on the eastern end of the early settlement at the end of the 15th century. The settlement expanded further to the north onto the plain in the following centuries. The earthquakes of 1862 and 1880

Photo 11 - Northern wall of the kürsü of the minaret, lower part (left) and upper part (right). / *Minare kürsüsü kuzey duvarı, alt kısım (sol) ve üst kısım (sağ).*

(BUKOERIRETMC, 2015), and the fire at the end of the Greek invasion in 1922 (Uluçay and Gökçen, 1939, p. 74) are some important disasters in the history of Manisa. Following the development plan of 1962 (Karaöz, 1977, p. 123), the city has gained its current layout (Ökmen and Arslan, 2014, p. 92).

A wooden masjîd at the centre of Göktaşlı Neighborhood (Arseven, 1966, cited in Emecen, 2013, p. 87) and Gülfem Hatun Fountain at its west were erected in 1493 (Uluçay and Gökçen, 1939, p. 99). With the permission of the central administration in İstanbul, a friday mosque was built in place of the masjîd in 1630-31 (Gökçen, 1946, p. 300). The Göktaşlı Mosque was a corner building as revealed in its chamfered southwestern corner. The courtyard of the mosque was entered from the south of the Gülfem Hatun Fountain and the graveyard was at the east of the mosque. There was a madrasah at the north of the courtyard (OAPM, 1859).

The mosque was composed of a Prayer Hall and a Minaret entered from this hall (Figure 4). Similar mosques with square planned Prayer Hall covered with a dome in this period are Hacı Yahya (İki Lüleli) Mosque (1474), Aynı Ali Mosque (16th century or earlier), İbrahim Çelebi Mosque (1549) and Lala (Mehmet) Paşa Mosque (1569-1570) (Acun, 1999). All of them have a Last Comers' Hall and their minarets are entered from this hall. As traces, remains and the minaret entrance reveals, it is thought that Göktaşlı Mosque was firstly built without Last Comers' Hall. The case study mosque's interior space is thought with hand drawing ornamentations in this period, because of the ones observed at the similar mosques (Acun, 1999, p. 192, 293).

The mosque was repaired after the earthquakes dated to 1862 and 1880². The neighbourhood is thought be rehabilitated in parallel with the repair of the mosque.

In their original state; similar mosques (Hacı Yahya (İki Lüleli) Mosque (1474), Aynı Ali Mosque (16th century or earlier), Dilşikar Mosque (1579-1580), Ahmet Dai Mosque (1471), Yiğit Köhne Mosque (15th century)) had arched windows, windows at the drum, domical roof, and no plastering at the minaret elements. This comparison and constructional details reveal that the addition of the Last Comers' Hall, conical roof, interventions to the minaret such as plastering additions to the *Pabuç*, triangular transition elements, cornice of *Şerefe*, *Şerefe* and *Petek*, and *İttihat ve Terakki* period interventions such as star and crescent motifs³ must had been realized in 1906.

Residential area around the mosque was burnt in 1922 fire (Emecen, 2003, p. 579). Ornamentations of the buiding were damaged during the fire and new ornamentations were applied to the *Mihrab* Niche: chamfered pilasters with heads with Ionic order including acanthus leaves and cornices, and the frontal with plaster ornamentations composed of grapes with acanthus leaves and roses; to the bottom of the dome and pendentives: three - leaved trifolium inside the niches with *Mihrabiye*; and to the *Minber*: naturalist flower and branch motifs, after 1923 (Acun, 1999, p. 139). There were only ruins of the madrasah in the courtyard in 1939 (Uluçay and Gökçen, 1939, p. 99). The sketch of Gökçen (Figure 2) shows that Gülfem Hatun Fountain was no more present in 1946.

² The repair should had been realized after the earthquakes with intensity IX in Mercalli Scale, and dated to 1862 and 1880 (BUKOERIRETMC, 2015) in Turgutlu and Menemen, respectively.

³ It is known that star and crescent motifs were used in İttihat ve Terakki Period (Aydın, 2012).

Figure 2 - Sketch of the mosque (Gökçen, 1946). / *Caminin eskizi (Gökçen, 1946).*

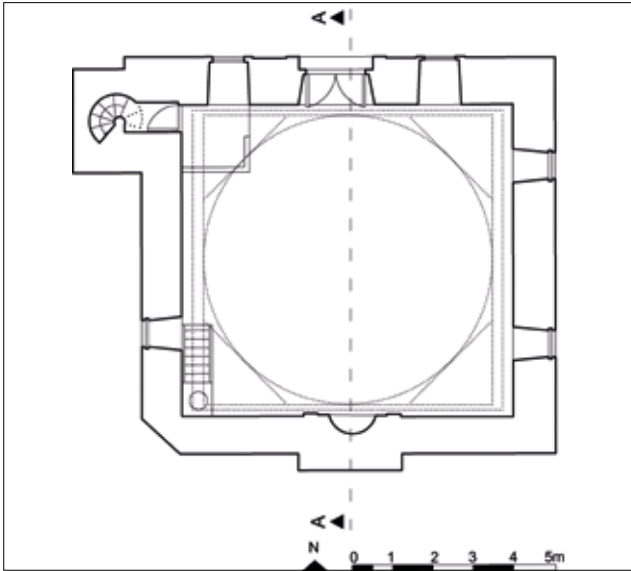

Figure 3 - Göktaşlı Mosque, plan, restitution: 1630-31. / *Göktaşlı Cami, plan, restitüsyon: 1630-31.*

Ulutepe street was opened and the residential area around the mosque was reorganized with the development plan dated 1962. The mosque was begun to be entered from Ulutepe Street; this gave way to a reduction in the size of the graveyard. The measured survey drawings and reports of the RDPF4 show that the ruin of the *Şadırvan* was still present in 2008 (Figure 6). New structures such as *masjid*, *Şadırvan*, entrance, imam room, and *Gasilhane*⁵ were added to the north of the courtyard in between 1962 and 2008 (RDPF, 2008). Courtyard walls of the mosque were organized in relation with the lot borders defined

⁴ Regional Directorate of Pious Foundations.

⁵ Under the courtyard level, entered from the east by benefiting from the inclined topography of the area.

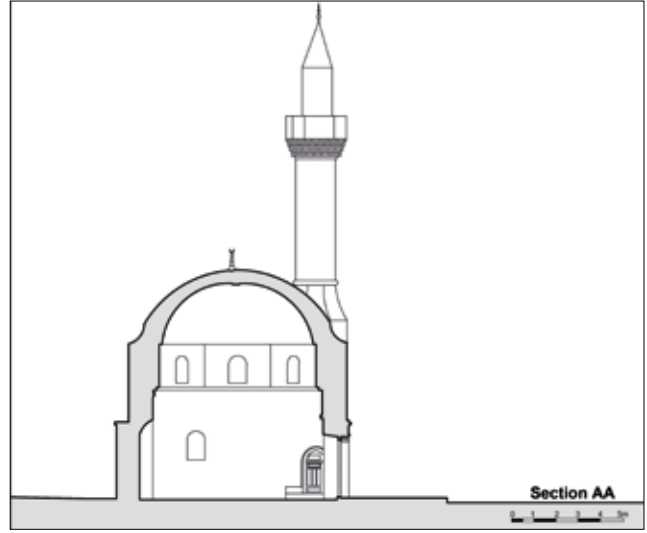

Figure 4 - Göktaşlı Mosque, section, restitution: 1630-31. / *Göktaşlı Cami, kesit, restitüsyon: 1630-31.*

in the development plan. Ornamentations of the *Mihrab* Niche and the *Minber* were sustained but the ones at the bottom of the dome and pendentives were simpler at this period as a result of the repairs that the building had undergone until 2008.

RDPF prepared the restoration project in 2008 and completed the application in 2013 (Figure 5).

Current Interventions of Göktaşlı Mosque

Interventions observed at the Göktaşlı Mosque are removal, cleaning, reintegration, renewal, alteration, addition and presentation intervention. They can be grouped as interventions realised as proposed; realised as proposed, but altered after the completion of the application; proposed, but realized with a different detail; unproposed, but realised.

If these interventions are mentioned in detail (Figure 5 and 6), removal of entrance and imam room adjacent to the northern façade of the building, and removal of *Şadırvan* at the northeastern part of the courtyard (2/3) were proposed in the restoration project and both of them were realized as proposed. The removal of balustrades on the courtyard wall (1/3) is an intervention unproposed at the restoration project, but realized. Cleaning interventions such as cleaning of plaster covering addition on the exterior surfaces of the walls of the Prayer Hall, cleaning of ceramic tile addition at the *Mihrab* Niche and at the bottom parts of the exterior surfaces of the walls of the Prayer Hall, cleaning of paint addition at the pilasters on both sides of the main entrance door, at the casings, and at the *Minber*, and cleaning of timber covering addition at the bottom parts of the interior surfaces of the walls

EVALUATION OF THE CURRENT CONSERVATION STATE OF THE GÖKTAŞLI MOSQUE, MANİSA

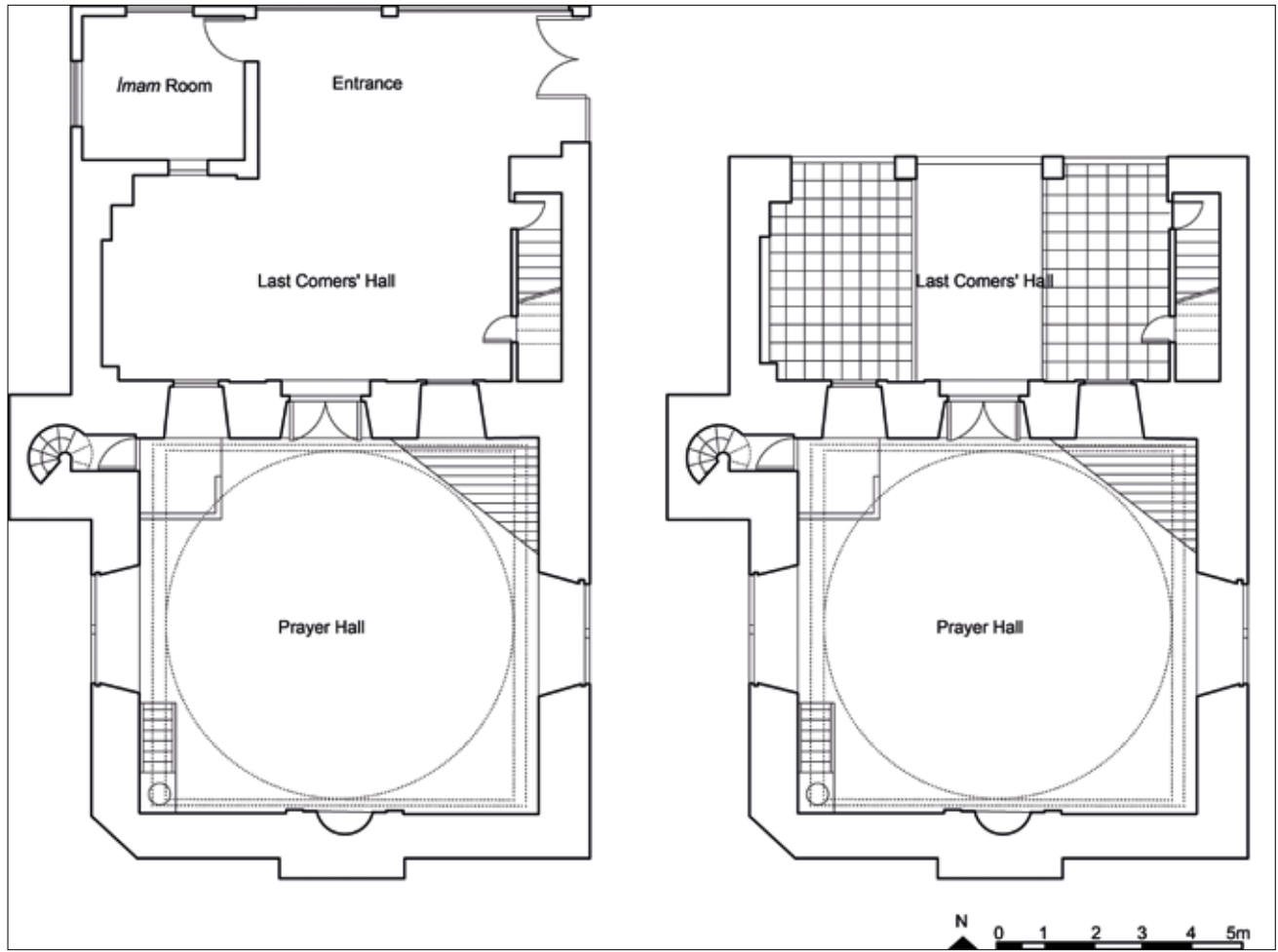

Figure 5 - Plan drawings of Göktaşlı Mosque showing the states in 2008 (left) and after 2013 restoration (right) (Revised from RDPF). / Göktaşlı Cami'nin 2008 yılındaki (sol) ve 2013 restorasyonu sonrasındaki (sağ) durumunu gösteren plan çizimleri (Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden yeniden düzenleme).

Figure 6 - Site plan drawings of Göktaşlı Mosque showing the states before (left) and after 2013 restoration (right) (Revised from RDPF). / Göktaşlı Cami'nin 2008 yılındaki (sol) ve 2013 restorasyonu sonrasındaki (sağ) durumunu gösteren vaziyet planı çizimleri (Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden yeniden düzenleme).

of the Prayer Hall were realized as proposed in the restoration project (3/3). Brick lime mortar at the joints at the walls, window placed at the northern wall of *Mahfil* for Women, wall of *Mahfil* for Women, gypsum cornice at the Prayer Hall, and gypsum cornice/lath at the Prayer Hall were reintegrated. In spite of these are reintegration interventions realized as proposed in the restoration project (5/7), excessive mortar usage; unqualified workmanship, and inappropriate color stemming from rose-pink mortar usage are observed at the walls. Damaged saw tooth eaves made out of brick are covered with plaster addition and sill coverings are reintegrated with cement mortar instead of mosaics proposed at the restoration project (Photo, 12). Thus, these reintegration interventions (2/7) are placed in the group proposed but realized with different detail. Besides them, deteriorated bricks at the walls, under and over roof tiles at the roofs, iron railing at the windows at the northern wall of Prayer Hall, paint at the main entrance door of Prayer Hall and minaret door, iron door at the courtyard entrances, floor covering at the Prayer Hall, repair plaster and paint: covering with brick lime plaster and paint (Last Comers' Hall), repair plaster and paint: covering with brick lime plaster and paint (Prayer Hall) were renewed and all applied as proposed (8/11). Brick lime plaster seen at the *Pabuç*, transition elements from *Pabuç* to body, cornice of *Şerefe*, *Şerefe* and *Petek* of minaret interventions were renewed as plastered and white painted. This is a proposed intervention at the restoration project but it is applied with different detail; some sharp corners and pointed arches are plastered as rounded corners and semicircular arches (1/11). Other renewals are unproposed but realized interventions (2/11): renewal of timber balustrades at the *Mahfil* for *Müezzin* and renewal of timber post and lintel at the opening for the balcony of *Mahfil* for Women. Cement mortar addition at the walls was altered with brick lime mortar, metal sheet covering at the *Kulah* of minaret was altered with lead covering, concrete capping at the courtyard walls was altered with travertine capping, masjid space at the courtyard was converted into fountain, imitation brick floor covering was altered with brick covering and mosaic floor covering was altered with travertine at the Last Comers' Hall, form of the roof of the Last Comers' Hall and *Mahfil* for Women mass was altered, and mosaic floor covering at the courtyard was altered with travertine. These are alterations proposed at the restoration project and applied as proposed (7/11). Alteration of iron joinery at the eastern and western façades with wooden joinery with same proportions and sizes, and alteration of wall bordering the graveyard with a threshold were proposed but proportions were changed at the alteration of iron joinery with wooden joinery intervention application and in spite of the threshold was applied to the bordering of the graveyard, iron balustrades were put on it after the restoration by collecting money from the community and charitable people. It is seen that

these alterations are proposed but realized with different detail (2/11). In addition to them, alteration of form of the stairs at the courtyard was proposed at the restoration project of the case study building and it was not realized at the application phase (1/11). Last Comers' Hall was proposed as a semi-open space in the restoration project. It was applied as proposed at first. However, the openings of this space were closed with two PVC windows and a door (Photo 13) after the restoration application with an intervention unproposed at the project phase (1/11) by collecting money from the community and charitable people. Downspout was added to the northern façade, and bench and lighting element were added to the courtyard. Application of these additions are as proposed (3/7). Only two of the bench additions in the courtyard were not applied and there is an unproposed lighting element addition in the courtyard. Other additions observed are glass screen addition to the openings at the northern façade, air conditioner addition to the western wall of the prayer hall, trash bin addition to the courtyard, and decoration addition to the interior of the building such as wardrobes, wall lamps, digital clocks, etc. All of these are unproposed but realized interventions (4/7). There is a presentation intervention at the mosque. This is the presentation of the authentic arches at the western and eastern walls by cleaning of the plaster and paint on it (Photo 6 and 8). It is an intervention realized as proposed (1/1).

Values and Conservation Problems

The mutual relationship of the mosque with its neighbourhood is valuable in terms of continuation of the dwelling-worshipping functions as a whole. In turn, the mosque and its vicinity have use value.

Starting with the 15th century, a human scale neighborhood with organic organisation of streets and lots, balanced relationship of open – closed spaces, with repetitive design elements and construction technique, and integral beauty perceived as a result of harmony with natural setting had formed around the worshipping place of Göktaşlı. So, the monument and its vicinity have acquired picturesqueness value. Irreversible change in the scale, number of stories and the solid-void organization of the area, and transformation of L shaped street located at the west and north of courtyard to two lots with 1962 development plan have caused reduction in the picturesqueness of the site. Unqualified *Şadırvan*, masjid, entrance and imam room additions in the courtyard were removed at the 2013 restoration. However, additional Last Comers' Hall with inappropriate scale, articulation, form and material usage is still present. The new fountain built over the remains of the *Şadırvan* in 2013 is another questionable element.

Photo 12 - Reintegration of sill covering with cement mortar instead of mosaic. / *Denizliklerin mozaik yerine çimento harcı ile bütünlenmesi.*

Since its erection as a masjîd in 1493, the monument is an object of veneration and its place hosts praying rituals; it has spiritual value. However, the qualities of the women's section added to the building are not appropriate for experiencing the awe-inspiring qualities of the original praying hall. Visual connection is insufficient; the ceiling is low (Photo 14). This space prevents women to unite with the mosque whole. Spiritual value is sustained but it can not be experienced by women.

Conversion of the masjîd to the mosque was realized with a qualified construction of its period. The mosque represents architectural characteristics of its period with its brick minaret exposed without plastering, single domed modest layout and arched windows. Above mentioned type two wall system is evaluated as Early Ottoman characteristic (Batur, 1970, p.190). This wall system may include brick arches (Batur, 1970, p. 202). In the light of this information, some portions of the middle zone of the Prayer Hall and the minaret should date to 1630-31 period. In turn, the upper zones of the walls should date to 1906, while the base with type one characteristics should date to 1493. Ornamentations at

Photo 14 - Women's section, insufficient visual connection with the Prayer Hall and low ceiling. / *Kadınlar bölümü, harim ile yetersiz görsel ilişki ve alçak tavan.*

Photo 13 - Additional Last Comers' Hall, closed space. / *Ek son cemaat yeri, kapalı mekan.*

the *Minber* and *Mihrab* niche are representative of the decoration program of the architectural elements of the Late Ottoman Era. So, it has architectural value. Cubical mass of Prayer Hall exposed to Last Comers' Hall addition is perceived as a patchwork and loss of remains of madrasah, fountain and original courtyard entrance creates reduction in the architectural value. By collecting money from the community and charitable people, the semi-open Last Comers' Hall addition was converted into closed space. Thus, its unqualified state was emphasized; architectural value was further reduced. Overuse of daily life objects such as digital clocks, wardrobes, wall lamps, etc., and excessive mortar usage at the walls and the rose-pink color of the mortar (Photo 15) also affect the architectural value in a negative way. Drainage system is technically insufficient; salt crystallization and microbiological formation at the exterior parts of the walls of Prayer Hall is observed (Photo 16). This problem and Ulutepe street opened with the development plan threaten the architectural value.

The case study building is an outstanding and rare mosque example with its direct entrance to the Prayer Hall and its minaret in connection with it. It has rareness value. Its chamfered corner also is a differentiable feature. Last Comers' Hall addition preventing direct entrance to the Prayer Hall and courtyard wall adjacent to the chamfered corner hinder the rareness value.

Despite some alterations, legibility of artistic characteristics of the mosque considered at the beginning of its creation process shows that the building has virginity value. Earthquakes dated 1862 and 1880 resulted in partial collapse and damaged its virginity value. The original elements that define the skyline; namely, the dome, and the *Alem*, *Külâh*, *Petek* and *Şerefe* were lost. There are unintervened parts: body and *Kaide* of minaret, base of the mosque, spatial relationship of the Prayer Hall and minaret. They provide the virginity

Photo 15 - Göktaşlı Mosque, western façade, excessive mortar usage. / *Göktaşlı Cami, batı cephesi, aşırı harç kullanımı.*

Photo 16 - Göktaşlı Mosque, western façade, salt crystallization and microbiological formation. / *Göktaşlı Cami, batı cephesi, tuz kristalleşmesi ve mikrobiyolojik oluşum.*

Photo 17 - The minaret, plastered portions, before (left) (RDPE, 2008) and after the 2013 restoration (right). / *Minare, sıvalı kısımlar, 2013 restorasyonu öncesi (sol) ve sonrası (sağ).*

value.

The unintervened minaret elements under *Şerefe* (cornice of *Şerefe*, body, transition elements, *Pabuç* and *Kaide*) have age value. Presentation of the remains of the original windows discovered during the removal of plaster in 2013 implementation has

been valid in terms of emphasizing the age value. However, not revealing noble patina of age at the minaret (Photo 17) elements was inconsistent with this approach. Besides that, elements renewed such as interior plastering, plastering at the minaret (Photo 17), *Külâh* and roof tiles also reduced age value.

İttihat ve Terakki Period interventions such as star and crescent motifs; naturalist motifs such as flower, branches, grapes; and Ion head of pilasters document the repair attitude of the Late Ottoman Era. The technique applied in the repair of the wall portions documents that traditional construction manners were sustained in the mentioned era. All these historical additions have been sustained in the latest restoration. However, reintegration of *Petek* and *Şerefe*, and their plastering is questionable since the original brick masonry exposed without plastering is no more perceivable, and the patina is lost. The rose-pink color of repair mortar also is not appropriate to authentic characteristics of the building. Insufficient drainage system and vibration caused by Ulutepe Street carry the risk of loss of documentary value for the future generations.

Discussion and Conclusion

It is seen that interventions can not be evaluated independent from the lifespan of the building. Thus, changes in the values should be detected by taking into account the correct cause. Valuable and unqualified interventions at the state before the restoration should be deciphered in detail. Thus, intervention decisions taken at the restoration, project, their application and interventions after the restoration should be all in line with the values of the monument.

Some principles to guide the mosque restorations are proposed in the below. Future work should include testing of these principles through analysis of other waqf restorations.

- neither compete with their scales nor hinder the perception of original qualities⁶.
- Separator within the Prayer Hall may be used to include women to the spiritual atmosphere of the holly space.
- Technical requirements such as sufficient drainage system should be provided.
- Daily life objects such as digital clocks, wardrobes, etc. should not be overused and should be placed in accordance with the restoration project.
- Intervention decisions at the project should be consistent. E.g., patina/lacunae at *Petek*, *Şerefe*, cornice of *Şerefe*, transition elements, *Pabuç*, etc. should be exhibited as similar to the exhibition of arch traces.
- Meticulous workmanship should be provided at the intervention applications. E.g. excessive mortar usage at the joints should be avoided.
- Appropriate colors should be used. E.g. eye catching colors at the mortars such as rose-pink should not be preferred.
- Inconsistency in the project decisions and applications should be prevented.
- Uncontrolled interventions realized independent from an approved restoration project and organised by imams by collecting money from the community should be avoided.
- A detailed research on the historical development of the monument and if necessary, excavation should be realized, and reference to the original context should be provided in the restoration project. Presentation of authentic site characteristics (route organisation, entrance, chamfered corner, ruins of fountain, madrasah and *Şadırvan*) should be considered in the restoration project and development plan to improve the overall quality of the application.
- Mass additions to modest scaled mosques should

⁶ If absence of the Last Comers' Hall is an original characteristic attributing rareness value to the monument, its addition should be thought very carefully.

References

- ACUN, H. 1999.
Manisa'da Türk Devri Yapıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARSEVEN, C. E. 1966.
Mescid. In Sanat Ansiklopedisi (III/15, pp. 1308). İstanbul: MEB.
- AYDIN, Ö. 2012.
Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru / İmparatorluğu Temsil Eden Semboller (1), Mimarlık Dergisi, 364, March-April 2012. Ankara. Retrieved March 15, 2017, from <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2910>
- BATUR, A. 1970.
Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine. In Anadolu Sanatı Araştırmaları II (pp. 135-216). İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- BUKOERIRETMC (Boğaziçi University Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute Regional Earthquake-Tsunami Monitoring Centre Boğaziçi University Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute Regional Earthquake-Tsunami Monitoring Centre). (2015). Tarihsel Depremler. Retrieved February 8, 2017, from <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/#>
- CROCI, G. (1998).
The Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage. Southampton: Computational Mechanics Publications.
- DEMEL, S. 1996.
Preservation, Historic Significance, and a Theory of Architectural Additions: The Canon and Its Consequences (Unpublished Master of Science Thesis). Columbia University, New York, Unites States of America.
- EKİMCİ, B. 2013.
Vakıf Eserlerin Restorasyonu ve Üsküdar Selimiye Camisi, Mimarlık Dergisi, 372, July-August 2013. Ankara. Retrieved January 30, 2017, from <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=386&RecID=3181>
- EMECEN, F. 2003.
Manisa. In İslam Ansiklopedisi. Retrieved April 14, 2017, from <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=270578>
- EMECEN, F. 2013.
XVI. Asırda Manisa Kazası. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ENGLISH HERITAGE. 2013.
Case Studies. In I. McCaig (eds.), English Heritage Practical Building Conservation-Conservation Basics (pp. 117-136). London: Ashgate. GDPF (General Directorate of Pious Foundations). (2009). Strategic Plan 2010-2014. Retrieved June 28, 2017, from http://www.vgm.gov.tr/belgeler/faaliyet/VGM2010_2014SP.pdf GDPF (General Directorate of Pious Foundations). (2014). Strategic Plan 2015-2019. Retrieved June 28, 2017, from <http://www.vgm.gov.tr/db/dosyalar/menu159.pdf>
- GÖKÇEN, İ. 1946.
Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları. ICOMOS. (1972). Resolutions of the Symposium on the introduction of contemporary architecture into ancient groups of buildings, at the 3rd ICOMOS General Assembly. Retrieved July 12, 2017, from <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/180-articles-en-symposium-on-the-introduction-of-contemporary-architecture-into-ancient-groups-of-buildings-at-the-3rd-icomos-general-assembly>
- ICOMOS. (1964). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. Venice. Retrieved July 20, 2017, from http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf ICOMOS. (1999). Charter on the Built Vernacular Heritage. Mexico. Retrieved March 16, 2017, from https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/vernacular_e.pdf
- ICOMOS Australia. 2005.
Heritage Information Series Heritage Interpretation Policy. New South Wales. Retrieved March 16, 2017, from <http://www.environment.nsw.gov.au/resources/heritagebranch/heritage/interpretationpolicy.pdf>
- ICOMOS Turkey. 2013.
Architectural Heritage Conservation Charter. Retrieved March 30, 2017, from http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf
- JEROME, P. 2014.
The Values-Based Approach to Cultural-Heritage Preservation, APT Bulletin, 45(2/3), 3-8.

- JOKILEHTO, J. 2002.
A History of Architectural Conservation. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- KARAÖZ, S. 1977.
Manisa Belediyesi Tarihçe Belediye Başkanları Çalışmalar. Manisa: Emek Matbaası.
- KUBAN, D. 1995.
The Turkish Hayat House. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- ORBAŞLI, A. 2008.
Architectural Conservation Principles and Practice. Oxford, Malden, Carlton: Blackwell Science.
- OAPM (Ottoman Archives of Prime Ministry). 1859.
Manisa Göktaşlı Medresesi Müderrisi Şeyh Ali Naili'nin Yeni Sadrazamı Tebriki. Retrieved March 30, 2017, from <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/eSatis/OnIzlemeVeSiparisAyarlama.aspx?ItemId=20022219&Hash=E62F7D52B8EA5E-950F6A1B527F9A2C4262AE3E44A0B82A9308A6D-D73C43783D6&A=2>
- ÖKMEN, M. & ARSLAN, R. 2014.
Newly Established Metropolitan Municipalities in Turkey with the Law No. 6360: Manisa Municipality Example. Adnan Menderes University, Journal of Institute of Social Sciences, 1(5), 88-101.
- RDPF (Regional Directorate of Pious Foundations). (2008).
Archive of Regional Directorate of Pious Foundations.
- STUBBS, J. H. 2009.
Time Honored A Global View of Architectural Conservation. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- ŞİMŞEK, G. 2009.
Interventions on Immovable Archaeological Heritage as a Tool for New Formation Process (Unpublished PhD Dissertation Thesis). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- THROSBY, D. 2002.
Cultural Capital and Sustainability Concepts in the Economics of Cultural Heritage. In M. de la Torre (eds.), Assessing the Values of Cultural Heritage (pp. 101-117). Los Angeles: Getty Conservation Institute. Retrieved April 20, 2017, from https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf
- ULUÇAY, Ç. & GÖKÇEN, İ. 1939.
Manisa Tarihi. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları.
- UNESCO. 2008.
Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place. Québec. Retrieved March 27, 2017, from <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf>
- YÜCEER, H. 2005.
An Evaluation of Interventions in Architectural Conservation: New Exterior Additions to Historic Buildings (Unpublished PhD Dissertation Thesis). İzmir Institute of Technology, İzmir, Turkey.

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

BYZANTINE PAINTED GLASS BRACELETS IN ÖDEMiŞ MUSEUM COLLECTION

Zeynep ÇAKMAKÇI*

Makale Bilgisi

Başvuru: 11 Ağustos 2017

Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.006

Article Info

Received: August 11, 2017

Peer Review: November 6, 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.006

Özet

Arkeolojik kazı ve araştırmaların da doğruladığı gibi cam bilezikler, Bizans ve İslam döneminin en yaygın süs eşyalarından biridir. Günümüze ulaşan örnekler, hem Bizans hem de İslam egemenliğindeki pek çok bölgede farklı tür, boyut ve bezemede cam bilezik üretildiğini gösterir. Cam bileziklerin bu zengin çeşitliliği arasında, araştırmacılar tarafından boyalı bilezikler olarak tanımlanan bir grup örnek, bezeme tekniği ve dekorasyon zenginliğiyle diğerlerinden ayrılır. Dekorasyonunda mineleme, yaldızlama ve lüster tekniğinin biri ya da birkaçının kullanılmasından dolayı bu şekilde isimlendirilen bileziklerin, Bizans dönemine ait benzer dekorlu cam şişe ve kâselere paralel bir üretimin sonucu olduğu kabul edilir. Bezemede sıklıkla tercih edilen bitkisel ve geometrik motifler yanında, dini motif ve semboller nedeniyle, bu tür bilezikler ilk ortaya çıktıkları zamandan itibaren Bizans camcılığıyla özdeşleştirilir. Boyalı bileziklerin Bizans egemenliğindeki bölgelerde genel olarak 9.-12. yüzyıl arasında yaygın olduğu bilinmekte, çocuklar ve toplumun alt sınıfından kadınlar tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak Bizans dönemine ait boyalı cam bileziklerin kesit, boyut ve bezeme gibi fiziksel özellikleri ele alınmakta, olası üretim merkezleri ve kökenlerine ilişkin bazı yorum ve tahminler üzerinde durulmaktadır. Makalede Ödemiş Müzesi'nde yer alan ve bu bilgiler ışığında ele alınmış, dokuz adet boyalı cam bilezik tanıtılmakta ve değerlendirilmektedir. Bileziklerin buluntu merkezleri bilinmediği için yapılan değerlendirmeler benzer örnekler göz önüne alınarak yapılmış ve bunların genel olarak 10.-12. yüzyıla ait oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ödemiş Müzesi, Cam bilezik, Bizans.

* Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, C Blok, 2.Kat, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İZMİR, e-posta: zeyneporals@yahoo.com

Abstract

As proved by archaeological excavations and research, glass bracelets are among the most common accessories of the Byzantine and Islamic period. The samples that survived to date show that glass bracelets were produced in a number of regions under Byzantine and Islamic rule with a variety of types, sizes and ornaments. Within this rich diversity of glass bracelets, a specific group of painted bracelets, as defined by researchers, are distinguished from the others thanks to their ornament techniques and decorative richness. These bracelets are called painted glass bracelets due to the single or multiple use of enamelling, gilding and lustre techniques, and it is assumed that they are the outcomes of a production process parallel to the glass bottles and bowls from the Byzantine period with similar ornaments. This type of bracelets has been associated with Byzantine glassmaking since they first emerged due to the religious motifs and symbols they have in addition to the floral and geometric motifs that are commonly preferred in ornaments. Painted glass bracelets are known to be popular between the 9th and 12th centuries in general in the areas that were under the Byzantine rule, and it is estimated that they were worn by children and the women that belonged to the lower class of society. In this study, will firstly examine physical features such as cross section, size and ornaments of painted glass bracelets of Byzantine period, and focus on certain comments and estimations related to the probable production centres and origins of bracelets. The study will introduce and evaluate nine painted glass bracelets from Ödemiş Museum that were studied with the guidance of this information. The findspots of these bracelets are unknown. For this reason, the evaluations were made based on similar examples. It is seen that these bracelets are generally dated to 10th and 12th centuries A.D.

Keywords: Ödemiş Museum, Glass Bracelet, Byzantine.

Giriş

Cam bileziklere ilişkin ilk bilgilerimiz arkeolojik buluntulara dayalıdır. Bilezik olup olmadığı tam olarak kesinlik kazanmamakla birlikte, cam bileziğe benzer ilk parçalara Mısır'daki firavun mezarlarında rastlanır. MÖ. 2.bine ait olduğu tahmin edilen bu örnekler, nadir buluntular olarak kabul edilir (Spaer 1988, 51). Cam bileziklerin sayı ve nitelik açısından gelişimi, ancak, Avrupa'daki La Tene kültüründe mümkün olabilmektedir. MÖ.1.binin sonlarına tarihlenen La Tene bilezikler, kaliteli işçiliği ve zengin bezeme repertuarıyla ileri düzeyde bir cam üretimine ve ustalığına işaret eder¹. MÖ.1.binin sonlarından, Geç Roma dönemine kadar uzanan geniş zaman diliminde ise cam bilezik ya da onun üretimine ilişkin somut bir kanıt ulaşılmamıştır. Cam bilezikler hakkındaki araştırmalarıyla dikkat çeken Spaer, Doğu Akdeniz gibi camın keşfedildiği, hammaddesi, teknik ve artistik yenilikleri ile Avrupa camcılığına kaynaklık etmiş bir coğrafyadan, MS. 3.yüzyıla kadar cam bileziğe dair arkeolojik veri olmamasını şaşkınlıkla karşılar (Spaer 1988, 51). Diğer taraftan, Avrupa'da, MS.3.-4.yüzyıllarda faaliyetini sürdüren yerel bir cam atölyesinde yapılan kazılar, bu yüzyıllarda Avrupa'da da Doğu Akdeniz üretimleriyle paralel bir cam bilezik imalatının varlığını somut delilleriyle ortaya koymaktadır (Spaer 1988, 60).

Cam bilezikler özellikle Geç Roma döneminden itibaren Anadolu'nun da içinde bulunduğu pek çok bölgede ele geçmiş olsa da, esas itibarıyla, 9.-13. yüzyıllar arasında yaygınlaşıp kullanılan bir süs eşyasıdır. Arkeolojik veriler, bu objelerin hem Hristiyan, hem de İslam dünyasında² üretildiğine işaret etmekte, ayrıca her iki kültürde de buluntuların Ortaçağ tabakalarında yoğunlaştığını göstermektedir. La Tene kültüründen günümüze cam bilezikler, kesit ve bezeme açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Mineleme³ (emay tekniği),

altın yıldız ve lüster⁴ tekniklerinden biri ya da birkaçı kullanılarak dekore edildiğinden dolayı literatürde boyalı bilezikler olarak adlandırılan objeler ise cam bileziklerin yalnızca bir grubunu oluşturur.

Ödemiş Müzesi'ndeki cam bilezikleri değerlendirmeden önce Bizans dönemi boyalı cam bilezik üretiminde ve bezemesinde dikkate alınan bazı temel özellikler hakkında bilgi vermek yerinde olur.

Üretim metodu: Günümüze ulaşan cam bilezikler göz önüne alındığında, üretimde iki ayrı yöntemin kullanıldığı kabul edilir. Bilezik çubuğunun iki ucunun birleşme yöntemine dayalı olarak yapılan bu ayırmada, bileziklerin uçları ya düzgün bir şekilde birbirine kaynaştırılır ya da daha özensiz bir işçilikle üst üste getirilerek birleştirilir. Bileziklerin ek yerleri, ilk yöntemde belirsizken; ikincisinde açıkça görülebilir (Spaer 1988, 52). İlk yöntemle üretilen bileziklerin diğerine göre daha değerli olduğu 12. yüzyıla ait bir el yazmasında ifade edilmektedir. 1110 – 1140 tarihleri arasında Theophilus adlı bir rahip tarafından kaleme alındığı kabul edilen *De Diversis Artibus* adlı Latince bu elyazması, bu konuya ilişkin verdiği bilgilerle dikkat çekicidir. Yazmanın cam üretimini konu edinen ikinci kitabının “De Anulis” (Rings) adlı bölümünde, Bizanslı cam ustalarının bu üretim metodu ayrıntıyla tarif edilir (Dodwell 1961, 59).

Boyalı bileziklerde dekorasyon, genellikle bilezik halkası henüz biçimlendirilmeden önce uygulanır⁵. Bu üretim

metal oksitlerle karıştırılır. Elde edilen bu karışım, yağlı bir sıvı yardımıyla cam yüzeye uygulanır. Fırınlama sırasında yanarak yok alan bu yağlı sıvı, toz cam ve metal oksitlerin fırça ile cam yüzeye kolayca sürülebilmesi için kullanılır. Bu işlemin ardından cam obje düşük ısıda fırınlanır ve fırınlama süresince cam tozu ve metal oksitler eriyerek cam yüzeye yapışır ve sabitlenir. Mineleme tekniğinde fırınlamanın camın ergime ısısından çok daha düşük olması, cam objenin formuna zarar vermeden süslemenin uygulanabilmesi için gereklidir. Hatta bazen farklı renklerde mineleme yapabilmek için objenin birkaç defa fırınlanması gerekir (Newman 1977, 105-106). Mineleme (emaye) tekniğinin uygulanışı ve tarihsel gelişimi için bkz. Gudenrath 2008, 23-70.

⁴ Bu teknikte, üzerine istenilen desene göre maden oksitli boyalar sürülen cam ya da seramik objeler, düşük ısıda fırınlanır. Fırınlama sonrası obje üzerinde sabitlenen desen, boyanın kimyasal özelliği dolayısıyla metal parlaklığına sahip ısıtılı bir görünüme kavuşur. Lüster tekniğinin uygulanışıyla ilgili daha detaylı bilgi için, Watson 1998, 15-16.

⁵ Bu tip üretimlerden ilk olarak Bulgaristan buluntuları içinde söz edilir. Bkz. Djingov 1978, 153; Anadolu'da ise Tyana / Kemerhisar buluntuları içindeki örneklerde bu duruma dikkat çekilmektedir. Bkz. Zanon 2013, 184, fig. 5/14. Whitehouse v.d. ise seramikteki lüster tekniğinin, gümüş kullanılarak bilezikler üzerine uygulandığı bir yöntemle (silver stain) dekore edilen bileziklerde genelde bu tarz bir üretim olduğunu belirtir. Bkz. Whitehouse v.d. 2000, 93.

¹ Bkz. Haeverninc 1960. Haeverninc tarafından kesit ve bezeme özelliklerine göre detaylı olarak sınıflandırılmış bu bileziklerin dış yüzleri genellikle, dikey-yatay yivler, altın yıldız zikzaklar ve cam aplikasyonları ile titizlikle bezelidir. Çoğunlukla koyu mavi tonlarında üretilen bu bilezikler, Kuzey ve Orta Avrupa'ya etkisi altına alarak geniş bir alana yayılır ve sonraki yüzyıllar için de bir prototip oluşturur.

² M.Spaer'in Filistin'de ele geçen İslam dönemi cam bileziklerine ilişkin makalesi konuyla ilgili araştırmacıların ilk başvuru kaynağı olarak sıklıkla kullandıkları önemli bir çalışmadır. Bkz. Spaer 1992. Diğer taraftan ülkemizde son yıllarda yapılan bazı yayınlarda da İslam dönemi cam bileziklerinin konu edildiği görülmektedir. Bu yayınlardan bazıları için bkz. *Kubad Abad*, Uysal 2009, 493-504; Uysal 2012, 43-54; Uysal 2013, 134-142, *Kars-Ani*, Çoruhlu-Oktay 2011, 155-171; *Tyana/Kemerhisar*, Zanon 2013, 181-197.

³ Mineleme ya da diğer adıyla emaye tekniği temelde toz haline getirilmiş renkli camların cam obje yüzeyine uygulanmasından oluşur. Bu teknikte toz halinde öğütülmüş renkli camlar,

şekli pek çok örnekte bilezik halkasının ek yerinin altında kalan ya da birleşim sırasında deforme olan bezemeden kolayca anlaşılabilir.

Kesit: Cam bileziklerle ilgili araştırma ve yayınların çoğunda önemli bir referans kaynağı olarak, M. Spaer'in Filistin'de bulunan İslam öncesi (Spaer 1988) ve İslam dönemi (Spaer 1992) cam bileziklerini konu edinen yayınları kullanılır. Yazar bu çalışmalarında bölgede ele geçen örneklerden hareketle, öncelikle bezemeye dayalı bir tipoloji oluşturur⁶. Bu tipolojinin ikinci adımı ise bilezik çubuğunun kesitidir. Bilezikler, yuvarlak, yarı yuvarlak, dikdörtgen ve üçgen olmak üzere başlıca dört farklı kesit grubunda incelenir. Spaer'in bezeme- kesit ilişkisine göre ortaya koyduğu ayrıntılı tipoloji konuyla ilgili pek çok çalışmaya örnek teşkil eder. Bununla birlikte, yazarın tipolojisi, Anadolu'nun farklı yerleşiminden ele geçen bilezikler⁷ dikkate alındığında yetersiz kalır ve bölgeye özgü örnekler üzerinden yeniden kurgulanması gerekir.

Boyut: Günümüze ulaşan boyalı cam bileziklerin büyük bir bölümü kazı buluntusudur ve kırık, eksik ya da küçük parçalar halinde ele geçmeleri dolayısıyla çaplarını belirlemek her zaman kolay değildir. Diğer taraftan pek çoğu müze koleksiyonlarında sergilenen, genelde mezar buluntusu, tam ve sağlam durumdaki benzer bileziklerin dış çap ölçüsü⁸, 5- 8,5 cm arasında değişir. Diğer taraftan

bazı boyalı bileziklerin çapları 9,5 cm'yi geçebilmektedir. Bileziklerin çap ölçüsündeki bu geniş aralık, kullanıcısıyla olduğu kadar, kullanım şekliyle de ilişkilidir. Çapı 5-6 cm arasında değişenlerin çocuklar için üretilmiş olduğu kanısı hâkimdir. Nitekim Spaer'e göre bilezikler, önce çocuklar için üretilmiş, zamanla yetişkinler arasında yaygınlaşmıştır (Spaer 1988, 60). Bileziklerin başlıca çocuklar ve kadınlar tarafından kullanılan bir süs eşyası olduğu kanısı, Sagalassos'da ortaya çıkarılan Hristiyan mezarlarındaki iskeletlerin yaşları ve cinsiyetlerinin belirlenmesiyle de doğrulanmıştır (Lauwers v.d. 2010, 150). Araştırmacıların bazısına göre bilezik çaplarındaki bu çeşitlilik, onların bilekler yanı sıra kolların üst kısmına takılarak kullanıldığına işaret eder⁹ (Antonaras 2005, 332). Bizans cam bilezikleri içinde, çap boyutu 10–10,5 cm olarak ölçülen örnekler de bilinmektedir. Ancak bunlar boyalı bileziklerden çok, *spiral bükümlü bilezikler*¹⁰ içinde görülür¹¹. Bunların, büyüklüğü dolayısıyla el bileğinden ziyade ayak bileğine takılmak için üretilmiş olabileceği yönünde bir görüş ortaya atılmıştır (Davidson 1952, 264).

Renk: Bizans dönemi boyalı cam bileziklerinde çubuk rengi olarak, üzerindeki bezemeyi daha iyi gösterebilmesi amacıyla koyu renkler tercih edilir. Özellikle koyu mavi

⁶ Spaer'in tipolojisine göre bilezikler üzerindeki bezemeye göre alt gruplara ayrılır; Tip A- Tek renkli ve bezemesiz bilezikler; Tip B- Alet ya da kalıp yardımıyla bezenmiş bilezikler (Bu grup paralel, dik veya diyagonal kaburgalar, yuvarlak çıkıntılar veya sembolik motiflerle bezelidir); Tip C Spiral bükümlü bilezikler (Üzerlerine tek ya da çok renkli cam şeritler sarılarak bükülürler); Tip D-Çok renkli bilezikler (Bunlar kesitlerine göre alt gruplara ayrılır. Üzerlerinde farklı renkli camlarla yapılan noktalar, kabartmalar, yamalar, cam ipi eklemeler veya bunların karışımından oluşan kombine desenler görülür. Bunların çoğunluğu İslam dönemine aittir) Bkz. Spaer 1988, 53-59; Spaer 1992, 48-54.

⁷ Anadolu'da cam bileziklerin ele geçtiği başlıca yerleşimler için bkz. *Demre*, Aziz Nikolaos Kilisesi, Fındık 2017; *Aigai*, Doğer-Armağan 2016, *Gevale Kalesi*, Yavuzylmaz 2016, *Stratonikeia*, Öztaşkın 2015; *Efes Ayasuluk*, Fındık 2013; *Tyana/Kemerhisar*, Zanon 2013; *Kadıkalesi* Oral Çakmakçı 2012; *Kars-Ani*, Çoruhlu-Oktay 2011; *Sagalassos*, Lauwers-Degryse- Waelkens 2010; *Kubad Abad*, Uysal 2009 ve 2012; *Pergamon*, Schwarzer 2009; *Amorium*, Gill 2002; *Yumuktepe*, Köroğlu 2002.

⁸ Spaer İslam öncesi cam bilezikleri konu eden makalesinde, verdiği çap ölçülerinin bileziğin iç halka çapını ifade ettiğini belirtmektedir. Bkz. Spaer 1988, 53. Spaer olasılıkla bileziğin dış çapına ilişkin verilerin, gerek kesit tipinden (özellikle dış yüzü bombeli, yarı yuvarlak ya da üçgen kesitli bileziklerde) gerekse üretim sırasındaki oluşabilecek deformasyonlardan dolayı farklılık gösterebileceğini düşünerek, iç çap ölçüsünün boyutla ilgili daha sağlıklı bir veri sunacağını düşünmüştür. Bununla birlikte yayınlarda bilezikler tanıtılırken çoğu zaman iç veya dış

çap gibi herhangi bir ayrıma girilmeden bileziklerin sadece çap ölçüsü verilmektedir. Eğer özel olarak vurgulanmadıysa verilen bu ölçünün hangisini ifade ettiği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Diğer taraftan bunların kanımca iç çap ölçüsünden ziyade dış çapı işaret ettiği tahmin edilmektedir. Sonraki araştırmalar için daha doğru bir veri sağlayabilmek adına kataloğumuzdaki örnekler hem iç, hem de dış çap ölçüleriyle birlikte verilmektedir.

⁹ Bkz. Antonaras 2005, 332. Bu konuyla ilgili M. Parani'nin Orta ve Geç Bizans dönemi Bizans tasvirleri üzerine yaptığı gözlemler dikkat çekicidir. Bu tasvirlerde bilezikler, elleriyle çeşitli işler yapan hizmetçi ya da ebe gibi alt sınıftan kadınların kollarında yer alır. Yazara göre bu durum, 11. yüzyıl ortalarında kullanılan kadın elbiselerinin kol tasarımıyla ilişkilidir. Bileğe doğru genişleyen bu kolların, ev içinde çalışan kadınlar için oldukça kullanışsız olması, kol uçlarının geriye doğru çekilip omuzda düğümlenmesiyle çözüme kavuşur. Elbise kollarının bu kullanımı, bilek ve kollara takılan bileziklerin görünmesine katkıda bulunmuştur. Geç Bizans Dönemi tasvirlerinde ise hizmetçilerin çıplak kolla tasviri sürmüştür ancak kadın giyimindeki modanın değişmesiyle kollardaki düğümler ile koyu renkli bilezikler de yok olmuştur. Geç Bizans Dönemi boyunca, bileziklerin popülerliğindeki azalmada, elbise kollarının tasarımındaki değişimin de payı vardır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Parani 2005, s.152–153.

¹⁰ Bilezik çubuğunun üretim aşamasında ve henüz cam sıcakken kendi etrafında döndürülmesiyle yapılan bir cam bilezik türüdür. Bu grup örnekler tek renkli olabildiği gibi, çubuk üzerine farklı renkte cam ipi şeritlerin sarılması ile çok renkli olarak da üretilebilir. Bu tip bilezikler hem Bizans hem de İslam üretimleri içinde yaygın olarak görülmektedir.

¹¹ Korinth buluntuları içindeki büyük çaplı bu bilezikler için bkz. Davidson 1952, 264, pl. 112/ 2146–47.

ve koyu yeşil tonları ile bunların karışımından oluşan mavimsi yeşil ya da yeşilimsi mavi tonları görülme sıklığı en çok olanlardır. Daha ender rastlanmakla birlikte, siyah, kahverengi ve patlıcan moru tonları da bu renklere ilave edilebilir. Bezeme rengi ise beyaz, sarımsı ya da yeşilimsi beyaz ve kırmızı başta olmak üzere, sarı, mavi ve yeşildir.

Bezeme: Boyalı bileziklerin yayınlanmış örnekleri dikkate alınarak bir sınıflama yapıldığında, çok zengin bir bezeme repertuarıyla karşılaşılır. Bu bağlamda, düz ve dalgalı çizgiler, çarpılar, zikzaklar, zincirler ve eşkenar dörtgenlerin farklı varyasyonlarından oluşan geometrik bezemeler; kıvrım dallar, kancalı spiraller ve rozet çiçeklerden oluşan bitkisel bezemeler ile sade ya da karmaşık kompozisyonlarla sunulan spiraller, bileziklerde en çok görülen motiflerdir. Bunlara ek olarak, genellikle madalyonlar içinde sunulan, *birine* bitişik veya ayrı betimlenmiş haçlar; başta güvercin, tavus kuşu, ördek gibi kuş figürleri olmak üzere, balık ve yılan gibi stilize hayvan tasvirleri ve son olarak yazı ya da yazı taklidi bordürler, bileziklerde betimlenen diğer bezeme elemanlarıdır¹².

Üretim Merkezleri: Boyalı bileziklerin üretim merkezi ya da merkezleriyle ilgili farklı görüş ve değerlendirmeler mevcuttur. Ancak bunların hiçbirisi henüz kesin olarak kanıtlanabilmiş değildir. Bu döneme ait boyalı bilezikler, literatürde genellikle, Bizans dönemine ait yıldız ve mine dekorlu çoğunluğu şişe, bardak ya da kâselerden oluşan bir buluntu grubuyla birlikte ele alınır. Söz konusu bu kaplar ile bilezikler arasında dekorasyonun uygulanmasında gözlemlenen hem teknik, hem de üslupsal benzerlik, her iki grup eserin aynı yüzyılların ve olasılıkla da aynı atölyelerin üretimi olduğu düşüncesini doğurur. İstanbul'da Saraçhane¹³, Yunanistan'da Korinth¹⁴, Kıbrıs'ta Paphos¹⁵, Ermenistan'ta Dwin¹⁶, Ukrayna'da Novogradok¹⁷ ve İtalya'da Tarquinia ile Otronto¹⁸ buluntularına

ek olarak, Venedik San Marko hazinesi¹⁹, New York'daki Corning Cam Müzesi²⁰ ve British Museum²¹ koleksiyonunda yer alan boyalı kaplar, benzer dekorasyonlu cam eserlerin kökeni ve üretim merkeziyle ilgili tartışmaların ana kaynağını oluşturur. Ristovska, Bizans boyalı cam kapları ve bileziklerini ele alan çalışmasında, çok kesin arkeolojik kanıtlar sunuluncaya kadar, başkent olması dolayısıyla İstanbul'un ve buluntuları nedeniyle de Kıbrıs ve Korinth'in bu kapların üretim merkezleri olarak düşünülebileceğini belirtir (Ristovska 2009, 205). Diğer taraftan yazara göre, bu merkezlerde bulunan cam kapların, teknik açıdan aynı dekorasyona sahip olmakla birlikte, kullanılan renklerde, dekorasyon stilinde ve motif seçiminde farklılıklar içermesi, bunların ya birden fazla üretim merkezinde ya da tek bir üretim merkezindeki birden çok atölyede yapıldığı kanısını destekler²².

Boyalı bilezikler için ise öngörülen üretim merkezleri, arkeolojik buluntuların yoğunluğu ve üretime ilişkin bir takım görsel kanıtlar dikkate alınarak belirlenir. Ristovska, yaptığı değerlendirmede, Korinth, Stara Zagora (Bulgaristan), Amorium ve Sardes'in

¹⁹ İstanbul'dan kaçırılıp San Marko hazinesine götürülen mor renkli bir cam kâsenin üzerindeki dekorasyon üslup ve tarihleme açısından tartışma yaratmıştır. Kâsenin dekorasyonunda antik dönem etkili figürler ile kufi yazı taklidi bordürlerin bir arada kullanılması, eserin tarihlendirilmesine ilişkin farklı görüş ve önerilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eserle ilgili bazı çalışmalar için bkz. Cutler 1974, 23-54; Whitehouse 1998, 4-5, plate A/ fig. 2.6

²⁰ Mor renkli camdan yapılmış bu örnek, form ve boyut olarak Korinth, Paphos ve Novogradok şişelerinin bir benzeridir. Shelkovnikov'a göre bezeme üslubu açısından özellikle Novogradok ve Paphos örneklerine oldukça benzer bu şişenin, bilinen Bizans örneklerini taklit ettiği ancak daha acemi ve stil özelliklerinden habersiz bir elden çıktığı sonucuna varılmıştır. Bkz. Shelkovnikov 1966, 108-109, fig. 23 a-b.

²¹ Bu şişe hakkında detaylı bilgi için bkz. Megaw 1980, 25-30

²² Bkz. Ristovska 2009, 205-206. Yazar, boyalı kaplar üzerinde yapılan kimyasal analizlerin de bu eserlerin üretim merkezlerini tanımlanmak için çok önemli bir delil sağladığını ifade etmektedir. Korinth, Paphos ve Corning Cam Müzesi'nde bulunan benzer form ve dekorasyondaki şişeler üzerinde yapılan cam analizleri, bunların aynı kimyasal içerikte olduğunu ve büyük olasılıkla aynı zamanda ve tek bir atölyede yapıldığını ortaya koyar. Keza Korinth ve Corning Cam Müzesi şişelerinin üzerindeki mine boyalarda yapılan incelemelerde de benzer kimyasal içeriğe ulaşılmıştır. Söz konusu şişelerle İstanbul, Pantokrator Kilisesi pencere camlarının kimyasal analizinin uyuşması ile başkent kökenli olduğu tahmin edilen San Marko kâsesi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi ek binasının yapım çalışmalarında ele geçen benzer dekorlu cam bir kap, cam yapımın ana kaynağı olarak (ilk aşama, hammaddenin potalarda eritilmesi ve sonrasında sıcak cam eriğinden objenin oluşturulması) İstanbul'u işaret eder. Diğer taraftan, Korinth buluntusu şişeler ise cam yapımındaki ikinci (yarı bitmiş ya da tamamlanmış objelere sıcak biçimlendirmeye yapılan dekorasyon) ya da üçüncü aşamaların (bitmiş obje üzerinde soğuk biçimlendirmeye yapılan dekorasyon) gerçekleştiği bir merkez olarak düşünülebilir.

¹² Boyalı bilezikler üzerindeki dekorasyona ilişkin ayrıntılı bilgi ve görüntü için bkz. Çakmakçı 2010, 545-553.

¹³ Hayes 1992, 405, kat.no. 91 (12. yüzyıl) – Kat.no. 92 (13. yüzyıl başı).

¹⁴ Davidson 1952, 155 kat.no 750, pl.58/750 (11-12. yüzyıl)

¹⁵ Kıbrıs Paphos'da bulunan boyalı camların beşi şişe, biri de bardaktır. Hepsii birbirinden farklı bezemelere sahip bu örnekler için bkz. Megaw 1968, 90-93, Fig. 1-10. (Buluntular 12 yüzyıl sonları-13. yüzyıl başına tarihlenir).

¹⁶ Bkz. Megaw 1959, 60 ve Megaw 1968, 97, Fig. 16.

¹⁷ Novogradok kazılarında biri bardak, diğeri de şişe olmak üzere yıldız ve mine dekorlu cam parçaları ele geçmiştir. Buluntular için bkz. Shelkovnikov 1966, 102-103, fig.14-17 (12. yüzyıl)

¹⁸ Her iki yerleşimde de parçalar halinde bulunan yıldız ve mine bezemeli camların, şişelere ait olduğu anlaşılmıştır. Bu örneklerin, 12.-13. yüzyılda ithal edilmiş oldukları düşünülmektedir. Bkz. Whitehouse 1983, 119-120, fig.6-9

buluntularıyla söz konusu üretim merkezleri arasında sayılabileceğini ifade eder (Ristovska 2009, 208). Bu bağlamda, Korinth'teki 10.- 12. yüzyıl başlarına tarihlenen Agora Kuzeydoğu atölyesi, bilezik buluntuları ile cam yapımında kullanıldığı tahmin edilen hammaddeler ve atıklarla olası bir bilezik üretim merkezidir (Davidson 1952, 83-84). Sınırları içinde bulunan çok sayıdaki boyalı bilezikle, Bulgaristan'ın da üretiminde aktif bir rol oynadığı düşünülmektedir. 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl arasında aktif olduğu anlaşılan bir atölye kalıntısıyla Bulgaristan'daki Stara Zagora, buluntuları içindeki boyalı bilezikler, cam kaplar ve imalat atıklarıyla üretimin varsayıldığı bir başka yerleşimdir (Ristovska 2009, 208). Djingov'a göre de, Bulgaristan'da bulunan boyalı cam bilezikler ile farklı kökenli bilezikler arasındaki karşılaştırmalar yerel bir üretimi işaret eder. Yazara göre, bilezik çubuğunda ve dekorasyonunda kullanılan renkler, motif seçimindeki tercihler ve kimyasal analiz sonuçlarının diğer yerel üretim camlara uygunluğu gibi nedenler, üretimine ilişkin görüşleri desteklemektedir (Djingov 1978, 157). Amorium'da ise Orta Bizans dönemine tarihlenen büyük miktardaki boyalı cam bilezik ve imalatı işaret eden hurda cam atıklar, buradaki üretimi gösteren kanıtlar arasındadır²³. Ristovska'nın tahminleri arasında son sırada yer alan Sardes kenti ise, az sayıdaki boyalı bilezik örneğine rağmen, diğer cam buluntular dikkate alınarak Orta Bizans döneminin muhtemel bir üretim merkezi olarak tanımlanır (Saldern 1980, 101-102).

Son güncel araştırmalar, Ristovska'nın Anadolu'da işaret ettiği Amorium ve Sardes gibi olası bilezik üretim merkezlerine ek olarak yeni üretim yerlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Çeşitli tür ve sayıdaki cam kaplar yanında, üretime ilişkin bulgularıyla dikkat çeken bu merkezlerden biri Efes/Ayasuluk Tepesi'dir. Fındık, kazı alanından ele geçen yoğun cam buluntuya rağmen, bugün için yerleşimde üretimle ilişkili olduğu varsayılan tek cam obje grubunun bilezikler olduğunu belirtir²⁴. Yazar, bölgede ele geçen bilezikleri benzerlikleri yönünden özellikle Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia buluntularıyla karşılaştırmış ve iki yerleşimin yakın mesafede olması dolayısıyla, Efes üretimlerinin Anaia'ya ihraç edilmiş olabileceği üzerinde durmuştur (Fındık 2013, 42). Diğer taraftan Anaia, aralarında çok sayıda bileziğin de²⁵ olduğu geniş ürün yelpazesıyla, Bizans dönemindeki cam üretimine ilişkin bilgiler veren önemli bir merkezdir²⁶. Burada henüz bir atölye kalıntısı

bulunmamış ancak, son yıllarda sayıca artan bir oranda fritler, üretim atıkları ve hatalı üretim parçaları ele geçmiştir (Hazinedar Coşkun 2013, 125-134). Bu bulgular elbette ki yerleşimde bir bilezik üretiminin varlığını doğrulamaz ancak cam üretiminin yapıldığına ilişkin güçlü bir kanıt sunar. Bununla birlikte, cam buluntunun yoğunluğu ve ele geçen bilezik sayısındaki fazlalık göz önüne alındığında Kadıkalesi'nde, Efes'ten bağımsız, bilezikleri de kapsayan bir üretimin olduğunu düşünmek kesinlikle yanlış olmaz²⁷. Öte yandan konuyu boyalı bilezikler açısından ele aldığımızda, her iki yerleşimde de bilgi ve bulgu eksikliği dikkat çeker. Efes/Ayasuluk buluntuları içinde farklı cam bilezik gruplarından bahsedilmesine karşın, boyalı bileziklere hiç değinilmemektedir. Kadıkalesi/Anaia'da ise boyalı bileziklere ait örneklerin çok sınırlı olduğu bilinir (Oral Çakmakçı 2012, 114-135). Buluntular, Kadıkalesi'nde 12.yüzyıl sonu-13 yüzyıl sonuna, Efes'te ise Kadıkalesi buluntularına benzerlikleri göz önüne alınarak Bizans dönemine tarihlendirilir. Bu durum, diğer tarihlendirilmiş buluntular da göz önüne alındığında, boyalı bilezik üretiminin, 12. yüzyıldan sonra giderek yavaşlaması ve yerini cam ipi bezeli farklı bir bilezik grubuna bırakmasıyla açıklanabilir.

Boyalı bilezikler üzerinde görülen dekorasyonun toprak koşulları ya da camın kimyasal yapısından dolayı aşınmaya uğrayarak silinmesi veya tam tersi kalıcılığının korunması da, kimi zaman üretime ilişkin önemli bir ipucu olarak değerlendirilir. Örneğin Bulgaristan'daki Djadovo yerleşiminde bir mezarda bulunan iki boyalı bilezik ile Stara Zagora'da bulunan bir başkası üzerinde yapılan kimyasal analizler, her iki yerleşimdeki örneklerin farklı metal oksitler içerdiğini ortaya koymuştur. Borisov'a göre, metal oksitlerin oranındaki bu farklılık, bileziklerdeki aşınmanın nedenini açıkladığı gibi onların birbirinden farklı merkezlerde üretildiğine de işaret eder. Yazara göre bezemede bu belirgin aşınmanın Bulgaristan'ın komşu ülkelerinde görülmemesi, bunlarının bölgeye özgü bir üretim olduğunun da göstergesidir (Borisov 1989, 292).

makçı 2013a, 135-152; Çakmakçı 2013b, 151-164.

²⁷ Kimyasal analiz sonuçları her iki yerleşimdeki buluntuların yerel ya da ithal kökenine ilişkin daha destekleyici bilgiler sağlayabilir. Diğer taraftan, bileziklerin kökenini saptamada kimyasal analizlere ilaveten, yerleşimlerdeki diğer cam buluntuların benzerlikleri de göz önüne alınmalıdır. Bu karşılaştırmalı değerlendirmeler, iddia edildiği gibi buluntuların tek bir kaynaktan mı geldiğini, yoksa birbirinden bağımsız, yerel üretimler mi olduğunu daha net ortaya koyabilir. Her iki yerleşimin liman kenti olduğu ve özellikle Anaia'nın kaynaklarda kommerkion (gümrük alanı) ve emporion (ticaret merkezi) olarak tanımlandığı öngörüldüğünde, ürün alışverişinin belki de tek tarafı değil, karşılıklı bir ticaretle sağlandığını da iddia etmek mümkündür.

²³ Bkz. Gill 2002, 105, Kat.no. 612-617.

²⁴ Yazar verdiği bilgilerde, buluntular arasında bilezik üretimi yapıldığını düşündüğü bir pota kalıntısından ve burada üretildiği düşündüğü cam ipi bezeli farklı bilezik gruplarından bahseder. Bkz. Fındık 2013, 38.

²⁵ Kadıkalesi/Anaia cam bilezik buluntuları için bkz. Çakmakçı 2012, 114-135.

²⁶ Anaia cam buluntularıyla ilgili bazı yayınlar için bkz. Çak-

Ödemiş Müzesi Cam Eser Koleksiyonu

İzmir'e bağlı ilçelerden biri olan Ödemiş, kuzeyde Bozdağlar (Tmolos) ile güneyde Aydın (Messogis) Dağları ile sınırlandırılmış Küçük Menderes vadisinin doğusunda yer almaktadır. Kentin tek arkeoloji müzesi olan Ödemiş Müzesi, çoğunlukla farklı müzelerden devredilen arkeolojik eserler ile genellikle bölgenin kültürel zenginliğini yansıtan etnografik eserlerden oluşan bir koleksiyonla, 1987 yılında ziyarete açılmıştır. 2014 yılında ise müze kapsamlı bir yenileme çalışmasıyla hem restore edilmiş, hem de çağdaş müzecilik anlayışı ve gerekliliklerine uygun bir sergileme düzenine kavuşturularak 2015 yılı sonlarında yeniden hizmete açılmıştır²⁸. Ödemiş Müzesi, cam eser koleksiyonu yönünden oldukça zengindir. Toplamda 322 adet²⁹ cam eserin yer aldığı koleksiyon, Roma, Bizans ve İslam dönemine ait örnekleriyle geniş bir zaman dilimindeki cam üretimi ve türleri hakkında bilgi vermektedir. Koleksiyon başta İstanbul ve Afyon Arkeoloji Müzeleri ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Manisa, Uşak, Tire müzelerinden devir yoluyla gelen eserler ile oluşturulmuş, satın alma, bağış ve müsadere yoluyla ele geçen diğer örneklerle de zaman içinde büyüyerek bugünkü halini almıştır. Cam eserlerin çok az bir kısmının buluntu yeri bilinmektedir. Müzelerden devredilen eserler içinde sadece Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakledilen bir grup eserlerin, Amasya/ Merzifon dolayları ile Çorum/ Mecitözü kaynaklı olduğu bilinmektedir. Satın alma, bağış ve müsadere ile gelen eserlerin ise az sayıdaki örneği, İzmir'in Kiraz, Ödemiş ve Beydağ ilçelerinin köyleri gibi civar yerleşimlerden gelen eserlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan koleksiyondaki camların büyük bir bölümünün, farklı müzelerden derleme de olsa Anadolu buluntusu camlardan oluştuğuna kuşkumuz yoktur. Ödemiş Müzesi camları içeriği bakımından özellikle Türkiye'deki diğer müzeler ve özel koleksiyonlarda bulunan eserlerle ortak özellikler gösterir. Bu benzerliklerden bir grup eserin Anadolu'ya özgü olduğu, hatta bazılarının Batı Anadolu bölgesinde yaygın üretildikleri kolaylıkla söylenebilir. Bununla birlikte bir grup eserinde, form ve bezeme tekniğindeki farklılıklar neticesinde, Suriye- Filistin bölgesine özgü ithal üretimler veya bunların taklitleri olduğu sonucuna varılmıştır. Roma dönemine ait bir grup üretimin ise imparatorluğun hem Doğu hem de Batı topraklarında benzerleri olan eserler olduğu tespit edilmiş, bazılarının da Batı üretimlerinin Anadolu'daki varyasyonları olduğu anlaşılmıştır.

Ödemiş Müzesi cam koleksiyonunda toplam 38 adet cam bilezik yer almaktadır. Bunların 17 tanesi, sade ve bezemesiz örneklerden oluşmaktadır. 21 tanesi de, cam ipi bezeme, spiral bükme gibi bezeme yöntemleri ile mineleme tekniğinin kullanıldığı süsleme metotlarıyla dekore edilmiştir. Bu çalışmada, bu bilezikler içinden seçilmiş, mineleme tekniğiyle bezeli, 9 adet boyalı cam bilezik konu edilmektedir. Bunlar Afyon ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla koleksiyona kazandırılmış, ancak, buluntu yerleri bilinmeyen örneklerdir. Boyalı cam bilezikler, Bizans dönemi cam üretimlerinin en yaygın uygulamalarından biridir. Özellikle son yıllarda ülkemizde cam bileziklere ilişkin buluntu merkezlerinin artması ve bu konuya daha fazla ilgi duyulmasıyla birlikte, bunlara ilişkin araştırma ve yayınlarında arttığı gözlenmektedir. Bizans camcılığının aydınlatmaya yönelik cam objeleri dışındaki diğer üretimleri hakkında sınırları bilgilere sahip olduğumuz düşünüldüğünde bu durum memnuniyet vericidir. Boyalı cam bilezikler, Bizans dönemi cam üretimlerinin önemli bir parçası olarak, ülkemizde ele geçen örnekleriyle, Bizans günlük yaşam kültürü ve alışkanlıklarını, olası üretim merkezlerini, dönemin cam üretim ve bezeme düzeyindeki kalite ve ustalığı göstermesi açısından Bizans cam araştırmaları için son derece önemli bilgiler vermektedir. Bunlara ilişkin örneklerin çoğalması, ülkemiz dışında da benzerlerini gördüğümüz boyalı bileziklerin kökenini, üretim ve dağılım merkezlerini belirlemede yardımcı olabileceği gibi, yerel ve ithal üretimler arasındaki farklılıklar veya ortak tercihlerin neler olduğunun anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Keza cam bilezikler, Ristovsa'nın bahsettiği gibi buluntu merkezlerinin izinden giderek, Bizans ticaret yollarının güzergâhlarını bize gösterebilecek ipuçları içermektedir (Ristovska 2009, 199-220). Bu bağlamda bu çalışmada konu edilen boyalı cam bilezikler, her ne kadar buluntu yeri bilinmese de üretim metodu, boyutları, renk yelpazesi ve motif repertuarıyla, Anadolu kökenli örneklerin özelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

²⁸ Ödemiş Müzesi'nin kuruluş tarihi ve koleksiyonuna ilişkin bilgiler için bkz. Kat 2016, s. 22-28.

²⁹ Bu rakam, Nisan 2012 tarihi itibarıyla müzenin hem depo, hem de sergi salonu vitrininde bulunan cam eserlerinin genel bir toplamıdır.

Katalog

KATALOG NO.1 (Fotoğraf 1)

Müze Envanter Numarası: 431

Müze Geliş Tarihi : 09.01.1986

Müze Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Şeffaf mavi-yeşil

Ölçüleri

Dış Çap : 5,5-5,6 cm

İç Çap : 5 cm

Kalınlık : 0,4-0,5 cm

Yükseklik : 0,7-0,9 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Bununla birlikte tüm yüzeyinde yer yer erime ve soğan kabuğu şeklinde dökülmelere neden olan bir aşınma tabakasına sahiptir. Bilezik çubuğunun iki ucu, yapım aşamasında üst üste getirilip, sonrasında aletle hafifçe yassılaştırılarak düzgün bir hale getirilmiştir. Bu nedenle birleşme yeri, alet izi dışında belirsizdir. İç çapının küçüklüğü, bileziğin bir çocuk için yapıldığını düşündürmektedir. Bu örnek, kesit açısından, *dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler* grubu içinde değerlendirilebilir (Tablo 1/III B). Bileziğin ön yüzünü, kırmızı ve bej renkte, kıvrım dal ve spirallerden oluşan bir bezeme kuşağı dolandır (Tablo 2/A). Bezemede kullanılan motifler birbiri ardına ve birbirini tekrar eden bir düzende dizilmiştir. Aynı durum kullanılan renkler için de geçerlidir. Diğer taraftan bezeme kuşağındaki motiflerin bir kısmında boyalar, aşınma dolayısıyla silinmiş ya da dökülmüştür. Bu nedenle bu alanlarda bezeme kaybı görülmektedir.

Fotoğraf 1 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.2 (Fotoğraf 2)

Müze Envanter Numarası: 433

Müze Geliş Tarihi : 09.01.1986

Müze Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Şeffaf koyu mavi

Ölçüleri

Dış Çap : 5,6 cm

İç Çap : 5,2 cm

Kalınlık : 0,3-0,5 cm

Yükseklik : 0,6-0,8 cm

Tanım: Tam ve sağlam durumdaki bileziğin dış yüzeyinde yer yer erime ve soğan kabuğu şeklinde dökülmelere neden olan bir aşınma tabakası görülür. Bilezik çubuğunun birleşme yeri, üretim sırasında üst üste getirilmiş ve sonrasında aletle bastırılarak düzeltilmiştir. Bu işleme rağmen bilezik çubuğunun birleşme izi, açıkça görülebilmektedir. *Dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler* grubu içinde sınıfladığımız bu örnekte (Tablo 1/ III B), tüm dış yüz kalınca bir bordür halinde, kırmızı ve bej renkli geometrik karakterli bir bezeme ile çevrelenmiştir (Tablo 2/B). Bezeme, bej renginde içleri boş ya da eğik paralel çizgilerle doldurularak kafes görünümü verilmiş, oval biçimli madalyonların birbiri ardı sıra dizilmesinden oluşur. İçleri boş olan madalyonların içine kırmızı renkte yine kafes biçimli çizgilerden oluşan bir bezeme yapılmıştır. Motifi oluşturan boyalar, aşınma nedeniyle yer yer silinmiş ya da parça parça dökülerek bazı yerlerde bezemenin tamamen kaybolmasına neden olmuştur. Bileziğin iç çapının küçüklüğü dolayısıyla bir çocuk için yapıldığı tahmin edilmektedir.

Fotoğraf 2 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.3 (Fotoğraf 3)

Müze Envanter Numarası: 434

Müze Geliş Tarihi : 09.01.1986

Müze Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Şeffaf koyu yeşil

Ölçüleri

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

<i>Dış Çap</i>	: 5,2 cm
<i>İç Çap</i>	: 4,8 cm
<i>Kalınlık</i>	: 0,4 cm
<i>Yükseklik</i>	: 0,7-1 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Ancak iç ve dış yüzeyinin bazı kısımlarında soğan kabuğu şeklinde dökülmelere neden olan bir aşınma tabakası görülür. Bilezik çubuğunun uçları, diğer iki örnekte olduğu gibi yapım aşamasında ilk olarak üst üste getirilmiş ve sonrasında aletle bastırılarak birleştirilmiştir. Alet izinden dolayı yassı bir görünüm olan ek yeri, bilezik üzerinde belirgin olarak görülebilir. Bu bilezik de *Dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler* grubu içinde sınıflandırılmıştır (Tablo 1/ III B). Bileziğin ön yüzü bej renginde zikzak motifleriyle çevrelenmiştir (Tablo 2/ C). Motif gelişigüzel yapılmış ve aralıklarla yenilenmiştir. Bezeme, yüzeydeki aşınma nedeniyle bazı yerlerde silinmiş ya da dökülmüştür. Bu bileziğin de iç çapının küçüklüğü dolayısıyla, olasılıkla bir çocuk için üretildiği tahmin edilmektedir.

Fotoğraf 3 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.4 (Fotoğraf 4)

Müze Envanter Numarası: 436

Müzeye Geliş Tarihi : 09.01.1986
Müzeye Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu Yeri : -
Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl
Renk : Şeffaf koyu yeşil

Ölçüleri
Dış Çap : 5,2 cm
İç Çap : 4,8 cm
Kalınlık : 0,4 cm
Yükseklik : 0,5-0,6 cm

Tanım: Tam ve sağlam durumdaki bileziğin üzeri, soğan kabuğu şeklinde dökülmelere sebep olan beyazımsı bir aşınma tabakası ile örtülüdür. Aşınmanın fazlalığı hem bilezik çubuğunun renginin, hem de üzerindeki desenin algılanmasını güçleştirir. Bu bilezikte de ek yerlerini

oluşturan uç kısımlar, üst üste getirilerek, yine bir alet yardımıyla bastırılıp düzleştirilmiştir. Ek yerlerinin birleşme çizgisi ve alet izi bilezik üzerinde açıkça görülebilir. Bu bilezik kesit tipolojisi açısından *dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde gruplanmıştır (Tablo 1/ II B). Bileziğin ön yüzünü kırmızı renkle yapılmış zikzak motifi kuşatır (Tablo 2/ D). Ancak desen, aşınma tabakasının yoğunluğu nedeniyle yer yer kesintiye uğramıştır ve detayları belirgin olarak görülememektedir. İç çap ölçüsüne dayalı olarak bu bileziğin bir çocuk için tasarlandığı varsayılmaktadır.

Fotoğraf 4 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.5 (Fotoğraf 5)

Müze Envanter Numarası: 437

Müzeye Geliş Tarihi : 09.01.1986
Müzeye Geliş Şekli : Afyon Müzesi'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -
Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl
Renk : Şeffaf koyu mavi

Ölçüleri
Dış Çap : 5,5 cm
İç Çap : 5 cm
Kalınlık : 0,5 cm
Yükseklik : 0,8cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Özellikle dış tarafta daha belirgin olmak üzere tüm yüzeyi sarımsı beyaz renkli yoğun bir aşınma tabakası ile kaplıdır. İç çapının küçüklüğü, bunun da bir çocuk için yapıldığını düşündürmektedir. Bilezik çubuğunun ek yerleri diğer örneklerle göre nispeten daha özenli yapılmıştır. Bu örnekte de ek yerlerini oluşturan uç kısımlar, üst üste getirilerek, yine bir alet yardımıyla bastırılıp düzleştirilmiştir. Ancak birleşme çizgisi ve alet izi fazla belirgin değildir. Kesit açısından *dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde yer alan (Tablo 1/ II B) bileziğin ön yüzü, geniş bir bordür halinde spiral bezemelerle çevrilidir (Tablo 2/ E). Bezeme aşınma tabakasının altında kalarak kimi yerde ayrıntılarını kaybetmiş, kimi

yerde de silinmiş ya da dökülmüştür. Ancak var olan izlerden bezemenin birbirini takip eden, kırmızı ve bej renkli spirallerden oluştuğu görülmektedir. Renkler birbiriyle dönüşümlü olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 5 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.6 (Fotoğraf 6)

Müze Envanter Numarası: 912

Müze Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müze Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-12. yüzyıl

Renk : Opak Koyu mavi

Ölçüleri

Dış Çap : 8,3 cm

İç Çap : 8 cm

Kalınlık : 0,4 cm

Yükseklik : 0,75-0,8cm

Tanım: Bileziğin bir kısmı kırık ve noksandır. Üzerinde küçük lekeler halinde, sarımsı kahve renkli bir aşınma tabakası yer alır. Bilezik çubuğunun iki ucu üst üste getirilip aletle birleştirilmiş ve ek yeri aletle yassılaştırılmıştır. Bu kısımda birleşme ve alet izi görülebilir. Yuvarlak kesitli bilezikler içinde yer alan (Tablo 1/ I) bileziğin dış yüzünü, ince bir bordür halinde ve sarımsı yeşil renkte, zincir şekilli bir bezeme kuşağı dolandır (Tablo 2/ F). Motif aşınma dolayısıyla bazı yerlerde kesintiye uğramış ya da silinmiştir.

Fotoğraf 6 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.7 (Fotoğraf 7)

Müze Envanter Numarası: 905

Müze Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müze Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-13. yüzyıl

Renk : Koyu mavi

Ölçüleri³⁰

Dış Çap : 9,1 cm

Kalınlık : 0,6 cm

Genişlik : 1,6 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlamdır. İki ucu, üst üste getirilip, aletle yardımıyla düzgünce birleştirilmiştir ancak birleşme izi belirgindir. Kesit formu açısından, *dikdörtgen kesitli bilezikler* içinde değerlendirdiğimiz (Tablo 1/ III A) bu bileziğin dış yüzünü, ince bir bordür halinde sarımsı beyaz renkli bir bezeme frizi kuşatır. Bezeme dış yüzün tam ortasına yapılmış tek sıra zincir motifi ile bunu belli aralıklarla kesen kuş figüründen oluşur (Tablo 2/ G). Kuş tasviri kanatları açık, göz, ayak ve gövde detayları belirgin olacak şekilde ancak stilize bir üslupla resmedilmiştir. Figür ön ve arkasında yer alan tek bir ince çizgi ile zincir motifinden ayrılmaktadır. Bileziğin yüzeyindeki aşınma dolayısıyla bezemenin bazı kısımları silinerek kaybolmuş ya da kimi yerde kesintiye uğramıştır.

Fotoğraf 7 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

³⁰ Bu makaleye konu edinen bileziklerden üç tanesi (Katalog no. 7-8-9) (Müze env. no. 905-907-908) bu çalışmanın yapıldığı 2012 yılında müzenin ana sergi salonunun 12 no.lu vitrininde yer almaktadır. Ancak vitrin dolaplarının eskiliği ve açılma gücünün nedeniyle, o tarihte incelenmesi müze personeline uygun görülmemiştir. Bu nedenle çalışma sırasında söz konusu bu üç bileziğin yalnızca vitrinden fotoğrafları çekilebilmiş ve dolayısıyla ölçüleri alınamamıştır. Sonraki yıllarda da müze, onarım ve teşhir-tanzim çalışmaları nedeniyle kapalı olduğundan eserleri bir kez daha görebilmek mümkün olmamıştır. Diğer taraftan burada verilen ölçüler, müze envanter kayıtlarından alınan bilgilerden aktarılmaktadır.

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

KATALOG NO.8 (Fotoğraf 8)

Müze Envanter Numarası: 908

Müzeye Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müzeye Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-13. yüzyıl

Renk : Şeffaf Lacivert

Ölçüleri

Dış Çap : 8,3 cm

Genişlik : 0,9 cm

Tanım: Tam ve sağlam durumdaki bileziğin üzeri, soğan kabuğu şeklinde dökülmelere sebep olan parlak bir aşınma tabakası ile örtülüdür. Bu bilezikte de ek yerleri, üst üste getirilerek, yine bir alet yardımıyla bastırılıp düzleştirilmiştir. Ek yerlerinin birleşme çizgisi ve alet izi bilezik üzerinde görülebilir. Bu bilezik kesit tipolojisi açısından *yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde gruplanmıştır (Tablo 1/ II A). Bileziğin ön yüzü, tek sıra kalınca bir bordürle çevrelenmiştir. Bezeme, ortalarına kırmızı renkte noktaların konulduğu birbirine bitişik yeşilimsi beyaz renkli dairelerden oluşur. Aşınma tabakasının yoğunluğu nedeniyle bileziğin yarısından fazlasında bezeme dökülmüştür. Mevcut olan bezemede yer yer silinerek tahrip olmuş ve detaylarını kaybetmiştir.

Fotoğraf 8 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

KATALOG NO.9 (Fotoğraf 9)

Müze Envanter Numarası: 907

Müzeye Geliş Tarihi : 06.03.1986

Müzeye Geliş Şekli : İstanbul Arkeoloji Müzele-ri'nden devir yoluyla

Buluntu yeri : -

Eserin Dönemi : Bizans/10-13. Yüzyıl

Renk : Opak Siyah

Ölçüleri

Dış Çap : 8,1 cm

Genişlik : 0,9 cm

Tanım: Bilezik tam ve sağlam durumdadır. Yüzeyinde lekeler halinde kirli beyaz renkli bir aşınma tabakası gözlemlenir. Bilezik çubuğunun iki ucu, alet yardımıyla son derece düzgün olarak birleştirilmiştir. Kesit açısından dış yüzü hafif düzleştirilmiş, *yarı yuvarlak kesitli bilezikler* içinde yer alan (Tablo 1/ 2 B) bileziğin ön yüzü, geniş bir bordür halinde bezeme kuşağıyla çevrilidir. Yeşilimsi beyaz renkteki bu bezeme, birbirine paralel üç sıra halinde ve dalgalı hatlı kalın çizgilerden oluşur. Ortadaki çizginin her iki tarafı da dalgalı hatlıdır. Buna karşılık kenarlarda kalan çizgilerin sadece orta sıraya bakan tarafları dalgalı, diğer tarafları düzdür. Aşınmadan kaynaklı olarak bezemenin kısmen silinmiş olması nedeniyle, motif kesintiye uğramıştır. Bezemenin kısmen korunabilmiş taraflarında da yer yer deseni kapatan kalın bir kireç tabakası görülmektedir.

Fotoğraf 9 - Cam Bilezik / Glass Bracelet (Foto. Z. Çakmakçı)

Değerlendirme

Boyut

Müze koleksiyonundaki boyalı bileziklerden beş tanesinin (Kat.no.1-5) iç çap ölçüleri 4,8 ile 5,2 cm arasında değişmektedir. Boyutlarının küçüklüğü bu örneklerin tamamının çocuklar için üretilmiş olduğunu gösterir. Kat.no.6, 8,3 cm dış çapıyla, yetişkin bir kadın için tasarlanmıştır. Bizans boyalı bileziklerinin yetişkinlerin kullanımına sunulan örneklerinde, yaygın çap ölçüsü, 7-8,5 cm aralığıdır. Bu ölçü, bazı araştırmacıların bileziklerin kullanım şekli yönündeki iddialarının aksine, üst koldan ziyade bilekler için uygundur. Vitrinde sergilenen diğer üç örneğin (Kat.no.7-9) ise vitrinlerin açılmasına izin verilmediği için ölçüleri alınamamıştır. Bununla birlikte, mevcut görünümünden bunların da yetişkinlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kesit

Ödemiş Müzesi'ndeki boyalı bileziklerin kesitleri Tablo.1'de ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Bilezikler, Spaer'in kesit tipolojisine bağlı kalınarak yuvarlak, yarı yuvarlak ve dikdörtgen olmak üzere üç ana kesit tipinde ele alınmış; yarı yuvarlak ve dikdörtgen kesit tipinde ise

iki alt başlıkta gruplanmıştır. Bu sınıflamaya göre kat. no.6, yuvarlak (Tip I); kat. no.4-5-8-9, yarı- yuvarlak (Tip II); kat.no. 1-2-3-7, dikdörtgen (Tip III) kesitlidir. Yarı yuvarlak kesit grubunda (Tip II) kat. no. 8, düzgün yarı yuvarlak kesitli (Tip II A); kat. no.4-5-9, dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli (Tip II B); dikdörtgen kesit grubunda (Tip III) kat. no.7, düzgün dikdörtgen kesitli (Tip III A); kat. no.1-2-3, dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli (Tip III B) bilezikler olarak sınıflanmıştır.

Bezeme Değerlendirmesi ve Tarihlendirme

Bizans dönemi boyalı cam bileziklerinin yerleşim yerlerine göre değişmekle birlikte, genel hatlarıyla 9.-12. yüzyıl arasında üretildiği ve kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ödemiş Müzesi'ndeki bileziklerinde buluntu yerleri kesin olarak bilinmediğinden, tarihlendirme önerileri de yayınlanmış benzerlerine göre yapılmıştır. Güncel araştırmalar, Bizans ve İslam dönemine ait her türden cam bilezik buluntusuna ilişkin yayınların arttığını³¹, buna karşın boyalı bileziklere ilişkin yayın sayısında çok önemli bir değişiklik olmadığını gösterir. Bu nedenle genel olarak müzelerde yer alan ya da kazılarla gün yüzüne çıkan buluntular, eğer kesin olarak tarihlenen bir kontekstten gelmediyse, söz konusu bu birkaç yayınlı örneğe göre tarihlendirilmektedir. Bununla birlikte yapılan bu karşılaştırmalarda, örneğin boyalı bir cam bilezik grubu değerlendirilirken, bezemeden ziyade teknik benzerlikler dikkate alınmakta ve tüm boyalı bilezik bulgularına sahip merkezler ve onların tarihleme önerileri ardı ardına sıralanmaktadır. Oysa ki teknik özellikler yanında motiflere dayalı değerlendirmeler, bölgesel farklılıklar ya da benzerliklere dikkat çekerek, buluntuların kökenini ve olası üretim merkezlerini belirlemeye katkı sağlayabilir. Bu nedenle katalogdaki bilezikler ele alınırken, motif açısından çok benzer ya da yakın örneklerin yer aldığı merkezlere odaklanılmış, karşılaştırma ve tarihlendirmeler bu kriter dikkate alınarak yapılmıştır.

1 no.lu bileziğe bitkisel karakterli bir bezeme uygulanmıştır. Bezeme bileziğin hafifçe bombeli ön yüzünün tam ortasındadır ve kalınca bir bordür halinde tüm yüzeyi kuşatır. Bu motif dizisinde, beyaz renkli, iki ucu aşağı ve yukarı kıvrılarak "S" biçimli bir görünüme kavuşan kıvrım dallar kullanılmış, bunların arasına da kırmızı renkli ve bir tarafı kalınca bir rulo yapan farklı görünümlü başka bir kıvrım dal bezeme yerleştirilmiştir (Tablo 2/A). Motifler gerek renk, gerekse dizilim açısından birbirini tekrar eden bir düzendedir. Kıvrım dalların farklı kompozisyonlarından oluşan bu tip bezemeler, Bizans boyalı cam kapları ve bilezikleri

üzerinde sıklıkla görülür. Bununla birlikte 1 no.lu örneğin motif dizilimi açısından çok yakın bir benzeri, Tyana/Kemerhisar camları içinde gruplanan, 10.-11. yüzyıla tarihli boyalı bilezikler arasında seçilmektedir³². Bileziğin temelde kıvrım dal ve spirallerin farklı varyasyonlarıyla kurgulanan yakın örnekleri de Orta Bizans dönemine tarihli Amorium ve 11.-12. yüzyıla tarihli Yumuktepe buluntuları ile bazı özel koleksiyonlar içinde yer almaktadır³³.

2 no.lu bileziğe ise kırmızı ve bej renklerle, geometrik karakterli bir bezeme yapılmıştır. Kalın bir kuşak halinde tüm ön yüzü dolanan bezeme, temelde bej renkli ve oval biçimli madalyonların art arda dizilmesinden oluşur. Madalyonların içleri sırasıyla ya boş bırakılmış ya da yatay-dikey çizgilerle doldurulmuştur. İçleri boş bırakılan madalyonlara da kırmızı renkte ve kafes görünümlü bir bezeme uygulanmıştır (Tablo 2/B). Bizans cam bilezikleri arasında, yüzeyi madalyon dizileriyle kuşatılmış örnekler çoğunluktadır. Bu örneklerde madalyonlar, bazen kıvrım dal ya da rozet çiçekler gibi bitkisel bezemeleri, bazen katalog örneğinde olduğu gibi kafes biçimli motifleri, bir grup örnekte ise Yunan haçını ya da stilize hayvan figürlerini çevreleyen bir motif olarak görülür. Bu motifler bilezik yüzeyinde dönüşümlü bir sıra içinde kullanılabildiği gibi (örn. bir haçlı, bir geometrik bezmeli madalyon gibi) aynı motifin tekrar edildiği tek bir motif dizisi olarak da karşımıza çıkabilir. Katalog 2'deki bileziğin dekorasyon açısından çok yakın bir benzeri Orta Bizans'a tarihli Amorium ve 11-12. yüzyıla ait Yumuktepe buluntuları içinde tespit edilmiştir³⁴. Diğer taraftan içi kafes dolgulu madalyon dizilerinin aralarına haç, hayvan figürü ya da bitkisel ve geometrik motifler yerleştirilerek kullanıldığı örnekler, özellikle Anadolu buluntuları arasında çoğunluktadır³⁵.

Dikdörtgen kesitli *3 no.lu* bileziğin ise dış yüzü, bej renginde zikzak motifiyle kuşatılmıştır (Tablo 2/C). Ön yüzün tam ortasında yer alan bu motif, aralarda

³² Zanon 2013, 189, fig.5/20.

³³ Bu örneklerden bazıları için bkz. Amorium, Gill 2002, 110, Fig. 1/28, 539; Gill 2002, 233 Fig. 2/37, 736; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 367, Lev.II/33; T. Menemencioğlu Koleksiyonu, Atık 2001, 433, 439, Res. 14.

³⁴ Amorium buluntuları için bkz. Gill 2002, s.109, fig.1/25, 504-506; s. 232, fig.2/34, 673-674. Buluntular içindeki 505 numaralı örnek sadece motif açısından değil, madalyonlardaki renk kullanımı ve dizilimi açısından da çok benzerdir. Yumuktepe örnekleri için bkz. Yumuktepe, Köroğlu 2002, 367, Lev. II/29, 31,47.

³⁵ Benzer tarzda bezenmiş bileziklerin ele geçtiği bazı buluntu yerleri için bkz. Amorium, Gill 2002, 109, fig.1/25-507; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 366, Lev.I/8; Köroğlu 2004, 130, Pl. VII/8.

³¹ Bkz. dipnot. 7

ÖDEMiŞ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ BOYALI CAM BİLEZİKLERİ

KESİT TİPİ				KATALOG NO
I	YUVARLAK		Yuvarlak kesitli bilezikler	6
II	YARI YUVARLAK	A 	Yarı yuvarlak kesitli bilezikler	8
		B 	Dış yüzü hafif düzleştirilmiş, yarı yuvarlak kesitli bilezikler	4-5-9
III	DİKDÖRTGEN	A 	Düzgün dikdörtgen kesitli bilezikler	7
		B 	Dış yüzü hafifçe bombeli, dikdörtgen kesitli bilezikler	1-2-3

Tablo 1 - Ödemiş Müzesi Boyalı Cam Bileziklerinin Kesit tipolojisi/ *Cross section typology of painted glass bracelets from Odemis Museum*

A	
B	
C	
D	
E	
F	
G	

Tablo 2 - Ödemiş Müzesi Boyalı Cam Bilezikleri Bezeme Tablosu / *Decoration table of painted glass bracelets from Odemis Museum*

boşluk bırakılarak tekrarlanmış ve gelişigüzel bir üslupla yapılmıştır. 4 no.lu örnekte de aynı motif resimlenmiş ancak bu kez desen için bej yerine kırmızı renk tercih edilmiştir (Tablo 2/D). Her iki bileziğin dekorasyonundaki sadelik ve özensizlik bu gruba ait benzer örneklerin, olasılıkla seri bir üretimin sonucu olduğunu düşündürür. Bir veya iki sıra düz ve dalgalı çizgiler ya da zikzaklardan oluşan basit geometrik

motifler, Bizans dönemi boyalı bileziklerine yaygın olarak uygulanmıştır. Bu bağlamda zikzak çizgilerle kuşatılan iki bileziğin Orta Bizans dönemine tarihli yakın örneklerini, Bizans yerleşimlerinin pek çoğunda görmek mümkündür³⁶.

³⁶ Amorium, Gill 2002, s.109, fig.1/25-490-491; s. 231, fig.2/33, 652-654; Korinth, Davidson 1952, 265, pl. 113/2155-2156; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 367, Lev.II/37; Tyana/Kemerhisar,

5 no.lu yarı yuvarlak kesitli bilezikte ise dekorasyon, birbirini takip spirallerden oluşur. Kırmızı ve bej rengin sırayla ve dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturan bu motif dizisi, geniş bir bordür halinde tüm dış yüzeyi kaplamaktadır (Tablo 2/E). Bizans boyalı bileziklerinde görmeye alışkın olduğumuz motiflerin başında gelen spiral bezemenin bileziklere uygulanmış çok farklı varyasyonları bilinmektedir³⁷. Bunula birlikte müze örneğindeki gibi spirallerin birbirine bitişik ve tek sıra halinde dizildiği benzer bilezikler, Orta Bizans dönemine ait Amorium ve 11-12. yüzyıla tarihlenen Yumuktepe, buluntuları içinde seçilebilir³⁸.

Koyu mavi renkteki 6 no.lu bileziğin dış yüzü ise sarımsı yeşil renkteki zincir benzeri ince bir bordürle çevrelenmiştir (Tablo 2/F). Bu bileziğin motif açısından benzer bir örneğine yayınlarda rastlanmamıştır. Diğer taraftan, dış yüzeyi yatay halde zincir motifliyle kuşatılmış bilezikler, genellikle farklı motiflerle bir araya getirilmiş kombinasyonlarla birlikte, özellikle Bulgaristan ve Anadolu üretimlerinde karşımıza çıkmaktadır³⁹.

Dikdörtgen kesitli 7 no.lu bileziğin dış yüzündeki bezeme, ince bir sıra halindeki zincir motifleri ile bunların aralarına yerleştirilmiş kuş figüründen oluşur (Tablo 2/G). Bezeme bordüründeki kuş tasviri, vücut detayları belirgin olacak şekilde ve stilize bir üslupla ele alınmıştır. Kuşlar, Bizans boyalı bileziklerinde en çok betimlenen hayvandır. Bilezikler üzerinde çoğu kez kanat, gaga ve göz gibi vücut detayları ve hatta türlerini tanıttıcı ayrıntılarla resimlenen kuş figürlerinin bilinen tüm örneklerinde stilize bir üslup hâkimdir⁴⁰. Çoğu örnekte kuşlar, ya kanatları açık halde, uçmaya veya konmaya hazırlanırken ya da kanatları kapalı olarak betimlenmektedir. Ancak her iki durumda da figürler daima profilden resmedilir. Anadolu buluntuları göz önüne alındığında, en çok tasvir edilen kuş türünün güvercin olduğu görülürken, Bulgaristan örneklerinde buna ek olarak, tavus kuşu, ördek gibi farklı türlerde bezemenin konusu olabilmektedir⁴¹. Djingov'a göre bu durum, cam boyama ustasının yaşadığı çevreyle ilgili doğrudan izlenimlerini yansıtan yaratıcı bir hayal gücüne işaret eder (Djingov 1978, 153). Genel olarak Bizans boyalı bileziklerinin dekorasyonunda göz önüne alınan bazı ortak tercihler ve düzenlemeler olmasına rağmen, mevcut

örneklerin hiçbirinde birbirinin kopyası bir bezemeyle karşılaşamaz. Olasılıkla tek bir ustanın ya da atölyenin üretimi olması dolayısıyla, aynı buluntu merkezinde ya da birbirine yakın bölgelerde ele geçen örnekler de bazı ortak motifler ve uygulamalardan söz edilebilir. Bununla birlikte ustaların yeteneği, bilgi ve tecrübesiyle ilişkili üslup farkı, birbirine benzer, ancak tıpatıp aynı olmayan üretimlerin olasılıkla başlıca nedenidir. Bu bağlamda 7 no.lu örneğin dış yüzündeki bezeme de Bizans boyalı bileziklerindeki ortak dili yansıtan ancak birebir benzeri olmayan bileziklerden biridir. Bununla birlikte bu bileziğin bezeme stili ve kompozisyon düzenlemesi açısından çok yakın benzerleri tespit edilebilmiştir. Bugün Metropolitan Müzesi koleksiyonunda yer alan ve kesin olmamakla birlikte 12.-14. yüzyıla tarihlenen İznik buluntusu mavimsi yeşil renkli bir bilezik, bu bağlamda dikkate değer bir örnektir⁴². Ayrıca Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundaki koyu mavi renkli bir bilezik⁴³ ile Selanik Bizans Kültürü Müzesi'ndeki 10.-12. yüzyıla ait mavi renkli bir örnek⁴⁴ diğer benzer buluntular arasındadır. Keza Korinth'in kuzey batısındaki Nafpaktos'ta bir kadın mezarından çıkarılan ve buluntu konteksine göre 5.-6. yüzyıla tarihlenen mavi-yeşil renkli bir benzerini de⁴⁵ bu buluntular arasında saymak gerekir. Bunlara ek olarak, dış yüzüne uygulanan kuş tasvirli bezeme bordürüyle Benaki Müzesi'nde yer alan dikdörtgen kesitli bir bileziği de benzer üretimler arasında değerlendirmek mümkündür⁴⁶. Sadberk Hanım koleksiyonu dışında Anadolu'dan bir başka örnek de Haluk Perk Müzesi'nde bulunan kobalt mavimsi renkli ve dikdörtgen kesitli bir bileziktir⁴⁷. Bu bileziklerin altısında da kuş figürleri, profilden ve stilize edilerek verilmiş, ön ve arkalarına yapılmış birkaç sıra dikey çizgiyle çerçeve içine alınmıştır. Nafpaktos buluntusunda aynı Ödemiş Müzesi örneğinde olduğu gibi kuş figürleri birbirlerinden zincir motifleriyle ayrılır. Buna karşın, Metropolitan ve Selanik örneğinde zincir motifli yerini, ilkinde tek, ikincisinde ise yatay üç sıra halinde dalgalı çizgilere bırakmıştır. Sadberk Hanım Müzesi örneğinde ise eşkenar dörtgenlerden oluşan kafes biçimli bir bezeme kuş figürüne eşlik eder. Ödemiş Müzesi, Nafpaktos ve Selanik bileziklerinde kuş tasvirinin kanatları açık ve yarım palmet şeklinde, Metropolitan ve Sadberk Hanım Müzesi örneğinde ise gövdenin üzerinde ve rulo halindedir. Tüm bu bileziklerde kuşların başları oval ya da yuvarlak, gözler büyük ve dairesel, gagalar çizgi ya da kanca şeklinde verilirken, ayaklar ve pençeler gövdeye eklenmiş birer çıkıntı şeklindedir. Sayılan bütün örnekler üzerinde görülen bezeme tek renklidir.

Zanon 2013, 189, fig.5/17.

³⁷ Bu motifin farklı uygulamaları hakkında daha ayrıntılı bilgi ve görüntü için bkz. Çakmakçı 2010, 548, Res.2.

³⁸ Amorium, Gill 2002, s.110, fig.1/27, 521-522; s. 231, fig.2/35, 702-706; Yumuktepe, Köroğlu 2002, 366, Lev.I/10-14.

³⁹ Bazı örnekler için bkz. Djingov 1978, 154, fig.3/b-c; Köroğlu 1998, 291, Fig.8/19.

⁴⁰ Bilezikler üzerindeki kuş tasvirleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Çakmakçı 2010, 549, Res.3.

⁴¹ Bunlarla ilgili olarak bkz. Djingov, 155, fig.5

⁴² Whitehouse v.d. 2000, 93-95, fig.4-5.

⁴³ Bilgi 2007, 263

⁴⁴ Antonaras 2005, 332, colour plate 103.; Antonaras 2009, 89, Pl.IV/1; Bakirtzi 2002, 418, kat.no.531.

⁴⁵ Bakirtzi 2002, 583, kat.no.827.

⁴⁶ Clairmont 1977, 20/ 61g, pl. IV-61g

⁴⁷ Köroğlu 2011, 2 Numaralı bilezik

Bu durum genellikle kullanılan dekorasyonda tercih edilen teknikten kaynaklanır. Metropolitan Müzesi'ndeki İznik buluntusu bilezik üzerinde yapılan kimyasal analizler, dekorasyonunda mineleme yerine, lüster tekniği⁴⁸ kullanıldığını ortaya koymaktadır (Whitehouse vd. 2000, 94-96). Gümüş içeren boyalar kullanılarak oluşturan bu bezeme, bilezik yüzeyinde parlak ve ışıltılı bir dekor sağlar. Nafpaktos ve Sadberk Hanım Müzesi buluntularının ise kimyasal analizleri yapılmamış olmakla birlikte, parıltılı dış görünümünden benzer bir teknikle dekore edildiği tahmin edilebilir. Ödemiş Müzesi'ndeki 7 no.lu bilezikte ise boya tabakasındaki aşınma nedeniyle bezemenin yer yer silinmiş ve renk değiştirmiş olması teknik açıdan bir değerlendirme yapmamızı engellemektedir. Ancak burada da diğerleri gibi tek renkli boyamanın tercih edilmesi dikkat çeker.

8 no.lu örnekte ise bileziğin ön yüzü, içlerinde kırmızı renkli noktaların bulunduğu, birbirine bitişik verilmiş, yeşilimsi beyaz renkli dairelerle çevrelenmiştir. Bu tarzda motifler özellikle yuvarlak ve yarı yuvarlak kesitli, koyu mavi ve siyah renkteki bilezikler üzerine daha sık yapılmıştır. Bu bileziğin yakın örnekleri Şişe ve Cam Fabrikaları koleksiyonu ve Amorium buluntuları içinde tespit edilmiştir⁴⁹. Benzer motifler bazı örneklerde bileziğin tüm dış yüzünü boylu boyunca kuşatmak yerine, yalnızca bir kısmında, kısa bir bordür olarak yer alabilir. Bu tip uygulamalarda genellikle motifin her iki tarafına farklı desen ya da figür içeren bezeme kuşakları eklenir. Örneğin bu şekilde, üzerinde 8 no.lu bilezikte görülen motife benzer bir bordüre ek olarak, farklı bezeme dizileriyle dekore edilmiş örnekler, Tire Müzesi koleksiyonunda görülebilir⁵⁰. Bunlar, 10-13. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Yarı yuvarlak kesitli 9 no.lu bileziğin ön yüzünde ise yeşilimsi beyaz renkli ve dalgalı hatlı kalın çizgilerden oluşan bir motif dizisine yer verilmiştir. Yatay üç sıra halindeki bu bezemede, ortadaki çizginin her iki tarafı da dalgalıyken; yanlarda kalanların yalnızca orta sıraya bakan tarafları dalgalı hatlıdır. Bilezik üzerindeki bu motifin tek sıra bir bordür halinde tüm yüzeyi dolanan benzerlerine ek olarak, aynı 8 no.lu örnekte olduğu gibi farklı bezeme dizileriyle bir arada uygulandığı örnekler de bulunmaktadır⁵¹.

Sonuç olarak, Ödemiş Müzesi koleksiyonunda yer alan boyalı cam bileziklerin bir grubunun (Katalog

1- 5) boyutlarından çocuklar için üretilmiş olduğu anlaşılmakta ve bunlarda özellikle mavimsi yeşil ve yeşil tonlarının tercih edildiği görülmektedir. Bu bilezikler, diğer örneklere göre daha yoğun bezeme içermekte ve genelde iki renkli dekorasyonla süslenmektedir. Bununla birlikte bu örneklerde dekorasyonun hızlı ve daha özensizce uygulandığı motiflerdeki düzensizlikten ve deformasyondan anlaşılır. 1, 2 ve 5 no.lu bileziklerin boyut, renk ve dekorasyon üslubuna ek olarak, benzer aşınma tabakalarına sahip oluşları nedeniyle aynı üretim merkezinde ya da aynı usta tarafından üretilmiş oldukları tahmin edilmektedir. Söz konusu örneklerin hem motif kurgusu, hem de renk düzenlemesi açısından özellikle Anadolu buluntuları ile yakın benzerlik gösterdiği görülmüştür. Dolayısıyla bu bilezikler, Amorium, Yumuktepe ve Tyana/Kemerhisar gibi Anadolu yerleşimlerdeki buluntular göz önüne alarak, 10-12. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir. 6, 8 ve 9 no.lu bilezikler ise renkleri, boyutları ve kesitleriyle diğerlerinden ayrılır. Yuvarlak ya da yarı yuvarlak kesitli bu örnekler, ilk beş örnekten farklı olarak yetişkinlerin kullanımı için üretilmiştir. Bu bileziklerin üzerindeki bezeme daha sade olmakla birlikte, daha özenli bir üretimin izlerini taşımaktadır. 8 ve 9 no.lu örneklerde süslemenin aşınmış ve kısmen silinmiş olması, motifin anlaşılmasını zorlaştırır. Bununla birlikte kalan desenlere bakılarak yapılan karşılaştırmalar yine Anadolu örneklerini işaret etmektedir. Amorium ve Yumuktepe yanında, Tire Müzesi ve Şişe ve Cam Fabrikaları koleksiyonunda bulunan benzerleri, bu bileziklerin de 10.-12. yüzyıl aralığına ait olduklarını düşündürmektedir.

Bilezikler içinde stilize kuş figürü ile bezeli 7 no.lu örneğe özellikle değinmek gerekir. Bu bileziğin işçiliğindeki göze çarpan kalite ve özen, çok yakın benzerleri, İznik ve Yunanistan buluntuları için de geçerlidir. Keza tüm bu bileziklerin motif dizilimi ve üslup açısından da birliktelik göstermesi, çağdaş üretimler olabileceklerini akla getirmektedir. Bunların olasılıkla yakın coğrafyadaki tek bir üretim merkezinde ya da aynı üretim merkezine bağlı birden fazla atölyede üretildiğini varsaymak mümkündür. Bileziklerin, bu atölyelerin üretimden haberdar veya buralarda yetişmiş cam boyama ustalarınca yapılması ihtimali de tahminlerimiz arasındadır. Benzer bileziklerin dekorasyonunda kullanılan lüster tekniği, tarihlleme açısından da bir ölçüt oluşturur. Whitehouse, İslam camları üzerinde lüsterin ilk olarak 8. yüzyıl sonunda görüldüğünü⁵² ve bu tekniğin gümüş ve bakır

⁴⁸ Bkz. dipnot 4.

⁴⁹ Canav 1985, 95, kat.no. 171; Gill 2002, 109, Fig. 1/26, 516.

⁵⁰ Gürler 2000, 128-129, kat. no. 161, 163

⁵¹ Üç sıra dalgalı çizginin paralel olarak yan yana sıralandığı için Yumuktepe'den bir bilezik parçası için bkz. Köroğlu 1998, Fig.9/ 12.

⁵² Lüster tekniğinin seramikten önce cama uygulandığına dair güçlü kanıtlar vardır. Bu tekniğin ilk kez Mısırlı ustalarca cam üzerine uygulandığı yönünde bir görüş ağırlık kazanmıştır. Keza lüsterin İslam öncesi dönemde de bilindiği ifade edilmekte, yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntularla da bu düşünce desteklenmektedir. Konuyla ilgili araştırmacılar, Victoria ve Albert Müzesi'ndeki 6-7. yüzyıla tarihlenen bir kâseyi bu tekniğin uygulandığı en erken örnek olarak kabul eder. Cama uygulanan

kariştirilerek uygulandığını belirtirken; Batı Avrupa'daki uygulamasının ilk kez 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başında pencere camlarıyla başladığını ancak bunlarda yalnızca gümüş boyaların kullanıldığını ifade etmektedir (Whitehouse v.d. 2000, 95-96). Yazara göre, aralarında İznik buluntusu bileziğinde yer aldığı Bizans örnekleri, dekorasyonunda kullanılan gümüş içerikli boyalardan dolayı, Doğu ile Batı arasında geçiş örnekleri olabilir. Ödemiş Müzesi'ndeki 7 no.lu bilezikte, aşınma nedeniyle dekorasyonun bozulması, bezeme tekniğini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bunula birlikte bileziği lüster teknikli benzerleri ve Whitehouse'un verdiği bilgileri göz önüne alarak en erken 10, en geç 13. yüzyıl başına tarihlemek mümkündür.

Kaynakça

ANTONARAS, A. 2005.

"The use of Glass in Byzantine Jewellery – The Evidence from Northern Greece (Fourt-Sixteenth Centuries)", *AIHV Annales du 16e Congrès de l' Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, London, 331-334.

ANTONARAS, A. 2009.

"Old And Recent Finds Of Byzantine Glass From Northern Greece", *Journal of The Serbian Archaeological Society*, Belgrade, Vol.25, 83-107.

ATİK Ş. 2001.

"Turgut Menemencioğlu Koleksiyonundaki Antik Camlar", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 17, Annual of The Archaeological Museums of Istanbul*, İstanbul s.425-440.

BAKIRTZI, D.P., 2002.

Byzantine Hours, Works and Days in Byzantium: Everyday Life in Byzantium, Hellenic Ministry of Culture, Athens.

BİLGİ, H. 2007.

"Bilezik/Bracelet", *Kalanlar -12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans/ The Remnants-12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*, (ed. A. Ödekan), Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 263.

BORISOV, B. D. 1989.

Djadovo, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, Vol. I, *Medieval Settlement and Necropolis (11th–12th Century)* Tokai, 285–96.

CANAV, Ü. 1985.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu, İstanbul.

CLAIRMONT, C.W. 1977.

Benaki Museum: Catalogue of Ancient and Islamic Glass, Athens.

CUTLER, A. 1974.

The Mythological bowl in the Treasury of San Marco at Venice, *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles* (ed. D.K. Kouymjian), Beirut, 23-54.

Lüster tekniğinin kökeni ve tarihlendirilmesine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Olcay 2002, 423-427.

ÇAKMAKÇI, Z., 2013a.

“Anaia Camcılığının Geç Bizans Cam Dünyasındaki Yeri / The Place of the Anaian Glass Production in the Late Byzantine Glassworld”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/ Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadikalesi nearby Kusadasi, (Ed. Z. Mercangöz), İstanbul, 135-152.

ÇAKMAKÇI, Z. 2013b.

“Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazılarında Ortaçağ Bizans Camcılığına Yeni Bir Grup: Cam Unguentariumlar” Kaunos/Kbid Toplantıları II-Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu, 17-20 Haziran 2010, Kaunos Antik Kenti, Ankara, 151-164.

ÇORUHLU, Y. / OKTAY J.Ö. 2011.

“2006-2009 Kars-Ani Kazılarında Ortaya Çıkarılan Cam Bilezikler Üzerine”, XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Ekim 2010, Konya, 155-171.

DAVIDSON, G.R. 1952.

The Minor Objects, Corinth, Vol.12, Princeton-New Jersey.

DJINGOV, G. 1978.

“Bracelets en Verre Á Décor Peint de la Bulgarie Médiévale”, Annales Du 7e Congrès De L’Association Internationale Pour L’Histoire Du Verre, Berlin-Leipzig 15-21 Août 1977 Liege, 149-157.

DODWELL, C.D.1961.

Theophilus, De Diversis Artibus, New York.

DOĞER, L. / ARMAĞAN, E 2016.,

“Erste Ergebnisse der Archäologischen Untersuchungen des Byzantinischen Aigai (Aiolis)”, Byzantinisch Zeitschrift 109 (1), 9-32.

FINDIK, E. F. 2013.

“2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk’ta Cam Atölyesi”, Seleucia ve Calycadnum, Olba Kazısı Yayınları, İstanbul, 31-48.

FINDIK, E. F. 2017.

“Bir Güzellik Nesnesi Olarak Cam Bilezikler: Demre/ Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Buluntuları (1989-2016)”, ADALYA, 20, 423-448.

GILL, M. A. V. 2002.

Amorium Reports, Finds I: The Glass, BAR International Series, 1070, Oxford.

GUDENRATH W. 2008.

Enamel Glass Vessels, 1425 B.C.E-1800: Decorating Process, Journal of Glass Studies, Vol. 48, 23-70.

GÜRLER, B. 2000.

Tire Müzesi Cam Eserleri, Ankara.

HAEVERNINCK, T.E. 1960.

Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel und Spätlatènezeit, Bonn.

HAYES, J. W. 1992.

“Glass”, Excavations at Saraçhane in Istanbul, V. 2

HAZİNEDAR COŞKUN, T. 2013.

“Kadıkalesi’nde Cam Üretimi/ Glass Production in Kadikalesi”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/ Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadikalesi nearby Kusadasi, (Ed. Z. Mercangöz), İstanbul, 125-134.

KAT F. 2016.

“Küçük Menderes’in Büyük Mirası: Ödemiş Müzesi”, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, Yıl. 7, Sayı. 39, İzmir, Ekim- Kasım, 22-28.

KÖROĞLU, G. 1998.

“Selected Medieval Glass Artifacts from Yumuktepe Mound”, Studi di Antichita, Vol. 11, 283-294.

KÖROĞLU, G. 2002.

“Yumuktepe Höyüğü’nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri”, Ortaçağ’da Anadolu, (ed. N. Şaman Doğan), Ankara, 355-372.

KÖROĞLU, G. 2004.

“Yumuktepe in the Middle Age”, Mersin-Yumuktepe a Reappraisal, (ed. I. Caneva- V.Sevin), Dipartimento di Beni Culturali Università degli Studi, Lecce, 103-132.

KÖROĞLU, G. 2011.

“Bizans Dönemi Camlarında Emay Tekniği ve Haluk Perk Müzesindeki Örnekleri”, Tuliya Arkeoloji Dergisi, Sayı. 2.

LAUWERS, V. / DEGRYSE, P. / WAELENS, M. 2010.

“Middle Byzantine (10th-13th century A.D.) glass bracelets at Sagalassos (SW Turkey)”, Glass in Byzantium- Production, Usage, Analyses, International Workshop Organised by the Byzantine Archaeology Mainz, 17th-18th of January 2008, Romisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 145-152.

MEGAW, A.H.S. 1959.

“A Twelfth Century Scent Bottle from Cyprus”, Journal of Glass Studies, Vol. 4, 262-265.

MEGAW, A.H.S. 1968.

“More Gilt and Enameled Glass from Cyprus”, Journal of Glass Studies, Vol. 10, 88-104.

MEGAW, A.H.S. 1980.

“A twelfth-century Byzantine scent-bottle”, British Museum Occasional Papers 10, 25-30.

NEWMAN H. 1977.

An Illustrated Dictionary of Glass, London.

OLCAY, Y. 2002.

“Ortaçağ Cam Sanatında Lüster Tekniğinin Kökenine ve Tarihendirilmesine Yönelik Bazı Düşünceler”, Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan, 10-13 Ekim 2001, Bildiriler, İzmir 2002, 423-427.

ORAL, ÇAKMAKÇI Z. 2010.

“On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Cam Bileziklerinde Bezeme ve Biçim Değişimleri”, I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu/First International Byzantine Studies Symposium, Bildiriler/Proceedings, İstanbul, 545-553.

ORAL ÇAKMAKÇI, Z. 2012.

“Kuşadası-Kadıkalesi Kazılarında Süs Amaçlı Cam Objeler: Boncuklar ve Bilezikler”, II. ODTÜ Arkeometri Çalıştay, Türkiye Arkeolojisinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar, 6-8 Ekim 2011, ODTÜ, Ankara, 114-135.

ÖZTAŞKIN M. 2015.

“Stratonikeia Bizans Dönemi Cam Buluntuları”, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, İstanbul, 175-188.

PARANI, M. G. 2005.

“Representations of Glass Objects as a Source on Byzantine Glass: How useful are They?”, Dumbarton Oaks Papers, Vol.59, s. 147-171.

RISTOVSKA, N. 2009.

“Distribution patterns of middle Byzantine painted glass”, Byzantine trade, 4th-12th Centuries, The Archaeology of Local, Regional and International Exchange, Papers of the Thirty-eighth Spring symposium of Byzantine Studies, st. John’s College, University of Oxford, March 2004 (ed. M. Mundell Mango), Great Britain, 199-220

SALDERN A.V. 1980.

Ancient and Byzantine Glass from Sardis, Harvard University Press.

SCHWARZER H. 2009.

“Spätantike, byzantinische und islamische Glasfunde aus Pergamon”, Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean, Colloquia Anatolica et Aegaea – Acta Congressus Internationalis Smyrnnensis II/ (ed. Laflı E.) İzmir, 85-109.

SHELKOVNIKOV, B. A. 1966.

“Russian Glass from the 11th to the 17th Century, Journal of Glass Studies, Vol. 8, 95-115.

SPAER, M. 1988.

“The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine”, Journal of Glass Studies, Vol. 30, 51-61.

SPAER, M. 1992.

“The Islamic Glass Bracelets of Palestine: Preliminary Findings”, Journal of Glass Studies, Vol. 34, 44-62.

UYSAL, Z. 2009.

“Kubad Abad Sarayı Kazılarında (1981-2004) Bulunan Cam Bilezikler”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (Prof. Dr. Oktay Aslanapa Özel Sayısı), Sayı. 183, 493-504.

UYSAL Z. 2012.

“Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler (2005-2010)”, Sanat Tarihi Dergisi, Ekim, Sayı. XIX/2, 43-54.

UYSAL Z. 2013.

Kubad Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı, Türk Tarih Kurumu, İstanbul.

WATSON O. 1998.

“Pottery and Glass: lustre and enamel”, Gilded and Enamelled Glass from the Middle East, (ed. R. Ward), London, 15-19.

WHITEHOUSE, D. 1983.

“Medieval Glass in Italy: Some Recent Developments”, Journal of Glass Studies, Vol. 25, 115-120.

WHITEHOUSE, D. 1998.

“Byzantine Gilded Glass”, Gilded and Enamelled Glass from the Middle East, (ed. R. Ward), London, 4-7.

WHITEHOUSE, D. / PILOSI, L. / WYPYSKI, M.T. 2000,

“Byzantine Silver Stain”, Journal of Glass Studies, Vol. 42, 85-96.

YAVUZYILMAZ, A. 2016.

“Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları (2013-2015)”, XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Sakarya 2-5 Kasım 2016, basılmamış bildiri (<http://www.xxortacag.sakarya.edu.tr/pdf/04ayavuziyilmaz.pdf>, erişim tarihi. 01.11.2017)

ZANON M. 2013.

“Tyana/Kemerhisar (Niğde) : Glass bracelets of the Byzantine and Islamic period”, Anatolia Antiqua, XXI, 181-197.

KUŞADASI, KADIKALESİ/ANAİA BİZANS CAM BİLEZİKLERİ: ANAİA ÜRETİMİ BİLEZİKLERİN YAPIMINA İLİŞKİN GÖZLEMLER

BYZANTINE GLASS BRACELETS OF KADIKALESİ/ANAİA (KUŞADASI): OBSERVATIONS ON PRODUCTION OF ANAİA MANUFACTURED BRACELETS

Tümay HAZİNEDAR COŞKUN *

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Ekim 2017
Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017
Kabul: 1 Aralık 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.007

Article Info

Received: October 14, 2017
Peer Review: November 6, 2017
Accepted: December 1, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.007

Özet

Bu makale Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia kazısı buluntularından çok azı bilim dünyası ile paylaşılmış olan Bizans dönemine ait cam bilezikleri konu almaktadır. Bu takı gurubunun yeni örneklerle ve tipolojik tanıtımı ile cam bileziklerin yapım tekniklerine değinilerek Kadıkalesi/Anaia örneklerinde saptadığımız bir uygulamanın tartışılması yazımızın öncelikli amacını oluşturmaktadır. Kadıkalesi'nde yirmi binden fazla cam parçanın bulunması, üretime yönelik pek çok objenin varlığı kaledeki cam üretimine işaret eden en mühim malzemelerdir. Henüz seramiklerde olduğu gibi bir fırın bulunmasa da, olası fırın malzemeleri kazının başından bu yana cam üretimine ilişkin veriler sunmuştur. Üretim açısından dikkate alındığında kimi madeni gereçleri de camla ilişkilendirmek mümkündür. Buluntuların çokluğu, kaledeki cam şişe, bardak, kandil vb. ticari üretimler gibi bileziklerin de ticaretle ilişkisini göstermektedir. Özellikle bileziklerin sayısal fazlalığı bu buluntu grubunun sadece günlük yaşamla sınırlanmayacağını gösterirken bilezik üretiminde kullanılan önceden hazırlanmış düz çubuklar ise olasılıkla seri üretimin bir sonucu olmalıydı.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Kadıkalesi kazısı, Bizans cam sanatı, cam bilezikler, cam fırını, takı.

* Araş. Gör.Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Prof. İlhan VARANK Yerleşkesi, Muradiye-MANİSA, e-posta: tumayhazinedar@yahoo.com

Abstract

This article is deal with the Byzantine glass bracelets from the finds of Kadıkalesi (Kuşadası) excavation that few of them are shared in the publications. As mentioning the production techniques of glass bracelets by the new samples and the typological presentation of this group of jewelery, the discussion of an application detected in Kadıkalesi/ Anaia samples determines the prior aim of this article. The presence of more than twenty glass fragments in Kadıkalesi and the presence of many objects for production are the most important materials pointing to the manufacture of glass. Although there is not any glass furnace find yet as for the ceramics, some furnace materials are given information about production since the beginning of the excavation. Beside that some of the metal objects can be associated with the glass making. The high amount of the finds indicates the relation of bracelets with trade like the glass bottles, oil lamps and beakers. In particular, the numerical multiplicity of the bracelets indicates that this group of finds could not be limited to daily life, the glass rods used in the bracelet production were probably the result of mass production.

Keywords: Byzantium, Excavation of Kadıkalesi, Kuşadası, Byzantine Art of glass, glass bracelet, glass gank, jewelery.

Giriş

Kadikalesi/Anaia camlarının 2001-2006 yılına kadar olan kısmı, ilk olarak Z. Oral Çakmakçı'nın Bizans'ın Asia eyaletini esas alan doktora tezi kapsamında yer almış; daha sonra bazıları Çakmakçı tarafından yayınlanmıştır¹. Yayınlarından birinde özellikle bileziklerin, süs amaçlı objeler kapsamında boncuklarla birlikte ele alındığını görmekteyiz. 2007 kazı sezonundan bu yana Kadikalesi camları ise tarafımızca önce yüksek lisans, daha sonra doktora tezi içinde çalışıldığından bilezikler de ayrıca belgelenip değerlendirilmiştir². Zira bu yazımıza da konu olan cam bilezikler, Bizans döneminde sıklıkla tercih edilmiş takılardandır ve Kadikalesi camları arasında da önemli bir grubu oluşturmaktadır.

Kuşadası'nın güneyinde, Kadikalesi'nde sürdürülen arkeolojik kazının küçük eserleri içinde cam da bulunmaktadır ki bunlar sayısal yoğunluk açısından seramikten sonra ikinci sıradadır³. Sayısız çeşitli objelere

ait parçaların yanında frit, cam cürufu, cam köpüğü ve yarı işli malzemeler Orta Çağ'da kalede cam üretildiğine ilişkin yaygın verilerdir⁴. Kazıların başlarından bu yana ele geçen, ancak son günlerde yorumlayabildiğimiz, üstlerinde kalın sır tabakaları ile bazı taş veya pişmiş toprak parçalar bugüne kadar alanda tüm olarak bulamadığımız cam fırınlarının kanıtlarıdır. Nitekim fırına ait olabilecek küçük bloklarla birlikte muhtemelen taş bir potadan geldiğini düşündüğümüz sır akıntılı parçalar bu ayrıntıda önemlidirler. Aynı şekilde cam yapımında kullanılan az sayıdaki metal obje de Kadikalesi'ndeki üretimin diğer kanıtlarıdır⁵.

Kadikalesi'nin Bizans dönemine ait camları her yıl artan sayıları ve zengin biçimleriyle çeşitli örnekler sunmaya devam etmektedir. Gerçekte kale içinde her açmadan cam parçaları gelse de üretim sektörlerine işaret edebileceğimiz yoğunluktaki camların geliş yerleri şöyledir: İlk toplu buluntu 2009 yılında kilisenin güneybatı köşesindeki sarnıçtandır (Foto. 1)⁶. Bu resimde gösterildiği üzere 2015 yılı hava fotoğrafından kale içinin görünümünde cam buluntuların geldikleri yerlere işaret edilmiştir. Bu gösterimlere göre hem sarnıçtan gelen camlar hem de kale girişinin hemen önündeki açma buluntuları bu kesimde bir üretim sektörüne işaret eder. Daha sonraları güney yan nef ve onun doğu ucundaki diakonikon mekânları; kuzey yan nef ve doğu ucundaki prothesis ile alt yapının ağız, 2011 yılında sayısız cam malzeme sunmuştur. 2016 yılında kuzey yan nefteki bir arkosoliumdan gelen kırık camları da ayrıca hatırlatmalıyız. Yine anıtsal kilisenin dışında, kalenin sonraki yapılaşmalarından biri olan mescit ve çevresinde yer alan atölye mekanları olarak adlandırdığımız kesimden gruplar halinde cam parçaları gelmektedir. Söz konusu tüm bu yerler üretim atölyeleri ile onların cam "stoklarının" konumlandığı

¹ Z. Oral-Çakmakçı, *Örnekler Işığında Bizans Asiası'nda Cam Sanatı*, İzmir 2008 (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yayınlar için bkz. Çakmakçı, "Kuşadası Kadikalesi Kazılarında Ortaçağ Bizans Camcılığına Yeni Bir Grup: Cam Unguentariumlar," Kaunos Toplantıları II, 2013, 151-164; Oral-Çakmakçı, "Kuşadası Kadikalesi Kazılarında Süs Amaçlı Objeler: Boncuklar ve Bilezikler", II. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, 2011, 114-135; Kitap bölümü için bkz. Oral-Çakmakçı, "Anaia Camcılığının Geç Bizans Cam Dünyasındaki Yeri", Bizanslı Ustalar Latin Patronlar Kazı Buluntuları Işığında Kuşadası, Kadikalesi'ndeki Ticari Üretimden Yansımalar, ed. Z. Mercangöz, İstanbul 2013, 135-152.

² T. Hazinedar-Coşkun, 2007-2010 Yılı Kadikalesi Cam Buluntuları, İzmir 2012 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Hazinedar-Coşkun "Kuşadası, Kadikalesi/Anaia Cam Buluntuları Yoluyla Bizans Camcılığı", İzmir, 2017 (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ayrıca dipnot 2'deki kitap bölümü dışında cam buluntuları konu alan üç makale de bulunmaktadır: Z. Mercangöz-E. Tok-T. Hazinedar-Coşkun, Kuşadası Kadikalesi/Anaia Kazısı 2011 Yılı Çalışmaları, "Cam Buluntular", 34. KST, C.2, 2012: 282; Hazinedar-Coşkun, "Kuşadası, Kadikalesi/Anaia Kazısı 2007-2010 Yılı Sezonu Cam Buluntuları: Pencere Camları", Selevcia 3, 2013, 197-210; T. Hazinedar-Coşkun, Kuşadası, "Kadikalesi/Anaia Kazısı Bizans Dönemi Cam Buluntularından Sofra/Kapları", Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Aydın, 2017, 155-167.

³ Kadikalesi, Davutlar beldesine bağlı bugün Nazilli sitesi içinde, proto-historik bir höyüğün üzerinde yer alan bir Bizans kalesidir. H. Kiepert ve A. Philippon'un haritalarında "Kadikalesi" adıyla gösterilmiş bu alanda 2001 yılından bu yana Zeynep Mercangöz başkanlığında arkeolojik kazılar yapılmaktadır (Mercangöz 2013, s. 13). Buna göre kalenin duvar tekniğinin gösterdiği gibi, kaynaklarda Anaia olarak anılan kenti ve onun limanını korumak üzere Laskarisler (1204-1261) zamanında inşa edilmiştir. Ancak bu inşaat 11.ve 12.yüzyıllar ile 13. yüzyılların başlarından bir dinsel yapı grubunu zarflayacak şekilde, alttaki protohistorik höyük üzerine konumlanmıştır. Söz konusu kilise/manastır kompleksi Laskarisler zamanında başpiskoposluğa yükselmiş Anaia piskoposluğunun ikametgâhi

idi ve kale aynı zamanda Anaia'nın Laskarisler zamanındaki gümrük ofislerini korumaktaydı (Z. Mercangöz Bizanslı Ustalar Latin Patronlar Kazı Buluntuları Işığında Kuşadası, Kadikalesi'ndeki Ticari Üretimden Yansımalar, ed. Z. Mercangöz, İstanbul, 2013, 13).

Bu arada Kuşadası Kadikalesi Kazısı başkanı değerli hocam Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'e bu makaleye verdiği izin ve Kadikalesi camlarını konu alan doktora tezime destekleri nedeniyle teşekkür etmek isterim.

⁴ Kaledeki cam üretim konusundaki ilk bilgiler için bkz. T. Hazinedar-Coşkun, "Kadikalesi'nde Cam Üretimi", Bizanslı Ustalar Latin Patronlar Kazı Buluntuları Işığında Kuşadası, Kadikalesi'ndeki Ticari Üretimden Yansımalar, ed. Z. Mercangöz, İstanbul 2013, 125-134.

⁵ Kazının maden buluntuları arasında dikkati çeken cam üretim gereçlerinden üfleme çubuğu (?) ile pens ve bazı makas benzeri kimi aletler tarafımızdan incelenmiştir. Söz konusu buluntular ayrıca Meltem Mergen tarafından doktora tezi kapsamında değerlendirilmektedir.

⁶ Burada Resim 1'deki teknik yardımları için Sanat Tarihçi Umut Kardaşlar'a teşekkür ederim.

Fotoğraf 2 - 2017 kazı sezonunda Z. Çakmakçı ve T. Hazinedar-Coşkun'un bir Anaia şişesini tümleme çalışmalarından bir görünüm.
/ A look from integration studies on a bottle of Anaia of Z. Çakmakçı and T. Hazinedar-Coşkun in 2017 excavation season.

Orta Çağ'da bilezik yapımı ile ilgili iki yöntemden söz edilir. Bunlardan ilki camın eriyik halde bulunduğu potadan noble yardımı ile alınan camın iki taraftan çekilip uzatılarak kerpeten benzeri bir aletle birbiri üstüne yapıştırılmasıyla elde edilir. Bu şekilde yapılmış örnekler de dikişli bilezik denilmektedir. Bu yapıştırma işlemi sonrası bazı örneklerde uçlar törpü benzeri bir aletle düzeltilerek daha belirsiz hale getirilmiştir. İkinci teknikte ise yine noble yardımıyla alınan bir miktar cam, demir bir çubuğa geçirilerek istenilen büyüklüğe gelene kadar sürekli çevrilmektedir. Bu tip bilezikler de dikişsiz bilezikler olarak adlandırılır¹³. Bunun nedeni bileziğin birleşim uçlarının belli olmaması ve tek parça halinde üretilmesidir. Dikişsiz bilezikler çevirme teknikli olup çoğu zaman bu teknikle birlikte anılmaktadır¹⁴. Bizans dönemi bileziklerinde ise yaygın yöntem "dikişli bilezikler" de görülen tekniktir. Nedeni olasılıkla dikişsiz bileziklerin daha zahmetli üretilmesidir¹⁵.

Kadıkalesi bileziklerinin tümü dikişli yani birleşim yeri belli olarak üretilmiştir. Kısa süre öncesine kadar Kadıkalesi bileziklerinin camın eriyik halde bulunduğu potadan noble yardımı ile alınıp daha sonra iki ucunun birleştirilerek yapıldığını

varsaymaktaydık. Ancak son yıllardaki veriler farklı bir üretim şeklini de aklımıza getirdi: 2009 yılından başlayarak üç ayrı sektörden gelen bir grup bileziğin (Foto. 4) içinde henüz kıvrılmamış düz çubukların¹⁶ varlığı üretim konusunda bir kez daha düşünmemizi gerektirdi.

Bu düz çubuklar Kadıkalesi bilezikleriyle benzer cam yapısına sahip olup kalınlıkları da aynıdır. Olasılıkla bu çubuklar, bilezik yapımı için hazır halde bulmakta idi. Dikkati çeken bir diğer unsur da bu çubuklardan birinin önyüzünün ortasından yiv süslemenin geçmesidir. Buradaki en mühim konu bileziklerin daha çubuk halinde iken süslemelerinin yapılmış olduğudur. Nitekim söz konusu bu çubuk, katalogda dikdörtgen kesitli, önyüzünde tek sıra yivli bilezikler içinde yer alan örnek ile benzer özelliklere sahiptir (Şek. 17). Düz çubuklar üstüne süslemesi yapıldıktan sonra olasılıkla tekrar ısıtılarak, uçları birbiri üstüne gelecek şekilde halka şeklinde kapatılmaktaydı. Bu çubuklardan anlaşılacağı üzere öncelikle cam, çubuk halinde kesilip daha sonra varsa üstüne süslemesi işlenip en son da tekrar ısıtılıp yuvarlak bir objeye ya da zemine sarılarak uçları birleştirilmekteydi. Çubuklara dikkatle bakıldığında Kadıkalesi bileziklerinde görülen nerdeyse tüm farklı tiplere ilişkin yarı işlenmiş cam çubuklarının olduğu görülür. Buradan hareketle Kadıkalesi bileziklerinin arkeolojik veriler ışığında önceden hazırlanan çubukların tekrar ısıtılmasıyla oluşturulduğu öngörmekteyiz. Bilezikler için yaptığımız bu önerme son yayınlarca da desteklenmektedir. İsrail'in kuzeybatısında yer alan Umm El-Jimal'in bilezikleri üzerine yapılan

¹³ Spear 1988: 52.

¹⁴ Çevirme tekniği için bkz. Uysal 2010: 43-54.

¹⁵ Alman rahip Theophilus tarafından 12. yüzyılda yazılan De Diversis Artibus (Çeşitli Sanatlar) adlı Latince el yazmasında cam eserlerin yapımı ve süsleme teknikleri ile ilgili bilgiler içeren De Anulis başlıklı bölümde halka bileziklerin ek yerleri belli olmayanların büyük bir maharet gerektiren değerli takılar olduğunu belirtmektedir. Yine bu bölümde tek parça üretilen bu cam bileziklerin Bizanslı cam ustalarca kolaylıkla yapıldığını söylenir (Dodwell 1961: 59).

¹⁶ 2009'da sarnıçtan üç, biri kale girişi önündeki işlikler ile diğeri kilisenin yakın çevresinden olmak üzere toplam beş bilezik çubuğuna sahibiz.

Fotoğraf 3 - 2012 Yılında Kilise çevresinden gelen Kadıkalesi Cam Bileziklerinden bir görüntü. / *An image of glass bracklets from the church around in 2012.*

Fotoğraf 4 - Bilezik Yapımında Kullanılan Hazır Cam Çubuklar. / *The glass rods used in bracklet production.*

çalışmalar, özellikle iki ucun birleşim yerinin belirgin olduğu örneklerde, önceden hazırlanmış olan çubukların tekrar ısıtılarak söz konusu süs takılarının üretilmiş olduğunu gösterir¹⁷. Yine Gülgün Koroğlu da Haluk Perk koleksiyonundaki emay teknikli bileziklerde üretimin çubuklarla yapıldığını, bu çubukların üzerleri bezendikten sonra halkaların tamamlandığını belirtmektedir¹⁸. Nitekim Metropolitan Müzesi'nde bulunan hayvan figürlü

gümüş bezemeli ve yayınlarda "Silver Stain Bracelets" olarak adlandırılan örneklerin de üretilirken öncelikle düz çubukların hazırlandığına, daha sonra üzerlerine istenilen desenin yapılıp, en sonda birleşim yerlerinin kapatılarak halka şekli verildiğine işaret edilmektedir. Bu bileziklerin üretim aşaması ile ilgili olarak; çubuk yapımı, süslemenin işlenmesi ve halka şekline getirilmesi gibi farklı işlemlerin tek bir atölyede değil birbirinden farklı işliklerde oluşturulduğu varsayılmıştır¹⁹. Buna göre üretim yapılan merkezlerde olasılıkla birden fazla atölye vardı ve bu atölyelerin hepsinin işlevi birbirinden farklıydı. Kadıkalesi bilezikleri arasında iki örneğine rastladığımız bu teknikli bileziklerin de üç aşamalı olarak, yan yana farklı işliklerde ve sözü edilen yöntemle üretildiğini düşünmekteyiz. Katalogda Kadıkalesi örneklerinden dikdörtgen kesitli boyalı bileziklerin içinde yer alan örnekte yukarıda sözü edilen yöntemle üretilmiş olmalıdır (Şek. 15). Yine katalogda dikdörtgen kesitli bileziklerin boyalı grubunda bulunan emay teknikli bileziğinde öncelikle cam çubuk halinde üretilip daha sonra istenilen desenin oluşturulup en sonda halka şekline getirilerek üretildiğini varsaymaktayız (Şek. 14).

Kuşadası Kadıkalesi cam buluntuları içinde yer alan bilezikler, farklı biçimleri ve özenli işçilikleriyle dikkat çekmektedir. Bilezikler, cam eserler arasında sayısal yoğunluk bakımından dördüncü sırada yer alıp 2001 yılından 2016 yılına kadar 1513 adet parçası buluntularımız arasındadır. Bu örneklerde çoğunlukla zemin rengi olarak opak siyah renk kullanılmıştır. Siyah zemin üzerine de farklı renklerde bir ya da birden fazla birbirine paralel uzanan cam ipleri sarılmaktadır. Bezemesiz bileziklerde ise en yaygın görülen renk koyu mavidir. Opak siyah ve koyu mavi renkten sonra bileziklerde tercih edilen renkler ise mavi, sarı, yeşil, açık kahverengi ve şeffaf açık yeşildir. Cam bileziklerin çapları ise 4-9 cm arasında değişirken kalınlıkları 0,6 – 1,3 cm arasındadır. Bilezikler önce kesitlerine daha sonra da bezemelerine göre çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır. Kadıkalesi bilezikleri ile ilgili ilk çalışmadaki tipoloji, yayınlarda da görüldüğü gibi kesitlerine göre oluşturulmuştur²⁰. Buna göre Kadıkalesi bilezikleri genel anlamda Yuvarlak, Yarım Yuvarlak ve Dikdörtgen Kesitli olmak üzere üç ana grup altında toplanmaktadır.

¹⁷ Bashaireh 2016: 18.

¹⁸ G. Koroğlu makalesinde Haluk Perk Müzesi'nde yer alan emay teknikli bilezikleri konu almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koroğlu 2011: 80-93.

¹⁹ Lüster teknikli bilezikler olarak da adlandırılan bu örnekte yeşil renkli zemin üzerine gümüş ile beyaz renkli figürlü bezemeler yapılmıştır. Kuş figürü bilezik üzerinde üç defa tekrar edilmiştir. Bu kuş figürlerinin arasında da dikey çizgiler ile zikzak bezemeler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. D. Whitehouse-L. Pilosi-M.T. Wypyski 2000: 93.

²⁰ Bu konuda ilk öneri. Z. Çakmakçı tarafından doktora tezinde yapılmış ve yine kendisinin bir yayınında tekrarlanmıştır. Bkz. Çakmakçı 2008: 289-306.

Kadıkalesi bilezikleri içinde 816 adet parça ile en yaygın görülen grup Yuvarlak Kesitli bileziklerdir. İkinci sırada ise 584 parça ile Dikdörtgen Kesitli bilezikler yer alırken 108 adet parça ile Yarı Yuvarlak Kesitli bilezikler üçüncü yoğun grubu oluşturur. Bileziklerin kale içindeki buluntu yerlerine bakacak olursak toplu camların geldiği sarnıç, alt yapı giriş ağız, kuzey ve güney yan nefler camların en çok toplandığı yerlerdir. Ancak sayısal anlamda en yoğun cam bileziklerin geldiği alan, ışık diye tabir ettiğimiz olasılıkla kalenin iskân tarihlerinde kullanılan küçük mekanlardan oluşan atölyeler kısmından gelmektedir. Yaklaşık sekiz yüz adet cam bilezik parçasının toplandığı bu alanda olasılıkla bilezik üretimi yapılmaktaydı.

Sonuç

Kadıkalesi'nin cam buluntuları kalenin Bizans dönemine ilişkin diğer buluntularının görkemi ile boy ölçüşecek niteliktedir. Denize olan konumu, henüz limana ilişkin arkeolojik veri olmasa da burasının bir liman kalesi olduğunun kanıtıdır ve ticari üretimin zenginliği de kalenin kolaylıkla deniz aşırı ticarete el verdiğini gösterir. Kazının verileri Anaia'nın Orta Çağ ticaret ağında ihracat kadar ithalat açısından da etkin bir rolü olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu arkeolojik bulgular Kadıkalesi'nde camla birlikte sırlı-sırsız seramikler ve kuyumculukla alakalı eserler üretildiğini göstermektedir²¹.

Kadıkalesi/Anaia bileziklerinde görülen kesit ve bezeme tipleri aslında Bizans dönemine ait örneklerle benzerdir. Ancak Kadıkalesi Bizans bileziklerinde karşımıza çıkan çarpıcı renkler, biçim ve süslemelerindeki albenili görünüm onları diğerlerinden farklı kılar (Foto. 3). Bugüne kadar sadece ikisi tüm, ikisi parçalar halinde dört bilezik bütün olarak bulunup hepsi anıtsal kilisenin güney yan nefindeki bir çocuk mezarından gelmiştir. Bu örnekler dışındaki tüm bilezikler kırık ve noksandır. Kale buluntusu bilezikler, birçok tipte ve farklı süslemeler içermelerinin yanında önceden hazırlanmış çubuklardan imal edilmiş olmaları ile yeni veriler sunmaktadır.

Aslında günümüze kadar pek fazla söz edilmemiş olan cam çubukların Kadıkalesi'ne ait örnekleri ilk kez bu yayınlı bilim dünyasına tanıtılmaktadır. Yani Kadıkalesi buluntularındaki üretime ilişkin ayrıntılar Bizans camcılığı konusunda bilinenlere yeni veriler sunması açısından dikkate değerdir. Gerçekten söz konusu cam çubukların ticaretine ilişkin bilgilerimiz Serçe Limanı Batığından bilinmekteydi. Buna göre batıktaki fritler ve kırık cam parçalarının yanında cam çubuklar, üretim yapılan imalathanelere deniz yoluyla ulaştırılmaktaydı²².

Kalede 2001-2016 kazı sezonlarında 20.862 adet cam parçanın içinden 1500 kadarının bileziklere ait olması azımsanacak bir durum değildir. Belki yukarıda sözü edilen mezardan gelenlerin dışında tümü ticari üretimin kalıntılarıdır. Bu da günümüzde Hindistan'dakine benzer bir seri üretime işaret etmektedir. Bu üretim serisi içinde bileziklerin, masa kaplarından aydınlatma gereçlerine değin çeşitlilik gösteren lüks kullanım eşyalarından ayrı bir yerinin olduğunu düşünmekteyiz. Kuşkusuz Bizans dönemine ait cam buluntulara bakıldığında çoğunlukla aydınlatmaya yönelik ya da takı eşyalarından bileziklere yönelik örneklerin olduğu gözlenir. Bir başka ifadeyle Kadıkalesi'nde bu iki buluntu grubunun yanında yine dış pazarı olan özenli bardakları, lüks tüketime yönelik ayaklı kâseleri, kendine özgü biçimi ile başka yerde rastlanmayan Anaia şişeleri ile geniş kullanım alanı olan çeşitli türde kapların üretildiği gözlenir. Özellikle Kadıkalesi'ne özgü üretim olan Anaia şişelerine ayrıca değinmek gerekirse, yayınlara göre şişelerin sadece Bergama, Alanya ve Korint gibi ender kazılarda ve sayılı örneklerle karşımıza çıktığı görülür. Oysa Kadıkalesi'nde bulunan bu tipe ait 862 adet şişe parçasının olması söz konusu kapların yayılımının çok daha geniş olması gerektiğini düşündürür. Bu arada bu şişelerin yine yerel olarak üretilen parfüm ve eczalarla doldurulup satılmış olabileceklerini ifade etmeliyiz. Bu konudaki derin bir araştırmayı geleceğe bırakıyoruz.

Cam bileziklerin yüzyıllardır değişmeyen biçimlerde olmaları ve benzer süslemeler göstermeleri malzemeyi tarihlendirmede sorun yaratsa da genelde Bizans dönemi kazı buluntuları olan örnekler stratigrafik olarak değerlendirilirler. Çoğunlukla da bunlar 11.-13. yüzyıllara aittirler²³. Örnekler de kendi içlerinde iki ayrı kronoloji ile tanımlanır: Bizans dönemine ait boyalı bilezikler genellikle 9.-11. yüzyıllara; cam ipi bezemeliler de 12.-13. yüzyıllara atfedilirler²⁴.

²¹ Cam üretiminin verileri olan frit ve cüruflar konusunda bkz. Coşkun 2013: 125-134. Diğer yandan Mercangöz 2013: 25, 26'da "2001 yılında başlayan kazının ilk yıllarında kale içinden ve dışından gelen Bizans dönemine ait sayısız seramik buluntusu, hatalı üretim atıkları ve sırlanmamış astarlı parçalar Kadıkalesi'nde var olan bir çömlekçiliğe işaret etmişlerdi. 2002 yılında güney surun dışında önce ne olduğunu anlamadığımız bir kil yığını ile onun hizasında ve kalenin içinde 2004 yılında kısmen açılan bir kil havuzu seramik üretiminin ilk arkeolojik bulguları oldu. Üstelik buluntular Kadıkalesi'ndeki üretimin sırlı ve sırsız kap-kaçakla sınırlı olmadığını gösterdi: çok sayıda cam parçasının yanında frit ve cüruflar camcılığın, üç küpe kalıbı ise kuyumculuğun varlığını ortaya koydu" denilmektedir. Kuyumculukla ilgili üretim ve bir küpe kalıbı için ayrıca bkz. Mercangöz 2005; 205-223 Mercangöz 2007a: 77; bir başka kalıp için de bkz. Mercangöz 2011: 13-23.

²² Doorninck 1988: 58-59.

²³ Saldern 1962: 12/21, pl. 7/ 20; Saldern 1980: 99/ 738; 99/ pl.18/ 750; Gill 2002: 108, fig. 1/23 (449, 452, 454, 458, 465); 230, fig.2/31 (592-94, 597-99, 601-03); Köroğlu 2002: 368, lev. III.48-56; Davidson 1952: 264, pl. 112/2144-47; Borisov 1989: 296, fig.352.

²⁴ Borisov 1989: 296.

Kadıkalesi'nde üç adet boyalı örneğin yanında bini aşkın cam ipi süslemeli bileziğin varlığı bu genel kronolojiye uymaktadır. Diğer yandan Kadıkalesi'ne ait bileziklerin tarihlendirilmeleri genelde kazının arkeolojik bulguları doğrultusunda ve seramik vs. ticari üretime göre 13. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyılın başlarına değin uzatmak mümkündür. Zira bu zaman dilimi kimi kaynaklar ile bileziklerin geldikleri buluntu konteksti içinde, söz konusu yıllara tarihlendirilen sırlı seramiklerle doğrulanır²⁵.

Katalog

I. Yuvarlak Kesitli Bilezikler

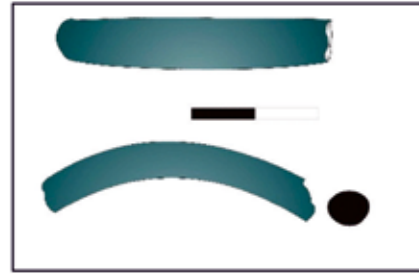
Kadıkalesi bilezikleri içinde 816 adet parça ile en yoğun sayısal veriye sahip olan gruptur. Bu tip bilezikler kendi içinde, iki ana gruba ayrılmakta ve bu iki grupta yine alt tiplere bölünmektedir.

I.1. Düzgün Yuvarlak Kesitli Bilezikler

A. Tek Renkli Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Kadıkalesi camları arasında sıklıkla rastlanan bu tip bilezikler Roma döneminden itibaren görülür. Bileziklerin çoğu düzgün olmayan yuvarlak kesite sahiptir. Bu örneklerin çapı 4 cm ile 8 cm arasında değişiklik göstermektedir. Kalınlıkları ise 0,5 cm ile 0,7 cm arasındadır. Kadıkalesi örneklerinde en çok tercih edilen renkler ise koyu mavi, mavi, mavi-yeşil, yeşil, koyu yeşil, şeffaf açık yeşil ve opak siyahtır (Şek. 1).

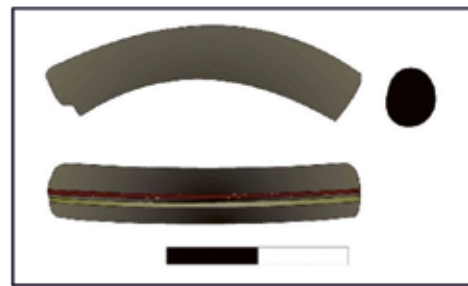
Bu tipe ait benzer örnekler, Sardes, Amorium, Demre Aziz Nikolaos, Stratonikeia, Alexandria Troas ve Korint kazılarında görülmektedir²⁶. Amorium ve Sardes örnekleri Orta Bizans Dönemine, Demre Aziz Nikolaos ve Korint buluntuları ise Geç Bizans Dönemine tarihlenir²⁷. Bu bileziklerin benzer örnekleri sadece Bizans döneminde değil İslam camcılığında da kullanılmış olup çeşitli örnekleri Kubadabad kazılarında da ele geçirilmiştir²⁸.

Şekil 1 - Tek Renkli Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 8 cm; Kalınlık: 0,6 cm; K.B: 4,5cm

B. Cam İpi Bezemeli Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Kadıkalesi buluntuları arasında sıklıkla görülen tiptir. Bileziklerin tümü siyah opak renkli olup ön yüzlerinden bir veya iki sıra halinde birbirine paralel cam ipi bezeme geçmektedir. Bilezikleri oluşturan ince renkli çubuklar muhtemelen daha önceden hazır halde bulunmaktaydı. Bu renkli çubuklar, olasılıkla onlara göre daha sıcak olan opak siyah renkli zemin üzerine sarılıp sonradan çubuğun iki ucunun birleştirilmesiyle halka şekline getirilmektedir. Ele geçirilen bileziklerin çapları 6 cm ile 9 cm arasında, kalınlıkları ise 0,5 cm ile 0,7 cm arasında değişmektedir. Bileziklerin zemini tüm örneklerde siyah opak renklidir. Cam ipi süslemeler ise kırmızı, zeytin yeşili, bordo ve gri renklidir (Şek. 2).

Şekil 2 - Dış Yüzü Cam İpi Bezemeli Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun)

²⁵ Z. Mercangöz, Kadıkalesi'nin tarihsel süreci ile ilgili olarak, "İtalyan noter kayıtları ile de faaliyetlerinden haberdar olduğumuz Latin tüccarların deniz aşırı seramik ticaretine ilişkin yazılı belgemiz olmasa da, şarap ticaretinin de işaret ettiği gibi, söz konusu üretimleri 13. yüzyılın son çeyreğine ve hatta 14. yüzyıl başlarına atfetmek mümkündür. Yerel atölyeler de bu yeni patronlar için onların taleplerine ve hatta onların öngördükleri malzemelere göre üretim yapıyor olmalıydılar. Bu nedenle Anaia'yı, 12.-13. yüzyıllarda Latinlerin yaşadığı Kıbrıs'ın Paphos gibi bir liman yerleşimi ile seramik üretiminde 12. yüzyılın ağırlıklı olduğu Korinthos gibi büyük bir merkezle karşılaştırarak, bunların ardından önem kazanmış görünen bir üretim merkezi olarak düşünebiliriz. Diğer bir deyişle Anaia "Frenk işi" diyebileceğimiz ve tüm Akdeniz'de örneklerini bulduğumuz kaplarla Ege tipi seramiklerin geç örneklerinin üretim merkezi idi. Buna göre, 12. yüzyıldan 13. ve hatta 14. yüzyıla kadar devam eden bir üretim ve bezeme repertuarının, Kadıkalesi'nde küçük farklılıklarla tekrarlandığı küresel bir üretimden bahsetmek yanlış olmayacaktır" diyerek kale üretimleri söz konusu yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Mercangöz 2013: 174). Diğer yandan aynı yayında cam konusunda da "Malzemedeki çokluk, Z. Mercangöz'ün Anaia (Kadıkalesi) sırlı ve sırsız kapları için dile getirdiği deniz aşırı pazarlarda, ticari cam üretiminde bileziklerin de bir yerinin olduğunu gösterir. Yine de kuşkusuz son söz arkeometrik araştırmalar söyleyecektir." açıklaması yapılır.

²⁶ Benzer örnekler için bkz. Çakmakçı 2008: 289, 290; Çömezoglu 2007: 574/250, 230,234; Davidson 1952: 263/2142; Gill 2006: 107/325, 396; Gill 2006: 229/399; Öztaşkın 2016: 179; Saldern 1980: 100/768; Schwarzer 2009: 109/62.

²⁷ Amorium için bkz. Gill 2006: 107; Sardes için bkz. Saldern 1980: 100, Demre Aziz Nikolaos için bkz. Çömezoglu 2007: 573.

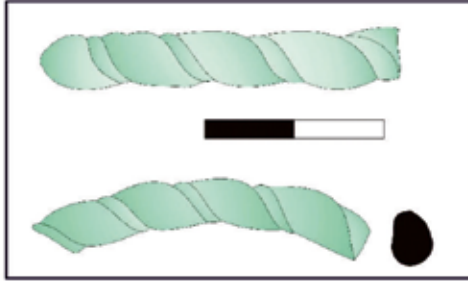
²⁸ Uysal 2013: 137, Res. 139/1,3,5.

Bu bileziklere ait benzer örnekler Amorium kazılarında görülmekte olup Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenir²⁹.

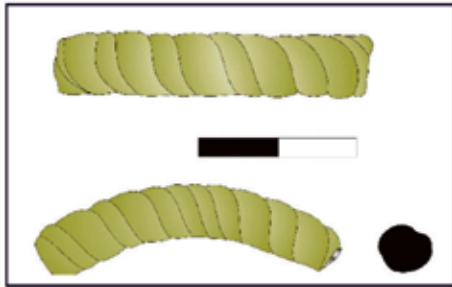
I. 2. Bükümlü Yuvarlak Kesitli Bilezikler

A. Tek Renkli Bükümlü Bilezikler

Kadıkalesi bilezikleri arasında sıklıkla rastladığımız bu tip bilezikler tek renkli hazırlanan çubukların alet yardımıyla kendi eksenleri etrafında bir veya daha fazla döndürülerek iki ucunun pens benzeri bir aletle birleştirilmesiyle oluşturulur. Üretim esnasında yapılan döndürme işlemi fazla yapılırsa sık bükümlü birkaç kez yapılırsa da seyrek bükümlü bilezikler üretilmektedir (Şek. 3, 4). Bu tipe ait örneklerin çapları 6 cm ile 8 cm, kalınlıkları ise 0,5 cm ile 0,7 cm arasında değişmektedir.

Şekil 3 - Tek Renkli Seyrek Bükümlü Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 8cm; K: 0,6 cm; K.B: 3,6cm

Şekil 4 - Tek Renkli Sık Bükümlü Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 6 cm; K: 0,7 cm; K.B: 3,9cm

Tek renkli seyrek bükümlü bileziklerin benzer örnekleri Amorium, Yumuktepe ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazılarında görülür. En çok kullanılan renkler ise sarı, açık yeşil, mavi, açık mavi, açık yeşil- açık mavi tonlarıdır. Tek renkli sık bükümlü bileziklerin benzerleri Amorium, Yumuktepe, Demre Aziz Nikolaos, Marmaray, Sirkeci ve Pergamon kazısı buluntularında görülür³⁰. Örnekler Amorium'da Orta ve Geç Bizans'a;

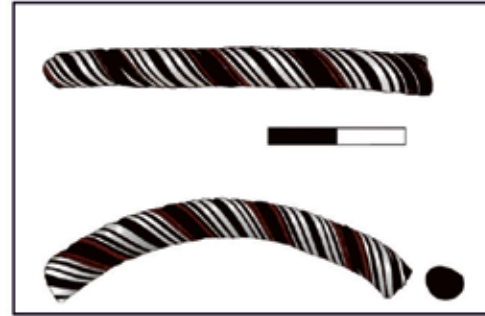
²⁹ Benzer örnekler için bkz. Çakmakçı 2008: 291/220; Gill 2006: 108/F.1/24/471; Gill 2006: 231/F. 2/32/629.

³⁰ Tek renkli seyrek bükümlü bilezikler için bkz. Çakmakçı 2008: 293/224; Davidson 1952: 263/pl. 112/2140; Çömezoğlu 2007: 574/246; Gill 2006: 230/f. 2/30/563; Köroğlu 2002: 368/Lev. III/60; Uysal 2013: 137, Res. 139/2. Tek renkli sık bükümlü bilezikler için bkz. Atik 2009: 14/69; Çakmakçı 2008: 292,293;

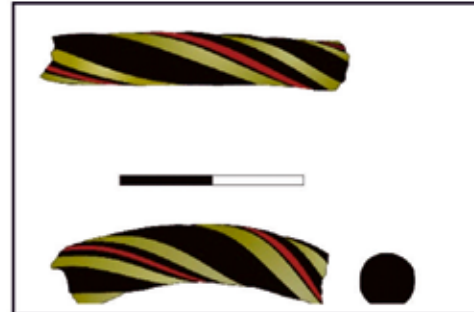
İstanbul Sarayhanesi'nde 11. yüzyılın ortasına; Yumuktepe ve Aziz Nikolaos Kilisesi'nde 11.-13. yüzyıla tarihlenir. Ayrıca bu tipe ait benzer örneklerin İslam bileziklerinde de kullanıldığını Kubadabad kazısı buluntularından görmekteyiz³¹.

B. Çok Renkli ve Bükümlü Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Kadıkalesi cam bilezik buluntuları arasında en yaygın görülen gruptur. Bükümlü bilezikler birden çok farklı renkte önceden hazırlanmış cam çubukların tekrar ısıtılıp uçlarının bükülüp birleştirilmesiyle oluşturulur. Bazen üretim esnasında öncelikle, zemin olarak siyah opak rengin yapılp ve henüz cam sıcak iken üzerine yine önceden hazırlanmış olan farklı renkli çubukların sarılmış olduğu da gözlenir. Çubuklar sarıldıktan sonra kendi eksenleri etrafında bir veya birkaç kez döndürülerek bükülür. Üretim işlemi sırasında cam iplerinin bazı örneklerde birbirlerine simetrik olarak sarıldığı kimi örneklerde ise asimetric olarak sarıldığı gözlenir. Bükümlü bileziklerin çapları 6 cm ile 10 cm arası değişiklik gösterirken kalınlıkları ise 0,5 cm – 0,7 cm arasındadır. En çok tercih edilen renkler ise opak siyah, zeytin yeşili, kırmızı, gri, bordo, sarı ve mavi tonlarıdır (Şek. 5, 6).

Şekil 5 - Çok Renkli ve Simetrik Bükümlü Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 9cm; K: 0,5 cm; K.B: 5,5cm

Şekil 6 - Çok Renkli ve Asimetrik Bükümlü Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 8, 4 cm; K: 0,6 cm; K.B: 3,3

Çömezoğlu 2007:574/245, 247, 249; Gill 2006: 108/F. 1/23/423, 425; Gill 2006: 230/F. 2/30/583,584; Köroğlu 2002: 368/Levha III/57-59, Özgümüş 2009: 23/17; Schwarzer 2009:109/66.

³¹ Uysal 2013: 139, Res. 145/1, 2.

Çok renkli simetrik bükümlü bileziklerin benzerleri Amorium, Yumuktepe, Sardes, Alexandria Troas, Pergamon ve Korint kazılarında görülür. Çok renkli asimetrik bükümlü bileziklere ise Yumuktepe, Korint ve Pergamon kazılarında rastlanmaktadır³². Bu tipe ait Sardes örnekleri 13. -14 yüzyıla; Amorium bilezikleri Orta ve Geç Bizans'a, Yumuktepe bilezikleri 10-12. yüzyıl arasına tarihlenir³³.

II. Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Kadıkalesi bilezikleri içinde 108 parça ile diğer kesit tiplerine göre daha az görülen gruptur. Bu bilezikler dış yüzlerinin yuvarlak ya da düz oluşlarına göre iki ana gruba ayrılır. Bu iki grupta bezemeli ya da bezemesiz oluşlarına göre alt tiplere bölünmektedir.

II.1. Dış Yüzü Yuvarlak, Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Bilezikler, cam çubukların tekrar ısıtılarak düz bir yere sarılıp uçlarından çekilip birleştirilmesiyle oluşturulur. Çoğu bilezik düzgün olmayan kesite sahiptir. Önyüzü yarı yuvarlak formlu olan bileziklerin iç yüzleri olasılıkla bir zemine sarıldığından düzdür.

A. Tek Renkli Dış Yüzü Yuvarlak, Yarı Yuvarlak Bilezikler

Bu tip bileziklerin dış yüzleri yuvarlak iken iç yüzleri düzdür. Bunun nedeni olasılıkla cam çubuğun ısıtıldıktan sonra düz bir objeye ya da zemine sarılmasıdır. Kadıkalesi'ne ait bileziklerin çapları 6 cm ile 8 cm arasında olup kalınlıkları 0,5 cm ile 0,8 cm arası değişmektedir. En çok tercih edilen renkler opak siyah, koyu mavi, mavi, yeşil, şeffaf yeşil tonlarıdır (Şek. 7).

Benzer örnekleri, Yumuktepe, Demre Aziz Nikolaos ve Stratonikeia buluntularında görülmektedir. Yumuktepe örnekleri Orta Bizans'a, Demre bilezikleri 11.-13. yüzyıla; Stratonikeia örnekleri ise Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir³⁴.

Şekil 7 - Dış Yüzü Yuvarlak ve Tek Renkli Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 8 cm; K: 0,6 cm; K.B: 4,4cm

B. Cam İpi Bezemeli Dış Yüzü Yuvarlak, Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Bilezikler, önceden hazırlanan renkli cam çubukların tekrar ısıtılarak opak siyah renkli zemin üzerine eklenip daha sonra iki ucun birleştirilmesiyle üretilir. Olasılıkla ısıtılan siyah opak renkli zemin daha sıcak, üzerine yapıştırılan renkli çubuk ise daha soğuktur. Bu tip bileziklerde en çok opak siyah renk kullanılıp üzerine, bir veya daha fazla birbirine paralel uzanan cam ipi süslemeler sarılır. Cam ipi süslemeler genellikle kırmızı, zeytin yeşili, sarı ve gri renklidir. Bileziklerin çapları genellikle 5 cm – 8 cm arası, kalınlıkları ise 0,6 cm ile 0,8 cm arasında değişir (Şek. 8).

Şekil 8 - Dış Yüzü Yuvarlak ve Cam İpi Bezemeli Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 7,6 cm; K: 0,7 cm; K.B: 2,6cm

Benzer örneklerine Amorium, Demre Aziz Nikolaos ve Stratonikeia buluntuları arasında rastlanmakta olup bilezikler Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilir³⁵.

II. 2. Dış Yüzü Hafif Düzleştirilmiş Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Kadıkalesi bilezikleri içinde nadir görülen örneklerdir. Ancak yine de bu bileziklerin iki grubu da cam buluntuların arasında yer alır.

³² Çok renkli simetrik bükümlü bilezikler için bkz. Çakmakçı 2008: 295; Davidson 1952: 264/pl. 112/2144, 2145, 2146; Gill 2006: 108/F. 1/23/454, 465; Gill 2006: 230/F. 2/31/598, 599; Köroğlu 2002: 368/ Levha III/48, 50; Saldern: 1980: pl. 18/750; Schwarzer 2009:109/61-62. Çok renkli asimetrik bükümlüler için bkz. Çakmakçı 2008: 296; Davidson 1952: 264/pl. 112/2147; Gill 2006: 108/F. 1/23/449, 452; Gill 2006: 230/F. 2/31/593; Köroğlu 2002: 368/ Levha III/48, 51-53, Schwarzer 2009:109/68.

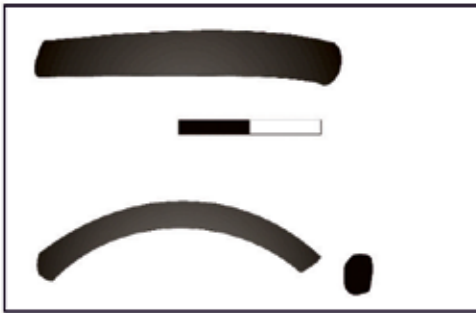
³³ Saldern 1980: 99, Gill 2006: 108/F. 1/23/454, 465, 449, 452; Gill 2006: 230/F. 2/31/598, 599; Köroğlu 2002: 368/ Levha III/ 51-53.

³⁴ Benzer örnekler için bkz. Çakmakçı 2008: 297/231, Çakmakçı 2008: 298/233; Çömezoğlu 2007:326; Gill 2006: 107/F. 1/22/356; Taşkın 2015: 179.

³⁵ Benzer örnekler için bkz. Çakmakçı 2008: 298/234; Gill 2006: 231/F. 2/32/606,633, Taşkın 2015: 181.

A. Tek Renkli Dış Yüzü Hafif Düzleştirilmiş Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Bilezik çubuk halinde iken olasılıkla bir alet yardımıyla önyüzüne hafif bastırılarak düzleştirilir. Bu yüzden cam çubuğun iç yüzü bombeli dış yüzü ise düzdür. Tek renkli bileziklerde en çok tercih edilen renkler, opak siyah, koyu mavi ve şeffaf açık yeşildir. Bu örneklerin çapları 5 cm ile 8 cm arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 0,5 cm ile 0,7 cm arasındadır (Şek. 9).

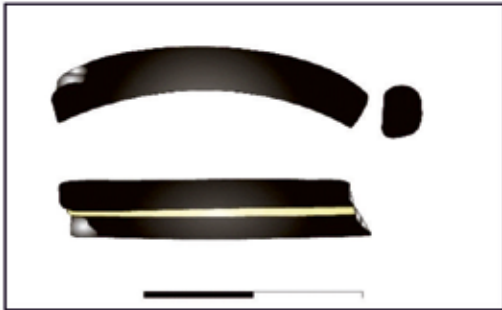

Şekil 9 - Dış Yüzü Hafif Düzleştirilmiş Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 6 cm; K: 0,6 cm; K.B: 4,3cm

Bileziklerin benzerleri, Amorium ve Stratonikeia buluntuları arasında olup Orta Bizans Dönemine tarihlendirilir³⁶.

B. Cam İpi Bezemeli Dış Yüzü Hafif Düzleştirilmiş Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezikler

Bilezik çubuk halinde iken olasılıkla bir alet yardımıyla önyüzüne hafif bastırılarak düzleştirilerek oluşturulmaktadır. Bu kez çubuk henüz sıcak iken en öncelikle ön yüzüne süslemesi yapılır daha sonra halka şekline getirilir. Bu tip bileziklerde siyah opak zemin üzerinde bir veya birkaç sıra halinde birbirine paralel uzanan cam ipi süsleme geçmektedir. Cam ipi süslemeler ise genellikle kırmızı, zeytin yeşili, gri ve sarı

Şekil 10 - Dış Yüzü Hafif Düzleştirilmiş Cam İpi Süslemeli Yarı Yuvarlak Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 6, 8 cm; K: 0,7 cm; K.B: 3,2cm

renklidir. Cam ipi bezeli bu bileziklerin çapları 5 cm ile 8 cm arasında değişirken kalınlıkları 0,5 cm ile 0,7 cm arasındadır (Şek. 10).

Benzer örnekler, Amorium ve Stratonikeia buluntuları arasında olup, bilezikler Orta Bizans Dönemine tarihlenir³⁷.

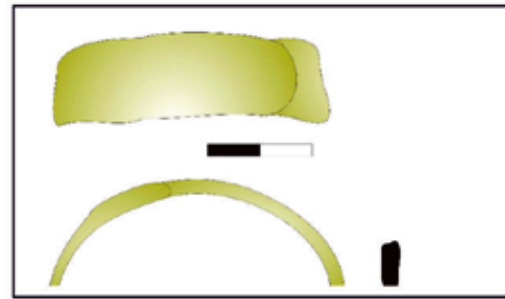
III. Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Kadıkalesi dikdörtgen kesitli bilezikleri, yuvarlak kesitli bileziklerden sonra 584 adet cam parça ile en fazla görülen kesit biçimidir. Bu bileziklerde kendi içinde üç ana tipe ayrılmakla birlikte her tip kendi içinde çeşitli alt gruplara bölünmektedir.

III. 1. Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

A. Tek Renkli Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Düzgün dikdörtgen kesitli bilezikler cam çubukların düz bir yere sarılıp, üzerine bir alet yardımı ile bastırılıp uçlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Bu tip bileziklerde en çok kullanılan renkler koyu mavi, yeşil, açık yeşil, mavi ve açık kahverengi tonlarıdır. Bileziklerin çapları genellikle 5 cm ile 10 cm arasında değişirken kalınlıkları 0,7 cm ile 1,2 cm arasındadır (Şek. 11).

Şekil 11 - Tek Renkli Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 4,8 cm; K: 1,2 cm; K.B: 4,9cm

Benzer örnekleri Demre Aziz Nikolaos ve Saraçhane buluntularında görülmektedir. Saraçhane buluntuları 11. yüzyılın ortasına tarihlenir³⁸.

³⁶ Çakmakçı 2008: 298/233; Gill 2006: 107/F. 1/22/367; Taşkın: 2015, 181.

³⁷ Çakmakçı 2008: 298/234; Çömezoğlu: 2007, 574/237-239; Gill 2006: 107/F. 1/22/367.

³⁸ Çakmakçı 2008: 299/235; Çömezoğlu 2007: 574/237-239; Hayes 1992: 408/F. 152/53.

B. Cam İpi Bezemeli Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bilezikler cam çubukların düz bir yere sarılarak, cam ipi süslemeleri yapıp üzerine bir alet yardımı ile bastırılıp uçlarının bir araya getirilmesiyle oluşur. Üretim sırasında renkli cam çubuklar önceden hazır halde bulunmakta idi. Bileziği oluşturan siyah opak renkli zemin, renkli çubuklara göre daha sıcak olmalıdır. Bu tip bileziklerde zemin rengi çoğunlukla opak siyah olup üzerinde kırmızı, zeytin yeşili ya da gri renkli cam ipleri bir veya iki sıra halinde birbirine paralel halde yer almaktadır. Bu tip bileziklerin çapları 6 cm ile 9 cm arası değişirken kalınlıkları 0,6 cm ile 1,1 cm arasındadır (Şek. 12).

Şekil 12 - Cam İpi Bezemeli Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 7 cm; K: 0,7 cm; K.B: 2,7cm

Benzer örnekleri Amorium ve Pergamon buluntularında görülmektedir³⁹. Amorium bilezikleri Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

C. Emay (Boya) Teknikli Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Düzgün dikdörtgen kesitli bilezikler arasında yer alan boyalı bilezikler Kadıkalesi buluntuları arasında ender olarak görülür⁴⁰. Bu tip bileziklerde öncelikle cam, çubuk haline getirilmekte olup daha sonra üstüne istenilen süslemeler yapılarak en son iki uç birbirinin üstüne yapıştırılır. Bugüne kadar yapılan kazı sezonlarından bir adet kırık parça halinde ele geçirilen boyalı bilezik üzerlerinde yer alan bezemeler, cam yüzeyindeki dökülme ve aşınmalardan dolayı seçilememektedir. Söz konusu erguvan renkli kırık parçanın üzerinde spiral bezemeler seçilmektedir. Bileziğin asıl rengi koyu mavi

olup üzeri önce erguvan rengi ile tamamen boyanmıştır. Daha sonra erguvan renkli zemin üzerine bu renkten birkaç ton daha açık spiral süslemeler işlenmiştir (Şek. 13). Kadıkalesi'ndeki bini aşkın bilezik içerisinde tek örnek olması bu bileziğin olasılıkla ithal üretilmiş olduğunu düşündürür.

Şekil 13 - Boyalı Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 7,4 cm; K: 1,2 cm; K.B: 2,9cm

Yine bu grup bilezikler arasında bezemelerin bu sefer boya pigmentleriyle değil de gümüş ile yapılmış olan birkaç cam bilezik dikkati çeker. Bu tip bilezikler literatürde Silver Stain ya da Lüster teknikli olarak adlandırılmaktadır. Bileziklerde öncelikle cam çubuklar üretilip üzerine gümüş boya ile istenilen desenin oluşturulduktan sonra uçlarının birleştirilmesiyle halka biçimine getirilmektedir. Bu grup bilezikler genellikle açık yeşil ve açık mavi renklidir. Bu zemin üzerine ise beyaz renkli süslemeler yer almaktadır. Bugüne kadar ele geçirilen bu tipe ait örnekler üzerine figürler çok seçilememekle birlikte genellikle spiral formlar ve geometrik desenler görülebilmektedir (Şek. 14).

Şekil 14 - Boyalı Düzgün Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 8 cm; K: 1,1 cm; K.B: 3,9cm

Boyalı bilezik örnekleri Yumuktepe ve Demre Aziz Nikolaos kazısında ve Haluk Perk Müzesi'nde, gümüş

³⁹ Çakmakçı 2008: 299/236; Gill 2006: F. 1/24/ 475, 484; Gill 2006: F.2/32,611,639; Schwarzer 2009: 109/69.

⁴⁰ Emay tekniğinde, doğrudan cam üzerine yapılmış emay ya da boya tekniğinde desenlere uygun olarak fırça yardımıyla uygulanan renkli boya, kontrollü bir fırınlama sayesinde kalıcı olması sağlanmaktadır. Gümüş ya da altın yaldızlama da benzer şekilde camların bezemesinde kullanılmıştır. Yağ, reçine, arap zıncı içine renk pigmentleri katılmasıyla elde edilmiş boya, fırça yardımıyla sürülmektedir (Köroğlu 2011: 86).

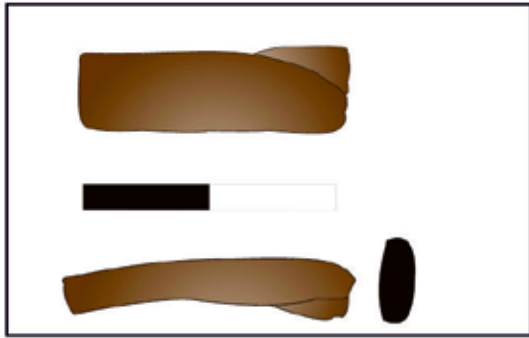
süslemeli bileziğin benzeri ise Metropolitan Müzesi'nde görülmektedir⁴¹. Demre Aziz Nikolaos buluntuları ise 11. – 13. yüzyıla tarihlenmektedir.

III. 2. Dış Yüzü Bombeli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bu bileziklerde kendi içinde iki alt gruba ayrılmaktadır. Dikdörtgen kesitli bilezikler içinde en yaygın örneği olan gruptur.

A. Tek Renkli Bezemesiz Dış Yüzü Bombeli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bilezikler oluşturulurken olasılıkla düz bir zemine ya da objeye bastırılarak sarılmaktadır. Bu yüzden de bileziklerin içyüzü düz, dış yüzü ise dışa bombelidir. Kadıkalesi'ne ait bu tip bileziklerin çapları 6 cm ile 9 cm arası değişirken kalınlıkları 0,6 cm ile 0,8 cm arasındadır. Örneklerde en çok görülen renkler ise koyu mavi, opak siyah, açık şeffaf yeşil, yeşil ve açık kahverengidir (Şek. 15).

Şekil 15 - Tek Renkli Bezemesiz Dış Yüzü Bombeli Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 6, 4 cm; K: 0,7 cm; K.B: 3,1cm

Benzer örnekleri Demre Aziz Nikolaos ve Pergamon buluntuları arasında görülür. Demre buluntuları 11. – 13. yüzyıllara tarihlenir⁴².

B. Cam İpi Bezemeli Dış Yüzü Bombeli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bilezikler oluşturulurken öncelikle çubuk haline getirilip daha sonra renkli çubuklar eklenerek olasılıkla düz bir zemine ya da objeye bastırılarak sarılır. Siyah opak renkli zemin olasılıkla daha sıcak olup üzerlerine eklenen renkli düz çubuklar ise daha soğuktur. Bu tipe ait örneklerin çapları 5 cm ile 9 cm arası değişirken, kalınlıkları 0,8 cm ile 1,1 cm arasındadır. Cam ipi süslemeler, bileziklerin

önyüzünde bazen tek bazen de üç sıra halinde birbirlerine paralel şekilde sarılır. Bilezikler opak siyah renkli olup cam ipleri kırmızı, zeytin yeşili, sarı ve gri renklidir (Şek. 16). Benzer örnekleri Amorium ve Alexandreia Troas kazılarında görülür⁴³.

Şekil 16 - Dış Yüzü Bombeli İç Yüzü Düz Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 6, 4 cm; K: 0,6 cm; K.B: 5,3cm

C. Yiv Süslemeli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bu tip bilezikler Dış Yüzü Tek Sıra Yivliler, İçten ve Dıştan Tek Sıra Yivliler ve Dış Yüzü Birden Fazla Yivli Bilezikler olmak üzere 3 tipe ayrılır.

C.1. Dış Yüzü Tek Sıra Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bilezik, üretim öncesinden oluşturulan cam çubukların düz bir yere ya da objeye sarılarak üzerine yiv süslemesi yapıp, daha sonra tekrar ısıtılıp iki ucunun birleştirilmesiyle halka şekline getirilmektedir. 2009 yılından gelen yiv süslemeli düz cam çubuk, Kadıkalesi'ndeki bilezik üretimi gösteren en önemli verilerden biridir (Resim 4). Bu tip bileziklerde kendi içinde iki alt gruba ayrılmaktadır.

A. Dış Yüzü Tek Sıra Yivli ve Tek Renkli Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Tek renkli yivli bileziklerde üretim öncesi oluşturulan cam çubuk düz bir yere sarılarak üzerine yiv süslemesi yapılır daha sonrada iki ucunun birleştirilmesiyle bilezik oluşturulur. Bu tip bileziklerde en çok tercih edilen renkler ise siyah opak, mavi, koyu mavi, yeşil ve açık şeffaf yeşildir. Bu tip bileziklerin çapı 6 cm ile 8 cm arası değişirken 0,7 cm ile 1,2 cm arasındadır (Şek. 17).

Benzer örnekleri Amorium, Alexandreia Troas ve Stratonikeia kazı buluntularında görülür. Bu tip

⁴¹ Köroğlu 2002:355-372; Köroğlu 2009: 235-243. Köroğlu 2011: 80-93; Whitehouse-L. Pilosi-M.T. Wypyski 2000: 93.

⁴² Çakmakçı 2008: 302/242; Çömezoğlu 2007: 574/232, 233, 234, 243; Schwarzer 2009: 109/65.

⁴³ Çakmakçı 2008: 303/243; Gill 2006: 231/f. 2/32/633,639; Schwarzer 2009: 84/69.

bileziklerin Bizans örnekleri dışında İslam dünyasında yaygın olup Kubadabad kazısı camları arasında da yer aldıkları gözlenir⁴⁴. Amorium buluntuları 11. – 13. yüzyıla, Stratonikeia buluntuları ise Erken Bizans Dönemine tarihlenir⁴⁵.

Şekil 17 - Dış Yüzü Tek Sıra Yivli ve Tek Renkli Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 7, 6 cm; K: 0,8 cm; K.B:6,5cm

B. Dış Yüzü Tek Sıra Yivli ve Cam İpi Süslemeli Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bilezikler, üretim öncesi oluşturulan cam çubukların, düz bir yere ya da objeye sarılarak üzerine yiv süslemesi yapıp, daha sonra cam ipi süslemeleri eklenip en son iki ucunun birleştirilmesiyle halka şekline getirilir. Örneklerde zemin rengi genellikle opak siyah nadir olarak da koyu mavi renklidir. Cam ipi süslemeler ise kırmızı, zeytin yeşili, sarı ve gri renklidir. Cam ipi süslemeler çoğunlukla ortadaki yivin altında ve üstünde birer sıra halinde birbirine paralel şekilde uzanır. Nadir örneklerde ise yiv süslemenin tam üzerinde tek sıra halinde cam ipi süsleme yer almaktadır. Bu tip bileziklerin çapları 4,5

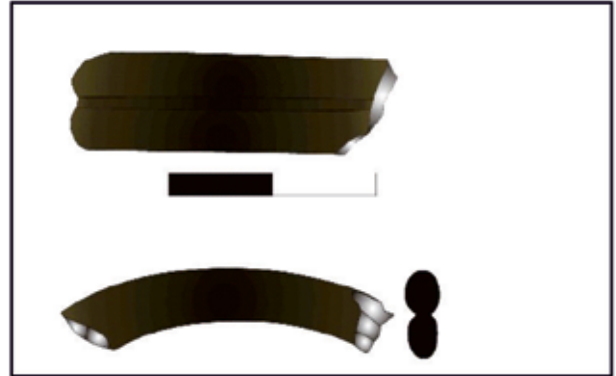
Şekil 18 - Dış Yüzü Tek Sıra Yivli ve Cam İpi Bezemeli Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 6 cm; K: 0,9 cm; K.B:4,6cm

cm ile 9 cm arası değişiklik gösterirken kalınlıkları 0,7 cm ile 1,2 cm arasındadır (Şek. 18). Diğer yandan bu yivli bileziklerin, yukarıdaki kırmızı cam ipi sarılmış örneklerin ön çalışması olabileceği de akla gelmektedir. Ancak buluntular arasında bileziklerin alt yüzündeki yivler bu konuyu kuşkuda bırakmaktadır.

Benzer örneği çok sık görülmeyen bileziklere Amorium, Alexandria Troas ve Stratonikeia kazılarında rastlanır. Amorium bilezikleri 11.-13. yüzyıllara, Stratonikeia buluntuları ise Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenir⁴⁶.

C.2. İçten ve Dıştan Tek Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

Bu tip bileziklerde olasılıkla önceden hazırlanan iki ince çubuk yan yana getirilip çekilerek kaynaştırılır. Daha sonra çubuklar tekrar ısıtılarak uçlarından birleştirilir. Kadıkalesi bilezikleri içinde nadir rastlanılan bu örneklerin tümü süslemesizdir. Bileziklerin çapları 10 cm ile 6 cm arası değişiklik gösterirken kalınlıkları 0,7cm–0,9cm arasındadır. En çok kullanılan renkler ise lacivert, opak siyah, mavi-yeşil ve açık şeffaf yeşildir⁴⁷ (Şek. 19).

Şekil 19 - Dış Yüzü ve İç Yüzü Tek Sıra Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezik (Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 8, 2 cm; K: 0,8 cm; K.B:3,4cm

C.3. Dış Yüzü Birden Fazla Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezikler

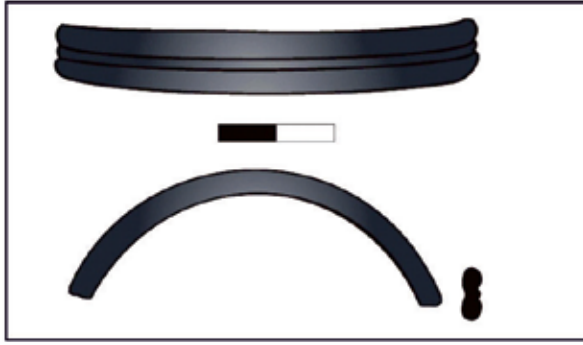
Üretim sırasında hazırlanan çubukların düz bir yere sarılarak önyüzlerine iki sıra yiv yapıp daha sonra uçlarının ısıtılıp birleştirilmesiyle oluşturulur. Bu bileziklerin iç yüzü düz, dış yüzü ise birden fazla yivlidir. Bileziklerde en çok tercih edilen renkler siyah opak, lacivert, mavi-yeşil ve açık yeşil renkleridir. Çapları 10 cm ile 7 cm arası değişiklik gösterirken kalınlıkları 0,8 cm ile 1,1 cm arasındadır (Şek. 20).

⁴⁴ Uysal 2013: 141, Res. 148/2, 3.

⁴⁵ Çakmakçı 2008: 303/244; Gill 2006: 107/f. 1/22/370; Shewarzer 2009: 84/55; Taşkın 2015: 179.

⁴⁶ Çakmakçı 2008: 304/245; Gill: 108/f. 1/24/474; Shewarzer 2009: 84/67, 68; Taşkın 2015: 181.

⁴⁷ Kadıkalesi benzer örneği için bkz. Çakmakçı 2008: 304/246.

Şekil 20 - Dış Yüzü Çift Sıra Yivli Dikdörtgen Kesitli Bilezik
(Çizim: T. Hazinedar-Coşkun) Çap: 9 cm; K: 0,9 cm; K.B:3,6cm

üretiminde bileziklerin de bir yerinin olduğunu gösterir. Yine de kuşkusuz son sözü arkeometrik araştırmalar söyleyecektir. Kadıkalesi camlarından önemli buluntu gruplarından biri olan cam bilezikleri tanıttığımız bu makalede, öncelikle bugüne kadar herhangi bir yayına konu olmayan boyalı bilezikler ilk defa tanıtılmaktadır. Ayrıca cam bileziklerin üretimi ile ilgili olarak öngörü sahibi olduğumuz cam çubuklar, bu kadar geniş örneklerle, üstelik süslemelerinin de çubuk şeklindeyken işlendiğini gösteren ilk örnek olması ile Bizans camcılığı için büyük önem arz etmektedir.

Benzer örneklerine Amorium, Stratonikeia kazı buluntularında rastladığımız bilezikler Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir⁴⁸.

Bunların dışında birkaç bilezik parçası, üçgen kesiti ile dikkati çeker⁴⁹. Ele geçen cam bilezik çoğunluktan ayrılan kesitleri ve 2001 yılından bu yana sadece nadir örnekler olması, bunların boyalı örnekler gibi ender olup, ithal edilebileceğini akla getirir. Ne var ki bu konudaki yorum gelecekte netlik kazanacaktır.

Kadıkalesi'ne ait bilezikler, bulundukları yer ve tabakalara göre 13. yüzyılın sonlarına - 14. yüzyılın başlarına ait görünmektedir⁵⁰. Zira bu bileziklerin geldikleri buluntu konteksti içinde, söz konusu yıllara tarihlendirilen sırlı seramikler de bulunmaktadır⁵¹. Malzemedeki çokluk, Z. Mercangöz'ün Anaia (Kadıkalesi) sırlı ve sırsız kapları için dile getirdiği denizaşırı pazarlarda, ticari cam

⁴⁸ Çakmakçı 2008: 306/249; Gill 2006: 107, f. 1/22,329, 392; Taşkın 2015: 181.

⁴⁹ Üçgen kesitli örnek için bkz. Çakmakçı 2011: 131.

⁵⁰ Kadıkalesi üçgen kesitli bilezik için bkz. Çakmakçı 2008: 306/249.

⁵¹ Z. Mercangöz, Kadıkalesi'nin tarihsel süreci ile ilgili olarak, "İtalyan noter kayıtları ile de faaliyetlerinden haberdar olduğumuz Latin tüccarların deniz aşırı seramik ticaretine ilişkin yazılı belgemiz olmasa da, şarap ticaretinin de işaret ettiği gibi, söz konusu üretimleri 13. yüzyılın son çeyreğine ve hatta 14. yüzyıl başlarına atfetmek mümkündür. Yerel atölyeler de bu yeni patronlar için onların taleplerine ve hatta onların öngördükleri malzemelere göre üretim yapıyor olmalıdırlar. Bu nedenle Anaia'yı, 12.-13. yüzyıllarda Latinlerin yaşadığı Kıbrıs'ın Paphos gibi bir liman yerleşimi ile seramik üretiminde 12. yüzyılın ağırlıklı olduğu Korinthos gibi büyük bir merkezle karşılaştırarak, bunların ardından önem kazanmış görünen bir üretim merkezi olarak düşünmekteyiz. Diğer bir deyişle Anaia "Frenk işi" diyebileceğimiz ve tüm Akdeniz'de örneklerini bulduğumuz kaplarla Ege tipi seramiklerin geç örneklerinin üretim merkezi idi. Buna göre, 12. yüzyıldan 13. ve hatta 14. yüzyıla kadar devam eden bir üretim ve bezeme repertuarının, Kadıkalesi'nde küçük farklılıklarla tekrarlandığı küresel bir üretimden bahsetmek yanlış olmayacaktır" diyerek kaleyi söz konusu yüzyıllara atfetmektedir (Mercangöz 2013: 174).

Kaynakça

AL- BASHAIREH, K., 2016

Production Technology of Glass Bracelets from the West Cemetery of Umm El-Jimal in Northeastern Jordan, 17-34.

ATİK, Ş., 2009

“Late Roman/Early Byzantine Glass from Marmaray Rescue Excavations at Yenikapı in Istanbul”, Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean, İzmir, 1-17.

BİRGİ, H., 2007.

“Bilezik” Kalanlar: 12. Ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans”, İstanbul, 263-265.

BORISOV, B.D., 1989.

“Djadova: Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, Vol. 1: Medieval Settlement and Necropolis, 11th-12th Century, Tokat.

CLAIRMONT, C.W., 1977

Catalogue of Ancient and Islamic glass. Athens: Benaki Museum.

ÇAKMAKÇI, Z., 2008.

Örnekler Işığında Bizans Asiası’nda Cam Sanatı, E.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÇAKMAKÇI, Z., 2010.

On ikinci ve On üçüncü Yüzyıllarda Bizans Cam Bileziklerinde Bezeme ve Biçim Değişimleri, I. Uluslararası Sevgi Gönül Sempozyumu, 545-553.

ÇAKMAKÇI, Z., 2011.

“Kuşadası-Kadıkalesi Kazılarında Süs Amaçlı Cam Objeler: Boncuklar ve Bilezikler”, II. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Ankara, 114-134.

ÇAKMAKÇI, Z., 2013.

“Anaia Camcılığının Geç Bizans Dünyasındaki Yeri”, Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar, Kuşadası Yakınındaki Kadıkalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar,(ed. Z. Mercangöz), İstanbul.

ÇAYCI, A. / ŞİMŞİR, Z., 2016

Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları, 37 KST., 3. Cilt, 539-558.

ÇORUHLU, Y. / OKTAY, J.Ö., 2011

“2006-2009 Kars-Ani Kazılarında Ortaya Çıkarılan Cam Bilezikler Üzerine”, XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Konya, 155-171.

ÇÖMEZOĞLU, Ö., 2007

Akdeniz Çevresi Ortaçağ Camcılığı Işığında Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Cam Buluntuları İ.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÇÖMEZOĞLU, Ö., 2001

Cam Bilezikler, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Seçme Küçük Buluntular, Uluslararası V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 2001, 368-369.

DAVIDSON, G. R., 1952

Corinth XII: The Minor Objects. Princeton: American School of Classical Studies Publications.

DJINKOV, G., 1978

“Bracelets en Vere Á Décor Peint de la Bulgarie Médiévale”, Annales Du 7e Congrès De L’Association Internationale Pour L’Histoire Du Verre, Berlin-Leipzig 15-21 Août 1977, Liege, s.149-157.

DODWELL, C., 1961

Theophilus The Various Arts: De Diversis Artibus. Oxford: Clarendon Press.

DOĞER, L. / ARMAĞAN, E., 2016

Erste Ergebnisse der Archäologischen Untersuchungen des Byzantinischen Aigai, BZ 2016;109(1), 9-32.

FINDIK, E., 2017

Bir Güzellik Nesnesi Olarak Cam Bilezikler: Demre/ Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Buluntuları (1989-2016), Adalya 20.

FINDIK, E., 2012

Yılı Efes Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk’ta Cam Atölyesi, Selevcia III, 31-48.

GILL, M. A. V. 1992

“Small Finds, Terracotta lamps and Glass Bracelets”, Amorium Excavations 1991: The Fourth Preliminary Report, Anatolian Studies, 42, 207-222.

GILL, M. A. V. 2002

“Glass Finds”, *Amorium Reports, Finds I: The Glass*, Oxford: Archaeopress.

GÜRLER, B., 2000

Tire Müzesi Cam Eserleri, Ankara.

HAN, V., 1975

The Origin and Style of Medieval Glass Found in The Central Balkans, *Journal of Glass Studies*, XVII, 114-126.

HAYES, J. W. 1992

Excavations at Saraçhane in Istanbul, Vol. II: The Pottery, Princeton University Press.

HAENVERNICK, T. E., 1960

Die Glasarmringe und Ringperlen Der Mittel und Spätlatenezeit, Born, 1960, 98.

HAZİNEDAR-COŞKUN, T., 2017

Kuşadası, “Kadikalesi/Anaia Kazısı Bizans Dönemi Cam Buluntularından Sofra/Kapları”, *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Aydın, 155-167.

HAZİNEDAR-COŞKUN, T., 2013

“Kadikalesi’nde Cam Üretimi”, *Bizanslı Ustalar Latin Patronlar Kazı Buluntuları Işığında Kuşadası, Kadikalesi’ndeki Ticari Üretimden Yansımalar*, ed. Z. Mercangöz, İstanbul, 125-134.

HAZİNEDAR-COŞKUN, T., 2013

“Kuşadası, Kadikalesi /Anaia Kazısı 2007-2010 Yılı Sezonu Cam Buluntuları: Pencere Camları”, *Selevcia* 3, 197-210.

KÖROĞLU, G., 2002

Yumuktepe Höyüğü Ortaçağ Kazısından Küçük Buluntular, VI. Ortaçağ Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Kayseri.

KÖROĞLU, G., 2004

Yumuktepe in the Middle Ages, Caneva, Mersin-Yumuktepe: A Reappraisal, Lecce: Congedo Editore.

KÖROĞLU, G., 2011

Bizans Dönemi Camlarında Emay Tekniği ve Haluk Perk Müzesi’ndeki Örnekleri, *Tuliya II*, 80-93.

MERCANGÖZ, Z., 2013

Bizanslı Ustalar-Latin Patronlar/ Byzantine Craftsmen- Latin Patrons, Kuşadası Yakınındaki Kadikalesi Kazıları Işığında Anaia Ticari Üretiminden Yansımalar/ Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadikalesi nearby Kusadası, İstanbul.

MERCANGÖZ, Z., / TOK, E., / HAZİNEDAR-COŞKUN, T., 2012

Kuşadası Kadikalesi/Anaia Kazısı 2011 Yılı Çalışmaları, “Cam Buluntular”, 34. KST, C.2, 275-288.

MERCANGÖZ, Z., 2010a

Kommerkion ve Emporion olarak Anaia’nın Değişken Tarihsel Yazgısı, I. Uluslararası Sevgi Gönül Sempozyumu, 279-292.

MERCANGÖZ, Z., 2010b

Ostentatious Life in a Byzantine Province: Some Selected Pieces from The Finds of the Excavations in Kuşadası, Kadikalesi/Anaia, Byzanz: Das Römerreich im Mittelalter, Teil 2: Schauplatze.

MERCANGÖZ, Z., 2002

Kuşadası Kadikalesi Kazısı, İzmir Kent Kültürü Dergisi, Sayı.5 (Şubat 2002), 272- 276.

MERCANGÖZ, Z., 2005

“Kuşadası, 4. Yılında Kadikalesi/Anaia Kazısı”, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi Yrd. Doç. Dr. Lale Bulut’a Armağan* 14/1, İzmir 2005, 205-223.

MERCANGÖZ 2007a

“Küpe Kalıbı”, “Kalanlar” 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans-The “Remnants” 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, ed. A. Ödekan, İstanbul 2007, 77.

ÖZGÜMÜŞ CANAV, Ü., 2009

“Late Roman/Early Byzantine Glass from Sirkeci”, *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, İzmir, 17-24.

OGEN, J., 1982

Jewellery of the Ancient Wolrd, London1982, 133.

OLCAY, Y., 1997

Antalya'nın Demre(Kale)İlçesi'ndeki Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı 1989- 1995 Yılları Cam Buluntuları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

OLCAY, Y., 1997

Cam Tarihine Genel Bir Bakış, Anadolu Sanat, 19, 97-110.

ÖZTAŞKIN, M., 2015

“Stratonikeia Bizas Dönemi Cam Buluntuları” Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları I, İstanbul.

PARANI, M. G., 2005

Representations of Glass Object as a Souce on Byzantine Glass: How Useful Are They? Dumbarton Oaks Papers, 59, 147-171.

SALDERN, A. V. 1962

Glass From Sardis, American Journal of Archaeology, 66, 5-12.

SALDERN, A. V. 1980

Ancient and Byzantine Glass from Sardis, London.

SCHWARZER, H. 2009a

Spatantike, Byzantinische Glasfunde aus Alexandreia Troas, Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean, İzmir, 67-84.

SCHWARZER, H. 2009b

Spatantike, Byzantinische und Islamische Glasfunde aus Pergamon, Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean, İzmir, 85-109.

SPEAR, M., 1988

The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palastine, Journal of Glass Studies, 30, 51-61.

SPEAR, M., 1992

The Islamic Glass Bracelets of Palastine: Preliminary Findings, Journal of Glass Studies, 34, 44-62.

UYSAL, Z. 2010

“Kubad-Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler”, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, İzmir, 43-54.

UYSAL, Z., 2013

Kubad-Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı.

WHITEHOUSE, D., PILOSI, L., WYPYSKI, M. T., 2000.

Byzantine Silver Stain, Journal of Glass Studies, Vol. 42, 85-96.

ZANON, M., 2013

Tyana/Kemerhisar: Glass Bracelets of the Byzantine and Islamic Period, 181-197.

TURGUTLU YUKARI BOZKIR KÖYÜ EVLERİ VE KORUMA SORUNLARI

TURGUTLU YUKARI BOZKIR VILLAGE HOUSES AND CONSERVATION PROBLEMS

Gülser ÖZGÖKÇELER KARAMAN * - Eti AKYÜZ LEVİ **

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Eylül 2017

Hakem Değerlendirmesi: 6 Kasım 2017

Kabul: 1 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.008

Article Info

Received: September 14, 2017

Peer Review: November 6, 2017

Accepted: December 1, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.008

Özet

Tarımın önemini yitirmesi ve değişen yaşam koşullarına bağlı olarak köyden kente göç, kırsal alanlardaki geleneksel evlerin kullanılmayarak hızla yok olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda sözkonusu yapıların belgelenmesi ve yaşatılarak korunmasına ilişkin modeller geliştirilmesi giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada Manisa'nın Turgutlu ilçesine bağlı dağ köylerinden Turgutlu-Ören-Karaköy aksında, Turgutlu'ya 9 km. uzaklıkta konumlanan Yukarı Bozkır Köyü ele alınmaktadır. Yörük köyü olan geçimi tarım ve hayvancılığa dayalı yerleşimde yapıların genelini evler oluşturmakta, ayrıca bir cami, çeşme ve kahvehane bulunmaktadır. Evler, genellikle iki katlı, alt katları ahır ve depo; üst katları yaşam mekânı niteliğindedir. Yerleşimde başlıca ev tipleri olarak, dış ve orta sofalı evler görülmektedir. Evlerin yapım sistemi incelendiğinde, bazılarının yığma, bazılarının ise karma (alt katı yığma, üst katı ahşap karkas) olduğu görülmektedir.

Evlerin bir kısmı sürekli, ancak çoğunluğu geçici olarak kullanılmakta olup, bazıları da terk edilmiştir. Bu durum dokunun sürdürülebilirliği açısından tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca geleneksel yapılara nitelsiz müdahalelerin yapılması ve yeni yapımlarda geleneksele duyarlılığın yeterli düzeyde olmaması özgün kimliği zedeleyen nedenler arasındadır. Yukarı Bozkır Evlerinde özgünlüğü bozan müdahaleler kapsamında kısmi yeniden yapım, özgün mimari öğelerin kaybı, özgününe uygun olmayan değişimler belirtilebilir.

Çalışmada alan çalışmaları, anket çalışması ve literatür taraması ışığında yerleşimin belgelenmesi, değerlendirilmesi, geleceğine yönelik dokusal ve odaksal bağlamda önerilerin geliştirilmesi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turgutlu, Yukarı Bozkır, kırsal ev, kırsal kalkınma, koruma.

* Çiğli Belediyesi, İzmir, e-posta: gulserozgokceler@gmail.com

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü e-posta: eti.akyuz@gmail.com

Abstract

The migration from villages to cities depending on decrease in agricultural economy and changes in living conditions leads to the non-use and rapid disappearance of the traditional houses in rural areas. In this context, development of models to document the buildings concerned and to conserve them through preservation is gradually becoming more and more important.

The Yukarı Bozkır Village, located at a distance of 9 km to Turgutlu on the road of Turgutlu-Ören-Karaköy, out of the mountain villages affiliated to Turgutlu district of Manisa is addressed in this study. Houses make up the generality of the buildings in the settlement, which is a Yuruk village and whose livelihood is based on agriculture and animal husbandry; furthermore, a mosque, a fountain and a coffee house are available. The houses are generally two storey and their downstairs qualifies as a stable and a depot while their upstairs as the living space. Houses with an outer sofa and a central sofa are seen as the main typology in the settlement. When construction system of the houses is investigated, we can see that some houses are masonry and some of them are composite (the downstairs is masonry, the upstairs is timber frame).

Whereas some of the houses are constantly used, the majority are temporarily used and some are abandoned. This situation poses a threat to sustainability of the fabric. In addition, the unqualified interventions in traditional buildings and the inadequate level of sensitivity to the traditional in new constructions are among the reasons which damage the original identity. Partial reconstruction, the loss of the original architectural elements and alterations which are not faithful to originality can be stated within the scope of the interventions which causes loss of identity in the Houses of Yukarı Bozkır.

The study encompasses the documentation of the settlement, its evaluation, and the development of proposals related to the fabric and single buildings for its future in the light of the fieldwork and the literature review.

Keywords: Turgutlu, Yukarı Bozkır, rural house, rural development, preservation.

Giriş

Kırsal yerleşmeler, hızla değişen ve gelişen yaşam şartları, tarımın önem ve çekiciliğini yitirmesi, iş ve eğitim olanaklarının kısıtlılığı gibi faktörlerden etkilenmekte, halk ilçe ve illere göç etmektedir. Bu durumda bazı yapılar terk edilmekte, kullanılmayınca da hızla yıpranıp yok olmaktadır.

Çalışmada Turgutlu-Ören-Karaköy aksında bulunan Turgutlu'nun dağ köylerinden Yörük köyü niteliğindeki Yukarı Bozkır Köyü ele alınmaktadır. Araştırma, Yukarı Bozkır köyünün belgelenmesi ve koruma önerilerine yöneliktir. Bu kapsamda alan çalışmaları, anket çalışması ve literatür taraması ışığında yerleşimin belgelenmesi, değerlendirilmesi ve geleceğine yönelik öneriler getirilmesi söz konusudur. Çalışmanın amacı, çeşitli nedenlerle hızla yok olan kırsal mirasın sürdürülebilirliğini sağlamak açısından belgelenmesi ve yaşatılarak korunmasına ilişkin önerilerde bulunulmasıdır.

Çalışma, Yukarı Bozkır Köyü'nün genel tanıtımı, yerleşim dokusu, Yukarı Bozkır yerleşimi mimari dokusuna yönelik analizler, Yukarı Bozkır evlerinin genel özellikleri, köyün kimlik unsurları, sosyal yapı, sorunlar ve müdahaleler, sonuç ve öneriler şeklinde kurgulanmıştır.

Yukarı Bozkır Köyü'nün Genel Tanıtımı

Anadolu'nun batısında, Ege Bölgesi'nde konumlanan Manisa ili, doğudan Uşak ve Kütahya; batıdan İzmir; kuzeyden Balıkesir, güneyden Aydın; güneydoğudan Denizli illeri ile çevrilidir. Manisa ilinin merkez nüfusu en fazla olan ilçesi Turgutlu'nun doğusunda Ahmetli, batısında Manisa, Kemalpaşa, kuzeyinde Saruhanlı, güneyinde Ödemiş ve Bayındır bulunmaktadır. İlçe yerleşimi, verimli topraklar üzerine kurulmuş olup, Gediz nehri, Irlamaz çayı, Nif çayı, Karacalı çayı, Ahmetli deresi, Akçapınar deresi bunda etkilidir. Yukarı Bozkır Köyü, Manisa ili Turgutlu ilçesine bağlı olup, Turgutlu'ya 9 km uzaklıktadır. Dağ yerleşimi olan düz alanda konumlanmış köy, ulaşım yolu boyunca ve dere yatağı kenarında gelişmiştir (Lev. 1: Şek.1).

1531 Tahrir Defteri'ne göre 117 haneli bir köy olan Turgutlu, Yengi nahiyesinin merkezidir (Nagata 1979). 17. yüzyıldan başlayarak Yengi adı yerine Kasaba kelimesi kullanılmıştır. 1893 Aydın Vilayeti Salnamesi'ne göre, iki nahiyesi ve 48 karyesi bulunmaktadır. Kasabanın nüfusu 25467'dir. 1863 yılında İzmir-Kasaba demiryolu hattının imtiyazının alınması ve 1864'de yapımına başlanması ile yerleşim istasyona doğru gelişir (Ceylan 2010).

Yukarı Bozkır Köyünün geçmişi konusunda kesin veriler bulunmamakla birlikte, sözlü kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Konya'nın Bozkır ilçesinde yaşayan Yörük ailelerin bu bölgeye yerleşmeleri sağlanmıştır. Yerleşimin adı da bu şekilde verilmiştir (Nurettin Özcan ile kişisel görüşme - 5.11.2015) .

Köyün girişinde cami, çeşme ve kahvehane bulunmaktadır. Cami'de 1785 yılına ait bir kitabe vardır. Evler, bitişik düzendedir. Yollar, ana ulaşım aksında parke döşeli, ara yollar ise topraktır. Köyün geçim kaynağı, tarım ve hayvancılıktır. Son yıllarda kiraz üretimi de etkindir.

Yukarı Bozkır Köyü 25 hane olup, Muhtar Yusuf Aydoğmuş'un aktarımına göre nüfusu 110 kişidir (2017). Yerleşim, elektrik, su gibi alt yapı olanaklarına sahiptir. Turgutlu merkezine ve çevre köylere ulaşım olanağı vardır. Bu bağlamda Belediye otobüsü ile sabah, öğle, akşam Turgutlu'ya gidilebilmekte, çevre köylere de dolmuşlar çalışmaktadır (kişisel görüşme - 13.9.2017).

Köyde günümüzde okul bulunmamakta; öğrenciler taşınmalı sistemde Turgutlu'ya, Çatalköprü'ye gitmektedir.

Yerleşim Dokusu ve Yukarı Bozkır Evlerinin Genel Özellikleri

Yukarı Bozkır Köyü'nde toplu yerleşim düzeni görülmektedir. Evler yer yer bitişik, yer yer ayrıklı düzende konumlanmakta, bazı bölümlerde sokağı sınırlandırmaktadır.

Yerleşimdeki yapılar genellikle iki katlı olup, alt katları ahır ve depo birimlerini, üst katları ise yaşam mekânlarını içermektedir.

Geleneksel Türk evlerine yönelik olarak yapılan çalışmalarda farklı araştırmacılar, değişik mekânları esas alarak tipolojik irdelemede bulunmuşlardır. Eldem (1968), asıl kat niteliğindeki en üst katın planını esas alarak evleri, sofanın varlık ve konumu bağlamında, sofasız, dış sofalı, iç sofalı, orta sofalı olarak gruplandırmıştır. Diğer araştırmacılar arasında orta mekân (Aksoy 1963: 69), köşk (Esin 1976: 15-18.) gibi farklı mekânları odak alan sınıflandırmalar bulunmakta; Kuban ise oda ile dağılım mekânının bir bölümünü modül olarak alıp irdeleme yapmaktadır (Kuban 1975: 196).

Yerleşimde dış ve orta sofalı örnekler görülmekle birlikte, dış sofalı evler çoğunluktadır. Dış sofalı evler, yaygın olarak güneydoğuya yönelmiştir.

Şekil 1: Yukarı Bozkır Köyü'nün konumu.
Figure 1: Location of Yukarı Bozkır Village.

Fotoğraf 1-2: Yukarı Bozkır Köyü'nün genel görünümü.
Photo 1-2: General view of Yukarı Bozkır Village.

Fotoğraf 3: Alt katı ahır, üst katı konut olarak kullanılan yapı örneği.
Photo 3: A building sample of Yukarı Bozkır Village where the ground floor is used as a barn and the upper floor is used as a house.

Fotoğraf 4: Tek katlı yapı örneği.

Photo 4: Single storey building sample.

Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü
Yukarı Bozkır Village in Turgutlu

Levha
Table 1

Levha 1 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü, Şekil 1: Yukarı Bozkır Köyü'nün konumu, Fotoğraf 1-2: Yukarı Bozkır Köyü'nün genel görünümü, Fotoğraf 3: Alt katı ahır, üst katı konut olarak kullanılan yapı örneği, Fotoğraf 4: Tek katlı yapı örneği / Yukarı Bozkır Village in Turgutlu, Location of Yukarı Bozkır Village, Photo 1-2: General view of Yukarı Bozkır Village, Photo 3: A building sample of Yukarı Bozkır Village where the ground floor is used as a barn and the upper floor is used as a house, Photo 4: Single storey building sample.

Şekil 2: Yukarı Bozkır Köyü mevcut işlev analizi.

Figure 2: Present function analysis of Yukarı Bozkır Village.

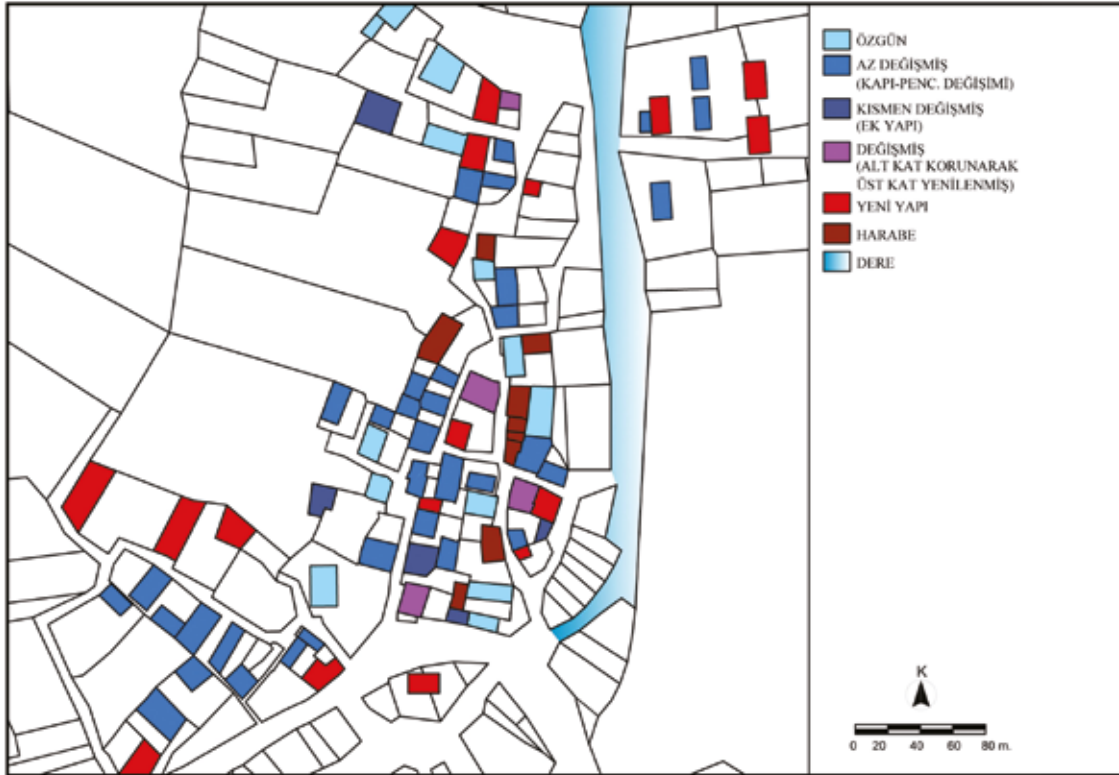

Şekil 3: Yukarı Bozkır Köyü kat adedi analizi.

Figure 3: Number of floors analysis of Yukarı Bozkır Village.

Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü Analiz Çalışmaları
Analyses of Yukarı Bozkır Village in TurgutluLevha 2
Table 2

Levha 2 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü Analiz Çalışmaları, Şekil 2: Yukarı Bozkır Köyü mevcut işlev analizi, Şekil 3: Yukarı Bozkır Köyü kat adedi analizi / Analyses of Yukarı Bozkır Village in Turgutlu, Figure 2: Present function analysis of Yukarı Bozkır Village, Figure 3: Number of floors analysis of Yukarı Bozkır Village.

Şekil 4: Yukarı Bozkır Köyü kullanım durumu analizi.

Figure 4: Usage analysis of Yukarı Bozkır Village.

Şekil 5: Yukarı Bozkır Köyü özgünlük analizi.

Figure 5: Authenticity analysis of Yukarı Bozkır Village.

Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü Analiz Çalışmaları
Analyses of Yukarı Bozkır Village in Turgutlu

Levha 3
Table 3

Levha 3 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü Analiz Çalışmaları, Şekil 4: Yukarı Bozkır Köyü Kullanım Durumu Analizi, Şekil 5: Yukarı Bozkır Köyü Özgünlük Analizi / Analyses of Yukarı Bozkır Village in Turgutlu, Figure 4: Usage analysis of Yukarı Bozkır Village, Figure 5: Authenticity analysis of Yukarı Bozkır Village.

Yalın bir mimari sergileyen küçük ölçekli kırsal evler, genellikle iki odalı ve sofalıdır. Türk evinin karakteristik özelliği olarak esnek mekân kurgusu ve odaların günün farklı zaman dilimlerinde değişik işlevleri yanıtlamaları Yukarı Bozkır evlerinde de görülmektedir. Odalar genellikle toplumsal uzaklık olan 3.60 m. ye yakın boyutlar içermekte olup; genellikle 300x350cm'dir¹. Her odada ocak, yüklük, gusülhane ve nişler bulunmaktadır. Sofada ocak ögesi vardır. Avluda tuvalet, fırın, kümes, hayvan damı, odunluk gibi mekânlar yer almaktadır. İki katlı evlerde üst kata bağlantıyı sağlayan merdivenler sofaya paralel konumlanmış olup, düz tek kollu ve taşır (Lev. 4-5).

Evlerin giriş katları yığma taş olup duvarlar sağırdır. Üst kat dış duvarları bazı cephelerde yığma taş iken, bazı cephelerde ve iç bölücü duvarlarda ahşap karkastır (hımış). Yukarı Bozkır evlerinde alaturka kiremit kaplı kırma veya beşik çatıların saçakları sokak yönünde yaklaşık 50 cm taşmakta olup, genellikle altı kaplamasızdır. Evlerin ahşap çatı konstrüksiyonu sofada genellikle iç mekândan algılanmakta, odalarda ise alttan kaplama yapıldığından görülmemektedir. Bazı evlerin odalarında ahşap kaplama yerine kargı kullanıldığı da gözlenmiştir.

Yukarı Bozkır Evlerinin Ege kırsal mimarisi ve özelde Manisa, Turgutlu kırsalı içindeki yeri irdelendiğinde, evlerin genellikle yığma taş ve iki katlı olup; alt katların tarım ve hayvancılığın gereği olarak ahır, ambar gibi hizmet mekânlarını içerdiği, üst katların ise yaşam katı niteliği yansıttığı algılanmaktadır. İki katlı evlerde üst kata ulaşım, genellikle taş dış merdiven aracılığı ile yapılır. Tek katlı evler de yığma taşır. Cephede dışa taşan ocak duvarı dikkat çeker. Çatılar kırma, kiremit kaplı ve saçaklıdır. Ege kırsalında yaygın olarak görülen bu özellikler Yukarı Bozkır evlerinde de görülmektedir.

Yukarı Bozkır Yerleşimi Mimari Dokusuna Yönelik Analizler

Yerleşimdeki yapıların genelini evler oluşturmaktadır. Bir adet dini yapı vardır.

Yukarı Bozkır'daki 69 yapının işlev dağılımına bakıldığında, 26'sının konut, 16'sının ahır, 26'sının konut ve ahır, birinin dini yapı olduğu görülmektedir.

Yerleşimdeki 69 yapının 37'si tek katlı, 32'si iki katlıdır. Kahvehane, iki katlı bir yapının alt katında konumlanmaktadır. Üst kat konut işlevi ile kullanılmaktadır. Çeşme yapısı ise, bir konut yapısına bitişiktir (Lev. 1: foto. 1-4; lev. 2: şek. 2-3).

¹ Bogardus toplumsal uzaklık ölçeği, bir grubun toplumsal açıdan benimsenme derecesini ölçmeye yöneliktir.

Yukarı Bozkır'da evlerin kullanım durumu incelendiğinde, 20 evin (%29) sürekli, 40 evin (%58) ise geçici olarak (hafta sonu) kullanıldığı saptanmıştır. Dokuz yapı ise, terk edilmiş durumdadır. Yerleşimi sürekli kullananlar çoğunlukla yaşlılar olup, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Köyden gidenler ise yerleşimle bağlarını koparmayıp, hafta sonları ve tatillerde evlerine gelip kullanılmaktadırlar (Lev. 3: şek. 4).

Yerleşimdeki yapılar, genellikle onarım gerektirmektedir. Yapıların 13'ü (%19) betonarme olarak yeniden yapılmış, 33'ü (%48) yüzeysel onarım, 23'ü (%33) esaslı onarım gerektirmektedir.

Yukarı Bozkır yerleşimindeki yapıların 17'si yeni yapı, 12'si özgün, 32'si az değişmiş (kapı-pencere değişimi), üçü kısmen değişmiş (ek yapı), beşi değişmiştir (alt katı korunarak üst kat yenilenmiş) (Lev. 3: şek. 5).

Yapım sistemi olarak, evlerin 45'i (%66) kargir, 14'ü (%20) karkas, 10'u (%14) karmadır.

Köyün Kimlik Unsurları

Yukarı Bozkır'ın somut olmayan kültürel mirası olarak belirtilebilecek halı dokumacılığının günümüzde yansımaları yer yer okunmaktadır. Bazı evlerin sofa ve odalarında halı dokuma tezgâhının bölümleri görülmektedir. Ancak sözkonusu geleneksel sanatın sürmediği belirtilebilir.

Sosyal Yapı

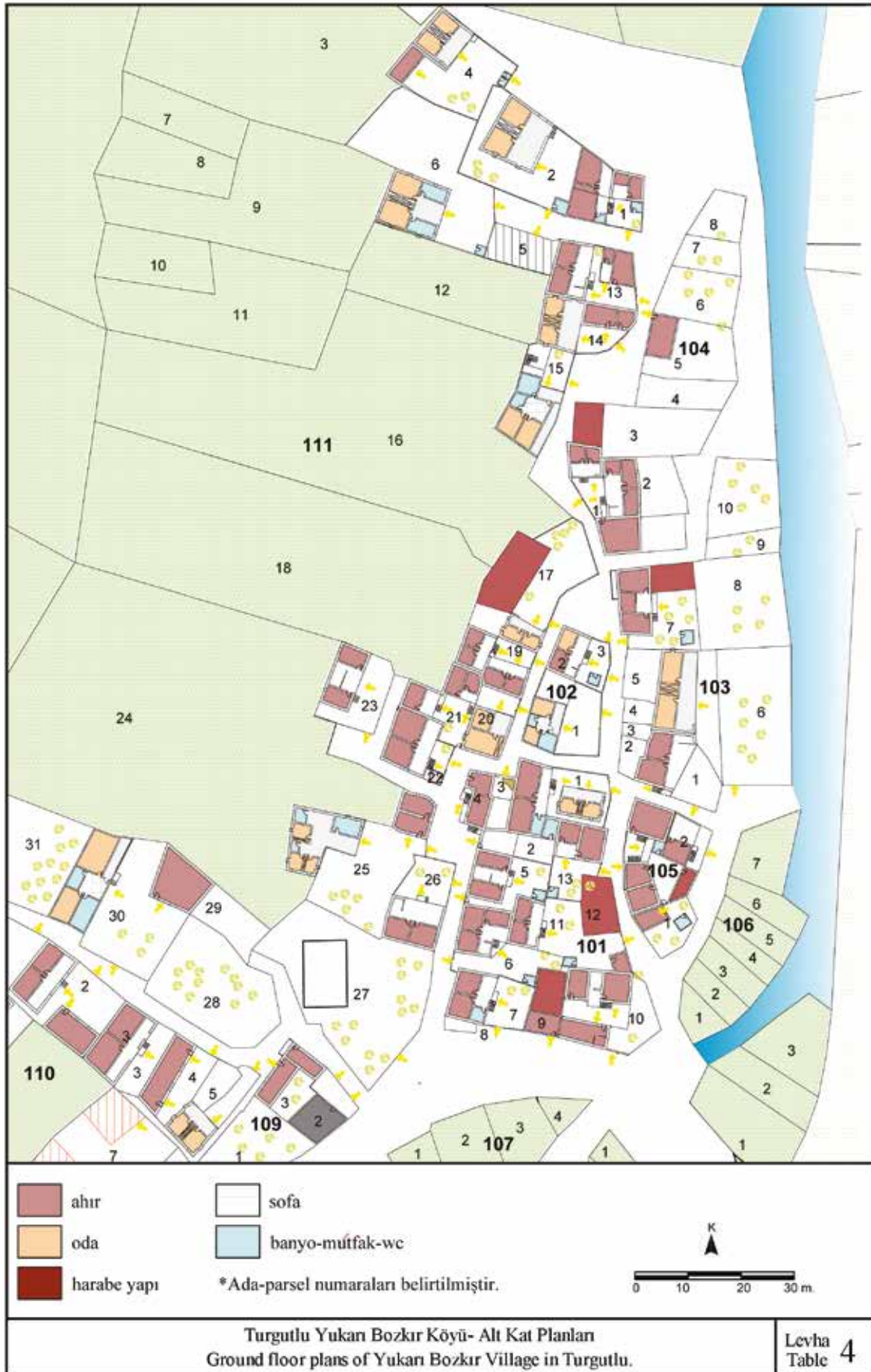
Yerleşimde 50 kişi ile açık uçlu sorular yöneltilerek yapılan anket çalışmasına göre:

Günümüzde köyde yerleşik durumda 15 aile vardır. Bunların çoğunluğu yaşlıdır.

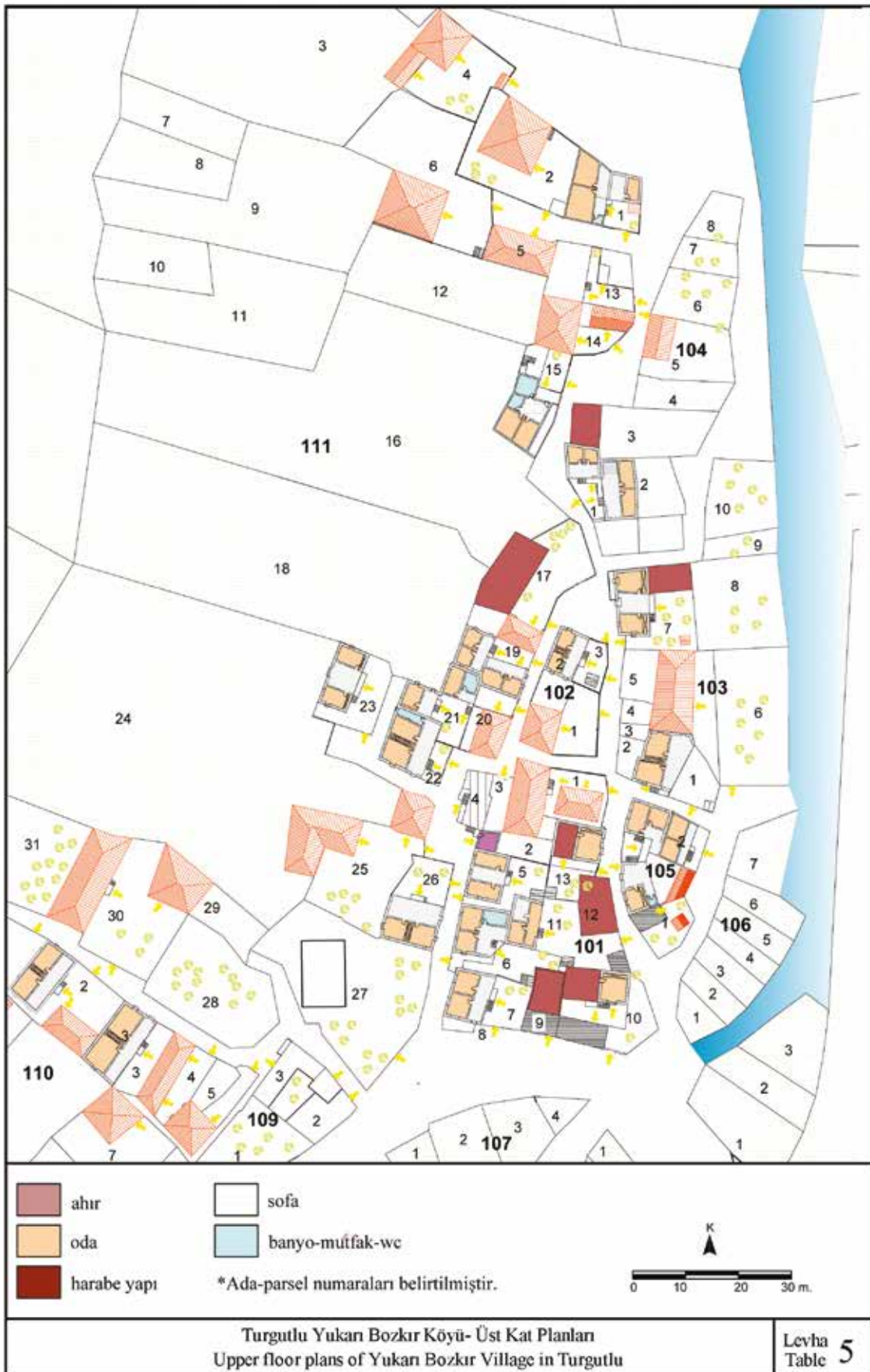
Gençler iş ve eğitim olanakları dolayısı ile çevre il ve ilçelerde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte gençlerin köy ile bağlantıları sürmektedir.

Yukarı Bozkır, hafta sonu ve yaz aylarında etkin olarak kullanılmaktadır. Her ailenin ortalama 75 dönüm arazisi bulunmakta ve özellikle kiraz üretimi yapılmaktadır. Diğer sebze ve meyvelerin üretimi ise, ailelerin kendi gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir.

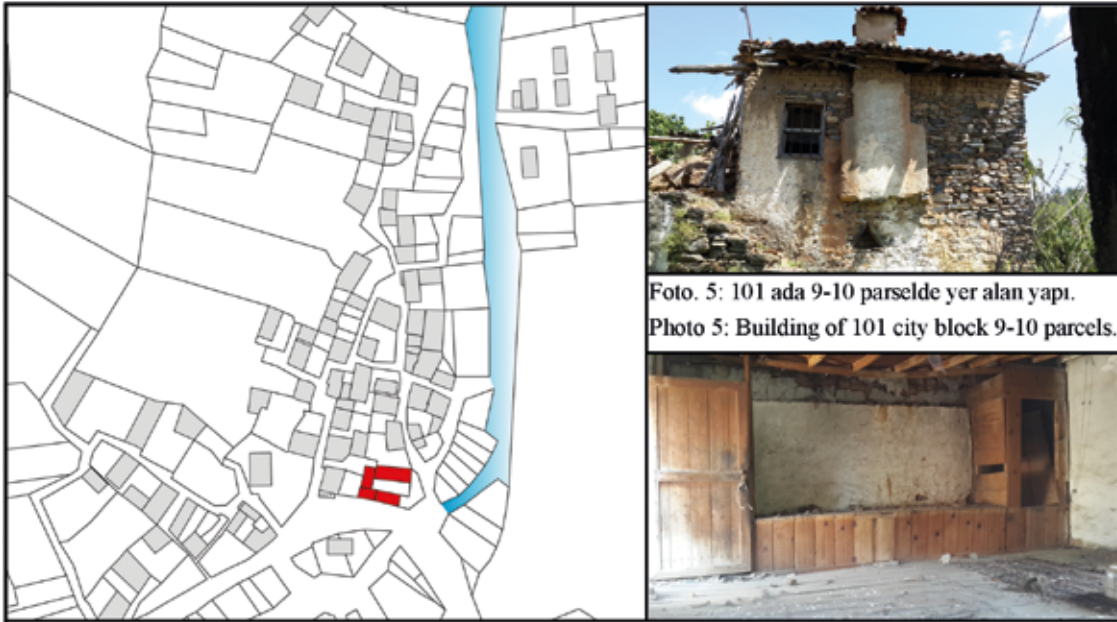
Geleneksel evlerde buzdolabı, ocak, televizyon bulunmakta; çamaşır makinesine ise gereksinim duyulmaktadır. Köyde yardımlaşma sürmekte, halk

Levha 4 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü- Alt Kat Planları / Ground floor plans of Yukarı Bozkır Village in Turgutlu.

Levha 5 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü- Üst Kat Planları / Upper floor plans of Yukarı Bozkır Village in Turgutlu

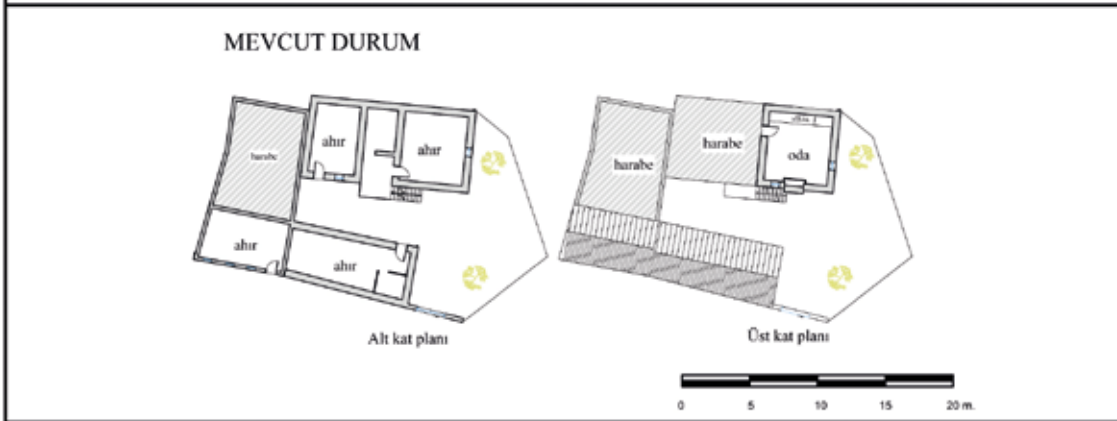

Şekil 6: 101 ada 9-10 parsellerin konumu.
Figure 6: Location of 101 city block 9-10 parcels.

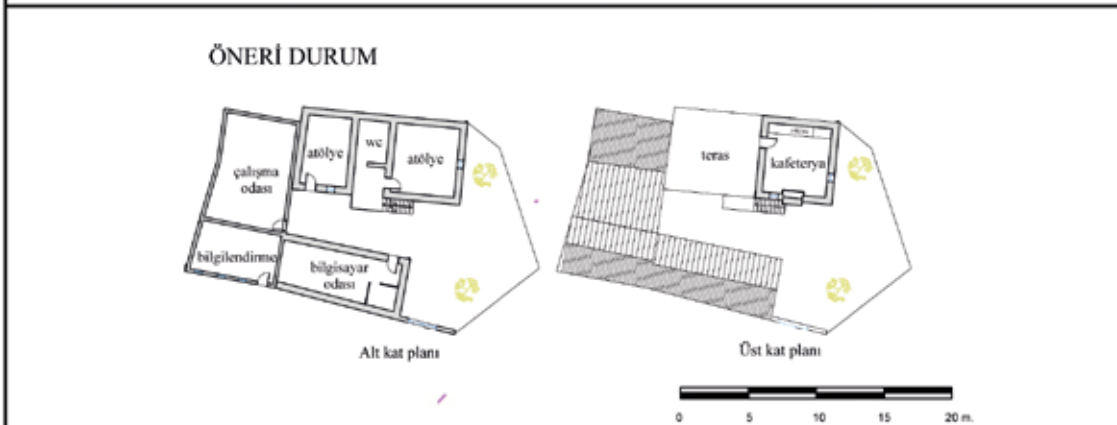
Foto. 5: 101 ada 9-10 parselde yer alan yapı.
Photo 5: Building of 101 city block 9-10 parcels.

Foto. 6: Odada yer alan yüklük ögesi.
Photo 6: Cupboard from one of the rooms.

Şekil 7: 101 ada 9-10 parsellere ait kat planları.
Figure 7: Floor plans of 101 city block 9-10 parcels.

Şekil 8: 101 ada 9-10 parsellere ait kat planları.
Figure 8: Floor plans of 101 city block 9-10 parcels.

Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü
Yukarı Bozkır Village in Turgutlu

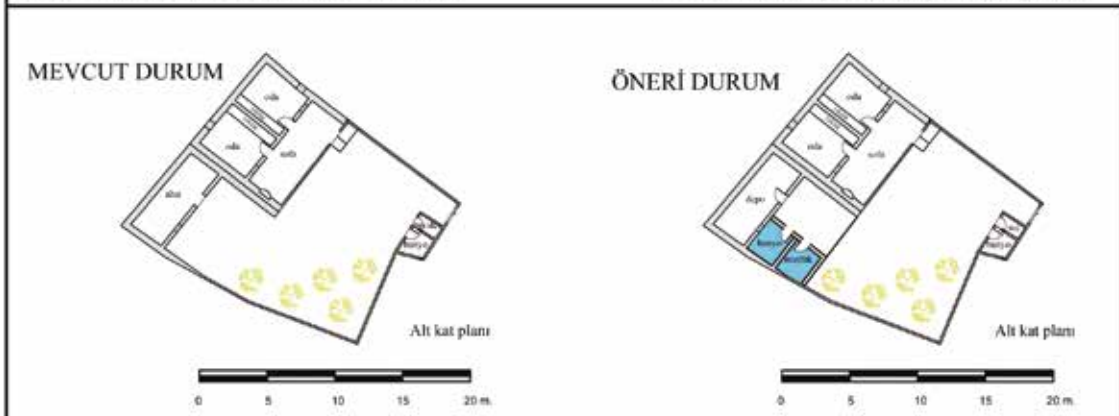
Levha
Table 6

Levha 6 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü, Şekil 6: 101 ada 9-10 parsellerin konumu, Fotoğraf 5: 101 ada 9-10 parsellerde yer alan yapı, Fotoğraf 6: Odada yer alan yüklük ögesi, Şekil 7: 101 ada 9-10 parsellere ait kat planları, Şekil 8: 101 ada 9-10 parsellere ait kat planları / Yukarı Bozkır Village in Turgutlu, Figure 6: Location of 101 city block 9-10 parcels, Photo 5: Building of 101 city block 9-10 parcels, Photo 6: Cupboard from one of the rooms, Figure 7: Floor plans of 101 city block 9-10 parcels, Figure 8: Floor plans of 101 city block 9-10 parcels.

Şekil 9: 111 ada 4 parselin konumu.
Figure 9: Location of 111 city block 4 parcel.

Foto. 7: 111 ada 4 parselde yer alan yapı.
Photo 7: Building of 111 city block 4 parcel.

Şekil 10: 111 ada 4 parsel için alt kat planları.
Figure 10: Ground floor plans of 111 city block 4 parcel.

Fotoğraf 8: Sofanın görünümü.
Photo 8: The view of sofa.

Fotoğraf 9: Sofaya bakan pencere.
Photo 9: A view through the sofa.

Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü
Yukarı Bozkır Village in Turgutlu

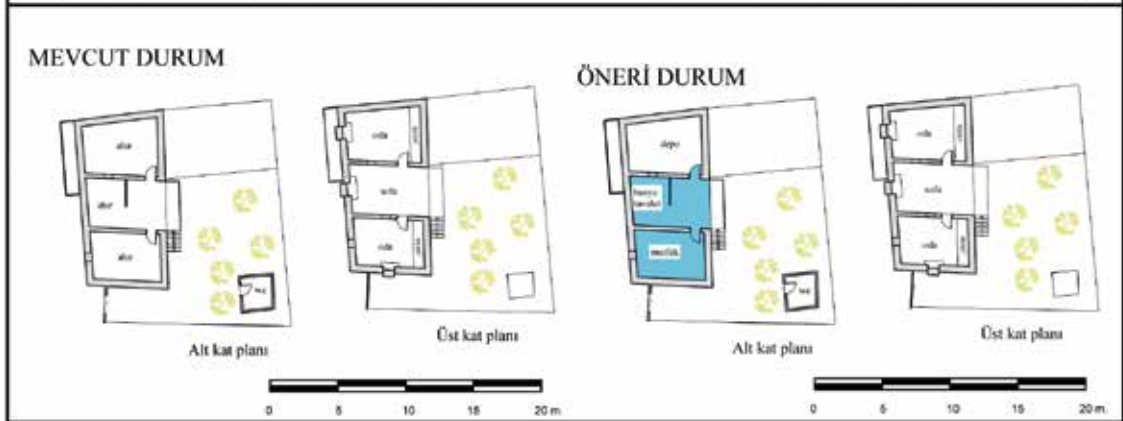
Levha 7
Table 7

Levha 7 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü, Şekil 9: 111 ada 4 parselin konumu, Fotoğraf 7: 111 ada 4 parselde yer alan yapı, Şekil 10: 111 ada 4 parsel için alt kat planları, Fotoğraf 8: Sofanın görünümü, Fotoğraf 9: Sofaya bakan pencere / Yukarı Bozkır Village in Turgutlu, Figure 9: Location of 111 city block 4 parcel, Photo 7: Building of 111 city block 4 parcel, Figure 10: Ground floor plans of 111 city block 4 parcel, Photo 8: The view of sofa, Photo 9: A view through the sofa

Şekil 11: 103 ada 7 parselin konumu.
Figure 11: Location of 103 city block 7 parcel.

Foto. 10: 103 ada 7 parselde yer alan yapı.
Photo 10: Building of 103 city block 7 parcel.

Şekil 12: 103 ada 7 parsel için kat planları.
Figure 12: Floor plans of 103 city block 7 parcel.

Fotoğraf 11: Sofanın görünümü.
Photo 11: The view of sofa.

Fotoğraf 12: Gusulhane.
Photo 12: Gusulhane

Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü
Yukarı Bozkır Village in Turgutlu

Levha 8
Table 8

Levha 8 - Turgutlu Yukarı Bozkır Köyü, Şekil 11: 103 ada 7 parselin konumu, Foto.10: 103 ada 7 parselde yer alan yapı, Şekil 12: 103 ada 7 parsel için kat planları, Fotoğraf 11: Sofanın görünümü, Fotoğraf 12: Gusulhane / Yukarı Bozkır Village in Turgutlu, Figure 11: Location of 103 city block 7 parcel, Photo 10: Building of 103 city block 7 parcel, Figure 12: Floor plans of 103 city block 7 parcel, Photo 11: The view of sofa, Photo 12: Gusulhane

yemek pişirme, ekmek yapma gibi uğraşları birlikte gerçekleştirmektedir.

Geleneksel evlerde tuvalet mekânının yapı içerisinde bulunmaması özellikle yaşlılar için sorun oluşturduğundan bazı evlerde sofa mekânına sonradan tuğla duvar örülerek helâ mekânı eklenmiştir. Banyo, mutfak gibi ıslak mekânların da ev içinde yer alması, halkın önemli gereksinimlerindendir. Evlerin güncel gereksinimleri karşılayamamasının bir nedeni de çocuklu ailelerde çocuğa ait oda olmamasıdır. Dolayısı ile genç nüfus evlenip Turgutlu'ya yerleşmektedir.

Yöre halkı ile yapılan anket sonuçlarına dayanılarak, halkın istemleri geçim kaynağını oluşturan tarım ve hayvancılığa verilen desteğin artırılması, pazar yeri kurulması, ulaşım yollarının sağlıklılaştırılması, konutların onarımı, yörenin kırsal mimarisi ve yerleşimin kültürünün tanıtılması olarak belirtilebilir (Özgökçeler 2014).

Köyün merkeze yakın konumlanmış olması Yukarı Bozkır halkının yerleşimle bağının sürmesine olanak tanımıştır. Yörede yaşayanlar ile yapılan anket çalışmalarından yerleşimin güvenli bir ortam olması, havasının, suyunun, toprağının güzel olması, insan ilişkileri, yardım ve dayanışmanın güçlü olması gibi nedenlerle halkın burada yaşamaktan mutlu olduğu anlaşılmıştır (Özgökçeler 2014).

Sorunlar ve Müdahaleler

Geleneksel dokuların korunması, yapıların hızla değişen yaşam koşullarına yanıt vermesindeki güçlükler yerleşim olanaklarının kısıtlılığı dolayısı ile oluşan göç ve yapıların boş ve işlevsiz kalması nedenleri ile zorlaşmaktadır. Kullanılan yapıların ise, özgün değerleri korunarak geleceğe aktarımı gerekmektedir. Bu bağlamda güncel yaşam koşullarına uyarlama kapsamında bu durum dikkate alınmalıdır.

ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (1999) kapsamında “Kültürün birörnekleşme ve tüm dünyadaki sosyo-ekonomik değişim nedeniyle terk edilmesi, iç denge ve bütünleşme gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalan geleneksel yapılar çok zor durumdadırlar” ifadesi yer almaktadır.

Küreselleşme ile herşeyin aynılaştığı Dünyamızda yerel giderek daha fazla önem kazanmakta, yaşatılarak korunması ve geleceğe aktarımının gerekliliği artmaktadır. Ancak bunun başarılması katılımcı yaklaşımla gerçekleştirilebilir.

Tüzüğün ilkeleri arasında da, geleneksel mimarinin korunmasında halkın katılımının önemi, yapıların sürekli bakım ve kullanımının gerekliliğine işaret edilmektedir. Yapıların sürdürülebilirliği, kullanılmaları, karakteristikleri korunarak güncel yaşam şartlarını yanıtlayacak duruma getirilmeleri, düzenli bakımlarının yapılması ile olanaklıdır.

Tüzüğün uygulama ilkelerinin 4. maddesi kapsamında çağdaş kullanımın gerektirdiği değişimlerin bütüne uyumlu olmasına özen gösterilmesinin gerekliliği belirtilmektedir.

Tüzüğün koruma ilkeleri kapsamında ise, yapılacak çağdaş müdahalelerin kültürel değerlerine ve geleneksel karakterlerine saygılı olmasına; somut miras yanısıra somut olmayan mirasın da bütüncül şekilde korunması gerekliliğine vurgu yapıldığı belirtilebilir.

Kültürel Turizm Tüzüğü (ICOMOS, 1999) kapsamında ise, kültür mirası yönetiminde yerel halkın miras konusunda bilgilendirilmesi, öneminin ve niçin korunması gerektiğinin belirtilmesine vurgu yapılmaktadır.

Bu bağlamda küreselleşme ile yerelin giderek artan önemi ve geleneksel dokunun karakteristikleri korunarak geleceğe aktarımının gerekliliği yerel halka anlatılmalıdır.

Tüzüğün ilkeleri arasında katılımcı yaklaşım ile turizm ve koruma etkinliklerinin halka katkı sağlaması gerekliliği de vurgulanmaktadır. Çünkü halkın bu konuda bilinçlenmesi, korumayı benimsemesi ve katılımcılığı, sürdürülebilirliği kolaylaştıracaktır. Konuya yönelik eğitim programlarının yerel kültürel mirasa saygıyı arttıracığı, bakım ve korunmasını kolaylaştıracığı da tüzükte vurgulanmaktadır.

Yukarı Bozkır Köyü'nde evlerin genellikle yöreden sağlanan malzemeler ile üretilmesine karşın yeni yapıların yapımında eski yapı ustalarının bulunmaması ve mevcut yapım sisteminin maliyetinin yüksek olması betonarme yapım sisteminin tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durum da, özgün karakteri tehdit etmektedir. Yeni yapıların yapımında geleneksel dokuya duyarlılığın yeterli düzeyde olmamasının yanısıra, geleneksel evlere yapılan niteliksiz müdahaleler de özgün mimari kimliği zedelemektedir. Bu duruma örnek olarak geleneksel yapım sistemine, tekniğine, malzemelerine özen gösterilmeden yapılan onarımlar belirtilebilir. ICOMOS Kültürel Turizm Tüzüğü ve Geleneksel Mimari Tüzüğü'nde de işaret edildiği gibi halkın bilinçlendirilmesine yönelik eğitim programları ve katılımcı yaklaşımla, tasarım rehberleri

de oluşturularak yapıların güncel yaşam koşullarına uyarlanmasında geleneksel karakterlerin korunmasına özen gösterilmelidir.

Yukarı Bozkır'da köyden kente göç dolayısı ile evlerin terk edilmesi hızla yıpranarak harap duruma gelmesine neden olmaktadır.

Özgünlüğü bozan müdahaleler kapsamında:

Kısmi yeniden yapım:

Güncel yaşam koşullarına uygun mekânlar oluşturma düşüncesi ile alt katın korunup üst katların betonarme olarak yeniden yapımı,

Özgün mimari öge kaybı:

Ahşap olan pencere doğramalarının PVC olarak yenilenmesi,

Ahşap avlu kapılarının kaybolması,

Hayata açılan ahşap merdivenin betonarme olarak yenilenmesi,

Çatı örtülerindeki alaturka kiremitlerin süreçte Marsilya kiremidi ile değiştirilmesi,

Özgününe uygun olmayan değişim:

Açık sofaların tuğla duvar örülerek kapatılması,

Sofa mekânının köşesinde mekân oluşturularak odaya dönüştürülmesi,

Taş avlu duvarlarının yerini tuğla veya betonarme duvarın alması,

Yapı cephelerindeki geleneksel sıva harcının yerini çimento esaslı sıvanın almasıdır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında araştırılan Yukarı Bozkır Köyü'nde kısa sürede görülen hızlı değişim kırsal yerleşimlerin geleceğini düşündürmekte ve belgelemenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Örneğin 101 ada, 9-10 parseldeki yapılar çalışma sürecinde terk edilme nedeni ile harabe durumuna gelmiştir (Lev. 6: şek.6, foto.5-6). 101 ada, 7 parselde bulunan evin alt katı korunup, üst katı betonarme olarak yenilenmiştir. 111 ada, 22 parselde bulunan evin tümü ile yıkıldığı, 102 ada, 1 parselde bulunan evin yerleşim dokusu içindeki bazı yıkık yapıların yerine yeni betonarme yapıların yapılmakta olduğu görülmektedir.

Araştırmada dokuda yer alan yapıların yeniden değerlendirilmesine yönelik bazı öneriler getirilmiştir. Yukarı Bozkır Köyü'nde 101 ada 9-10 parselde bulunan metruk durumdaki yapının özgünlüğünün korunarak Köy Merkezi bütününde değerlendirilmesi önerilmiştir. Bu bağlamda geçmişte ahır mekânlarını içeren alt

katın atölyeler, bilgisayar ve çalışma odası, üst katın ise terası ile bütünleşik küçük bir kafe mekânı olarak düzenlenmesi düşünülmüştür (Lev. 6: şek.7-8).

111 ada 4 parseldeki tek katlı yapının ise özgün mekân kurgusunun korunup ahır mekânının depoya dönüştürülmesi ve bu alanın yanına ıslak mekânların (banyo, mutfak) eklenmesi, böylece güncel gereksinimleri karşılayarak evin özgün işlevini sürdürmesi hedeflenmiştir (Lev.7: şek.9-10, foto.7-9).

103 ada 7 parseldeki yapıda ise, özgün durumda ahır olarak kullanılan alt kattaki mekânların depo ile ıslak mekânlar (banyo, tuvalet, mutfak) olarak düzenlenmesi, üst katta işlev ve mekân düzeninin korunması önerilmiştir (Lev. 8: şek. 11-12, foto.10-12).

Köyde kullanılmayan yapıların yaşatılarak korunması ve evlerin güncel yaşam koşullarına yanıt verir duruma gelmesi ile köyün ve yaşamının sürdürülebilirliği sağlanabilecektir. Geleneksel evlerin sürdürülebilirliği, yaşamsal ve ekonomik sürdürülebilirlik ile olanaklıdır. Köyün evlerinin yaşatılması, kırsal kalkınma ile bütüncül düşünülmeli, köyün refah düzeyi yükseltilmelidir. Yapıların özgünlüğüne fazla müdahale etmeksizin, güncel yaşam koşullarını yanıtlar duruma getirilmesi sağlanmalıdır.

Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programında Gülser Özgökçeler tarafından Prof. Dr. Eti Akyüz Levi danışmanlığında gerçekleştirilen "TURGUTLU DAĞ KÖYLERİNİN TARİHİ ÇEVRE DOKUSU" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

- AKSOY, E., 1963.
“Ortamekân: Türk sivil mimarisinde temel kuruluş prensibi”, Mimarlık ve Sanat 7-8: 39-92.
- AREL, A., 1982.
Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, İzmir.
- CEYLAN, M. A., 2010.
“Manisa-Uşak demiryolu ulaşımının yerleşme üzerine etkileri (I)”, Doğu Coğrafya Dergisi, 15 (23): 223-250.
- CEYLAN, M. A., 2010.
“Manisa-Uşak demiryolu ulaşımının yerleşme üzerine etkileri (II)”, Marmara Coğrafya Dergisi, (21): 1-26.
- ELDEM, S. H., 1968.
Türk Evi Plan Tipleri (2. Baskı), İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- ELDEM, S. H., 1987.
Türk Evi: Osmanlı Dönemi, cilt III, TAÇ Vakfı Yayınları, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- ESİN, E., 1976.
“M.Ö. IX-VII. yüzyıl Uygur Köşklerinden Safranbolu ev mimarisine gelişme”, İTÜ MTRE Bülteni 2(5-6): 15-18.
- ICOMOS, 1999.
Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, Kültürel Miras Değeri Taşıyan Alanlarda Turizm Yönetimi. ICOMOS 12. Genel Kurulu. Meksika. www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0473172001407841550.pdf
- ICOMOS, 1999.
Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, ICOMOS 12. Genel Kurulu. Meksika. (Çev. Z. Ahunbay, 2011). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0901543001353670596.pdf
- KUBAN, D., 1975.
“Türk Ev geleneği üzerine bazı gözlemler”, Sanat Tarihimizin Sorunları, İstanbul.
- NAGATA, Y., 1979.
“16. yüzyılda Manisa Köyleri 1531 Tarihli Saruhan Sancağı’na ait bir tahrir defterini inceleme denemesi”, Tarih Dergisi, (32): 731-758.
- ÖZGÖKÇELER, G., 2014.
“Turgutlu Dağ Köylerinin Tarihi Çevre Dokusu” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı. İzmir.)
- Yukarı Bozkır Köyü Muhtarı Yusuf Aydoğmuş ile kişisel görüşme - 13.9.2017
Nurettin Özcan ile kişisel görüşme- 5.11.2015.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

EXAMPLES OF MOSQUES AND MASJIDS AT İZMİR HISTORICAL CITY CENTER

Harun ÜRER *

Makale Bilgisi

Başvuru: 27 Kasım 2017

Hakem Değerlendirmesi: 27 Kasım 2017

Kabul: 15 Aralık 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.16.009

Article Info

Received: November 27, 2017

Peer Review: November 27, 2017

Accepted: December 15, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.16.009

Özet

İzmir, Anadolu'nun siyasi ve ekonomik tarihinde her zaman ön planda olan önemli bir yerleşimdir. Son yıllarda kent merkezinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarının ortaya koyduğu yeni buluntular şehrin yaklaşık 8000 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olduğunu belgelemiştir. Bu uzun evrede gerçekleşen mimari ve kültürel birikimlerini çok üst düzeyde koruyamamış olsa da, İzmir, yine de geçmişine ışık tutan önemli verilere sahiptir.

14. yüzyıla kadar farklı yönetimlerin egemenliğine sahne olan İzmir, bu tarihten itibaren kesintisiz Türk hâkimiyetine girmiştir. Yakın geçmişimizde Kurtuluş Savaşı'nın başladığı ve bittiği bir şehir olarak öne çıkan yerleşim, yangın ve deprem felaketlerinden fazlasıyla etkilenmiş ve bu nedenle ciddi tahribatlara uğramıştır. Ancak, şehrin, sahip olduğu mimari yapılar ve kültür varlıkları açısından uğradığı tahribata bakıldığında; 8000 yıllık süreçte gerçekleşen kayıpların hatırı sayılır bölümünün ne yazık ki son 40-50 yılda, felaketler nedeniyle değil, ne yazık ki insan eliyle gerçekleştiği görülmektedir.

Eğer yenileme ve daha büyüğünü yapma arzusundan kurtulmuşsa, deprem ve yangın dışında herhangi bir tehditle karşılaşmayan dini yapılar sivil yapılarla kıyaslandığında daha şanslı oldukları aşîkârdır. Bu nedenle çalışma alanında inşa edilmiş cami ve mescitlerin sayıca önemli bir bölümünün bugüne ulaştığı kabul edilebilir. "İzmir Tarihi Kent Merkezinde Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler" başlıklı bu çalışma tarihi kent merkezi olarak tanımlanan Kemeraltı ve Basmane bölgesinde bulunan, bugüne kadar kapsamlı bir şekilde incelenmemiş 12 adet cami ve mescidi kapsamaktadır. Rölöveleri ile birlikte ayrıntılı belgeleme çalışmaları yapılan cami ve mescitler ilk defa bu nitelikte ele alınmış ve değerlendirilmiştir. İzmir İl genelinde yer alan, özellikle bugüne kadar herhangi bir çalışmaya konu olmamış eserlerin tanıtımını amaçlayan bu çalışma, İzmir'in Kültür Mirasları olarak adlandırılan üst ölçekli projenin ilk etabı olarak ele alınmıştır. İlerleyen yıllarda İzmir'in diğer ilçelerinde de benzer çalışmaların etaplar halinde gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, cami, mescit, Basmane, kent merkezi.

* Doç.Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBB Fakültesi Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: harun.urur1@gmail.com

Abstract

İzmir is an important settlement which has always been front-line in Anatolia's political and economic history. The recent discoveries of archeological excavations in the city center in recent years have revealed that the city has a history of about 8,000 years. Although İzmir could not preserve its architectural and cultural heritage at a very high level, it still has significant data that shed light on its past.

İzmir, which had been under the reign of different rulers until 14th century, has been continuously under the rulership of Turks since then. The settlement, which came into prominence as being the city where the Turkish Independence War started and ended, suffered a lot from fires and earthquakes, and thus destroyed. However, when the destructions of architectural and cultural heritage are considered, it is observed that the considerable part of the destructions within 8000 years of history happened during the last 40-50 years, and not due to natural disasters but due to human-induced factors.

It is obvious that religious buildings that are not subject to any threats other than earthquakes and fires are more fortunate when compared to civil buildings, if could escape from the desire of renewing and constructing the greater. For this reason, a considerable number of mosques and masjids could be able to remain until today. This study entitled as "Examples of Mosques and Masjids in the Historical City Center of İzmir" covers unexamined 12 mosques and masjids in the Kemeraltı and Basmana regions that are defined as the historical city center. The mosques and masjids documented in detail together with their drawings, are discussed and examined in such an extent for the first time in this study.

This study, aiming at promoting the edifices within the province of İzmir, those have not been subject to any study until today, is the first phase of an upper scale project entitled as "The cultural heritage of İzmir". In the following years, it is planned to realize similar projects in phases in different regions of İzmir.

Keywords:İzmir, mosque, masjid, Basmane, city center.

I. Giriş

İzmir merkezde yer alan “Yeşilova Höyüğü” ve “Bayraklı Smyrnası” yaklaşık 8500 yıllık İzmir tarihinin en erken buluntu merkezleridir. Büyük İskender’in Doğu Seferi sonrasında inşa edilen ve merkezi Kadifekale ile Kemeraltı olan İzmir, yani Yeni Smyrna, yaklaşık 2300 yıldır bu aks etrafında gelişimini sürdürmüştür. Şehir, Helenistik ve Roma döneminden bugüne ulaşan Kadifekale, Agora, Antik Tiyatro, Antik Stadyum gibi birçok kültürel değeri barındırmaktadır. Antik limanın dolmasıyla ortaya çıkan ve bugün Kemeraltı olarak tanımlanan alan, Osmanlı döneminde gelişmiş çarşısı ve farklı kültürlerle ait dini ve sivil mimarlık örnekleri ile halen yaşamını sürdürmektedir¹.

İzmir, ticareti ile öne çıkmış bir yerleşimdir. Dolayısıyla farklı etnik grupların etkili olduğu bu şehir, inşa edilen hanların da işaret ettiği gibi 17. yüzyılda etkin bir ticaret merkezi olarak öne çıkmış ve 19. yüzyıla kadar bu yönü ile gelişimini sürdürmüştür. Özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda ticari faaliyetlerde bulunmak üzere şehre yerleşen ve Levanten olarak adlandırılan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Hollandalıların yerleşim için özellikle Buca ve Bornova’yı tercih ettiği ve Levanten mimarisi olarak adlandırılan yeni bir konut tipinin gelişmesine neden oldukları görülmektedir.

Çok sayıda deprem ve yangın felaketi geçiren şehrin², 1922 yılı yangınında büyük çapta yok olduğu söylenebilir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte gelişimini hızlandıran İzmir, yangında yok olan alanda inşa edilen “İzmir Enternasyonal Fuarı” ile ticari kimliğine fuarcılığı da ekleyerek önemli bir ivme kazanmıştır. 20. yüzyılın ortalarında betonarmeye teslim olan şehir tarihi kimliğini ve dokusunu ne yazık ki hızla kaybetmeye başlamıştır.

Günümüzde de kentin merkezi olarak tanımlanabilecek Kemeraltı ve çevresi, yaklaşık 1480 tescilli anıtsal ve sivil yapısı, sokak ve meydan dokusu, han, atölye, otel, hamam, cami, kilise, sinagog, okul, çeşme gibi ticari, sosyal, idari, sivil ve dini yapılarıyla çok kültürlülüğünü hâlâ devam ettirmektedir. Antik iç limanın doldurulmasıyla 15. ve 18. yüzyıllar arasında gelişen Kemeraltı Çarşısı ise günümüzde de bir ticaret merkezi olarak yaşamaya devam etmektedir. İzmir, 20. yüzyıl ortalarına kadar oluşmuş geleneksel mimari karakterini ve yapı stoku açısından potansiyelini önemli ölçüde yitirmiş olsa da, yine de şehrin tarihi kent merkezi çeşitli projelerle korunmaya çalışılmaktadır³.

14. yüzyıl başından itibaren kesintisiz bir şekilde Türklerin hâkimiyetine giren İzmir, Anadolu’nun stratejik konumda olan önemli yerleşimlerinden biridir⁴. Şehrin Türklerin hâkimiyetinde bulunan bölgelerindeki Türk kültürünü yansıtan dini ve sivil yapılaşma ve imar faaliyetlerinin kuşkusuz ilk örnekleri ibadet mekânlarıdır. Bu kapsamda İzmir’in Türk dönemine ait ilk dini ibadet yapısı “fethedilen kale yerleşimlerine inşa edilen Cuma mescitleri geleneğinden hareketle” muhtemelen geçtiğimiz yıllarda yapılan kazılarla temelleri ortaya çıkarılan Kadifekale Mescidi olmalıdır⁵.

İzmir, çeşitli nedenlerle yaklaşık 700 yıllık süre içinde sahip olduğu birçok mimari eseri ne yazık ki koruyamamıştır. Ahşap ağırlıklı inşa malzemesi ile yapılan cami ve mescitler yangın felaketlerinden daha fazla etkilenmiş ve büyük bir bölümü de ilk haliyle bugüne ulaşamamıştır. Çalışma kapsamında ele alınan örnekler, bugün dikkatlerden uzak ve kaderine terk edilmiş İzmir’in eski kent merkezi konumunda olan Basmane, Tilkilik, Ballıkuyu, Namazgâh ve İkiçeşmelik bölgesi olarak tanımlanan alanda yer alan ve bugüne kadar kapsamlı bir şekilde tanıtılmamış 10 cami ve 2 mescidi içermektedir.

Söz konusu yapılar mescit ve cami sıralaması ile ele alınmış, özellikle cami olarak inşa edilen yapılar da kendi içinde örtü şekillerine göre; ahşap düz tavanlı, ahşap kubbeli ve kâgir kubbeli örnekler olarak sıralanmıştır. Ölçüleri alınarak planları elde edilen ve detaylı fotoğraflarla görsel belgelemeleri gerçekleştirilen her bir yapı detaylı tanımlamalarla ayrı ayrı ele alınmıştır. İzmir’in tarihi kent merkezi olarak tanımlanan ve Konak ilçesinin önemli bir bölümünü kapsayan alanın doğusunda, eski yerleşimin kalbinde yer alan bu 12 yapı planları itibarıyla ilk kez bu çalışma kapsamında ele alınmış ve bilim camiasının dikkatine sunulmuştur (Harita 1).

İzmir’in cami ve mescitleri ile ilgili tekil ve kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar ve ortaya çıkan yayınlar bu gruba ait örnekleri ya dönemsel ya da nitelikleri açısından ele almıştır. İzmir tarihi kent merkezindeki yapılardan iç liman kıyı hattında yer alan anıtsal örnekler birçok tez çalışmasına konu olmuştur. Ancak bu çalışma ile ele alınan irili ufaklı 12 örnek bugüne kadar isimleri dışında gündeme gelememişlerdir. İzmir camileri ile ilgili yapılan tezler ve akademik çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

¹ Geniş bilgi için bk. Akın Ersoy, Antik Smyrna (İzmir), İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2015.

² Şehrin 19. yüzyılda geçirdiği doğal afetler hakkında geniş bilgi için bk. Rauf Beyru, 19. Yüzyıl’da İzmir’de Doğal Afetler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2011.

³ Geniş bilgi için Bk. <http://tarkem.com.tr/bilgi-merkezi/izmir-tarih-projesi>

⁴ Geniş bilgi için Bk. Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir 1974.

⁵ Geniş bilgi için bk. Bozkurt Ersoy-Akın Ersoy-Harun Ürer, “İzmir’in Türk Dönemine Ait İlk Dini Yapısı: Kadifekale Mescidi”, XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Ekim 2012, Sivas 2014, C. I, s. 391-403.

ile ilgili vakıf kayıtlarına değinen en önemli çalışmadır. Ayrıca yazarın İzmir ile ilgili tüm çalışmalarının toplandığı İzmir Büyükşehir Belediyesi yayınlarından İzmir Yazıları adlı kitap önemli bir çalışmadır¹⁵. 17. yüzyılda İzmir’i ziyaret eden Kâtip Çelebi’nin Cihannüması ile Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi ve İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü’ndeki eski eser fişleri yararlanılan önemli kaynaklardır. İzmir’in geç dönem süslemeleri ve duvar resimleri hakkında Rüçhan Arık ve Ayda Arel tarafından kaleme alınan çalışmalar öncü ve önemli yayınlarıdır¹⁶. İzmir’deki Osmanlı camilerinin alçı süslemeleri ile ilgili Lale Bulut’un çalışması da konu ile ilgili önemli kaynaklardanır¹⁷.

II. Gerekçe ve Yöntem

Çalışmanın amacı; Anadolu’da Türk-İslam döneminin en önemli yapı gruplarından biri olan dini mimariye ait cami ve mescitlerin İzmir’de bugüne kalan örneklerinin tespit edilmesi noktasında bir katkı sunmak ve belgeleme çalışmalarıyla bilim dünyasına tanıtarak farkındalık yaratmaktır.

İzmir merkezde yer alan ve “Tarihi Kent Merkezi” olarak tanımlanan Kemeraltı, Basmene ve İkiçemelik bölgesini kapsayan alanda yaklaşık olarak irili ufaklı 60 adet cami ve mescit bulunmaktadır. Bu yapılardan İç Liman olarak adlandırılan ve bugünkü Kemeraltı bölgesini içeren dolgu alanında yer alan anıtsal nitelikteki Hisar Camii, Şardırvan Camii, Başdurak Camii, Kestanepazarı Camii ve Kemeraltı Camii genel olarak bilinen ve bazı çalışmalara konu olmuş eserlerdir. Bunların dışında yine makale ya da lisans ve lisansüstü tez kapsamında değerlendirilen cami ve mescitler bulunmaktadır. Ancak çalışma kapsamında ayrıntılı olarak ele alınan 12 örnek ilk kez bu çalışma kapsamında detaylı olarak incelenmiş ve çoğunun rölöve projeleri ilk kez elde edilmiştir.

İzmir merkezde yer alan cami ve mescitlerle ilgili en erken tarihli kayıtlar 1965-1972 yılları arasında gerçekleştirilen eski eser tespit fişleridir. Bu belgelerde yapıların vakıf bilgileri, inşa tarihleri ve geçirdikleri onarımlarla ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Bunun dışında yapıların geçmişlerine ait belge ve kayıt niteliğinde çok fazla doküman ve bilgi bulunmamaktadır.

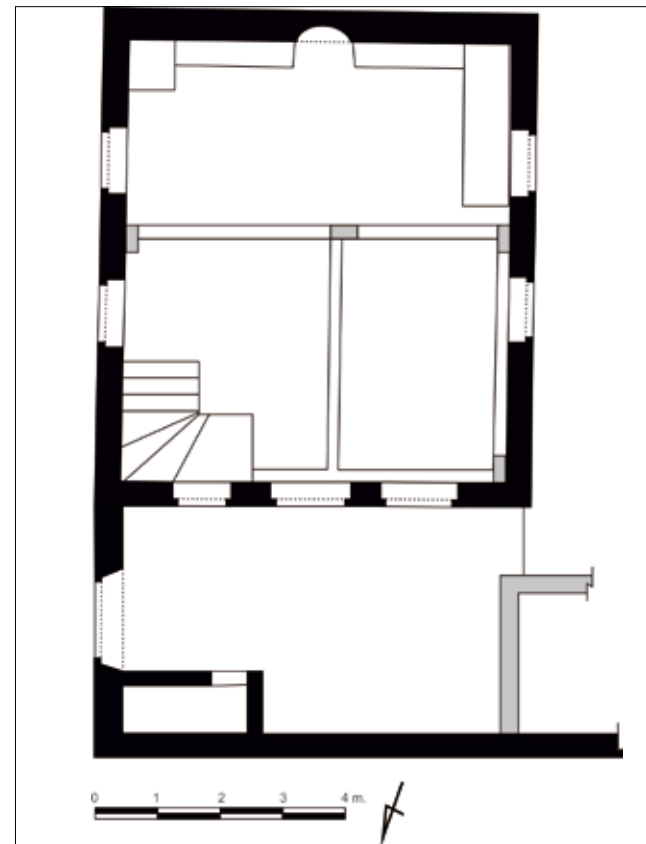
Çalışma kapsamında değerlendirilen 12 eserin rölövelerinin elde edilmesi ve izlenen verilerden hareketle yapıların orijinallğine ilişkin tespitlerin yapılarak kayıt altına alınması, söz konusu cami ve mescitlerle ilgili belgeleme eksikliğinin giderilmesi adına önem arz etmektedir. Yukarıda bazılarına değinen İzmir ile ilgili yapılmış çalışmalarda, çalışma kapsamına dahil ettiğimiz yapılar ya hiç ele alınmamış ya da oldukça yüzeysel bir şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışmalar sırasında tespit edilen geç dönem müdahaleleri çizimlerde farklı taramalarla ifade edilmiştir. Yapı bazında ele alınan örnekler öncelikle detaylı transkripsiyonla tanımlanmış ve yapıların inşa tarihleri ve geçirdiği evreler elde edilen bilgiler eşliğinde ifade edilmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise söz konusu 12 yapı kendi içinde değerlendirmeye tabi tutulmuş ve ortak ve farklı uygulamalarına dikkat çekilmiştir.

III. Mescidler

III.1. Bayraktar Süleyman Ağa Mescidi

Faik Paşa Mahallesinde 144 pafta, 1536 ada, 36 parselde bulunan mescid 1277 sokak no: 32’de yer almaktadır. Bulunduğu parselin güney doğusuna yerleştirilmiş mescidin bugün itibarıyla kuzeyinde küçük bir avlu yer alır (Şek. 1). Güney, batı ve kuzeyden konutlarla çevrili olan

Şekil 1 - Bayraktar Süleyman Ağa Mescidi, Rölöve. / Bayraktar Süleyman Ağa Masjid, Architectural Survey.

¹⁵ Münir Aktepe, İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2013.

¹⁶ Ayda Arel, Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler, İzmir Yayıncılık, İzmir 2002; Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1976.

¹⁷ Lale Bulut, “İzmir Camilerinde Alçı Süsleme”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, S. 7, İzmir 1996, s. 1-9.

mescidin doğusu, sokağa açılması nedeniyle algılanabilen tek cephesidir. Cephenin güneyinde harimin doğu duvarı, kuzeyinde ise avluya ulaşımı sağlayan kapı açıklığı yer alır (Lev. 1: Foto. 1). Pencere denizlik seviyesi üstü itibarıyla sıvasız durumda olan (önemli ölçüde sıvaları dökülmüş) harimin doğu cephesinde inşa malzemesi kasetleme teknikli kabayonu taştır. Yer yer tuğla hatıllara yer verilmiş cephenin ortasında birbirine yaklaştırılmış durumda iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Kesmetaş söveleri cephe yüzeyinden çıkıntı oluşturan pencereler, yine kesme taş söveden oluşan basık kemerli bir görünüme sahiptir. Basık kemerli görünümün daha çok dekoratif bir düzenleme olduğu, dikdörtgen açıklıklar şeklinde tasarlanan pencerelerin duvar içinde tuğladan oluşturulmuş birer hafifletme kemerine sahip oldukları görülmektedir (Lev. 1: Foto. 2).

Cephenin kuzeyinde yer alan avlu girişi iki yönlü inşa edilmiş üç basamaklı bir merdivene sahiptir. Sıvalı ve harime göre daha alçak inşa edilmiş avlu duvarındaki kapı açıklığı yine kesmetaş söveleri ile dikkat çeker. Kapı açıklığının söveleri, altta, yüksekçe bir kaideye oturtulmuş olup dışa doğru genişleyen üç kademeli bir başlıkla hareketlendirilmiştir. Basık kemerli bir düzenlemeye sahip avlu girişinin kemer kilit taşı özellikle vurgulanmıştır (Lev. 1: Foto. 3). Öne doğru basık piramidal bir çıkıntı oluşturan kilit taşının üzerinde yuvarlak profil bir yastık ve onun da üzerinde ayna usulü simetrik bir anlayışla yerleştirilmiş iki rumi deseni yer almaktadır. Düzenleme yine taş malzeme ile oluşturulmuş alem tarzında yukarı yönlendirilmiş bir hilal motifi ile sonlandırılmıştır (Lev. 1: Foto. 4). Yapının sokağa açılan tek girişi konumundaki avlu girişi, saçak seviyesinde küçük bir üçgen alınlıkla vurgulanmıştır (Lev. 1: Foto. 5).

İki demir malzemeli kapı kanadına sahip kapı açıklığından, daha çok küçük bir ulaşım koridoru görünümündeki avluya ulaşılır. Bu hacmin kuzeyinde tuvalet ve iki musluklu bir çeşme (Lev. 1: Foto. 6), batısında imamevi, güneyinde ise mescid yer alır (Lev. 1: Foto. 7). Girişi kuzey cephenin ortasında bulunan mescidin söz konusu cephede girişin iki yanında olmak üzere iki açıklığı daha bulunmaktadır. Harim girişinin batısında yer alan açıklık hemen hemen harim kapı genişliğinde olup bugün pencere işlevini sürdürmektedir. Bu açıklık söve ve kemer düzenlemesi açısından doğu cephede bulunan pencere açıklığı ile aynı özelliklere sahiptir. Harim girişinin doğusunda yer alan pencere açıklığı özgün şeklini muhafaza etmesine rağmen bugün itibarıyla asıl işlevini yitirmiş olup, sonradan inşa edilen kadınlar mahfiline ulaşımı sağlayan bir kapı açıklığına dönüştürülmüştür (Lev. 1: Foto. 8). Harim giriş açıklığı, basık kemeri neredeyse düz lento gibi inşa edilmesi dışında avlu girişi ile hemen hemen aynı ölçü ve özelliklere sahiptir (Lev. 2: Foto. 9). Girişin üst hizasında söve ve basık kemerleri ile ilk yapının bir

parçası olduğunu ifade eden dikdörtgen bir aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Bu açıklığın üst sövesi saçak altında kuzey cephe boyunca uzanan yatay bir silmeye bağlanmıştır. Sıvalı saçak çıkıntısı ile duvar bitişme çizgisi, yine cephe boyunca uzanan ince kaval silmelerle hareketlendirilmiştir (Lev. 2: Foto. 10). Bu uygulamanın ilk yapıya ait orijinal bir uygulama olduğu, doğu cephede bulunan benzer detayların zaman içinde tahrip olduğu ve bugüne ulaşmadığı tahmin edilmektedir.

Cephe sıvalı durumda olduğundan inşa malzemesi ile ilgili bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak doğu cephede gözlemlenen düzgün tuğla sıraları ile sınırlandırılmış kabayonu taş inşa malzemesi ve tekniğinin tüm yapı için geçerli olması kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir (Bk. Lev. 2: Foto.1).

Kuzey cephenin ortasında bulunan giriş aralığından harime ulaşılmaktadır. Kible duvarına doğru yönelmiş kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahip harimde ilk dikkat çeken uygulama, betonarme tekniği ile inşa edilmiş mahfil eklentisidir. Harimin kuzey yarısına inşa edilen mahfil katına ulaşım daha önce de değinildiği gibi kuzey cephenin doğusundaki pencerenin kapıya dönüştürülmesi ile sağlanmıştır. Bu nedenle harimin kuzeydoğu köşesinde, mahfil merdivenini oluşturan kütle bulunmaktadır (Lev. 2: Foto. 11).

Ahşap düz tavanlı harimin doğu ve batı duvarlarında, içerden dikdörtgen kesitli ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır (Lev. 2: Foto. 12-13). Mimari özellikleri itibarıyla benzer bir uygulamaya sahip pencerelerden batı duvarda yer alanlar imamevi nedeniyle işlevselliğini yitirmiştir. Kible duvarının ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap nişi yuvarlak kemerli bir kavsaraya sahiptir. Plastr ve başlıklarla bir miktar hareketlendirilmiş mihrap çerçevesi üstte bir yazı kartuşu ve ters yerleştirilmiş bir palmet görünümüne sahip bitkisel süslemeli bir tepelik ile sonlanmaktadır (Lev. 2: Foto. 14). Mihrabın doğusunda oldukça basit bir işçilikle yapılmış vaaz kürsüsü, batısında ise minber yer almaktadır. Bu iki unsur muhtemelen yapıya Cuma işlevi kazandırıldıktan sonra ilave edilmiştir. Bu nedenle ilk yapıya ait uygulamalar değildir (Lev. 2: Foto. 15). Pencere ve kapı açıklıklarının harime bakan kenarlarında da alçı malzeme ile oluşturulmuş plastırlar dikkat çekmektedir. Harim duvarlarının üst bölümünde yer alan ve yine benzer şekilde plastırlarla vurgulanan dairesel rozetlerin içinde halife ve sahabe isimleri yazılıdır.

Harimin yaklaşık yarısından fazlasını kaplayan kadınlar mahfili, giriş, kolon ve döşeme olarak tamamen betonarme tekniğinde inşa edilmiştir. Yapısal anlamda çok fazla zararı olmayan uygulama görsel etki açıdan mescidin algısını olumsuz etkilemiştir.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 15

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

T.C. YAKINLAR Genel Müdürlüğü Ahlat ve Yapı İşleri Dairesi ARKEK VE EKSKİ EKSKİ FİŞİ	Doğru No. : Kıta No. : Arşiv F. No. :	Vakıf : Kıta : Nahiyesi :
Eserin adı : Bayraktar Süleyman Ağa Mescidi (Tarih ve Şehircilik) Bulunduğu yer : Paik Paşa Mah. 1277 Sokak No: 34 (Muhale, muht. sokak, köy kapı No.)		
Yapılış tarih ve devri : 1313 H. (1895)		
Mimari : Bayraktar Süleyman Ağa		
Vakıf : Mimar ve Ustası		
Kıta No. : (Var ise muht. diğer yazıdır) Yoktur.		
Vakıf teşkilatı vakıf No. : Defter No. : Rukn No. :		
Eserin mimari vatan : Dikörtgen planlı ve şerhi kiremitli düz bir çatı ile örtülü olan mescit, tuğla hatıllı taş malsene ile inşa edilmiştir. İç mekânı pervas ve kemerli tağ olan basık kemerli bir kapı girişi sağlamaktadır. Mührep nişi alçı sıvalı olup, nişin iki yanında yivli sütünceler bulunmaktadır. Mescid, doğu, batı ve kuzey cephelerinde bulunan ikiser adet düz atkıllı pencerelerle aydınlanmaktadır.		
Eserin cizirliş tarihleri ve onarım yapıları :		
Eserin bugünkü durumu : İyi durumda olan mescid ramazan aylarında ibâdetle açılmaktadır.		
Tağ ve kaideleri kaydı : (Mimari çizimlerin açıkları da konacaktır) Pafta:144, ada:1536, parsel:36, Yüz Ölçümü:126.75 M2. Çevreli hakkında bilgiler : İstimlak konusu yoktur. (Etilerinde istinâk konusu var mıdır?)		
Fotoğraf adedi : 2 adet		
Plan, kesit, cephe adedi : 1 kroki		
NOT: Anıt olup, korunması gereklidir.		

Tarih: 29 / 8 / 1972
İmza: Nigâr Demirkan

Gizlen: 29 / 8 / 1972

Cusmî / 19

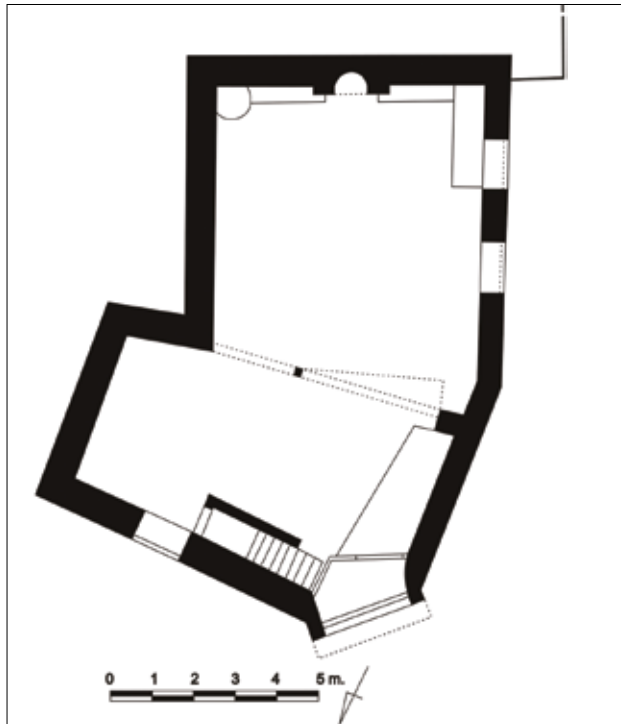
Fotoğraf 16

Bayraktar Süleyman Ağa Mescidi daha önce etraflıca incelenmemiştir. Avlu girişinin iç sağ tarafında yer alan Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış bilgi tabelasında yapının Bayraktar Süleyman Ağa tarafından H.1313/M.1895-1896 tarihinde yaptırıldığı ifade edilmektedir. Bu bilgi muhtemelen yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Abide ve Eski Eser Fişi adı ile düzenlenmiş 1972 tarihli bir belgeden elde edilmiştir. Ayrıca söz konusu belgede yapının sadece ramazan aylarında ibadete açıldığına dair bilgiye de yer verilmiştir (Lev. 2: Foto. 16).

III.II. Kabasoğan Mescidi

Yapı, Akıncı Mahallesi 1301 sokakta yer almaktadır. Adı yakın zamanlara kadar Hurşidiye Camii olarak bilinmesine rağmen yerel bir araştırmacının Vakıflar Bölge Müdürlüğüne müracaatı neticesinde yapılan incelemede yapının 19. yüzyılda Kabasoğan ailesi tarafından yaptırıldığı belirlenmiş ve eski kayıtlarda da aynı adla geçen yapının adı Kabasoğan Mescidi olarak değiştirilmiştir (Lev. 3: Foto. 1).

Bulunduğu parselin sınırlarına uydurularak inşa edildiği tahmin edilen mescidin güney ve doğu cepheleri kapalı durumdadır. Batı cephenin iki bölümlü bir düzenlemeye sahip olduğu söylenebilir. Sokağın şekline göre doğuya doğru kıvrılan cephe, orta noktaya yakın bir yerde kırılma oluşturmaktadır (Şek. 2). Güney yarısında harimin ana

Şekil 2 - Kasaboğan Mescidi, rölöve. / *Kasaboğan Masjid, architectural survey.*

bölümüne açılan taş söveleri boya katmanları nedeniyle neredeyse algılanamayacak duruma gelmiş yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır (Lev. 3: Foto. 2). Cephenin kuzey yarısında ise, zemin seviyesinde herhangi bir pencere düzenlemesine rastlanmamaktadır. Ancak bu bölümün ikinci kat seviyesine bakıldığında dikdörtgen şekilli bir açıklık görülmektedir. Yarım daire şekilli taş denizliği altta yine taş malzemeli minimalist iki konsolla taşınan bu açıklık muhtemelen bir ezan okuma yeri olarak tasarlanmıştır. Bugün de demir parmaklığına yerleştirilen hoparlör, bu uygulamanın sanki geçmişteki işlevini anlatmaktadır (Lev. 3: Foto. 3).

Mescidin kuzey cephesinde yer alan dikdörtgen pencere herhangi bir özellik taşımamaktadır. Kuzey-batı köşesi pahlı bir uygulamaya sahip mescidin ana girişi de bu kesimde yer almaktadır. Betonarme müdahalelerin tespit edildiği bu kesimde, demir malzemeli kapı açıklığının üzeri betonarme bir yağmurluğa sahiptir. Üst kesimde ise yine kapı genişliğinde olup mahfil katına açılan demir korkuluklu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Malzeme ve ebatları itibarıyla giriş cephesinde yapılan uygulamaların orijinal olmadığı görülmektedir. Güney duvarı üzerinde sembolik bir minaresi bulunan yapının (Bk. Lev. 3: Foto. 1) eternit kaplı çatısı muhtemelen ilk şeklini muhafaza edememiştir.

Kuzey-batı köşede yer alan girişten öncelikle ahşap paravan ile harimden ayrılmış rüzgârlığa ulaşılır (Lev. 3: Foto. 4). Harim iki bölümlü olarak tanımlanabilir. Güneyde yer alan ana mekân ile mahfil katının da yer aldığı kuzey birim hafif çapraz oluşturarak birbirine birleşmektedir. İki birim güneyde tek destek ile taşınan ve diğer kenarlarda duvarlara oturtulmuş betonarme malzemeli mahfil katı ile birbirinden ayrılmıştır (Lev. 3: Foto. 5). Kuzeyde yer alan bölüm, harim sınırlarını aşarak doğuya doğru bir miktar uzatılmıştır (Lev. 3: Foto. 6). Ana mekan yani gerek mekan kurgusu ve gerekse pencere düzeni ile daha nitelikli olan güneydeki ibadet mekanının kible duvarı vaaz kürsüsü de dahil olmak üzere tavana kadar tamamen çini görünümlü fayans ile kaplanmıştır. Ortada yarım daire kesitli mihrap nişi sivri kemerli bir düzenleme gösterir. Ahşap malzemeli basit minber mihrabın sağında, yapının güneybatı köşesinde yerini almıştır. Düz ahşap tavan herhangi bir özellik arz etmez (Lev. 3: Foto. 7). Harim duvarlarının üst seviyelerinde yer alan dairesel panolarda halife ve sahabe adlarına yer verilmiştir (Lev. 3: Foto. 8).

Diyanet İşleri Başkanlığının Cami İbadete Açılış Beratı'nda mescidin 1969 yılından beri ibadete açık olduğu, çevre esnafından edinilen bilgilere göre de daha önce depo ve ticarethane olarak kullanıldığı

Fotoğraf 1

Fotoğraf 3

Fotoğraf 2

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

belirtilmektedir. 1991 yılına ait beratta yapının Hurşidiye Camii olarak adlandırıldığı, yaptırın olarak da Kaban Soğan Mehmet Efendi adının zikredildiği görülmektedir.

Konumu, harimin ana bölümü ve bu bölümdeki yuvarlak kemerli pencereler ve ezan okuma açıklığı, yapının küçük bir mahalle mescidi olarak inşa edildiğini göstermektedir. Yine duvar kalınlıklarından hareketle harimin kuzey bölümünün de ilk yapıdan kalmış olabileceği, ancak giriş açıklığı ve muhtemelen sonradan ilave dilen mahfilin yakın zamanda yapıya eklendiği düşünülmektedir.

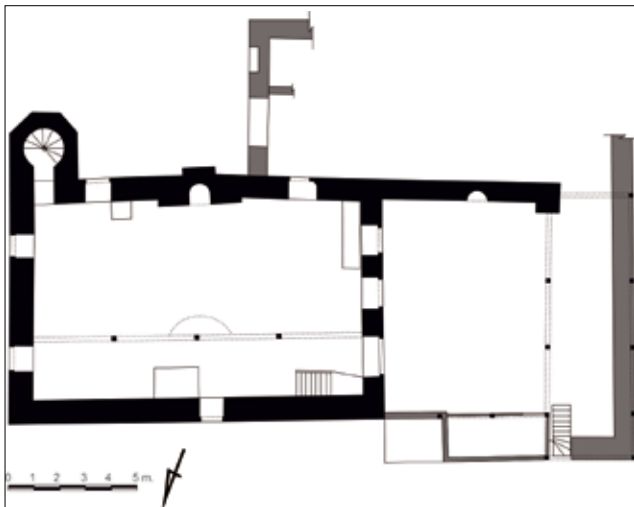
IV. Ahşap Düz Tavanlı Camiler

IV.1. Faik Paşa Camii

Altınordu mahallesinde, 142 pafta, 154 ada 48 parselde bulunmaktadır. Halen ibadete açık durumda olan caminin proje aşasında olduğu ve restore edileceği öğrenilmiştir. Yapı yüksek bir subasman üzerine inşa edilmiştir. Doğu-batı yönünde dikdörtgen bir plan şemasına sahip yapının batısında yer alan son cemaat yeri adeta yazlık bir cami görünümündedir (Şek. 3).

Batı ve güneyi sokağa açılan yapının minaresi harimin güney cephesinin doğu ucunda bulunmaktadır (Lev. 4: Foto. 1). Yapı dıştan tamamen sıvalı durumdadır. Bu nedenle inşa malzemesi hakkında kesin bir izlenim edinilememiştir. Kiremit kaplı ahşap tavanlı yapının en karakteristik özelliği, cephelerinin kirpi saçak düzenlemesi ile sonlandırılmış olmasıdır (Lev. 4: Foto. 2).

Doğu cephe üç katlı bir görünüm arz etmektedir. Dışa hiçbir açıklığı bulunmayan ve arazinin eğimli olması nedeniyle neredeyse bir kat yüksekliğine

Şekil 3 - Faik Paşa Camii, rölöve. / Faik Paşa Mosque, architectural survey.

sahip subasmanın üzerinde iki pencere sırası dikkat çekmektedir. İlk sırada yer alan pencereler harim zemin kotunda olup dikdörtgen bir formdadır. Taş söveler oldukça düzensiz bir görüntüye sahiptir. Genel olarak cehpe sıvasıyla ile hemyüz ya da daha önde olması beklenen sövelerin bu cephede sıra yüzeyinin altında olduğu, cephe sıvasının sövelerin üzerine çıktığı gözlemlenmektedir (Lev. 4: Foto. 3). Cephenin üst kesiminde yer alan dairesel gözlerle oluşturulmuş dışlıklara sahip sivri kemerli üç ışıklık, boyutları itibarıyla normal pencere ebatlarındadır. Alt sıra açıklıkları gibi taş söveli düzenlenmiş bu ışıklıkların söve-sıva ilişkisine bakıldığında, herhangi bir olumsuzluk gözlenmemiştir. Bu da yapının doğu duvarın harim zemini ve temel itibarıyla dışa doğru deformasyona uğramış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir (Lev. 4: Foto. 4).

Hem çıplak gözle bakıldığında, hem de elde edilen rölöve incelendiğinde; güney cephede de bazı düzensizlik ve deformasyonlar izlenebilmektedir. Örneğin cephenin doğu ucuna yerleştirilmiş minare ile doğu cephe duvarının aynı düzlemde olmaması, yapı ile aynı dönemde inşa edilmemiş olabileceğini akla getirmektedir (Lev. 4: Foto. 5). Ya da aynı dönemde inşa edilmiş olsalar da inşa tekniği açısından minare ve harimin eş zamanlı yapılmadıkları söylenebilir. Ayrıca, minare kürsüsü ile güney cephenin doğusunda yer alan pencerelerin ilişkisi de rastgele bir durumu işaret etmektedir (Lev. 4: Foto. 6). Bununla birlikte, güney cephenin orta noktaya yakın bir kesimde kırılmaya uğradığı ve aynı düzlemde hareket etmediği tespit edilmiştir (Lev. 4: Foto. 7, Şek. 3). Yapının güney cephesinin doğu kanadı harimin güney duvarıdır. Bu bölümde üç üstte ve iki de altta olmak üzere beş açıklık dikkat çeker. Alt pencereler ve üst seviyedeki ışıklıklar doğu cephede görülen düzenleme ile aynı özelliklere sahiptir (Lev. 4: Foto. 8).

Faik Paşa Camiinde en ilginç uygulama kuzey cephenin nispeten sağır bırakılmış olmasıdır. Muhtemelen arsanın konumu ve mülkiyet durumu nedeniyle bu tercihte bulunulmuştur. Cephenin ortasında, harim zemini seviyesinde bir pencere açıklığına yer verilmiştir. Üstte ise düzgün aralıklarla yerleştirilmiş iki ışıklık diğer cephe uygulamaları ile benzer özelliklere sahiptir.

Batı cephe, girişin ve soncemaat yerinin bulunduğu en önemli cephedir. Yapının kible duvarı, yani güney cephe duvarı, aynı kalınlıkta olmak üzere batıya doğru harimin yarısı kadar uzatılmış ve bu uzunluğun belirlediği alan aynı duvar üzerine yerleştirilen yarım daire kesitli mihraptan da anlaşılacağı gibi bir

soncemaat yeri ya da yazlık cami olarak düzenlenmiştir (Lev. 5: Foto. 9). Soncemaat yeri olarak düzenlenen kuzey ve güneyde harimin duvar aksları ile sınırlanan alan kare kesitli ahşap desteklerle kuzeye ve batıya doğru bir miktar genişletilmiştir. Ahşap desteklerin araları ise yuvarlak kemerli bir düzenleme arz eder. Yer yer bazı tadilatlar maruz kaldığı anlaşılan bu bölümde orijinal plan şemasını okumak mümkündür (Lev. 5: Foto. 10, 11).

Yapının batı cephesinin kuzeyinde yuvarlak kemerli ve taş söveli bir giriş aralığı ve üzerinde ekseni bir miktar güneye kaymış harimdeki kadınlar mahfiline açılan demir parmaklıklı ve taş söveli dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Cephenin güneyinde ise dikdörtgen kesitli ve taş söveli iki pencere açıklığı yer alır. Bu pencereler ebat olarak diğer cephe pencerelerinden bir miktar daha geniş tutulmuştur (Lev. 5: Foto. 12).

Batı cephenin kuzeyinde, üzerinde inşa kitabesi olan yuvarlak kemerli girişten harime ulaşılmaktadır. Kible duvarına paralel dikdörtgen bir plan şeması arz eden harimin kuzey duvarında yine üç ahşap destekle taşınan ahşap malzemeli bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Lev. 5: Foto. 13). Bu birime ulaşım, harim girişinin solunda oluşturulmuş bir kapı ve merdiven ile sağlanmaktadır.

Doğu ve batı duvarlarda, cephelerde bahsedilen açıklık uygulamaları dışında herhangi bir unsur bulunmamaktadır. Güney duvarda ise, doğudan batıya doğru bakıldığında; doğu uçta boyut ve konumu ile yadırganacak bir özelliğe sahip dikdörtgen bir minare kapısı yer alır (Lev. 5: Foto. 14). Ortada yer alan ve tamamen fayans kaplı durumda olan mihrap, kible duvarından bir miktar çıkıntı oluşturmuş olup üçgen bir kavsaraya sahiptir (Lev. 5: Foto. 15). Mihrabın solunda basit bir vaaz kürsüsü, sağında yani harimin güneybatı köşesinde minber yer alır. Minber de ahşap malzemeli olup özel bir işçilik ihtiva etmez (Lev. 5: Foto. 16).

Yapının doğu, kuzey ve güney cephelerinin üst kotlarında yer alan sivri kemerli ışıklıklar alçı konturlu dekoratif bölümlerle ayrılmış içliklerle hareketlendirilmiştir (Lev. 5: Foto. 17). Ahşap kaplaması çatalı bindirme tekniği ile oluşturulmuş düz tavanın merkezinde dikdörtgen bir göbek bulunmaktadır. Kalemşi tekniği ile bezenmiş bu düz ahşap göbekte, ortada merkezinden aydınlatma zinciri sarkan dairesel yazı düzenlemesi ve etrafında iri bitkisel desenlerle barok karakterde oluşturulmuş bitkisel süslemelere yer verilmiştir

(Lev. 6: Foto. 18,19). Harimde iç duvarların boyası dökülmüş bazı bölgelerinde yoğun kalemşi bezeme izlerine rastlanmıştır. Tavan göbeğindeki süsleme ayrıntısından da anlaşılabileceği gibi, restorasyon sırasında nitelikli bezemelerin tespit edilme olasılığı yüksektir (Lev. 6: Foto. 20).

Yapının inşa kitabesi harim girişinin üzerinde olup sağlam olarak bugüne ulaşmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve harim girişinin soluna yerleştirilen bilgi panosundaki bilgiler; yapının Faik Paşa tarafından inşa ettirildiği ve H. 1258 / M. 1842 yılında Ahmet Tevfik Bey tarafından tamir ettirildiği yönündedir. Aynı bilgi panosunda harimin 1955 yılında Gaziantep’li ressam Müslim Gökçek tarafından boyandığı ve bitkisel motiflerle bezendiği ifade edilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesince düzenlenen 1972 yılında hazırlanmış Abide ve Eski Eser Fişinde yapı ile ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre; yapının H. 1258 / M. 1842 yılında inşa edildiği, 1951-1955 yıllarında çatı ve tavanın değiştirildiği, cephelerin de sıvandığı ifade edilmektedir (Lev. 6: Foto. 21).

Vakıf Eski Eser Fişi başlığı altında düzenlenen yapı ile ilgili bir belgede yapının Faik Paşa tarafından H. 1258 yılında tamir ettirildiği ifade edilmektedir. Tarihsiz olan ancak benzer örneklerinin 1965 yılına ait olduğu ve matbu olarak “196..” yani 1960 kısmı yazılı bu eski eser fişinde verilen bilgilerden bugünkü yapının 1960’lı yıllar baz alındığında değişmediği anlaşılmaktadır. Yapının iç mekan süslemeleri için ise “karışık ve bir üsluba bağlı olmayan” şeklindeki tanımlama dikkat çekicidir. Bu fişin ikinci sayfasında ise giriş kapısının üzerinde yer alan kitabenin okunuşu ve tercümesine yer verilmiştir (Lev. 6: Foto. 22,23).

Kitabenin (Lev. 6: Foto. 24) okunuşu:

*Nur-i taala yine verdi ziya – Cami lâmi Faik Paşa
Muhrik etmiş idi gerçi anâ – Bundan akden eseri nar-ı kaza
Nâzır vakfı o beytullahın – Yaptı himmetle yine bi hemta
Zam edip vasfına sen bir tarih – Eyle bu beytle servet ima
Avni bariyle yapıldı abid – Cami lâmi Faik Paşa
Ahmet Tevfik sene 1258*

Tercüme:

*Faik Paşa taat nuriyle yine parlak camiine ziya verdi.
Gerçi bundan evvel eseri yakan kaza ateşiyle yakmış.
Yine vakfın nazırı eşsiz himmetle beytullahım yaptı.
Sen vasfına ima eden bu beytle bir tarih ekle.
Parlak Faik Paşanın Camii Allahın yardımıyla ibadet için
yapıldı.*

Ahmet Tevfik sene H. 1258 / M. 1842

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

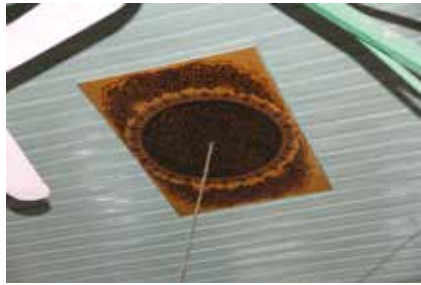

Fotoğraf 17

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Fotoğraf 20

Fotoğraf 24

TC VAKIFLAR Genel Müdürlüğü Akademi ve Yasa İşleri Dairesi ARKİTİP VE ESKİ ESER FİŞİ

Dağıtım No: 35/3 Vilyeti: İzmir Karesi: Merkez Nahiyesi: Merkez

Eserin adı: Faik Paşa Camii (Tarihî isim ve Şöhretleri) Bulunduğu yer: Faik Paşa Mahallesi, 967 Sokak No:40 (Mihalle, arazi, sokak, köy kaza No.)

Yapıldığı tarih ve devri: 1258 H. (1842) Eski: Viki: Minara ve Ustası: Kitabeli: (Var ise sonüne göre yazılacaktır) Vardır. Mahalli teşkilattaki vakıfı: Defter No. Sahife No.

Eserin minari vasfı: Yapı doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen bir planda olup, üzeri kiremitli düz bir çatı ile örtüldü ve kireli seğaklıdır. Caminin batı cephesinde yer alan son cemaat yerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan yuvarlak kemerlerle bağlantılı bir sıra ahşap sütun bulunmaktadır. Esas ibadet mekânına, üzerinde inşa kitabesi bulunan düz at-kalı bir kapı girişi sağlanmaktadır. Kibirep ve ahşap olan minberi sanat değeri taşımamaktadır. Yapıyı aydınlatan pencerelerden alt sıraya teğkil edenler Eserin cıvırlığı tarihler ve onarım yapıları: 1991-1995 onarımında caminin çatısı, tavanı değiştirilmiştir ve boden duvarlarının dış sıvaları yapılmıştır.

Eserin mevcut durumu: İbadeete açık durumdadır.

Yapı ve kaideleri kaydı: (Mevcut onarımların yapıları da konacaktır.) Pafte:142, ndar:154, parsel:40, yölölçüsü:362.2582 (Eserin bulunduğu yerin ve onarımın durumu) İstisna konusu yoktur.

Fotoğraf adedi: 3 adet Pile, kresit, cephe adedi: 1 kroki

NOTICE: Amattır.

Tescil yapan: 26.9.1972 Nigâr Demirhan

Gözetim: 1 / 10 Onandı: 1 / 19

Fotoğraf 21

Vakıf Eski Eser Fişi

Vilyeti: İzmir Karesi: Merkez Nahiyesi: Merkez

Dağıtım No: Kitabe No: Kütüphane ve Arşiv F. No:

Eserin adı: Faik Paşa Camii (Tarihî isim ve Şöhretleri) Bulunduğu yer: Faik Paşa Mahallesi, 967 Sokak No:40 (Mihalle, arazi, sokak, köy kaza No.)

Yapıldığı tarih ve devri: 1258 H. (1842) Eski: Viki: Minara ve Ustası: Kitabeli: (Var ise sonüne göre yazılacaktır) Vardır. Mahalli teşkilattaki vakıfı: Defter No. Sahife No.

Eserin minari vasfı: Yapı klasik üslupunda tek minareli bir camidir. Cami planı doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Güney ve doğu cephesi kapalı diğer iki cephesi açık ve ahşap direklerle örtülüdür. Çatı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan yuvarlak kemerlerle bağlantılı bir sıra ahşap sütun bulunmaktadır. Esas ibadet mekânına, üzerinde inşa kitabesi bulunan düz at-kalı bir kapı girişi sağlanmaktadır. Kibirep ve ahşap olan minberi sanat değeri taşımamaktadır. Yapıyı aydınlatan pencerelerden alt sıraya teğkil edenler Eserin cıvırlığı tarihler ve onarım yapıları: 1258 H. (1842) H. Onarım: Faik Paşa Onarım: Faik Paşa Eserin mevcut durumu: İbadeete açık bir eserdir.

Yapı ve kaideleri kaydı: (Mevcut onarımların yapıları da konacaktır.) İstisna konusu yoktur.

Cevresel bölgede bilgileri: (Eserin bulunduğu yerin ve onarımın durumu) İstisna konusu yoktur.

Yapı ve kaideleri kaydı: (Mevcut onarımların yapıları da konacaktır.) İstisna konusu yoktur.

Fotoğraf adedi: 3 adet Pile, kresit, cephe adedi: 1 kroki

Not: Eserin mevcut durumu: İbadeete açık bir eserdir.

Tescil yapan: 1 / 196 Gözetim: 1 / 196

Fotoğraf 22

Vakıf Eski Eser Fişi

Vilyeti: İzmir Karesi: Merkez Nahiyesi: Merkez

Dağıtım No: Kitabe No: Kütüphane ve Arşiv F. No:

Eserin adı: Faik Paşa Camii (Tarihî isim ve Şöhretleri) Bulunduğu yer: Faik Paşa Mahallesi, 967 Sokak No:40 (Mihalle, arazi, sokak, köy kaza No.)

Yapıldığı tarih ve devri: 1258 H. (1842) Eski: Viki: Minara ve Ustası: Kitabeli: (Var ise sonüne göre yazılacaktır) Vardır. Mahalli teşkilattaki vakıfı: Defter No. Sahife No.

Eserin minari vasfı: Yapı klasik üslupunda tek minareli bir camidir. Cami planı doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Güney ve doğu cephesi kapalı diğer iki cephesi açık ve ahşap direklerle örtülüdür. Çatı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan yuvarlak kemerlerle bağlantılı bir sıra ahşap sütun bulunmaktadır. Esas ibadet mekânına, üzerinde inşa kitabesi bulunan düz at-kalı bir kapı girişi sağlanmaktadır. Kibirep ve ahşap olan minberi sanat değeri taşımamaktadır. Yapıyı aydınlatan pencerelerden alt sıraya teğkil edenler Eserin cıvırlığı tarihler ve onarım yapıları: 1258 H. (1842) H. Onarım: Faik Paşa Onarım: Faik Paşa Eserin mevcut durumu: İbadeete açık bir eserdir.

Yapı ve kaideleri kaydı: (Mevcut onarımların yapıları da konacaktır.) İstisna konusu yoktur.

Cevresel bölgede bilgileri: (Eserin bulunduğu yerin ve onarımın durumu) İstisna konusu yoktur.

Yapı ve kaideleri kaydı: (Mevcut onarımların yapıları da konacaktır.) İstisna konusu yoktur.

Fotoğraf adedi: 3 adet Pile, kresit, cephe adedi: 1 kroki

Not: Eserin mevcut durumu: İbadeete açık bir eserdir.

Tescil yapan: 1 / 196 Gözetim: 1 / 196

Fotoğraf 23

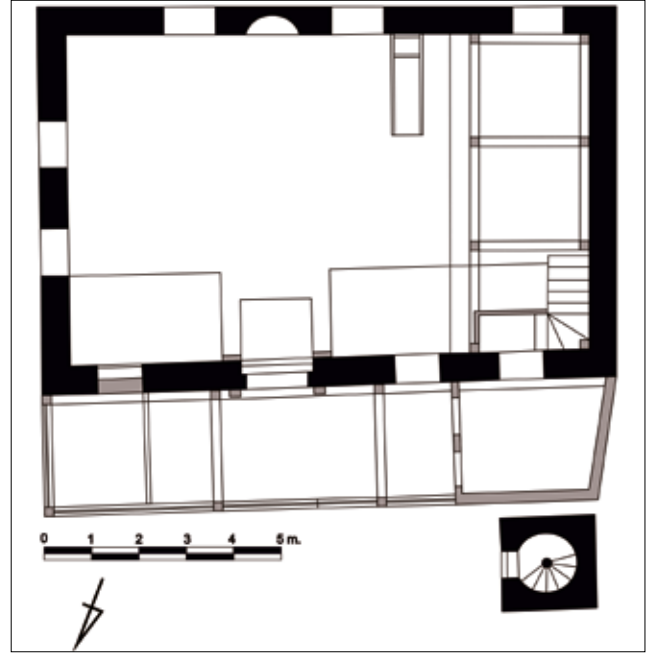
Kitabede verilen bilgilere göre; caminin zikredilmeyen bir tarihte Faik Paşa tarafından yaptırıldığı, ancak kaza ile yandığı, H. 1258 yılında ise Faik Paşa Vakfı tarafından vakfın nazırının yardımı ile caminin yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak kitabede ilk yapı ile ilgili bir bilgi verilmemektedir. Yeni yapılan caminin tamamen sıfırdan mı yapıldığı, yoksa yanan caminin bazı bölümlerinin korunup korunmadığı ile ilgili ne yazık ki herhangi bir bilgi yoktur. Ancak özellikle bugün algılanabilen güney cephedeki kırılmanın nedeni belki de H. 1258 yılındaki büyük onarımın bir izi olabilir. Ancak kesin bir tahminde bulunmak mümkün değildir. Yapıdaki bilgi panosunda yapının Ahmet Tevfik tarafından tamir edildiği yönünde verilen bilgi teyit edilememiştir. Kitabede geçen Ahmet Tevfik muhtemelen metni kaleme alan ve yazan hattat olmalıdır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, yapı ile ilgili “Fayik Paşa Camii kârgir kubbesi kurşun örtülüdür” şeklinde bir tanımlama yapmaktadır¹⁸. Yangın geçirdiği ve sonrasında bugünkü yapının inşa edildiğini bildiğimiz Faik Paşa Camii’nin muhtemelen ilk hali kubbeli bir yapıdır. Bugünkü plan şemasının kubbeli bir düzenlemeye çok uygun olmadığı düşünülürse, ikinci inşa evresinin köklü değişikliklerle gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak kible duvarına paralel dikdörtgen planlı harimin orta biriminin kubbe ile örtülü olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

IV.II. Namazgah Kurşunlu Cami

Namazgâh Mahallesi 816 sokak No: 42 de bulunan yapı halen ibadete açık ve iyi durumdadır. Zaman içinde çeşitli müdahalelere maruz kalmış yapı genel bütünlüğünü korumuştur (Şek. 4). Ait olduğu parselin güneybatısına yerleştirilen caminin batı cephesi güney yarısı bir duvar ile avludan koparılmıştır. Bu cephede yer alan dört açıklıktan alt seviyede yer alan ikisi dikdörtgen şekilli olup normal pencere açıklığı olarak düzenlenmiştir. Aynı aksta olmak üzere üst seviyede yer alan kareye yakın dikdörtgen şekilli açıklıklar ise ışıklık olarak düzenlenmiştir (Lev. 7: Foto. 1).

Yapının güney cephesinde yer alan pencere ve ışıklık düzenlemesi, açıklıkların ebatları açısından doğu cephe ile benzerlik arz etmektedir. Güney cephenin doğusunda yer alan altlı-üstlü dört açıklık doğu cephe ile aynı düzenlemeye sahiptir. Yapının batıya doğru bir miktar genişletildiği, ilave olarak yapılan bu bölüme mahfil yerleştirildiği, ilave bölüme, alt seviyede bir pencere açıldığı anlaşılmaktadır. Güney cephedeki yapılaşma nedeniyle, harim, bu cephede sadece üst açıklıklardan ışık almaktadır. Bu nedenle yapı güney

Şekil 4 - Namazgah Kurşunlu Camii, rölöve. / *Namazgah Kurşunlu Mosque, architectural survey.*

cepheden büyük oranda algılanamamaktadır. Yapının batı cephesi tamamen kapalı durumdadır. Herhangi bir pencere açıklığı da bulunmamaktadır.

Yapının kuzey cephesi, 1958 yılında Konyalı Hacı Hulisi adlı bir vatandaş tarafından inşa ettirilen soncemaat yeri nedeniyle kapatılmıştır. Aynı onarımda yapının kuzey cephesinin batısına yapıdan bağımsız olarak bir de minare inşa edilmiştir (Lev. 7: Foto. 2). Minare üzerinde de 1958 tarihi okunabilmektedir (Lev. 7: Foto. 3). Kuzeyde, küçük bir avlu olarak değerlendirilebilecek boşluk, yine kuzey cephede bulunan bir kapı ile sokağa açılmaktadır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan ve 7 basamaklı bir merdivenle ulaşılan ezan okuma yeri orijinal görünümünü muhafaza ederek bugüne ulaşmıştır (Lev. 7: Foto. 4). Bölgede yer alan camilerde benzer örneklerine rastlanan ezan okuma yeri, silindirik bir kaide üzerine yerleştirilen aynı formda demir malzeme ile oluşturulmuş korkulukla çevrilidir. Hem kuzeye hem de doğuya doğru avlu duvarından taşan bu kurgunun konsollarla desteklendiği görülmektedir (Lev. 7: Foto. 5).

Betonarme malzeme ile inşa edilen soncemaat yeri demir çerçeveli camekânla tamamen kapatılmış, doğu ucuna yine oldukça iptidai olan bir görevli odası yerleştirilmiştir. Ortada yer alan bugün itibarıyla dikdörtgen bir açıklık şeklindeki kapı müdahalelerle aslından uzaklaşmış bir görüntüye sahiptir (Lev. 7: Foto. 6). Kuzey cephede, 1958 yılına ait betonarme ekin izleri oldukça açık bir şekilde izlenebilmektedir.

¹⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye Hicaz (1671-1672), Devlet Matbaası, İstanbul 1935, C.9, s. 95.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

Fotoğraf 17

Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Harim girişinin doğusunda bir, batısında ise iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Ancak bugün, batıdaki pencere açıklığının kapıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu dönüşüm harimin batı kanadına muhtemelen 1958 yılında inşa edilen mahfilin bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Son cemaat yerinin batı kanadı da bu nedenle bölünmüş işlevi itibariyle kadınlar mahfiline ulaşımı sağlayan bir geçiş mekânına bürünmüştür (Bk. Şek 1, Lev. 7: Foto. 7).

Harimin doğu duvarında iki altta ve iki üstte olmak üzere dikdörtgen şekilli dört açıklık bulunur. Alttakiler pencere üsttekiler ise ışıklıktır (Lev. 7: Foto.8). Harimin batı bölümü ilave yapılarak genişletilmiştir. Bu nedenle mihrabın doğusunda bir, batısında ise iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Yarım daire kesitli mihrap oldukça sade bir görünüme sahiptir. Üç dilimli tepeliği kahverengi parlak kimyasal boyalarla boyalı durumdadır. İri bitkisel desenlerle dekore edilmiş tepelik, tek renk uygulama nedeniyle algılanamamaktadır (Lev. 8: Foto. 9). Mihrabın doğusunda bulunan minber de ilginç uygulamalara sahiptir. Oldukça süslemeli ve form açısından özellikli bir işçiliğe sahip olan minberin doğu yüzü süpürgelik, ayna ve korkuluk itibariyle oyma tekniği ile yapılmış süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak bitkisel desenlerle süslenmiş minberin süpürgeliklerindeki kemerli düzenleme, korkuluk ve göbeklerde uygulanan sarmaşık dallar, vazodan çıkan bitkisel kompozisyonlar, hilal ve çiçekle oluşturulmuş ay-yıldız formları, korkuluktaki kurdellalarla birbirine eklenmiş çiçekli kartuşlar zevkli ve itinalı bir işçilik ortaya koymaktadır. Ayrıca minber girişinde, köşk bölümünde ve minberin altında bulunan geçiş aralığı kemerinde görülen göbeği yarım daire şekilli dekoratif kemer uygulamaları minberin sanat değerini tartışmasız kılmaktadır (Lev. 8: Foto. 10,11,12,13,14). Minberde asıl ilginç uygulama diğer yüzünün tamamen süslemesiz yalın bırakılmış olmasıdır. Yarım kalmış izlenimi veren bu uygulamanın belki de bilinçli tercih edildiği söylenebilir. Zira süslemelerin ön yüz olarak değerlendirilmesi, diğer yüzün nispeten geride, gözardı kalması bizi bu olasılığı düşündürmeye sevk etmiştir (Lev. 9: Foto. 15).

Harimin batı duvarında, yukarıda da ifade edildiği gibi herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır. Betonarme mahfil harimden kopuk düzenlenmiş ve girişi soncemaat yerinden sağlanmıştır.

Ahşap düz tavanlı harimde duvar-tavan ilişkisi, duvarların üst kotunda harimi dolanan, duvarla tavanın bittiği noktada iç bükey kavisli bir geçiş ile yumuşatılmıştır. Ayrıca tavanı dolanan dar bir kuşak da

bu düzenlemenin bir parçasıdır. Kompozisyon bitkisel desenlerin ağırlıklı olduğu bir süsleme anlayışına sahiptir. Yine kahverengi ve siyah hakimiyeti burada da kendini hissettirmiştir (Lev. 9: Foto. 16). Ahşap tavanın merkezinde yer alan sekizgen yüzeysel göbek, merkezde yıldız motifi oluşturan bir yazı süslemesi ile dikkat çeker. Süsleme yine renk itibariyle benzer bir özelliğe sahiptir (Lev. 9: Foto. 17).

Yapının harim girişinde yer alan bilgi panosuna göre Müftü Esbak Ahmet Said Efendi Vakfına ait olduğu ve aynı adlı kişi tarafından H.1170 / M.1756 tarihli vakfiyeden hareketle 18. yüzyılda yaptırıldığı belirtilmiştir. 1972 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü Eski Eser Fişi'nde ise yine aynı tarihli vakfiyeye atıf yapılarak caminin 18. yüzyıl ortalarında inşa edildiği belirtilmiştir. Yaptıran kişi de yine aynıdır (Lev. 9: Foto. 18). Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 1970'li yıllara ait bir fişinde de yine benzer bilgiler yer almaktadır (Lev. 9: Foto. 19).

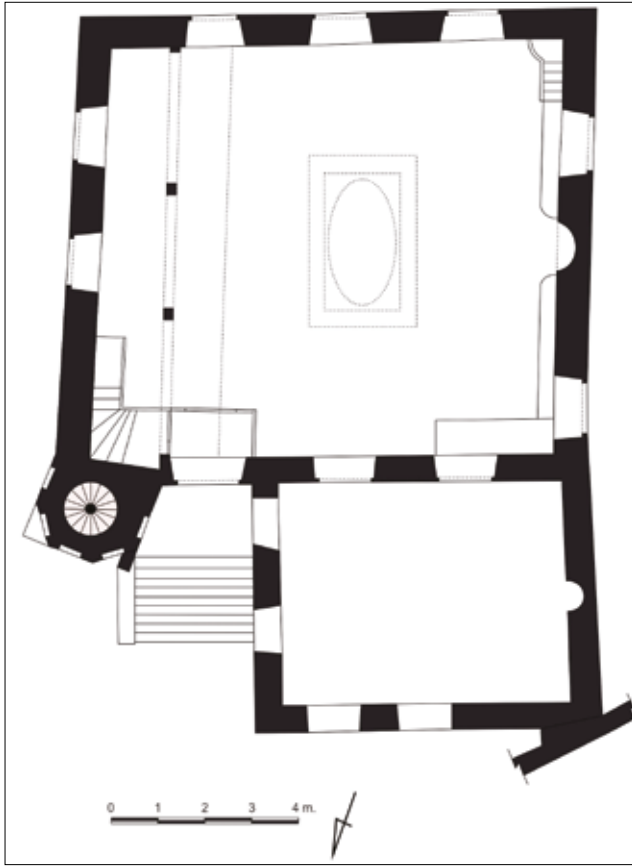
1671 yılında İzmir'e gelen Evliya Çelebi'nin Kurşunlu Han ve Kurşunlu Medreseden bahsederken camiden bahsetmemesi dikkat çekmektedir. Bugün Namazgâh Hamamı olarak bilinen yapı da Kurşunlu Cami'nin hemen batısında yer almaktadır. Dolayısıyla bu alanda bir yapılar manzumesinden bahsetmek mümkündür. 16. yüzyıla ait vakıf kayıtlarında da camiye ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 18 ve 19. yüzyıllara ait vakıf kayıtlarında ise cami zikredilmektedir. Bugüne ulaşamayan Kurşunlu Medresenin bir bölümü gibi de kullanılmış olması muhtemel yapının ne yazık ki kesin inşa evreleri hakkında bilgi vermek mümkün değildir¹⁹.

IV.III. Naturzade Camii

Tan Mahallesi 838 sokak 27 numarada bulunan yapı eski eser fişlerindeki kayıtlarda Naturzade Camii olarak adlandırılmaktadır. Bugün ibadete açık ve iyi durumda olan yapı İkiçeşmelik Caddesinin kuzeyinde eğimli bir arazide konumlandırılmıştır. Bu nedenle avlu içinde yer alan caminin güneyinde yüksek ihata duvarları bulunmaktadır (Lev. 10: Foto. 1). Bugün itibariyle caminin doğu ve batısında hazine yer almaktadır. Batıdaki hazirede yer alan ve Naturzadeye ait olduğuna inanılan silindirik şahideye sahip mezar kutsal kabul edilmekte ve adakta bulunmaktadır (Lev. 10: Foto. 2).

Yaklaşık kare planlı yapının (Şek. 5) kuzey cephesinin zemin seviyesinde yer alan kapı ve pencere açıklıkları

¹⁹ Bk. İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I; Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 120-121.

Şekil 5 - Naturzade Camii, rölöve. / Naturzade Mosque, architectural survey.

yüksek bir bodrum katına aittir. Bu açıklıkların batısındaki yuvarlak kemerli çökertme hafifletme kemerine sahip yuvarlak kemerli kapı açıklığı minareye ulaşımı sağlamaktadır. Üst seviyedeki iki sıra halinde düzenlenmiş beş açıklık harime aittir. Bunlardan altta yer alan ikisi pencere, üstteki üçü ise ışıklık olarak tasarlanmıştır. Tüm açıklıklar taş söveli ve yuvarlak kemerli bir düzenlemeye sahiptir (Lev. 10: Foto. 3). Doğu cephede bulunan ve harime açılan üç pencere yine taş söveli ve yuvarlak kemerlidir. Zemin seviyesindeki üç taş söveli dikdörtgen açıklık kuzey cephenin zemin seviyesindeki açıklıkları hatırlatmakta olup aynı mekâna ait unsurlardır (Lev. 10: Foto. 4). Güney cephede zemin seviyesinde iki adet dikdörtgen pencere yer alır. Harim seviyesinde ise yine kuzey ve doğu cephelerde olduğu gibi taş söveli ve yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır. Bu cephenin batısında, saçak seviyesi daha düşük kotta olan harimin batısındaki mekânın güney duvarı yer almaktadır (Lev. 10: Foto. 5).

Naturzade Camii'nin harim girişi batı cepheden sağlanmıştır. Cephenin güneyinde okuma odası olarak tanımlanan bir mekân bulunur. Güney duvarında bir mihrap olan bu bölümün duvar kalınlığı ve kuzeyindeki kapı ve pencere formu yapının harimindeki

düzenlemeleri hatırlatmaktaysa da, uygulamanın ilk yapıdan olmadığı, muhtemelen bu alanda yer alan açık soncemaat yerinin kapatılması ile mekânın elde edildiği tahmin edilmektedir (Lev. 10: Foto.6). Batı cephenin güneyindeki kapatılmış soncemaat yeri olarak adlandırabileceğimiz bu mekân ile cephenin kuzey ucunda yer alan minare kürsüsü arasında üçgen alınlıklı sundurmaya sahip basık kemerli harim girişi bulunmaktadır. Dokuz basamaklı mermer kaplı merdiven ile ulaşılan bu girişin betonarme malzemeli ve üçgen alınlıklı sundurması, muhtemelen ya okuma odası olarak adlandırılan mekânın ilavesinin yapıldığı dönemde ya da daha sonraki bir zamanda yapılmış olmalıdır (Lev. 10: Foto. 7).

Oldukça sade bir düzenlemeye sahip harimde pencere açıklıkları itibariyle bir düzenden bahsetmek zordur. Harim göz hizasında olmak üzere; kuzeyde iki (Lev. 11: Foto. 8), doğuda üç (Lev. 11: Foto. 9), güneyde iki (Lev. 11: Foto. 10) ve batıda üç (Lev. 11: Foto. 11) açıklık yer almaktadır. Bunlardan batı cephenin kuzeyinde yer alan açıklık kapı olup diğerleri pencere şeklinde düzenlenmiştir. Harimin doğu ve batı duvarlarında yer alan açıklıklar neredeyse karşılıklı bir yerleşim aksında olsalar da kuzey ve güneydeki pencereler için aynı tespiti yapmak zordur. Kuzeyde yer alan alt sıradaki iki pencere cephenin bir miktar doğusuna kaydırılmıştır. Üst seviyedeki üç ışıklık ise nispeten daha düzenli bir yerleşim gösterir. Ancak güney cephede yer alan mihrabın sağında ve solundaki iki pencere için durum farklıdır. Kible duvarının doğusundaki pencere yapının güneydoğu köşesinden uzaklaştırılmış, batısındaki pencere ise aksine kible duvarının batı köşesine yaklaştırılmıştır. Bu düzensizliğin nedeni, ancak, birçok yapıda göz ardı edilen minber ve vaaz kürsüsünün yerleştirilmesi konusu ile açıklanabilir. Harim mekânlarında kible duvarının doğusunda yer alan vaaz kürsüsü bu yapıda da aynı noktadadır. Vaaz kürsüsü, merdiveni ile birlikte, bu alanda boş bırakılan yere sığdırılmış düzgün bir görüntü elde edilmiştir. Genel olarak minberler ya mihrabın hemen sağına ya da harimin güneybatı köşesine yerleştirilmektedir. Bu uygulama sırasında ne yazık ki pencere düzenlemelerine de dikkat edilmemektedir. Naturzade Camii'ndeki uygulamaya baktığımızda, sanki mihrabın batısında yer alan pencere batıya kaydırılarak minbere yer bırakılmıştır. Ancak, yukarıda da bahsettiğimiz gibi minber harimin güneybatı köşesindeki pencereyi kapatmasına rağmen yine de bu köşeye yerleştirilmiştir. Aslında Naturzade Camii'nin kible duvarında görülen ve ilk etapta yadırganan bu düzensizlik, işlevsel bir düzenin elde edilmesine yönelik bir hassasiyetin sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Kible duvarının ortasındaki yarım daire kesitli mihrap nişi iri bitkisel süslemeli alçı malzemeli tepeliği ile dikkat çekmektedir. Tepeliğin ortasında yer alan çiçek motiflerinden oluşan oval çelenk düzenlemesi aynı zamanda yazı kartuşu olarak değerlendirilmiştir (Lev. 11: Foto. 12,13). Minber ve vaaz kürsüsü ahşap malzemeli olup dikkate değer bir özellik taşımamaktadır.

Harimde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ahşap tavanın merkezindeki dikdörtgen göbek düzenlemesidir. Çökertme içine yerleştirilmiş oval göbek, ışınsal bir düzenleme arz eder (Lev. 12: Foto. 14). Harimin kuzey duvarı boyunca uzanan mahfil katına ulaşım, mekânın kuzeybatı köşesindeki ahşap merdiven ile sağlanmıştır. Dekoratif ve başlıklı kare kesitli iki ahşap destek ile taşınan mahfil katı ahşap paravanlarla gizlenmiş ve kadınlara tahsis edilmiştir (Bk. Lev. 11: Foto. 8).

Naturzade camiinde en dikkat çeken uygulama yapı ile minarenin aksiyal açıdan uyumsuzluğudur. Bugün beş kenarı algılanan ve her kenarında birer yuvarlak çökertme kemeri bulunan minarenin üç kenarı harim duvarları içine gizlenmiştir. Silindirik gövde ve kirpi saçak geçişli şerefe erken tarihe işaret etmektedir (Lev. 12: Foto. 15,16). Dolayısıyla minare hem yapı ile olan ilişkisi hem de niteliği itibarıyla bugünkü yapı ile çağdaş değildir. Aynı tespit yapı hakkında 1965 yılında düzenlenen eski eser fişinde de yapılmıştır (Lev. 12: Foto. 17). Belgede, yapının minare üslubuna göre 16. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği tahmininde bulunmaktadır. Harimin ise 20. yüzyılda yenilendiği ifade edilmektedir.

Naturzade Camii ile ilgili ikinci belge 1972 tarihli yine bir eski eser fişidir. Bu belgede avlu girişi üzerindeki kitabeden bahsedilmekte ve buna göre yapının H. 1291 / M. 1875 yılında Hacı Mustafa Efendi tarafından yıktırılıp yeniden yaptırıldığı ifade edilmektedir. 1972 tarihi itibarıyla de harimin tavan ve tabanında yer yer çökme tehlikesinden bahsedilmektedir. Ayrıca yapının kuzeyinde medresesinin bulunduğu ve bugün bu yapının imam evi olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Lev. 12: Foto. 18). Yapı bugün halen ayakta ve farklı amaçla kullanılmaktadır. Avlu girişi üzerinde yer alan kitabe ile ilgili de iki "Vakıf Eski Eser Kitabesi Fişi" düzenlenmiş olup, okunuşu ve tercümesi verilmiştir (Lev. 12: Foto. 19,20).

Münir Aktepe de yapı ile ilgili bilgiler vermektedir. Söz konusu kitabenin okunuşunu daha doğru bir imla ile kaleme alan Aktepe, yapının ilk banisi Naturzade

hakkında bazı araştırmalar yapsa da kesin bir sonuç elde edememiş ve yıkılan ilk yapının 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başına tarihlenebileceğini ifade etmiştir²⁰. Buna göre avlu girişi üzerinde yer alan kitabenin Aktepe tarafından okunuşu ve eski eser fişindeki tercümesi şu şekildedir (Lev. 12: Foto. 21):

Okunuşu:

*Ey zümre-i ehli salâh ey cümle-i erbâb-ı dîn / Gösterdi
vechin şâhid-i tevîk-i Rabbü 'l-alemin.*

*Sakf ü cidârı şakk olub etmişdi meyl-i inhidâm / Natur-zâde
câmi 'i mânend-i kalb-i âşıkîn.*

*Tecdide Hâcî Mustafâ Efendi kıldı ihtimâm / Yıkıdı esasından
olup eltâf-ı hakdan müste'in*

*Râh-ı rizâda eyledi bezl-i nûkûd-ı bi-şümâr / Bu nev ibâdet-
haneyi yaptırdı bu tarz-ı behîn*

*Amâl-i mâfi 'l-bâline mevlâ muvaffak eyleyüb / Dünya ve
ukbâda hemân lûtfiyle etsün kâm-bîn.*

*Nûrî dedi târih-i tam inşâsı buldukda hitâm / Bu secde-gâh-ı
müslimîn itmam olundu pek râşîn.*

1291²¹

Tercüme:

*Ey doğru cemaat, ey dindarlar / Allahın yardımı ile cami
güzel çehresini gösterdi.*

*Âşıkın kalbine benzeyen Naturzade Camiinin çatısının istinat
ettiği duvarları yıkılmaya yüz tutmuştu.*

*Hacı Mustafa Efendi haktan yardım isteyerek camii
temelinden yıktı ve gayretle çalışarak yeniledi.*

*Rızası ile pek çok para harcayarak bu yeni ibadethaneyi sade
bir tarzda yaptırdı.*

*Allah gönüldeki isteklerde başarılı etsin / Dünya ve ahirette
mutlu kılsın.*

*Müslümanların bu secdegâhı pek sağlam olup inşası
tamamlandığında nurla tarihini dedi.*

1291²²

Bir başka kaynakta, H. 1298 tarihli bir salnameden bahsedilmekte ve bu salnamede Naturzade'nin H. 1248 / 1832-1833 yılında vefat ettiğinin belirtildiği ifade edilmektedir²³. Bu bilgilerden hareketle Aktepe'nin de tahmin ettiği gibi bugünkü Naturzade Camii'nin H. 1291 yılında yenilenen yapı olduğu, ilk yapının kitabe levhasında da belirtildiği gibi Naturzade tarafından yaptırılan yapı olduğu ve temellerine kadar yıkılan bu yapının 18. yüzyıl ikinci yarısı ile

²⁰ Münir Aktepe, "Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi II", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3-4, 1973-1974, s.127-129.

²¹ Münir Aktepe, "Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi II", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3-4, 1973-1974, s.127-128.

²² Foto. 19'da verilen eski eser fişinden.

²³ İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I; Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 89122.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

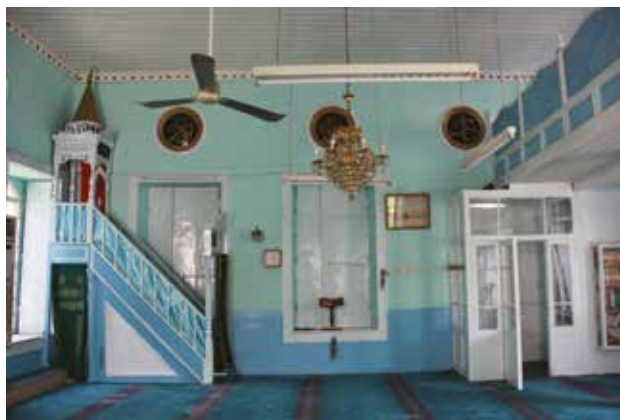
Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

[illegible]

Fotoğraf 17

Fotoğraf 21

[illegible]

Fotoğraf 18

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

FORM NO. 1 1. Nama : DR. H. H. H. 2. Alamat : Jl. Merdeka No. 10, Jakarta 3. Pekerjaan : Dokter 4. Tanggal : 10/10/1965 5. Waktu : Pagi 6. Tempat : RS. Sunda Kelapa 7. Tujuan : Untuk pemeriksaan 8. Keterangan : ... 9. Dokter : ... 10. Asisten : ... 11. Perawat : ... 12. Bidan : ... 13. Farmasi : ... 14. Radiologi : ... 15. Patologi : ... 16. Mikrobiologi : ... 17. Parasitologi : ... 18. Dermatologi : ... 19. Oftalmologi : ... 20. Otorhinolaringologi : ... 21. Neurologi : ... 22. Psikiatri : ... 23. Bedah : ... 24. Ginekologi : ... 25. Pediatri : ... 26. Geriatri : ... 27. Nefrologi : ... 28. Kardiologi : ... 29. Pulmonologi : ... 30. Endokrinologi : ... 31. Rheumatologi : ... 32. Infeksi : ... 33. Onkologi : ... 34. Transfusi : ... 35. Anestesi : ... 36. Radiasi : ... 37. Rehabilitasi : ... 38. Kesehatan Masyarakat : ... 39. Keperawatan : ... 40. Farmasi : ... 41. Mikrobiologi : ... 42. Parasitologi : ... 43. Dermatologi : ... 44. Oftalmologi : ... 45. Otorhinolaringologi : ... 46. Neurologi : ... 47. Psikiatri : ... 48. Bedah : ... 49. Ginekologi : ... 50. Pediatri : ... 51. Geriatri : ... 52. Nefrologi : ... 53. Kardiologi : ... 54. Pulmonologi : ... 55. Endokrinologi : ... 56. Rheumatologi : ... 57. Infeksi : ... 58. Onkologi : ... 59. Transfusi : ... 60. Anestesi : ... 61. Radiasi : ... 62. Rehabilitasi : ... 63. Kesehatan Masyarakat : ... 64. Keperawatan : ... 65. Farmasi : ... 66. Mikrobiologi : ... 67. Parasitologi : ... 68. Dermatologi : ... 69. Oftalmologi : ... 70. Otorhinolaringologi : ... 71. Neurologi : ... 72. Psikiatri : ... 73. Bedah : ... 74. Ginekologi : ... 75. Pediatri : ... 76. Geriatri : ... 77. Nefrologi : ... 78. Kardiologi : ... 79. Pulmonologi : ... 80. Endokrinologi : ... 81. Rheumatologi : ... 82. Infeksi : ... 83. Onkologi : ... 84. Transfusi : ... 85. Anestesi : ... 86. Radiasi : ... 87. Rehabilitasi : ... 88. Kesehatan Masyarakat : ... 89. Keperawatan : ... 90. Farmasi : ... 91. Mikrobiologi : ... 92. Parasitologi : ... 93. Dermatologi : ... 94. Oftalmologi : ... 95. Otorhinolaringologi : ... 96. Neurologi : ... 97. Psikiatri : ... 98. Bedah : ... 99. Ginekologi : ... 100. Pediatri : ... 101. Geriatri : ... 102. Nefrologi : ... 103. Kardiologi : ... 104. Pulmonologi : ... 105. Endokrinologi : ... 106. Rheumatologi : ... 107. Infeksi : ... 108. Onkologi : ... 109. Transfusi : ... 110. Anestesi : ... 111. Radiasi : ... 112. Rehabilitasi : ... 113. Kesehatan Masyarakat : ... 114. Keperawatan : ... 115. Farmasi : ... 116. Mikrobiologi : ... 117. Parasitologi : ... 118. Dermatologi : ... 119. Oftalmologi : ... 120. Otorhinolaringologi : ... 121. Neurologi : ... 122. Psikiatri : ... 123. Bedah : ... 124. Ginekologi : ... 125. Pediatri : ... 126. Geriatri : ... 127. Nefrologi : ... 128. Kardiologi : ... 129. Pulmonologi : ... 130. Endokrinologi : ... 131. Rheumatologi : ... 132. Infeksi : ... 133. Onkologi : ... 134. Transfusi : ... 135. Anestesi : ... 136. Radiasi : ... 137. Rehabilitasi : ... 138. Kesehatan Masyarakat : ... 139. Keperawatan : ... 140. Farmasi : ... 141. Mikrobiologi : ... 142. Parasitologi : ... 143. Dermatologi : ... 144. Oftalmologi : ... 145. Otorhinolaringologi : ... 146. Neurologi : ... 147. Psikiatri : ... 148. Bedah : ... 149. Ginekologi : ... 150. Pediatri : ... 151. Geriatri : ... 152. Nefrologi : ... 153. Kardiologi : ... 154. Pulmonologi : ... 155. Endokrinologi : ... 156. Rheumatologi : ... 157. Infeksi : ... 158. Onkologi : ... 159. Transfusi : ... 160. Anestesi : ... 161. Radiasi : ... 162. Rehabilitasi : ... 163. Kesehatan Masyarakat : ... 164. Keperawatan : ... 165. Farmasi : ... 166. Mikrobiologi : ... 167. Parasitologi : ... 168. Dermatologi : ... 169. Oftalmologi : ... 170. Otorhinolaringologi : ... 171. Neurologi : ... 172. Psikiatri : ... 173. Bedah : ... 174. Ginekologi : ... 175. Pediatri : ... 176. Geriatri : ... 177. Nefrologi : ... 178. Kardiologi : ... 179. Pulmonologi : ... 180. Endokrinologi : ... 181. Rheumatologi : ... 182. Infeksi : ... 183. Onkologi : ... 184. Transfusi : ... 185. Anestesi : ... 186. Radiasi : ... 187. Rehabilitasi : ... 188. Kesehatan Masyarakat : ... 189. Keperawatan : ... 190. Farmasi : ... 191. Mikrobiologi : ... 192. Parasitologi : ... 193. Dermatologi : ... 194. Oftalmologi : ... 195. Otorhinolaringologi : ... 196. Neurologi : ... 197. Psikiatri : ... 198. Bedah : ... 199. Ginekologi : ... 200. Pediatri : ... 201. Geriatri : ... 202. Nefrologi : ... 203. Kardiologi : ... 204. Pulmonologi : ... 205. Endokrinologi : ... 206. Rheumatologi : ... 207. Infeksi : ... 208. Onkologi : ... 209. Transfusi : ... 210. Anestesi : ... 211. Radiasi : ... 212. Rehabilitasi : ... 213. Kesehatan Masyarakat : ... 214. Keperawatan : ... 215. Farmasi : ... 216. Mikrobiologi : ... 217. Parasitologi : ... 218. Dermatologi : ... 219. Oft	
--	--

Fotoğraf 19

Yayıncı :	İmir	Yakof Eski Eser Kitabı Fişi	Dünya No. _____	Tercüme No. _____
Kanun :	Marşuk	İstampa No. _____	Kütüphane ve arşiv fişi No. _____	
Nakliyesi :				

(Bu fiş sadece görsel eşyalar tarafından doldurulacaktır)

Kitabın başlığında eser :	Kuturade Camii
» mevcut esdeğ mahal :	Ayılma giriş kapısının üzerindodir
» yendiği esdeğ cinsi :	Tap
» yarı cinsi :	Süls
» esdeğ adedi :	6
» esdeğ :	1.35 m. x 0.65 m.
» fotoğrah :	Var

Kitabın Kopyası

Azadlık

Ry süngü-i ahli salâm ey gûl-i erbab-e din — Gûstedi vechin şahid tevfiq-i Rahib Aje
 Râf oldarı pek olup etniştî mail-i imââm — Kuturade Camii mîmârî kâlb-i aşkın

Tevlâde Hâzî Nûstafâ Efendi kâldi ihtisâm — Tâhid teâzzerdin olupeltâfâ hâktan mîletân
 Rab-i vîsâde eyledi belâ-i mîkûd bir-gîmâr — Bu nev ihbâdet hân-e i yâptırdı bu tarâz behîn

Amelî mafil bâlâm mevîa nûstafâk eyletîp — Rûnga ve şâfâde hân-e lûtfu ile etân kâm-bîn
 Rû-i dedi tarihî tem inqâs buldukte hitâm — Bu seâdeğhâ mîlâlin imân olundu pek râzî

1291

Tercüme

Yı doğru omant, ay dindardlar. Allahın yardımı ile omi güzel gâhrvânı gûstendi.
 Apkân kalbine beneyen Kuturade Camiînin gâzîsânın istinat ettiğî duvarları yıkılmaya
 yûn tutuştu.

Hâzî Nûstafâ Efendi hâktan yârdın istiyerek omi temelinden yıktı ve gâvretle gâzîsân
 yenildi.

Rîsâe ile pek çok parâ harâcıyarak bu yeni ihbâdetihânı zâde bir tarâde yâptırdı.
 Allah gûlûdiki isteklerde baparı, etân. Rûnga ve şâfirrette mîlû kâlen.

Mîlâmsânarın bu seâdeğhâ pek sağlâm olup inqâs temâmlânğında murîa tarihîni dedi.

1291

Tercüme

Kitabın kopyası : 10 / 6

Fotoğraf 20

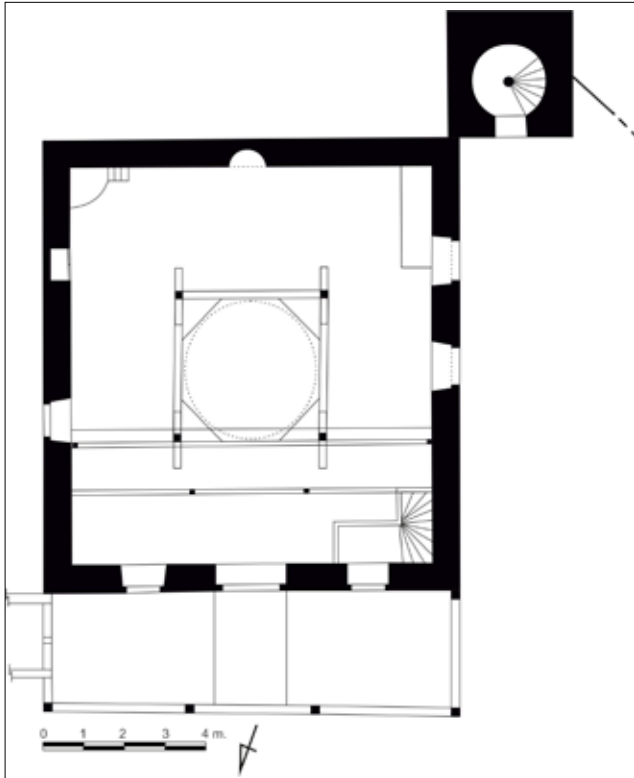
19. yüzyıl ilk çeyreğinde yapılmış olabileceği ileri sürülebilir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi minarenin mevcut durumu ve mimari özellikleri itibarıyla ilk yapıdan yani Naturzade tarafından yaptırılan camiden kalma olduğu söylenebilir.

V. Ahşap Kubbeli Camiler

V.I. Karakol (Hacı Halil Efendi) Camii

Tuzcu Mahallesi 756 sokak 2 numarada bulunan ve tapunun 68 pafta, 463 ada 2 parselinde kayıtlı cami bugün halen ibadete açık ve bakımlı durumdadır (Şek. 6). İkiçeşmelik yokuşunda konumlanmış yapının son cemaat yerine kot farkı nedeniyle iki yönlü bir merdivenle ulaşılmaktadır. Kuzeyde yer alan avlu, eğim nedeniyle yaklaşık 3 m. daha düşük kottadır. Avluya kuzeydoğuda bulunan ana girişten ve batıda bulunan tali girişten ulaşılmaktadır (Lev. 13: Foto. 1).

Avlunun kuzey girişi, 5 basamaklı bir merdivenle ulaşılan düz bir sahanlığa sahiptir (Lev. 13: Foto. 2). Basamaklarla ulaşılan düz sahanlığın iki parçadan oluşan mermer bloklarla kaplandığı görülmektedir. Perde motifli düzenlemeler ve iri bitkisel motiflerle bezeli iki parça halindeki kaplamadan büyük olanının bir çeşme aynası, diğerinin de muhtemelen çeşme yalağının ön yüzü olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 6 - Karakol (Hacı Halil Efendi) Camii, rölöve. / Karakol (Hacı Halil Efendi) Mosque, architectural survey.

Yapı çevresinde yapılan araştırma neticesinde yöre sakinlerinin verdiği bilgiler doğrultusunda avlunun batı girişinde bir çeşme olduğu, ancak söz konusu çeşmenin bugüne ulaşamadığı bilgisi elde edilmiştir. Dolayısıyla Karakol Camii'nin batı avlu girişinde yer alan çeşmenin işlevini yitirmesi nedeniyle süslemeli parçalarının kuzey avlu girişinde değerlendirildiği akla gelmektedir (Lev. 13: Foto. 2,3,4,5).

Yuvarlak kemerli kuzey avlu girişinden ulaşılan dar bir koridor vasıtasıyla öncelikle alt kotta yer alan avluya (Lev. 13: Foto. 6) bu kottan da iki yönlü merdiven ile soncemaat yerine ulaşılmaktadır (Lev. 13: Foto. 7). Kare kesitli dört ahşap destekli ve düz ahşap tavanlı bir düzenleme arz eden soncemaat yerinin doğu ucunda soncemaat yerinden ulaşılan imam odası bulunmaktadır (Lev. 13: Foto. 8). Bu kurgunun cami ile organik bir bağı bulunmamaktadır. Caminin doğu duvarı kısmen diğer yapılarla kapatılmış durumdadır. Güney cephe de benzer şekilde kapalı durumdadır. Batı cephe ise küçük bir iç avlu şeklinde düzenlenmiş olup içinde sonradan inşa edilmiş niteliksiz yapıları barındırmaktadır. Yapının güneybatı köşesinde, camiden bağımsız bir kurguya sahip minare kürsüsü bulunmaktadır (Lev. 13: Foto. 9). Kare kürsü üzerinde yükselen silindirik gövdeye ve tek şerefeye sahip özgün halini büyük oranda koruduğu anlaşılan minarenin, dış ve içbükey kıvrımlı şerife geçişi ve kurşun kaplı kubbeli petek örtüsü dikkat çeken önemli özelliklerdir (Lev. 14: Foto. 10,11). Ayrıca kürsüden gövdeye geçiş bölümü olarak bilinen pabuçun baklava dilimli düzenlemesi özgün bir uygulamadır (Lev. 14: Foto. 12).

Yapının kuzey cephesi ortada bir giriş ve iki yanında birer pencere düzenlemesine sahipken bugünkü durum; doğuda dikdörtgen şekilli bir pencere (Lev. 14: Foto. 13), ortada yine dikdörtgen şekilli üzerinde balkonsuz bir mükebbire açıklığı bulunan harim girişi (Lev. 14: Foto. 14) ve batıda ise harimdeki mahfil katına dışardan ulaşımı sağlayan kapıya dönüştürülmüş bir pencere açıklığı şeklindedir (Lev. 14: Foto. 15).

Karakol Camii kible duvarına dik yerleştirilmiş dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Düz ahşap tavanlı örtünün merkezinde yer alan dört ahşap desteğe oturtulmuş ahşap kubbe, üzerinde yuvarlak ışıklıklar bulunan yüksek sekizgen kasnağa oturtulmuştur (Şek. 1, Lev. 14: Foto. 16). Harimin kuzey duvarı boyunca uzanan son cemaat yeri iki kademeli bir destek düzenlemesine sahiptir. Güneyde kubbe desteklerine ve ayrıca daha ince iki ahşap desteğe oturan mahfilin girişi yukarıda da değinildiği

gibi harimin kuzeybatısındaki pencerenin kapıya dönüştürülmesi ile harimden koparılmıştır (Lev. 14: Foto. 17).

Karakol Camii'nin harim pencere düzenlemesi bir bütünlük arz etmemektedir. Kuzey cephede yukarıda değinilen iki dikdörtgen pencerenin benzeri harimin doğu duvarının kuzeyinde sadece bir pencere olarak uygulanmıştır. Duvarın güneyinde, simetriye göre pencere olması gereken noktada küçük bir dolap nişi yer almaktadır (Lev. 14: Foto. 18). Harimin kible duvarında ise üst seviyede yer alan ve oldukça dekoratif alçı renkli camlı içlikleri bulunan üst seviyedeki yuvarlak ışıklıklar haricinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır (Lev. 15: Foto. 19, 20). Bu duvarın batısında yer alan ahşap minber herhangi bir özellik arz etmez. Doğuda ise yine basit bir vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Harimin doğu cephesindeki pencere uygulaması ise diğerlerinden farklıdır. Taş söveli ve yuvarlak kemerli pencereler muhtemelen ilk yapıdan kalma olup değişmemiştir (Lev. 15: Foto. 21,22).

Karakol Hacı Halil Efendi Camii'nin inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yapıda herhangi bir kitabe de mevcut değildir. 1960 ve 1970'li yıllarda hazırlanmış eski eser fişlerinde yapının 16. yüzyıla ait olduğu belirtilse de herhangi bir belgeden bahsedilmemektedir (Foto 23,24).

Münir Aktepe, çalışmasında Hacı Halil Efendi Camii ya da Karakol Camii olarak bilinen yapıyı Ahmed Ağa Camii olarak adlandırmakta ve İzmir Müzesinde ve Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki kayıtlarda Halil Efendi Camii olarak adlandırıldığını ve bunun nedenini anlayamadığını ifade etmektedir. Yazar 1842 ve 1845 tarihlerine ait hitabet tevcihi kayıtlarından caminin ibadete açık olduğunun anlaşıldığını ifade etmekte ve ileride yapılacak araştırmaların yapı ile ilgili net bilgiler verebileceğine değinmektedir²⁴.

Avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan incir ağacının altında tespit edilen bir kitabe levhası ve silindirik mezar taşı bir belge niteliği taşımaktadır. Kırık ve oldukça yıpranmış olan ve bir yatıra ait olduğu düşünülen mezar taşının üzerinde H. 1221 / M. 1806-1807 tarihi bulunmaktadır (Lev. 15: Foto. 25). İki satırlık istif yazılı kitabe levhası ise oldukça sağlam durumdadır (Lev. 15: Foto. 26).

Kitabe levhasında yazılı bilgiler şu şekildedir:

Okunuşu

Kad büniyye ve amara hêzihi 'l-mescdü 'l-câmi' li-marzatillahi teâla

Hacı Ahmed bin Bekri fi tarih sene sitte aşer ve tis'a mie

Tercüme

Bu cami Allahın rızası için bina edildi.

Hacı Ahmed bin Bekri fi tarihi sene dokuz yüz on altı (H. 916)

Buna göre kitabeden bir camiye ait olduğu ve Bekir oğlu Hacı Ahmed tarafından M.1510-1511 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu kitabenin bugünkü adı ile Karakol Hacı Halil Efendi Camiine ait olma olasılığı hakkında net bir görüş ileri sürmek mümkün olmasa da Aktepe'nin yapıyı Ahmed Ağa Camii olarak nakletmesinden ve Hacı Halil Efendi tanımlamasından duyduğu rahatsızlıktan hareketle ve kitabede de Ahmed adının geçmesinden yola çıkarak tespit edilen kitabenin bu camiye ait olma olasılığının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Yapının bugünkü mevcut durumu da dikkate alınarak, çeşitli dönemlerde tadilat geçirdiği söylenebilir. Örneğin kuzey ve doğudaki pencere ile batı cephedeki pencerelerin form olarak uyumsuzluğu, soncemaat yerinin çatısı itibariyle elden geçmişiği ve kapsamlı müdahale gördüğü izlenimi, kitabenin onarımlar sırasında tekrar yerine yerleştirilmediği tahminini akla getirmektedir -ki benzer durumlar bugün bile yaşanabilmektedir.

Sonuç olarak tespit ettiğimiz kitabe eğer bu yapıya ait ise; öncelikle yapıyı Aktepe'ye benzer olarak Ahmed Ağa ya da kitabeye göre daha doğru bir yaklaşımla Hacı Ahmet Camii olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Ayrıca, yapı, yine kitabeden hareketle bugün İzmir'in ayakta olan ve bilinen en eski camisi olarak tanımlanabilir.

²⁴ Aktepe, a.g.e., s. 92.

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

Fotoğraf 17

Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Fotoğraf 20

Fotoğraf 21

Fotoğraf 22

Fotoğraf 25

Fotoğraf 26

[illegible]

Fotoğraf 23

[illegible]

Fotoğraf 24

V.II. Mumyakmaz Hacı Veli Camii

Tilkilik Caddesinde yer alan cami halen ibadete açık durumda olup yapısal niteliklerini koruyarak bugüne ulaşmıştır. Kible duvarına dik dikdörtgen plan şemasına sahip yapı 1960'lı yıllara kadar ticarethane olarak kullanılmıştır. Bu nedenle yapıda gerçekleşen en önemli değişiklik zemin kotunun yaklaşık 60 cm. düşürülmesi işlemidir (Şek. 7).

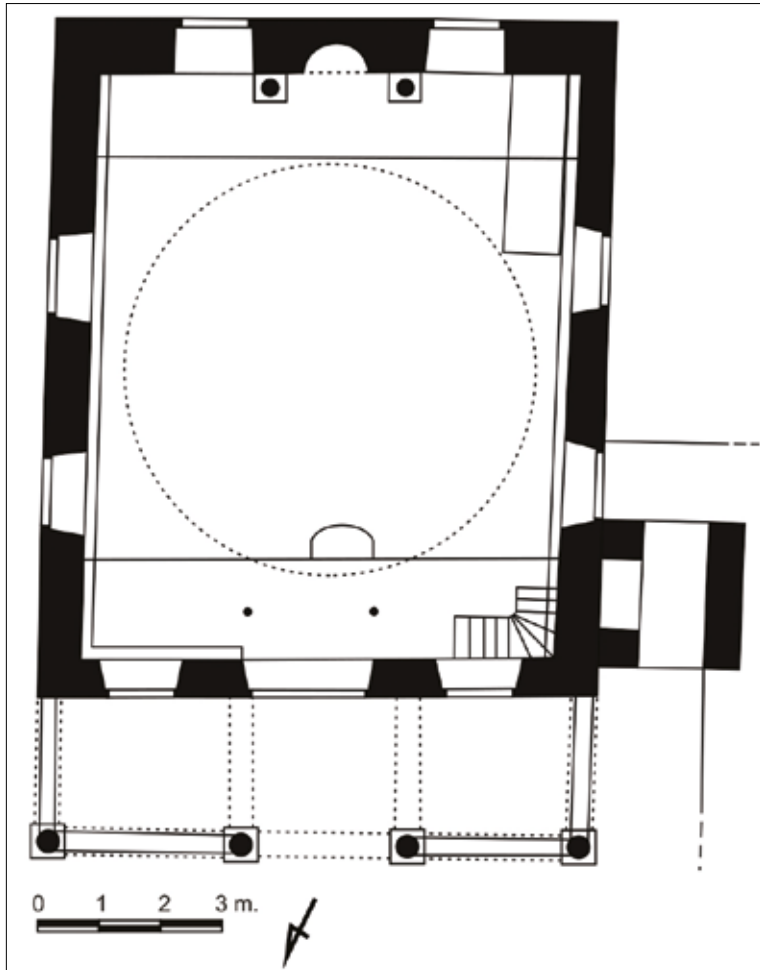
Kuzey cephesi Basmene'den başlayarak İkiçeşmelik Caddesine kadar uzanan ve eski İzmir'in en önemli sokaklarından biri olan Tilkilik Caddesine açılan (Lev. 16: Foto. 1) mescidin adı çevre sakinlerinin anlatımlarına göre bir kerametden kaynaklanmaktadır. Mezarının caminin doğusundaki dut ağacının dibinde olduğu ifade edilen (Lev. 16: Foto. 2) Hacı Veli, caminin hem banisi hem de imamıdır. Dilden dile dolanan tevatüre göre; Hacı Veli bir gün yastı namazında cemaatin dışarda beklediğini görür ve sorar neden dışardasınız?. Cemaat; "içerisi karanlık mum kalmamış" cevabını verince Hacı Veli haydi

bakalım buyurun içeriye diyerek cemaati camiye alır. İçeri giren cemaat her tarafı aydınlık görünce Hacı Veli'nin önemli bir zat olduğunu anlar ve o günden sonra mescidin adı Mumyakmaz Hacı Veli Mescidi olarak anılır.

Yapının doğu, güney ve kuzey cepheleri açık, batı cephenin güney yarısı ise bugün kapalı durumdadır. Doğu cephede, yaklaşık olarak cephenin ortasına yaklaştırılmış dört açıklık dikkat çekmektedir. Her biri taş sövelerle oluşturulmuş bu dört açıklıktan ikisi altta, ikisi de üst kottadır. Alt kotta yer alan ve daha büyük olan pencereler basık kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Kilit taşları hafifçe dışarıya doğru çıkıntı oluşturan profilli başlıklarla hareketlendirilmiştir. Üst seviyede yer alan açıklıklar ise daha küçük olup yuvarlak kemerlidir. Söveleri dışında herhangi bir özellik arz etmezler (Lev. 16: Foto. 3). Bu düzenleme aynı şekilde yapının batı cephesinde de uygulanmıştır.

Güney cephe de ana hatlarıyla benzer bir düzenlemeye sahiptir. Ancak bu cephede basık kemerli ve taş söveli alt iki pencerede kilit taşı vurgusu görülmez. Bu pencerelerin hemen hemen üst hizalarında yer alan açıklıklar ise "öküzgözü" olarak adlandırılan taş söveli yuvarlak ışıklıklar olarak düzenlenmiştir (Lev. 16: Foto. 4). Doğu ve güney cephede saçak geçişi köşeli bir çıkıntıdan ibarettir. Saçak geçişi olarak adlandırılan duvarın en üst noktası yapıyı çepeçevre dolanan çizgisel kuşakla vurgulanmıştır. Söz konusu kuşakta gerçekleştirilen bölüntüler estetik açıdan dikkat çekmektedir (Lev. 16: Foto. 5).

Yapının batı cephesinin kuzey yarısı ulaşılabilir. Bu alanda minareye yer verilmiş olup, aynı zamanda tuvaletlere de ulaşım sağlanmıştır. Cephenin kuzey ucuna yerleştirilen kesmetaş malzeme ile inşa edilmiş minare; onaltıgen gövdesi, yivli bir düzenleme arz eden taş malzemeli şerefesi ve korkulukları ile dikkat çekmektedir (Lev. 16: Foto. 6,7). Bugün pek hissedilmese de baldaken kurgu üzerinde yükseldiği tahmin edilen minare, bu kurgusal özelliği ile dikkat çekicidir. Ancak dört ayak üzerinde yükselen kurgu, yapılan ilavelerle bugün pek algılanabilir değildir. Camiye bitişik iki ayak arası tuvalet görevlisi için küçük bir bekleme odasına dönüştürülmüştür. Batıdaki iki ayak ise aradaki boşluk doldurularak

Şekil 7 - Mumyakmaz Hacı Veli Camii, rölöve. / Mumyakmaz Hacı Veli Mosque, architectural survey.

bugün bir duvar parçası görünümüne dönüşmüştür. Bu müdahalelerin muhtemelen tuvaletin inşası sırasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Genel olarak bakıldığında sıva ve tadilatlar söz konusu minare kaidesi kurgusunu gizlemektedir (Lev. 16: Foto. 8).

Mumyakmaz Camii'nin kuzey cephesinde üç birimli bir soncemaat yeri bulunmaktadır (Lev. 16: Foto. 9). Doğu ve güney cephelerde takip edilen saçak geçişi düzenlemesinin soncemaat yeri saçak geçişinde de yer alıyor olması iki olasılığı akla getirmektedir. İlk olasılık; soncemaat yerinin yapı ile çağdaş olduğudur. İkinci olasılık ise yapılan kapsamlı bir tadilatla soncemaat yerinin ilave edildiği ve tüm cephelerin hem sıva hem de süsleme açısından elden geçirildiğidir. Kuzeyde oldukça yüksek dört sütunla taşınan soncemaat yeri örtüsü bugün itibarıyla düz tavadır. Profilli bir tabla şeklinde düzenlenen sütun başlıklarına oturtulmuş basık kemerler malzeme ve uygulama açısından ne yazık ki değerlendirilememiştir. Sütunlar hem kendi aralarında hem de kuzey-güney istikametinde caminin kuzey duvarı ile basık kemerlerle bağlantılı haldedir (Lev. 17: Foto. 10,11).

Kuzey cephede görülen düzenleme simetrik bir uygulama gösterir. Ortada kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli ve taş söveli giriş ve bu girişin iki yanında, doğu duvarda bulunan pencerelerle aynı özelliklere sahip birer pencere düzenlemesi dikkat çeker. Cephenin üst kesimi ilginç bir detay ortaya koyar. Harim giriş kapısının üzerinde yer alan yatay dikdörtgen tasarlanmış, ancak bugün herhangi bir yazılı levha içermeyen kartuşun da içinde kaldığı birinci kat seviyesi, ikinci kat seviyesi cephe yüzeyine göre yaklaşık 4-5 cm. daha içerlektir. Yani kuzey cephede yüzey itibarıyla bir uyumsuzluk söz konusudur. Üst kademede yani kuzey cephenin ikinci kat seviyesinde yer alan üç adet yuvarlak kemerli ve taş söveli küçük açıklık, yine doğu cephede görülen aynı seviyedeki ışıklık uygulamalarının benzeridir. Dolayısıyla bu tespit, kuzey cephenin ikinci kat seviyesi ile doğu cephenin aynı döneme ait olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durumda soncemaat yeri örtüsü altında kalan kuzey cephe üst seviye pencerelerinin dışarı açılan unsurlar olması daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Dolayısıyla soncemaat yerinin aşırı yüksek kurgusu ve düz tavanlı örtüsü bize, bu uygulamanın bir dönem eki olabileceğini, belki de ilk soncemaat yeri kurgusunun kuzey cephede tespit edilen kademeli ikinci kat seviyesinde bitirildiğini düşündürmektedir (Lev. 17: Foto. 12).

Harimde dikkat çeken en önemli husus; doğu, batı ve kuzey duvarların alt kesimlerinde bulunan sekilerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu sekiler, yapının ticarethane olarak kullanıldığı dönemde gerçekleştirilen zemin kotu düşürme işleminin bir sonucudur. Yani neredeyse içerde temel seviyesine inilmiştir. Bu nedenle harim pencerelerinin oldukça yüksekte kaldığı görülmektedir (Lev. 17: Foto. 13). İki yanda yüksek bir kaide üzerinde yükselen sütunçeli bir düzenlemeye sahip mihrap nişi yarım daire kesitlidir. Yuvarlak kemerli kavsaranın üzerinde alçı malzeme ile oluşturulmuş basit bit tepelik yer alır. Bu tepeliğin bir miktar gizlediği asıl önemli süsleme detayı mihrap tepeliği hizasında yer alan simetrik olarak yerleştirilmiş yürek motifleridir (Lev. 17: Foto. 14). Benzer düzenleme pencere şeklinde tasarlanmış olan Evliyazade Camiinde bulunmaktadır. Vaaz kürsüsü bulunmayan caminin minberi ahşap malzemeli olup sade bir düzenleme arz etmektedir (Lev. 17: Foto. 15).

Harimde dikkat çeken bir başka uygulama mahfil katıdır. İlk yapıda bulunmadığı tahmin edilen bu uygulamanın ahşap malzemeli olarak yapıya sonradan ilave edildiği, uygulamanın ise oldukça acemice gerçekleştirildiği mahfil katının pencere ve harim giriş aralığı kemerlerini kesmesinden anlaşılmaktadır (Lev. 17: Foto. 16,17). Dikdörtgen plan şemasına sahip harim, ahşap malzeme ile oluşturulmuş ortada bir kubbe, kuzey ve güneyde ise düz tavan şeklinde düzenlemeyi gündeme getirmiştir (Lev. 17: Foto. 18).

1730 tarihli vakfiyeden, yapının Alanyalı Hacı Veli bin Yusuf bin Veli Ağa tarafından müceddeden (yeni baştan) yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen daha önceki yapı yanmış ya da yıkılmış olmalıdır. Yapıya ait birçok vakıf malından ve caminin altında bulunan sebilden bahseden Aktepe, 1825 tarihinde cami imamına yönelik bazı şartların yazıldığı belgeden söz etmekte ve bu tarihte de yapının ibadete açık olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir²⁵.

²⁵ Münir Aktepe, "Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ağustos 1973-1974, s. 113.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

Fotoğraf 17

Fotoğraf 18

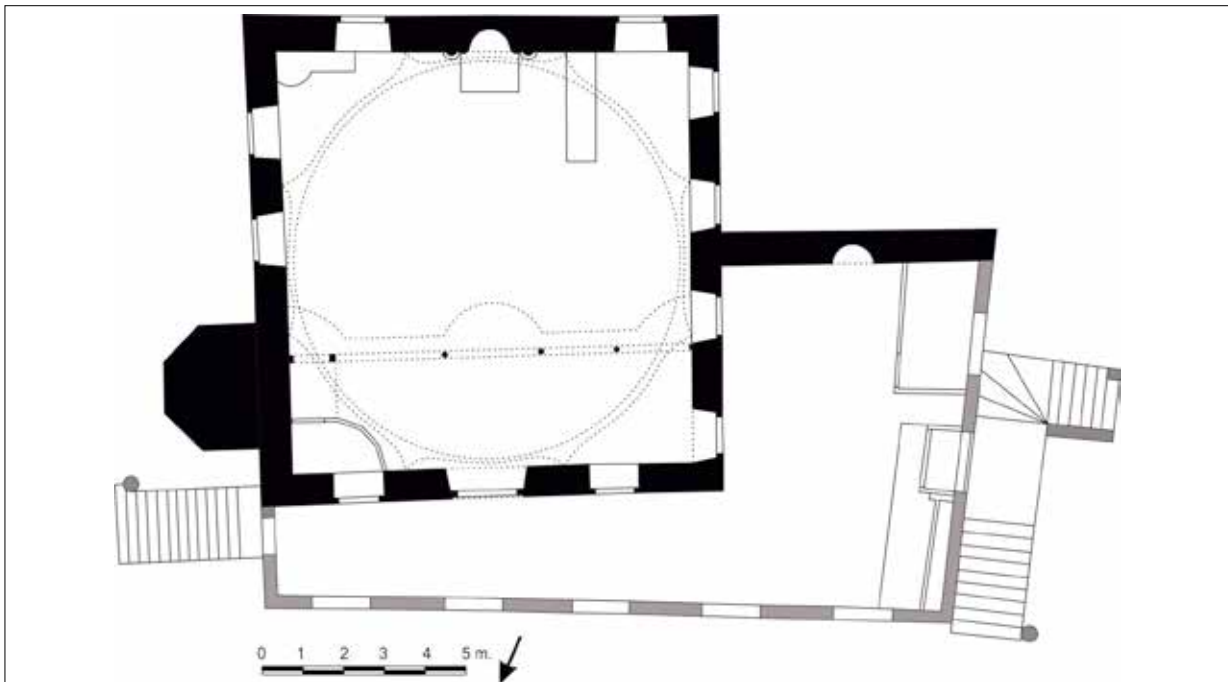
V.III. Namazgâh Pazaryeri Camii

Pazaryeri Mahallesiindeki yapı, 148 pafta, 1551 ada, 24 parselde yer almaktadır. Fevkani bir görünüme sahip yapı kuzey ve batısına inşa edilen betonarme soncemaat yeri nedeniyle orijinal görünümünü büyük ölçüde yitirmiştir (Lev. 18: Foto. 1). Neredeyse bir normal kat yüksekliğine sahip yüksek bir bodrum katı olarak da adlandırılabilir. Bir kurgu üzerine inşa edilen yapının güney cephesi bugün zemin kat seviyesi itibarıyla binalar tarafından kapatılmıştır. Cephenin güneyinde harime açılan dört açıklıktan ikisi altta ikisi de üstte yer almaktadır. Alt seviyedeki açıklıklar taş söveleri ve dikdörtgen formları ile birer pencere açıklığı olarak inşa edilmiştir. Üstte yer alan ve alt pencerelerle aynı aksta yerleştirilen açıklıklar ise daha küçük ebatlı olup yuvarlak kemerli ışıklıklar olarak düzenlenmiştir. Söz konusu açıklıkların dışlıkları yuvarlak ışık gözlerinden oluşmaktadır. Bugün ilaveler nedeniyle cephenin ortasında kalan, ancak harimin doğu cephesinin kuzeyine yerleştirilmiş minare silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Beş kenarı algılanabilen kürsünün üç kenarı beden duvarı içine gizlenmiştir. Kürsünün üst seviyesinde, yapının saçak seviyesine yakın bir noktada yer alan sağır kemerler dekoratif bir görünüm oluşturmaktadır. Doğu cephenin kuzeyinde soncemaat yerine açılan kapıya ulaşan 12 basamaklı bir merdiven yer almaktadır (Lev. 18: Foto. 2).

Kuzey cephenin zemin kat seviyesindeki bazı kapı ve pencere açıklıkları muhtemelen ticari amaçla kullanılmış birimlerdir. Cephenin ikinci kat seviyesi ise yukarıda da bahsedilen kapatılmış soncemaat yerinin duvarı olarak değerlendirilebilir. Beş pencere açıklığına sahip cephe sade bir görünüm arz eder (Lev. 18: Foto. 3).

Yapının batı cephesi ana girişin de yer aldığı cephe konumundadır. Zemin kat seviyesindeki kuzey ve batıya inen çift yönlü merdivenden, önce bir sahanlığa ve ardından da bir kapı vasıtasıyla yine betonarme malzeme ile kapatılmış soncemaat yerine ulaşılmaktadır. Merdivenin güneyinde, zemin kat seviyesinde bir kapı ve hemen bitişiğinde ise cephenin güneyinde oluşmuş küçük bir boşluğa açılan bahçe kapısı bulunmaktadır. Sonradan inşa edilen betonarme yapılar nedeniyle oldukça zor algılanan batı cephenin güneyinde, doğu cephedeki pencere ve ışıklık uygulamalarının tekrarlayan iki pencere ve iki ışıklık yer alır. Batı cepheye ait diğer pencere ve ışıklıklar kapalı hale dönüştürülmüş soncemaat yerine açılmaktadır. Bu nedenle dışardan algılanmazlar (Lev. 18: Foto. 4). Yapının cepheleri tamamen sıvalıdır. Yer yer sıvası dökülen yerlerden anlaşıldığı kadarıyla; yapının kabayonu taş ve tuğla malzeme ile minare gövdesinin ise tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir.

Kare bir planşemasına sahip harim, yüksek bir kasnak üzerine yerleştirilen ve kiremitli çatı ile gizlenen ahşap bir kubbe ile örtülmüştür. Kuzey ve batı cephesinin kuzeyinde yer alan ve bugün yapının estetik algısını da oldukça perdeleyen soncemaat yerinin ilk yapıda muhtemelen açık olduğu ve yazlık namaz kılma mekânı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu tahmini güçlendiren en önemli veri ise soncemaat yeri mihrabının bulunduğu batı cephedeki kalın duvardır (Şek. 8, Lev. 18: Foto. 5). Kapatılmış soncemaat yeri içinde kalan ve dışardan algılanamayan açıklık düzenlemesine bakıldığında; harimin kuzey cephesinde; ortada taş sövelerle oluşturulmuş yuvarlak kemerli ana giriş aralığı, üst hizasında balkonsuz mükebbire açıklığı ve iki yanında doğu ve batı cephelerde görülen açıklık uygulamaları ile aynı özelliklere sahip pencere ve ışıklıklar

Şekil 8 - Namazgah Pazaryeri Camii, rölöve. / Namazgah Pazaryeri Mosque, architectural survey.

yer almaktadır. Ancak kuzey cephenin doğusundaki pencere açıklığı sonraki dönemde mahfil katına ulaşımı sağlayan bir kapiya dönüştürülmüştür (Lev. 18: Foto. 6).

Batı cephenin kuzeyinde de yine harime açılan ikinci bir giriş kapısı bulunmaktadır. Kuzeydekine göre tali bir giriş olarak değerlendirilebilecek batı giriş de yine taş sövesi ve yuvarlak kemeri ile orijinal bir uygulamadır. Üst seviyesinde bulunan, ancak aynı aksta yer almayan ışıklık, diğer cephelerdeki ışıklıkların simetrik bir uygulamasıdır. Hem kuzey hem de batı cephede dikkat çeken en önemli husus, soncemaat yeri tavanı nedeniyle bir bölümü kapatılmış ışıklıklardır. İlk uygulamada soncemaat yerinin muhtemelen eğimli bir çatı ile kapatıldığı, tavan kaplaması olmaması nedeniyle de söz konusu açıklıkların olumsuz etkilenmediği tahmin edilmektedir (Lev. 18: Foto. 7).

Pazaryeri Camii'nin harimi edinilen bilgilere göre 1950'li yıllarda kapsamlı bir müdahale ile süsleme olarak elden geçirilmiştir. Pencere kenarlarında, mihrapta ve kubbede yoğunlaşan kalemişi bezemeler bitkisel karakterlidir. Alt seviye pencere hizasında olmak üzere harim duvarlarının duvar kâğıdı ile kaplandığı görülmektedir.

Harimin kuzeyinde dairesel kesitli ahşap desteklerle taşınan bir mahfil katı yer alır. Ortada yarım, iki uçta çeyrek daire şeklinde güneye doğru balkon oluşturan mahfil katı ahşap kafeslerle gizlenerek kadınlara tahsis edilmiştir (Lev. 19: Foto. 8). Bu birime ulaşım, kuzey cephenin doğusunda yer alan ve kapiya dönüştürülen pencere açıklığından geçilen merdiven sistemi ile sağlanmıştır. Mahfil katının; harime açılan kuzey cephe pencereleri ile ilişkisine bakıldığında orijinal bir uygulama olmadığı ya da yenilendiği düşünülebilir. Ayrıca kapiya dönüştürülmüş pencere de bu düşünceyi güçlendirmektedir. Ancak, harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan merdiven kurgusunun hem mahfile hem de minare girişine ulaşımı sağlıyor olması (Lev. 19: Foto. 9,10) en azından bu alanda bir merdiven sistemine ihtiyaç olduğunu kanıtlamaktadır. Muhtemelen harimden sağlanan mahfil ve minare ulaşımı pencerenin kullanılması ile soncemaat yerine aktarılmış ve kadınlara tahsis edilen mahfil ulaşımının mahremiyeti sağlanmıştır.

Harimin doğu cephesi, yukarıda da ifade edildiği gibi iki alt ve iki üst olmak üzere dört açıklığa sahiptir. Oldukça basık bir kemer düzenlemesine sahip pencereler bu görünümünü ile diğer örneklerden ayrılır. Işıklıklar, alçı malzemeli içlikleri ve renkli cam ve yazı süslemeleri ile dikkat çekmektedir (Lev. 19: Foto. 11,12). Güney cephede ortada mihrap yer alır. İki yandan sütunçelerle hareketlendirilmiş mihrap tepeliği, alçı malzeme ile oluşturulmuş abartılı irilikte bitkisel süslemelere sahiptir. Mihraba simetrik birer birer pencere ile üst seviyede, biri mihrap ile aynı aksta yer alan üç ışıklık batı cephede yer alan uygulamalar ile aynı

özelliklere sahiptir (Lev. 19: Foto. 13,14). Kible duvarının doğusunda yer alan vaaz kürsüsü, bir bölümü duvar içine gizlenmiş dairesel bir kaide üzerine oturmaktadır (Lev. 20: Foto. 15). Mihrabın batısında yer alan ahşap minber sade ancak zarif bir görünüme sahiptir (Lev. 20: Foto. 16).

Harimin batı duvarında görülen pencere düzenlemesi yine ebat itibarıyla diğer cephelerdeki uygulamalar ile benzerdir. Alt seviyede yer alan dört açıklıktan güneydeki üçü pencere, kuzey uçtaki ise kapıdır. Üst seviyede de ışıklık olarak düzenlenmiş dört açıklık bulunur (Lev. 20: Foto. 17).

Harimi örten ahşap kubbe oldukça dekoratif bir görünüme sahiptir. Sekiz bölüme ayrılan ve her bir bölümde madalyonlardan meydana gelen süslemeler yine muhtemelen 1950'lere ait olmalıdır (Lev. 20: Foto. 18). Kubbede en dikkat çekici unsur; köşelerde yer alan basık dekoratif pendentiflerdir. Bu unsurların içleri pendentifin formuna uygun olarak yazı ve bitkisel süslemelerden oluşan bezemelerle hareketlendirilmiştir (Lev. 20: Foto.19, 20).

Namazgâh Pazaryeri Camii'ndeki dikkat çeken en önemli özellik, oldukça simetrik gibi görünmesine rağmen pencerelerin konumlandırılmasındaki düzensizliktir. Örneğin doğu cephede yer alan minare bu cephede yalnızca iki pencere uygulamasını mümkün kılmıştır. Ancak batı cepheye bakıldığında, harim girişi dışında üç pencere düzenlemesine yer verildiği, hatta güneybatı köşedeki pencerelerin oldukça yakın konumlandırıldığı görülmektedir. Güney cephede de yine simetri açısından birlik sağlansa da pencere düzenlemelerinin cephenin batısına kaydırılarak, güneydoğu köşede yer alan vaaz kürsüsüne yer açıldığı görülmektedir (Bk. Şek.8).

Namazgâh Pazaryeri Camii'nin inşa tarihini veya banisini bildiren bir kitabesi bulunmamaktadır. Soncemaat yerinin batı girişinde yer alan bilgilendirme levhasında; yapının diğer adının Namazgâh Camii ve Han-Bey Camii olduğu ifade edilmektedir. Çerkez Hasan Karısı Penbe Vakfına ait olduğu belirtilen yapının Han Bey tarafından muhtemelen 19. yüzyıl sonunda inşa edildiği belirtilmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tarihsiz ancak 1970'li yıllara ait matbu eski eser fişinde; yapının yaptıranı Hanbay olarak belirtilmiştir. Kubbe içinin 1956 yılında Gaziantep'li ressam Müslim Görçek tarafından tezyin edildiği ifade edilmektedir. Yine soncemaat yerinin de bu tarihte inşa edildiği ifade edilmektedir (Lev. 20: Foto. 21).

Yukarıda ifade edilen eski eser fişi kaydı dışında yapı ile ilgili bugün itibarıyla tarihlendirmeye ışık tutacak herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla tescil fişinde yapının 19. yy sonunda inşa edilmiş olduğu tahmini şimdilik bizim için de geçerli bir tahmin mahiyetindedir.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

VI. KÂĞİR KUBBELİ CAMİLER

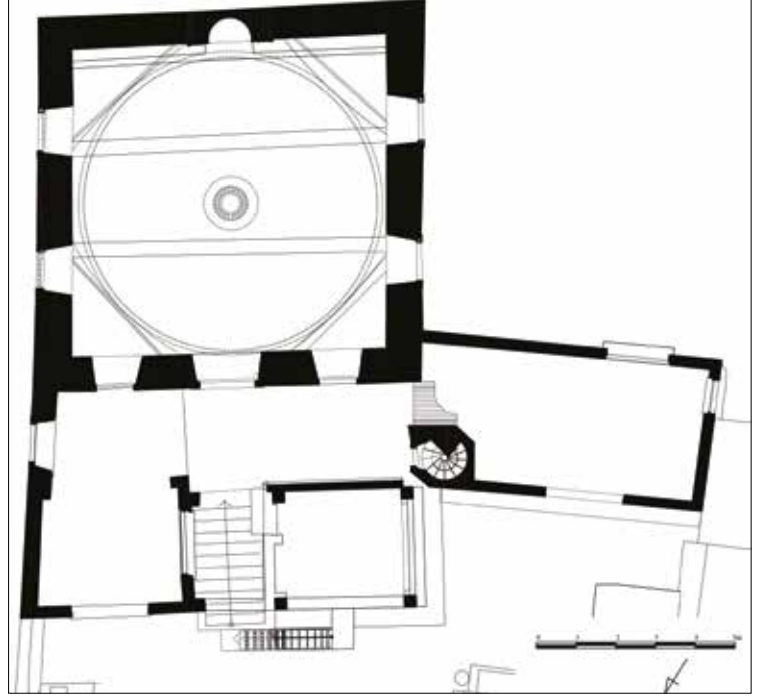
VI.1. Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii

Topaltı Mahallesindeki yapı, tapunun 434 ada 73 pafta 4 parselinde kayıtlıdır. Güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiş cami fevkani bir görünüme sahiptir. Yakın zamanda restorasyonu gerçekleştirilmiş caminin bazı ilave ve eklentilerden temizlendiği görülmektedir (Şekil 9a-9b). Bulunduğu parselin güneydoğu köşesine yerleştirilmiş yapının kuzey ve batısında avlusu bulunmaktadır. Avlu girişi ise kuzey cephenin ortasına yerleştirilmiş olup girişin batısında, yani avlunun kuzey batı köşesinde hazireye (Lev. 21: Foto. 1) kuzey-doğu köşesinde de sıra musluk tarzında şadırvana yer verilmiştir (Lev. 21: Foto. 2).

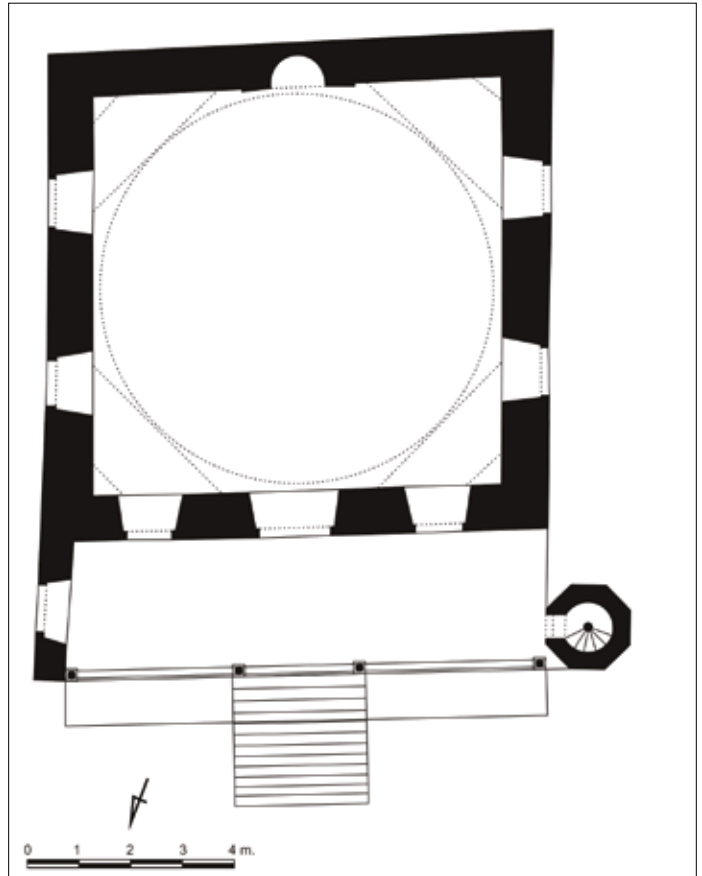
Kare planlı ve kubbeli bir plan şemasına sahip yapı kâgır malzeme ile inşa edilmiştir. Soncemaat yerinin altına denk gelen aksta, normal bir kat yüksekliği kadar olmasa da kuzey cepheye açılan ve ortalarından soncemaat yerine ulaşımı sağlayan merdivenin geçtiği iki mekâna yer verilmiştir (Lev. 21: Foto. 3).

Soncemaat yerine ulaşımı sağlayan merdiven restorasyon çalışmalarında genişletilmiş ve yeniden inşa edilmiştir. Bugün itibarıyla yuvarlak kesitli dört ahşap dikme ile taşınan tek yöne eğimli çatı ile örtülü soncemaat yerinin doğu kanadı ortasında yuvarlak kemerli bir pencereye sahip kalın bir duvar ile kapatılmıştır (Lev. 21: Foto. 4). Soncemaat yerinin batı kanadında ulaşımı soncemaat yerine açılan yuvarlak kemerli kapısından sağlanan minare yer almaktadır (Lev. 21: Foto. 5). Yapı kitlesinden kopuk minare sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir. Tek şerefe düzenlemesi kurşun kaplı bir külâh ile sonlanmaktadır (Lev. 21: Foto. 6)²⁶.

Yapının doğu ve güney cepheleri kısmen kapalı durumdadır. Batı cephe ise avluya açılmaktadır. Kuzey cephenin ortasında yer alan kapı açıklığını sınırlayan sövelerin kaide ve başlıkları oldukça sade bir işçiliğe sahiptir (Lev. 21: Foto. 7). Yuvarlak kemerin belirginleştirilmiş kilittaşı, Osmanlı ay-yıldız formu ile hareketlendirilmiştir. Kilittaşının üstüne, tepesi belirginleştirilmiş dairesel bir vurgu ile sonlanan zarif bir tepelik yerleştirilmiştir. Harim girişinin üzerinde, yatay dikdörtgen forma sahip, muhtemelen kitabe boşluğu olarak değerlendirilebilecek bir kartuş bulunmaktadır (Lev. 22: Foto. 8). Giriş açıklığının üstünde, soncemaat yeri örtüsünün üzerinde kalan yine yuvarlak kemerli bir ışıklık bulunmaktadır. Ahşap dışlıklara sahip

Şekil 9a - Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii, restorasyon öncesi rölöve. / Baladur Hacı Mehmet Ağa Mosque, before restoration architectural survey.

Şekil 9b - Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii, rölöve. / Baladur Hacı Mehmet Ağa Mosque, architectural survey.

²⁶ Minarenin ilk halinin kubbeli olduğu görülmektedir (Bk. Münir Aktepe, a.g.e s.167)

ışıklık içerden alçı konturlu geometrik bölüntülere sahip içlikle kapatılmıştır (bk. Lev. 21: Foto. 3). Girişin her iki tarafında birer pencere açıklığı yer alır. Söve uygulaması kapı açıklığı ile benzer olan pencerelerde tek hareketlilik yuvarlak kemerlerin kilittaşlarının giriş açıklığında olduğu gibi vurgulanmış olmasıdır. Ancak herhangi bir süsleme detayı içermezler (Lev. 22: Foto. 9).

Harim kare planlı ve kubbelidir. Tromp geçişlere sahip kubbenin merkezinde yer alan bitkisel bezemeli göbek, yapıdaki bugün görülebilen tek süsleme ögesidir. Kuzey cephede yer alan ve ayrıntılı olarak tariflenen üst ışıklığın harimin her cephesinde benzer şekilde uygulandığı görülmektedir (Lev. 22: Foto. 10). Harimin doğu ve batı duvarlarında, kuzey giriş cephesinde yer alan pencerelere benzer ikişer adet açıklık bulunmaktadır. Güney duvarda ortaya yerleştirilmiş mihrap nişi ve üst hizasındaki ışıklık dışında herhangi bir unsur bulunmamaktadır. Yarım daire kesitli mihrap nişi üst seviyede perde motifi ile süslenmiş olup iki kademe halinde düzenlenmiş dikey ve yatay sövelerle hareketlendirilmiştir. Hafif bir tepelik oluşturan üst silmenin üzerine yerleştirilmiş kartuşun ortası muhtemelen yazı bezemeli tahmin edildiğinden boş bırakılmıştır. Boş kartuşun etrafı, oldukça iri ve hantal görünüşlü alçı malzemeli vazodan çıkan çiçek formunda bir süslemeye sahiptir. Söz konusu süsleme orta boşluğu her iki kenardan saracak şekilde düzenlenmiştir. Perde motifli mihrap kemerinin köşeliklerinde ise ne olduğu çok net olmayan bitkisel süslemeler yer almaktadır (Lev. 22: Foto. 11).

Bugün ibadete kapalı olan Baladur Camii kısmen Kadifekale yıkım sahası içinde kalmaktadır. Güneyinde kalan yerleşimin de zaman içinde kaldırılması ile caminin asıl işlevinden tamamen uzaklaşacağı tahmin edilmektedir.

Yapının kuzey cephesinde yer alan girişin üzerindeki boş kitabe levhası, muhtemelen yapının, geçmişte bir inşa kitabesinin olduğunu düşündürmektedir. Ancak onarım sırasında söz konusu kitabenin bulunamadığı bu nedenle yerinin boş bırakıldığı tahmin edilmektedir. Girişin solunda yer alan Vakıflara ait bilgi panosunda bazı bilgilerin yanı sıra; yapının H. 1307 / M. 1889-1890 yılında Baladur Hacı Mehmet Ağa tarafından inşa ettirildiği ifade edilmektedir.

1977 tarihli Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Eski Eser Fişinde yapının bir kitabesinin olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca kitabenin 1305 tarihli olduğu ve banisinin de yine aynı şekilde Baladur Hacı Mehmet Ağa olduğu belirtilmektedir. En son tadilatın 1976 yılında yapıldığını ifade eden eski eser fişinde şu bilgilere yer verilmiştir (Lev. 22: Foto. 12):

“....Birkaç taş basamakla demir parmaklıklı avlu kapısına girilir. Avlunun sol tarafında abdest alınan çeşmeler, sağında camiye yaptıran merhum Morali Hacı Mehmetin 1315 H. Mezarın yanında eşinin 1322 H. Tarihli mezarı ve onun yanında torunu 1908 M. Tarihli mezarı bulunmaktadır. Avlu duvarının üzerinde avlunun solunda bulunan kitabeye göre cami avlusu 1305 H. Tarihinde yapılmıştır. 1306 H. Tarihinde esas cami kısmı, 1307 H. de minaresinin kubbesi sonradan onarılmıştır. Soncemaat yeri müteaddit defalar ilaveler yapılarak genişletilmiştir. İç mekana giriş kapısı taş örgü yuvarlak kemerlidir. Üzerindeki taş kitabe caminin imamı tarafından okunmuştur. “Gale Allahutala selamün aleyküm, tıbtum fetkuluhe faidün 1306 H.” İç mekâna giriş kapısının sağında ve solunda soncemaat yerine açılan demir parmaklıklı birer pencere vardır. Soncemaat yerinde sağda (batı duvarında) minareye açılan küçük bir kapı olup bu duvar yay kemerlidir. Solda (doğu duvarında) yine yuvarlak kemerli bir pencere vardır. İç mekan kare planlıdır. Ortada tek merkezi kubbeli, köşeler sade görünümlü yarım tonozludur. Kubbe içi mavi zemin üzerinde sarı yaldız boyalı yıldızlarla dekore edilmiştir. Kubbenin merkezinde yuvarlak bir rozet içinde alçı kabartma altın yaldız boyalı gül ve yaprak motifleri ve ortasında açılmış palmet motifli süslemeler vardır. Kible duvarında doğu duvarında ve batı duvarında üstlerde birer adet olmak üzere toplam üç tane küçük ışıklık penceresi alt sırada doğuda iki batıda iki adet.....”

Yukarıda ifade edilen bilgilerden yapının bugün en azından 1976 yılındaki durumuna uygun bir şekilde restore edildiği söylenebilir.

Yapının inşa tarihi ile ilgili bilgi veren bir başka belge 1972 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Abide ve Eski Eser Fişinde yer almaktadır. İnşa tarihini 19. yüzyıl sonu olarak belirten bu belgede; tamiratlar nedeniyle orijinalliğini kısmen kaybetmiş bir soncemaat yeri bulunduğu, mihrap nişinin yivli ve yuvarlak kemerli olduğu, nişin kemeri üzerinde asma dalı ve üzüm salkımı motifleri olduğu, köşeliklerde ise çiçek motiflerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Minarenin ise H. 1307 / M. 1889 tarihinde inşa edildiği ifade edilmektedir (Lev.22: Foto. 13).

Münir Aktepe, yapıyı Hacı Bey Camii olarak tanıtmaktadır. Ayrıca İzmir’in Topaltı semtinde bulunduğu için Topaltı Camii olarak da adlandırıldığını ifade etmektedir. Yazar, minare kaidesinde iyon tarzı bir sütun başlığının üzerinde yer alan 1307 tarihli kitabeden hareketle caminin Morali Baladur Hacı Bey olarak bilinen Yunus oğlu Mehmet Ağa tarafından 1307 (1889/90) yılında yaptırıldığını ifade etmektedir. Söz konusu yerde bugün üzerinde delikler olan düz bir taş bulunmaktadır.

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

Fotoğraf 17

Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Fotoğraf 20

[illegible]

Fotoğraf 21

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

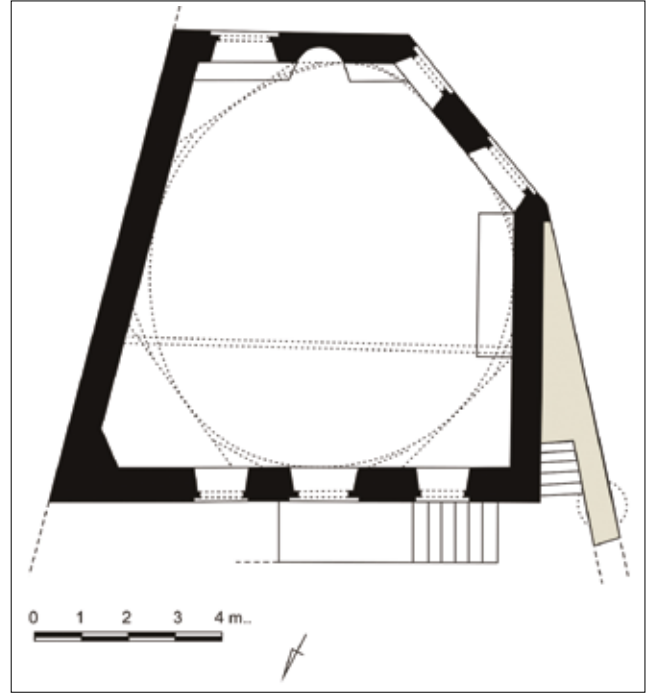
Muhtemelen kitabe yerinden çıkarılmıştır. Yapının 1307 ve 1313 tarihli vakfiyeleri de bulunmaktadır. Bani Moralı Baladur Hacı Bey H.1315 yılında ölmüş ve caminin haziresine defnedilmiştir²⁷.

Harim girişi üzerinde yer alan kitabe yeri boştur ve kitabe bugün kayıptır. Ancak cami haziresinde bulunan bir mezarın baş taşı yerine kullanılan iki satırlık kitabe levhası muhtemelen belgelerde ifade edilen avlu ya da avludaki çeşmenin kitabesi olmalıdır (Lev. 22: Foto. 14). H.1305 tarihli kitabede “Sahib-ül hayrat vel hasenat / Baladur Hacı Mehmet Ağa sene 1305” ibaresi bulunmaktadır²⁸. Kitabe metninden de anlaşılacağı üzere hayır için yapılmış bir yapıdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu ifade şekli kitabenin daha çok bir çeşme ya da sebile ait olma ihtimalini akla getirmekte, ancak söz konusu yapının tarihsel bağlantı dolayısıyla cami ile ilişkili olduğunu da düşündürmektedir.

Hazirede tespit edilen kitabe levhası, eski eser fişinde bahsi geçen harim girişi üzerindeki kitabe ve Aktepe'nin minare kaidesinde olduğunu bildirdiği ve metnini verdiği kitabe bilgisinden hareketle; H.1305 yılında yapının önce avlu düzenlemesinin yapıldığı ve belki bir çeşmenin öncelikle inşa edildiği, bugüne ulaşamayan harim girişindeki kitabe bilgisinden hareketle H.1306 yılında caminin inşa edildiği, ilk etapta belki minaresiz tasarlanan camiye bugün beden duvarından kopuk konumda olan minarenin H.1307 yılında ilave edildiği söylenebilir.

VI.II. Evliyazade Camii

Akıncı Mahallesinde, 1296 sokak 9 numarada yer almaktadır. Oldukça ciddi müdahalelere maruz kalan Evliyazade Camii kuzeyinde yer alan küçük avlusu ile halen ibadete açık olup hizmet vermektedir. Yapıya batı cephede yer alan avlu girişi ile ulaşılmaktadır (Lev. 23: Foto. 1). Avlunun doğu kanadına caminin kuzey duvarını da kapsayacak şekilde betonarme müstemilat inşa edilmiştir (Lev. 23: Foto. 2). Kuzeyinde musluk tarzında abdest alma yeri bulunmaktadır. Hemen yanında ise iki adet mezar yer alır (Lev. 23: Foto. 3). Avlu girişinin güneyinde bulunan iki yönlü betonarme merdiven, avlu duvarının üzerine yerleştirilen açık ezan okuma yeri olarak düzenlenmiş şerefe tarzındaki kuruluşa ulaşmaktadır (Lev. 23: Foto. 4). Sonradan inşa edilen betonarme yapılarla tamamen kapatılan yapının kuzey cephesi iki

Şekil 10 - Evliyazade Camii, rölöve. / Evliyazade Mosque, architectural survey.

adet pencere ve ortada yer alan harim giriş aralığına sahiptir. Yuvarlak kemerli olduğu anlaşılan kapı ve pencere açıklıkları muhtemelen sonraki onarımlarda, kemer açıklığı doldurularak dikdörtgen bir şemaya dönüştürülmüştür (Lev. 23: Foto. 5). Beş kenarlı harim asimetrik bir plan şemasına sahiptir (Şek. 10).

Harimde birbirine dik olarak birleşen tek duvar kuzey duvarı ile batı duvarıdır. Batı duvarını güney duvarına, güney-batı köşeyi aynı zamanda pahlayan bir başka duvar bağlamaktadır. Doğu duvarı ise kuzeyden güneybatıya doğru hareket ederek güney duvara kavuşur. Bu asimetrik plan şemasına rağmen yapının tromp geçişlere sahip kubbe ile örtülmesi, zor da olsa başarı ile gerçekleştirilmiş bir uygulamadır. Kubbeye geçiş, kuzey-doğu, güney-doğu ve kuzey-batı köşelerde tromp geçişlerle, kubbenin duvarlarla buluştuğu diğer noktalarda ise minik pandantiflerle sağlanmıştır (Lev. 23: Foto. 6).

Yapıda pencere ve ışıklık düzeni de ilgi çekici bir uygulama arz eder. Alt kotta yer alan ve hepsi aynı şekilde yuvarlak kemerli bir düzenleme arz eden pencerelerden ikisi kuzey cephede, biri güney cephenin doğusunda, ikisi güneybatı duvarda yer almaktadır (Lev. 23: Foto. 7). Doğu duvarda pencere açıklığı bulunmamaktadır.

Bir üst kotta çıkıldığında; güney, güney-batı ve batı duvarda yürek şekilli üç ışıklık dikkat çeker. Ters yerleştirilmiş kuyruğu kıvrık kalp motifi olarak da tarif edilebilecek bu

²⁷ Münir Aktepe, “Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi”, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ağustos 1973-1974, s. 106-108.

²⁸ Münir Aktepe bu kitabenin avludaki çeşmeye ait olduğunu teyit etmektedir (Bk. Münir Aktepe, “Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi”, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ağustos 1973-1974, s. 108.

açıklıklar; içte oldukça dekoratif bir düzenleme arz eden vitray tarzında düzenlenmiş içliklere (Lev. 23: Foto. 8), dışta ise yuvarlak açıklıklardan meydana gelen dışlıklara sahiptir (Lev. 23: Foto. 9).

Oldukça yüksek bir kasnak içine gizlenen kubbe neredeyse dışarıdan hiç algılanmaz. Üçüncü sıra aydınlık elamanları bu kasnakların içine yerleştirilen yuvarlak şekilli üç ışıklık olarak düzenlenmiştir (Lev. 24: Foto. 10). Yürek ışıklıklarda olduğu gibi içlik ve dışlıklara sahip yuvarlak ışıklıklar dışta yine yuvarlak açıklıklı dışlıklara, içte ise iç içe oluşturulmuş dairelerin bölünmesi ile elde edilen içliklere sahiptir.

Evliyazade Camii mihrabı yarım daire kesitli olup batısında kalan duvar yüzeyi de dahil olmak üzere çini motifli fayanslarla kaplanmıştır. Bu nedenle herhangi bir özellik arz etmez (Lev. 24: Foto. 11). Harimin batı duvarına yerleştirilen minber ise ahşap malzeme ile yakın dönemde inşa edilmiştir (Lev. 24: Foto. 12).

Yapı ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesince düzenlenen 1972 yılında hazırlanmış Abide ve Eski Eser Fişinde verilen bilgiler son derece önemlidir (Lev. 24: Foto. 13,14,15). Öncelikle mescid olarak adlandırılan yapının, İzmir’de vuku bulan bir yangın felaketinden sonra Evliyazade tarafından H. 1252 / M. 1842 yılında tekrar inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Merdivenle çıkılan harim katının altında bir bodrum katı olduğu, kubbenin sekizgen kasnağa oturduğu ve harimin asimetrik planlı olduğu ifade edilmektedir. Verilen bilgilere göre beden duvarları 55 cm. kalınlığında olup taş ve tuğla malzeme ile karışık inşa edilmiştir. Harime yuvarlak kemerli bir kapıdan girildiği ve kapının pervaz ve sövelerinin taş malzemeli olduğu ifade edilmektedir. Mihrabın sade olduğu, harimin kuzeyinde araları bursa kemerli düzenlemeye sahip iki sütunla desteklenen kadınlar mahfili bulunduğu belirtilmektedir.

Pencere sayıları ile ilgili verilen bilgilerin adet olarak bugünkü durum ile uyduğu, ancak pencerelerin bulunduğu duvarların muhtemelen yanlış zikredildiği anlaşılmaktadır. Pencerelerin demir parmaklıklı olduğu ve kesişme noktalarında çiçek motifleri bulunduğu bilgisi bugün için de geçerlidir. Ancak çiçek motiflerinin çoğu bugüne ulaşamamıştır (Lev. 24: Foto. 16). Bu bilgiden hareketle, en azında 1972’den buyana caminin harim mekânının ciddi bir yapısal müdahale görmediği anlaşılmaktadır. Eski eser fişinde ayrıca yürek şekilli ve yuvarlak ışıklıklar ile ilgili verilen bilgiler de uyusmaktadır.

Avlu girişi üzerinde yerleştirilmiş 2 sütun halinde düzenlenmiş 11 satırlık kitabe levhası, edebi ve şiirsel

bir anlatımla yapının hikâyesini anlatmaktadır. 1972 tarihli eski eser fişinde kitabenin okunuşu ve tercümesi şu şekilde verilmiştir:

Kitabenin okunuşu:

Tealâllah zehi hayrat ruh efzayı canperver - olur envarı taatı ibadullahı icrada

Dil-i aşık gibi yanımtı İzmir'in harikinde - bina itti bu mescidi yeniden Evliyazade

Ki Hacı Mustafa Ağa hayrı endiş sahibi rey - kise edip (okunamadı) tecdidi muvaffak oldu bünyede

Acep dilkeş bina olmuş mübarek mabedi âli - misali nakşa bak levhi dildir arşı âlâda

Ne ziba beyt çok Pakize tarh-ı dilnişin oldu - suzuşan-ı ilahi demledem reşk itti bâlâda

Malaikde cemaat olsa anda hiç acipmi bu - bu beyti kudsiyan hürmette Kâbedir alelâde

Müezzin bülbül asa eyledikçe nağne-i feryat - açılır gül gibi gönlü cemaatin musallada

Muvaffak olduğundan ibadetgahı inşaya - muin olsun umurunda seraser Hak Taalâ da

Mesvan olup riyadan cümle hayratı-ü âmâli - ola makbul ihsanı anın hep nezdi mevlada

Mezid-i ömür ola evlâdi ensabiyle bilcümle - nice hayratı baki kala anın dar-ı dünyada

Bina ittikte itmamin dedim tarihini ferdî - bu mescidi ne dilber itti inşa Evliyazade

Fi sene 1258

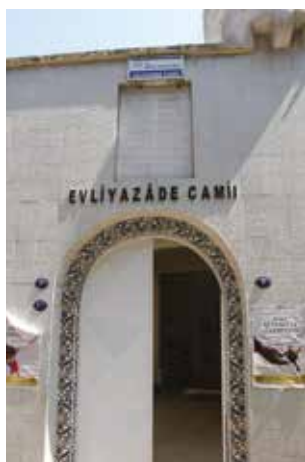
Kitabede verilen 1258 yılı ile eski eser fişi üzerinde ifade edilen 1252 yılı çelişkilidir. Kitabenin aslı da incelendiğinde inşa tarihinin 1258 olduğu (Lev. 24: Foto. 17) eski eser fişine yanlışlıkla 1252 yazıldığı söylenebilir. 1258 yılının miladi karşılığı 1842 olup bu tarih eski eser fişinde doğru verilmiştir.

Kitabenin mealı:

Allah katında bu güzel hayrat, tanrı kulları ibadet ederken onların ruhlarını besleyen ve tazelandiren nur olur. İzmir yangınında âşık gönlü gibi yanmış olan bu mescidi Evliyazade yeniden bina etti. Ki hayır düşünen görüş sahibi Hacı Mustafa Ağa para vererek temeli yenilemeğe muvaffak oldu. Kutsal yüce mabet olmuşçasına, harikulâde cazip binanın, arşı âlâda gönül levhası olan süsleme örneğine bak. Lâtif süsleme deseninin çok sadeliği ile ne güzel mesken oldu ki yukarıdaki ilâhi melekler zaman zaman kıskandılar. Mescitte meleklerin cemaat olması bile şaşılacak şey olmayıp bu melekler evi adet olduğu üzere saygı gösterilen kâbedir²⁹.

1965 tarihli yine muhtemelen bir eski eser fişi olarak düzenlenen belgeden (Lev. 24: Foto. 18) yapının 1972 tarihindeki ve bugünkü durumu ile aynı özelliklere sahip olduğu, ibadete açık olmadığı, özel şahış mülkiyetinde olup metruk ve yıkılmak üzere olduğu belirtilmektedir.

²⁹ Bk. Foto 18. 1972 tarihli eski eser fişinden.

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

Fotoğraf 17

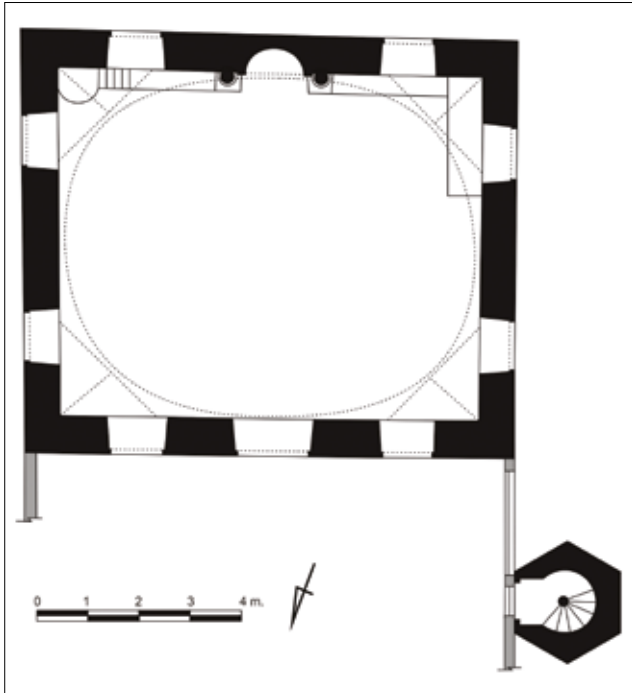

Fotoğraf 18

VI.III. Dibekbaşı, Piyaleoğlu Camii

Süvari Mahallesi 803 sokak 84 numarada bulunan yapı tapunun 69 pafta, 401 ada, 40 parselinde yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahip cami halen ibadete açık olup özgün halini koruyabilmiştir (Şek. 11). Bugüne kadar çeşitli ilave ve eklentilere maruz kalan yapı güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Yine kuzey-güney istikametinde uzanan dar bir parselin güney-doğu köşesine yaklaştırılmış yapının girişi; kuzeyinde ince ve uzun bir koridor şekline bürünmüş avlunun kuzey duvarındadır. Kısmen orijinal şeklini muhafaza ettiği anlaşılan avlu girişi, ilk etapta neredeyse fark edilemeyecek bir sadelikte düzenlenmiştir. Bugün etrafında inşa edilmiş yapıların arasında kalan avlu girişi, dışbükey profilli yastıklarla sonlanan kesmetaş söveleri ve yine kesmetaş lentosu ile sade bir görünüm arz eder. Giriş lentosunun üzerinde yer alan hafif dışa çıkıntılı tepeliğin üzerinde oldukça güzel bir işçilikle oluşturulmuş kitabe levhası yer almaktadır. Tüm bu kurgu ise üçgen bir alınlık ile vurgulanmıştır (Lev. 25: Foto. 1).

Avlu girişinden geçilerek ulaşılan alan bugün itibarıyla avlu fonksiyonunu yitirmiştir. Bu birimin batı kanadına inşa edilen betonarme imam evi, hem yapıyı perdelemiş hem de avlu düzenin bozmuştur (Lev. 25: Foto. 2). İlave soncemaat yeri, giriş merdiveni ve bu birimlerin üzerine inşa edilen

Şekil 11 - Dilekbaşı Piyaleoğlu Camii, rölöve. / Dilekbaşı Piyaleoğlu Mosque, architectural survey.

sundurma vb. uygulamalar nedeniyle yapının kuzey cephesi algılanamamaktadır (Lev. 25: Foto. 3).

Doğuda parsel sınırına yaklaştırılan yapı, güney ve batıda, en azından cami etrafındaki ulaşımı karşılayacak boşluklara sahiptir. Caminin güneyinde yer alan hazire bugün tamamen tahrip olmuş ve kaderine terk edilmiştir (Lev. 25: Foto. 4). Hazirenin doğu ucunda basit briketlerle çevrili mezar, ayakucunda yer alan bir pencere vasıtasıyla dışardan görülebilmektedir. Bu nedenle uzun yıllar mahalle sakinlerinin mum yakıp adak adadıkları bir türbe gibi değerlendirilmiş mezarda büyük bir bölümü gömülü olan kavuklu bir baş taşı ile ayak taşı yerinde muhafaza edilmiştir (Lev. 25: Foto. 5).

Güney cephenin batı ucunda bugün kapatılmış bir kuyu bulunmaktadır (Lev. 25: Foto. 6). Caminin batı cephesinde herhangi bir ilave yoktur. Cephenin kuzeyinde bulunan minare ana yapıdan bağımsız olup altıgen bir kaide üzerinde yükselmektedir. Silindirik gövde kaval silme bilezik ile sonlanmaktadır. İç ve dış bükey kavisli şerefe tuğla malzemeli olup sıvalıdır. Gövdenin de benzer şekilde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yine silindirik petek benzer şekilde kaval silme bilezik ile sonlandırılmış ve üzerine kubbe yerleştirilmiştir. Kurşun kaplı minare kubbesi üç toplu bir alemle sonlanmaktadır (Lev. 25: Foto. 7). Oldukça simetrik bir pencere düzenine sahip yapıda doğu, batı, kuzey ve güney cephelerde ikişer adet söveleri ve kemeri kesmetaş malzemeli yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır (Lev. 25: Foto. 8). Her cephenin üst seviyesinde ise ortada olmak kaydıyla birer küçük pencere daha bulunmaktadır (Lev. 26: Foto. 9). Basık kemerli bir forma sahip olan üst pencerelerin kemer ve söveleri yine kesmetaş malzeme ile oluşturulmuştur. Zemin kat pencerelerinden farklı olarak üst pencerelerin basık kemerlerindeki kilit taşları bir miktar iri yapılarak vurgulanmıştır (Lev. 26: Foto. 10).

Piyaleoğlu Camii doğu, batı ve kuzey cephe itibarıyla oldukça kalın bir sıva tabakası ile sıvanmıştır. Bu sıvanın orijinal olmadığı, hatta bazı noktalarda pencere sövelerinin de üzerine çıktığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle yapıda kullanılan inşa malzemesi ile ilgili bir veri elde edilememiştir.

Kuzey cephe yapının girişinin yer aldığı ana cephedir. Ancak bu cepheye inşa edilen betonarme teknikli soncemaat yeri cepheyi algılanamaz bir duruma getirmiştir (Lev. 26: Foto. 11). İki yanında diğer cephelerde görülen pencerelerle aynı ebat ve özelliklere sahip birer yuvarlak kemerli pencere

bulunan (Lev. 26: Foto. 12) harim girişi, form olarak pencere düzenlemelerindeki kemer ve söve uygulamasını hatırlatmakla birlikte, altta kaidelere oturtulmuş kapı sövelerinin birer profilli başlıkla sonlandırıldığı görülmektedir. Giriş aralığının yuvarlak kemerli düzenlemesi ise kilit taşı noktasına yerleştirilen akant yaprağı motifi ile hareketlendirilmiştir (Lev. 26: Foto. 13).

Kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahip harimde nispeten uzun kenarlar güney ve kuzey kanatlardır. Bu nedenle beyzi bir kubbe ile örtülü harimde geçişler ahsen-i gergilerle güçlendirilmiş tromplarla sağlanmıştır (Lev. 26: Foto. 14, 15). Simetrik bir uygulamaya sahip harimde mihrap nişi ve tropmlar da dahil olmak üzere tüm açıklık ve unsurların kenar hatları profilli silmelerle hareketlendirilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi; kuzey cephedeki giriş aralığı hariç tutulmak üzere tüm cephelerde iki altta ve bir üst ortada olmak üzere üçlü pencere düzenlemesi dikkat çekmektedir. Ancak kuzey cepheye yapılan soncemaat yeri uygulaması sırasında kuzey cephenin üst kesiminde yer alan pencerenin bozularak bu kesimde harime açılan yatay dikdörtgen şeklinde geniş bir açıklık oluşturulduğu görülmektedir (Lev. 26: Foto. 16). Güney duvarın ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap nişinin iki yanında birer sütunçe yer almaktadır (Lev. 26: Foto. 17). Kübik bir kaide üzerine oturtulmuş sütunçeler korint başlıklara sahiptir (Foto. 18, 19). Başlık seviyesinden itibaren devam eden mihrap tepeliği ortada bir yazı kartuşu ve iki ucunda birer kandil formu ile hareketlendirilmiş tepelikle sonlandırılmıştır.

Harimin güneydoğu köşesinde yer alan vaaz kürsüsü (Lev. 27: Foto. 20) ve güneybatı köşesinde yer alan minber (Lev. 27: Foto. 21) ahşap malzeme ile inşa edilmiştir. Sade bir görünüm ve uygulamaya sahip her iki unsurun onarımlar sırasında değiştirildiği tahmin edilmektedir.

Yapıda en özgün unsurlardan biri avlu girişi üzerinde bulunan kitabe levhasıdır (Lev. 27: Foto. 22). H.1300 / M. 1883 tarihli tamir kitabesinin okunuşu şu şekilde ifade edilebilir.

İbadullahdan ashâb-ı hayr u menba'-ı cevdet / Hadîs-i nutk-ı pâk-i menbenâ'ya oldular münkâd

Harâb olmuş-iken bu câmi'in her çâr u erkânı / Esâsından imâretle ânî a'lâ ettiler bünyâd

Hudâ makbul-i dergâhı kılub ashâb-ı hayrâtı / Yarın rûz-i cezâ fırdevs-i Adninde kılâ dil-şâd

Na'îmi binde bir düşse nola bu mısra-ı târîh / Bu ma'bed-i câh-ı vâlâyı kıldı mü'minin âbâd?

Sene 1300³⁰

³⁰ Kitabenin metni Aktepe'den nakledilmiştir (Münir Aktepe,

Yapının inşa tarihi ile ilgili bilgi veren bir başka belge Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesince düzenlenen Abide ve Eski Eser Fişidir. 1972 tarihli bu belgede de inşa tarihi H. 1300 olarak bildirilmiş, bir de okunmamış bir kitabeden bahsedilmiştir. Eski eser fişinde ayrıca soncemaat yerinin 1961 yılında inşa edildiği, minare kaidesinin taş-tuğla, gövdesinde ise tuğla yapı malzemesi kullanıldığı belirtilmiştir. Şerefe sıvasında meydana gelen dökülmeler, en azından ilgili bölümün tuğla malzeme ile inşa edildiğini göstermiştir. Minare kürsüsü dıştan tamamen sıvalı durumdadır. Ancak içine bakıldığında en azından belli bir seviyeye kadar inşa malzemesinin taş ve tuğlanın alması olarak kullanılmasıyla, üst kesimin ise tamamen tuğla malzeme ile inşa edildiği tespit edilebilmektedir (Lev. 27: Foto.23).

Harimin kuzey duvarının doğusunda yer alan pencere korkuluğu üzerine yerleştirilmiş kitabe levhasının ise yapı ile ilgisinin olmadığı, cami görevlisi tarafından çevrede bulunduğu ve kaybolmaması için mevcut yerine monte edildiği öğrenilmiştir.

Bu bilgilerden hareketle hem daha önce yapılan çalışmalarda, hem de eski eser fişi kaydında; yapının avlu girişindeki kitabe metni okunmadan ve tamir kitabesi olduğu bilinmeden yapılan yorum nedeniyle yapının hatalı olarak 1300 tarihinde inşa edildiği ileri sürülmüştür (Lev. 27: Foto. 24). Aktepe, kitabe metninin tamamını ve yapının M. 1730'da var olduğunu belirten vakfiye bilgilerini vermektedir. Hatta 1703 tarihinde yapının var olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Vakıf kaydından hareketle Piyaleoğlu tanımlamasının eksik olduğu caminin adının Piyale-oğlu Hacı Mehmed Ağa Camii olduğu belirtilmektedir³¹.

³¹ “Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi”, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ağustos 1973-1974, s. 133).

³¹ Münir Aktepe, “Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi”, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Ağustos 1973-1974, s. 133-134.

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

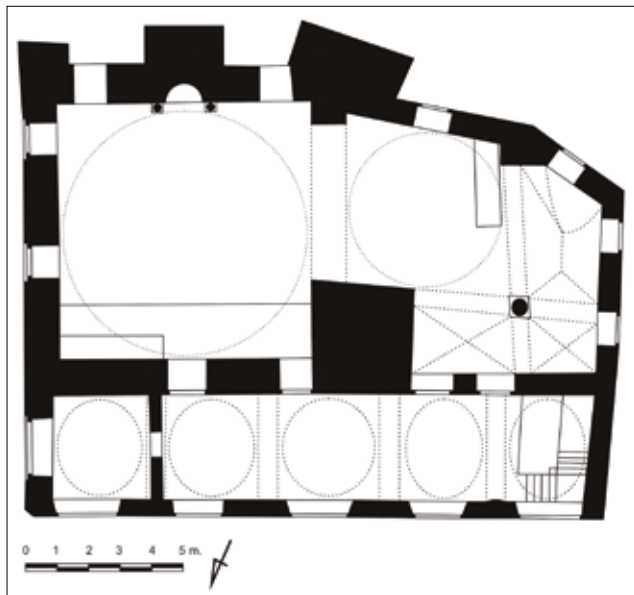
Fotoğraf 17

VI.IV. Hatuniye Camii

Fettah Mahallesinde bulunan yapı 59 pafta, 378 ada, 2 parselde bulunmaktadır. Nispeten düz bir arazide inşa edilmiş yapının iki evrede inşa edildiği plan şemasına bakılınca da rahatça anlaşılmaktadır (Şek. 12). İlk yapının büyük kubbe ile örtülü olan kare birimden ibaret olduğu, daha sonra bulunduğu parselin muhtemelen sokak ile ilişkisinden hareketle batı yönünde kuzeye doğru kıvrılarak genişletildiği görülmektedir.

Bugün itibariyle ibadete açık ve kısmi problemler gözlenmesine rağmen yapısal anlamda sağlam olan cami geçirdiği ilave ve onarımlar nedeniyle orijinal görüntüsünü yitirmiştir (Lev. 28: Foto. 1). Doğu cephenin güneyinde, alt seviyede iki yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin üst hizalarında ise elips şeklinde açıklıklara sahip alçı şebekeli dışlıkları bulunan sivri kemerli ışıklıklar bulunmaktadır. Hem alt hem de üst açıklıklar taş söveleri ile dikkat çeker. Cephenin kuzeyinde ise bugünkü soncemaat yerinin doğusundaki odanın güneyinde bulunan pencerelere benzer şekilli ancak daha büyük ebatlı bir pencere yer alır. Tamamen sıvalı cephenin saçak seviyesi diğer cephelerde de devam edecek şekilde kademeli kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Doğu cephenin alt seviyesinin yaklaşık 1 metrelik bölümünde taş taklidi sıva uygulaması dikkat çeker (Lev. 28: Foto. 2).

Güney cephe, batıya ilave edilen bölümün kıvrıklığı ve destek payandaları nedeniyle karmaşık bir görünüm arz eder (Lev. 28: Foto. 3). Yükseklik, genişlik ve uzunluk ölçüleri birbirinden farklı olan üç payandanın yer aldığı güney cephede, batıdaki ilave bölüm, kuzeye

Şekil 12 - Hatuniye Camii, rölöve. / Hatuniye Mosque, architectural survey.

çekilerek inşa edilmiştir. Payandalar ilk yapı olan büyük kubbeli birimi desteklemek için inşa edilmiştir. Ancak cephenin ortasında bulunan doğudan itibaren üçüncü payandanın hem ilk, hem de ikinci evrede inşa edilen bölümü destekliyor olması, payanda ilavelerinin batıya eklenen ilave döneminde gerçekleştirildiğini akla getirmektedir (Lev. 28: Foto. 4). Payanda boşluklarında kalan ve büyük kubbeli harime açılan ikişerli pencere düzeni doğu cephedeki uygulamalarla aynıdır. Üçüncü payandanın batısında kalan küçük kubbeli birimin güney duvarında hemen hemen aynı aksta yer alan üçlü açıklık dikkat çeker. Altta yani harim göz hizasında yer alan yuvarlak kemerli ince uzun açıklık bir pencere olarak düzenlenmiştir. Bu pencere açıklığının üzerinde yuvarlak bir ışıklık bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise doğu ve güney cephenin diğer üst ışıklıkları ile aynı özelliklere sahip bir açıklık yer almaktadır (Lev. 28: Foto. 5). Cephenin devamında, ilave bölümün tonozlu biriminin yaklaşık olarak güneybatı duvarı olarak tanımlanabilecek duvardaki pencere ve ışıklık düzeni bir önceki duvarda ifade edilen düzenleme ile aynıdır (Lev. 28: Foto. 6).

Hatuniye Camiinin batı cephesi pencere ve ışıklıklar açısından asimetrik bir uygulamaya sahiptir. Batı cephenin güney yarısı ilave birimdeki tonozlu bölümün batı duvarı, kuzey yarısı ise soncemaat yerinin batı duvarını karşılamaktadır. Cephenin güney yarısındaki harim göz hizasına ait iki pencere ile üçüncü kademede ki sivri kemerli ışıklık büyük kubbeli birimdeki pencere ve ışıklık düzenlemesi ile aynı özelliklere sahiptir. Ancak burada şemayı bozan uygulama ikinci kademede yer alan dikdörtgen şekilli ve taş söveli iki pencere açıklığıdır. Bu pencerelerden ilki yani batı cephenin güneyinde olanı harime ilave yapılan birimde yer alan mahfil katına açılmaktadır. İkinci pencere ise daha geniş olup cephenin kuzeyindeki soncemaat yerine açılmaktadır. Doğu cephede görülen alt seviyedeki taş taklidi sıva uygulamasının tüm cephelerde devam ettiği görülmektedir (Bk. Lev. 28: Foto. 6).

Yapının kuzey cephesi, önüne inşa edilmiş büyük demir sundurma nedeniyle bütüncül olarak algılanamamaktadır (Lev. 28: Foto. 7). Büyük kubbeli ana mekân ile birlikte ilave birimleri de kapsayacak şekilde kuzey cephenin tamamına inşa edilen ve bugün kapatılmış olan soncemaat yeri iki girişi bulunan ve beş ayrı birimden oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Kuzey cephenin doğusunda bulunan ilk birim kapalı bir mekân olarak düzenlenmiştir (Lev. 28: Foto. 8). Bu kapalı birimin batısında yer alan kapı açıklığı, ilk yapıya ait büyük kubbeli birimin harim girişi ile aynı aksta yer almaktadır (Lev. 29: Foto. 9). Taş söveli ve yuvarlak kemerli bir düzenlemeye sahip bu giriş aralığında kemer ve kapı açıklığı boşluğu taş bir lento ile bölünmüştür. Bu girişin batısında sırasıyla; yuvarlak kemerli ve taş söveli geniş bir pencere, benzer bir giriş

kapısı ve yine benzer bir pencere açıklığı yer almaktadır (Lev. 29: Foto.10,11). Tüm bu açıklıklar soncemaat yeri desteklerinin araları kapatılarak oluşturulmuştur. Ancak söz konusu uygulamanın yapımındaki özen ve diğer unsurlarla uyumu, tüm bu ilavelerin yakın bir döneme ait olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.

Hatuniye Camii minaresi açısından da ilginç bir durum sergilemektedir. Harimin batıya doğru genişletilmesi ve kuzey cepheye soncemaat yeri inşa edilmesi nedeniyle ilk yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minarenin bugün yapı kitlesinin içinde kaldığı görülmektedir (Bk. Şek. 12). Girişi ilave birimin kadınlar mahfilinden sağlanan minare, kareye yakın dikdörtgen bir kaide üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahip olup tek şerefeli inşa edilmiştir. Şerefe geçişi üç sıra mukarnas dizisi ile sağlanmış, yine silindirik petek piramidal külahla örtülmüştür (Lev. 29: Foto. 12).

Yapılan ilave ile batıya doğru genişletilen harimin iki girişi bulunmaktadır. Biri büyük kubbeli birime açılan ve üst hizasında balkonsuz bir mükebbire bulunan ana giriş (Lev. 29: Foto. 13), diğeri de soncemaat yerinin batısında, ilave mekânın kuzeyinde olan giriştir (Lev. 29: Foto. 14). Her iki giriş ile aynı eksende soncemaat yeri girişleri düzenlenmiştir. Soncemaat yerinin batısı paravan bir duvar ile bölünerek kadınlar için abdest alma mekânı oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu birimin içinden merdiven ile ilave birimin ikinci katındaki mahfile ulaşım sağlanmıştır (Lev. 29: Foto. 15). Soncemaat yeri yuvarlak kemerlere oturan pendantif geçişli beş kubbe ile örtüldür (Lev. 29: Foto. 16). Mekânın batısında yer alan ve bir kısmı duvarın dışında kalmış destekten, örtüyü taşıyan desteklerin sütun olarak düzenlendiği ve soncemaat yerinin kapatılması işlemi sırasında kalın kâğır duvarların içinde kaldıkları anlaşılmaktadır (Lev. 30: Foto. 17).

Yapı kitlesinin güneydoğu köşesindeki büyük kubbeli kare birim anlaşıldığı kadarıyla ilk yapıya aittir. Bugün harim olarak kullanılan tüm birimlerin mimari dili ve bezeme anlayışı aynıdır. Dolayısıyla bugünkü bezeme repertuarının ilk yapıdan değil, genişletme işleminin gerçekleştirildiği döneme ait olduğu düşünülmektedir. Büyük kubbeli ana mekânın kuzey duvarında ahşap malzeme ile inşa edilmiş dar bir mahfil katı yer alır. Bu birime ulaşım, mekâna ulaşımı sağlayan giriş aralığının doğusundan başlayan 13 basamaklı ahşap merdiven ile sağlanmıştır (Lev. 30: Foto. 18). Mekânın doğu duvarında simetrik yerleştirilmiş iki pencere ve iki ışıklık bulunmaktadır (Lev. 30: Foto. 19). Güney duvarda ise alt seviyede, ortada mihrap nişi ve iki yanda köşelere yaklaştırılmış birer pencere yer alır. Üst seviye de üç adet pencere ebatlarında ışıklık bulunmaktadır.

Mekânın doğu ve güney duvarı üst seviyede bulunan tüm ışıklıklarında dekoratif bölmelerle hareketlendirilmiş içlikler yer almaktadır (Lev. 30: Foto. 20). Kible duvarındaki ışıklıkların kemerli bölümleri ve iki yanda korint başlıklı sütunçe ile hareketlendirilmiş mihrabın ince silmelerle oluşturulmuş taç bölümünde yer alan alçı malzeme ile oluşturulmuş ampir üsluplu iri yaprak ve çiçeklerden oluşan süsleme anlayışı, gülbezelerde ve kubbe bileziğinde de görülmektedir. Kubbe, üzerinde çok sayıda ışıklık yer alan dairesel kasnak üzerine oturtulmuş olup, içi geometrik bölümlere ayrılarak çiçek rozetleri ile yoğun bir şekilde dekore edilmiştir (Lev. 30: Foto. 21). Kasnak ışıklıklarının içlikleri ile diğer ışıklıkları içlikleri form olarak aynıdır.

İlk yapıdan olduğu tahmin edilen büyük kubbeli birimin batı duvarı, batısına yapılan ilave nedeniyle kaldırılmıştır. Bugün büyük bir kemer ana mekân ile ilave birimi birleştirmektedir (Lev. 30: Foto. 22).

İlave birim asimetrik bir düzenlemeye sahiptir. Bu nedenle örtü sistemi de düzenli değildir. Bir kubbe ve üç çapraz tonoz örtü, ortada iki kademeli bir düzenlemeye sahip sütuna basan yuvarlak kemerlerle taşınmaktadır. İlk kademedeki sütun bu birimde yer alan kadınlar mahfilini desteklemektedir. Büyük kubbeye olduğu gibi küçük kubbeye de geçişler pendantif düzenlemeye sahip olup, dairesel kasnakta benzer şekilde ışıklıklara yer verilmiştir. Kubbe içi bezemesi de aynı düzenlemeye sahiptir (Lev. 30: Foto. 23).

İlave birimde yer alan ampir üslup özellikleri gösteren minber ahşap malzemeli olup yapının genel süsleme karakteri ile uyum içindedir. Yan aynaların tabanında yer alan sütunlu ve yuvarlak kemerli tasarım, üzerindeki panoda yer alan ve vazodan çıkan iri yaprak motifli bitkisel süsleme ve benzer şekilde düzenlenen sarmaşık dizisi ve çiçek rozetleri minberin muhtemelen yapıda gerçekleştirilen büyük tadilat döneminde yapıldığını akla getirmektedir (Lev. 30: Foto. 24; Lev.31: Foto. 25-26). Büyük kubbeli birimin güneydoğu köşesinde yer alan vaaz kürsüsü de “S” kıvrımlı merdiveni ile yine yapının genel süsleme kriterini karşılamaktadır (Lev.31: Foto. 27).

Hatuniye Camii'nin harim mekânında iç duvarların belli bir seviyeye kadar yeşil fayanslarla kaplandığı görülmektedir. Bu uygulamadan ne yazık ki mihrap nişi de nasibini almıştır.

Hatuniye Camiinin ana girişinin sağına yerleştirilen bilgi panosunda yapının Taşzade Hatun Camii Şerifi vakfına ait olduğu, Yusuf Çavuşzade Ahmet Ağa'nın annesi

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

Fotoğraf 14

Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE BULUNAN CAMİ VE MESCİTLERDEN ÖRNEKLER

Tayyibe Hatun tarafından 17. yüzyılda yaptırıldığı belirtilmektedir. Güney cephede büyük bir mermer üzerine kaydedilen yapı ile ilgili bilgilerden “Hatuniye Camiinin banisi Tayyibe Hatun’un Başdurak Camii banisi Hüseyin Efendi’nin hanımı olduğu, Hüseyin Efendiye bir eşkıyanın musallat olduğu, Hüseyin Efendinin durumu eşine anlattığı, eşinin de sen cami yaptırıyorsun (muhtemelen Başdurak Camii) Allah sana yardım eder dediği, günlerce dua ettikleri, bir gün eşkıyanın ölüm haberini duyan Hüseyin Efendinin eşine

altın ve ziynet olarak hediye ettiği, Tayyibe Hatunun da eşinden bu altınlarla kendisi için Tilkilik’te bir cami yaptırmasını istediği” öğrenilmektedir. Söz konusu mermer levhada 1625 yılı verilmiştir (Lev.31: Foto 28).

Yapı ile ilgili bir başka belge 1972 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğünün eski eser fişidir. Belgede, yapının, vakfiyesine göre H. 1056 / M. 1640 yılında inşa edildiği bilgisi verilmektedir. Banisi ise Tayyibe Hatun olarak kaydedilmiştir. Ayrıca yine söz konusu belgede,

Fotoğraf 17

Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Fotoğraf 20

Fotoğraf 21

Fotoğraf 22

Fotoğraf 23

Fotoğraf 24

Fotoğraf 25

Fotoğraf 26

Fotoğraf 27

Fotoğraf 28

Fotoğraf 30

Fotoğraf 29

Fotoğraf 31

yapının muhdes bölümlerle ve müteaddit onarımlarla orijinallığının kısmen bozulduğu ifade edilmektedir. Orijinal yapının büyük kubbeli birim olduğu, muhdes bölümün küçük kubbeli birim ile çapraz tonozlu birimler olduğu ifade edilmektedir. 19. yüzyılda camide büyük bir onarım yapıldığı, ilave birimlerin de muhtemelen bu dönemde inşa edildiği belirtilmektedir. Minarenin ise 18. yüzyıl mimari karakterine sahip olduğu vurgulanmaktadır. Eski eser fişinde dikkat çeken bir başka bilgi, iç mekandaki fayans kaplamaların fişin doldurulduğu tarihten yaklaşık 10 yıl önce yapıldığı, bunun da 1960'lı yıllara ait bir müdahale olduğu öğrenilmektedir (Lev.31: Foto. 29,30).

1965 tarihli Vakıf Eski Eser Fişinde ise yapının bugün de izlenebilen bazı özellikleri vurgulanmış, inşa tarihi olarak 19. yüzyıl ileri sürülmüştür. Ancak herhangi bir belgeden bahsedilmemiştir (Lev.31: Foto. 31).

1972 tarihli eski eser fişinde verilen bilgilerin doğru olabileceği düşünülmektedir. Evliya Çelebi, Başdurak yani diğer adı ile Hacı Hüseyin Camii ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre cami Hacı Hüseyin tarafından H. 1062 /M. 1652 tarihinde yaptırılmıştır³². Hatuniye Camii hakkında ise "Hatuniyye Camii hâlâ Ahmed Ağanın validesi bina etmiştir Evkafı firavan kiremit ile mestur bir camii mamurdur" bilgisini nakletmektedir³³. Caminin güneyinde bulunan mermer yazıttaki bilgilerden yapıyı yaptıran Tayyibe Hatun'un Hacı Hüseyin'in eşi ve Çelebinin zikrettiği Ahmed Ağanın validesi olduğu, bu noktadan hareketle de Hatuniye Camii'nin en azından Başdurak Camii ile çağdaş olduğu söylenebilir. Yani Hatuniye Camii'ni 17. yüzyıl ortalarına tarihlendirmek mümkündür. Mermer kitabede verilen 1625 yılının zayıf da olsa doğru olma olasılığı bulunmaktadır. Eski eser fişinde M. 1640 tarihli vakfiye bilgisi ise yapının inşa tarihini tahmin etmeyi güçleştirmektedir. Sonuç olarak Mimari özelliklerinden hareketle İzmir'deki en erken camilerden biri olma olasılığı yüksek olan Hatuniye Camii, ilave ve tadilatlarla rağmen İzmir'in Osmanlı dönemine ait en önemli dini yapılarından biridir.

VII. Değerlendirme ve Sonuç

Ele aldığımız 12 yapıdan 2'si mescit, 10'u ise cami olarak adlandırılan ibadet mekanlarıdır. Bayraktar Süleyman Ağa Mescidi ahşap düz tavanlı kareye yakın dikdörtgen bir mimari plan şemasına sahiptir. Bugünkü durumu itibarıyla kuzeyinde bulunan avlusuna doğu cephede bulunan ve orijinal hali ile bugüne ulaşan kapıdan girilmektedir. Yaklaşık 55 metre karelik bir kapalı harime sahip yapı büyük ölçüde orijinal görüntüsünü korumuştur. Çevresi sonradan inşa edilen yapılarla tamamen kapatılmış olan yapıda algılanabilen tek cephe doğu cephesidir. Kabayonu taş ve tuğla ile inşa edilmiş doğu cephenin nitelikli duvar işçiliği, mimari dokuya önemli bir katkı sunmaktadır. Yapının özellikle harim bölümünde gerçekleştirilen betonarme mahfil katı ve yine mahfil katına ulaşımı sağlamak amacıyla kuzey cephenin doğusundaki pencerenin kapıya dönüştürülmesi gerçekleşen müdahaleler olmakla birlikte geriye dönüşü mümkün olan uygulamalardır. Tepeliği iri bitkisel motiflerle vurgulanan mihrap muhtemelen gerçekleşen onarımlar sırasında değiştirilmiş olmalıdır. Minber ise ahşap malzemeli olup herhangi bir özellik arz etmez. Minare de benzer şekilde niteliksiz bir uygulamadır. Dolayısıyla hem minber hem de minare mescit olarak hizmet veren yapıya sonraki dönemde eklenen basit ve niteliksiz unsurlardır.

Mescit olarak tanımlanan bir başka örneğimiz Kabasoğan Mescididir. Yakın zamanlara kadar Hürsidiye Camii olarak anılan yapı, duyarlı bir vatandaşın başvurusu ile kaynaklarda geçen adı doğrultusunda anılmaya başlanmış ve ilgili idare de adını Kabasoğan Mescidi olarak değiştirmiştir. Yaklaşık 75 metre karelik bir kapalı harim alanına sahip yapı dış görünüşü itibarıyla oldukça değişmiştir. Asimetrik plan şemasının batı cephede sokak aksından kaynaklandığı görülse de doğu cephede ve kuzey cephedeki girintiler ve çarpıklıklar duvar kalınlıklarının tutarlı olması nedeniyle muhtemelen inşa edildiği arsanın çapından kaynaklanan bir durumdur. Ancak yapının girişi değiştirilmiş ve ilk halini koruyamamıştır. Ahşap düz tavanlı yapının kible duvarı mihrap da dahil olmak üzere çini görünümlü fayanslarla kaplanmıştır. Yine muhtemelen sonradan ilave edilen minber ahşap malzemeli olup herhangi bir özellik arz etmez. Minarenin de aynı şekilde sonradan ilave edilen niteliksiz bir eklenti olduğu görülmektedir. Yapıda dikkat çeken en önemli öğe, batı cephede yer alan, taş konsollarla desteklenmiş yarım daire formu taş balkonu bulunan ezan okuma yeridir. Bir pencere görünümüne sahip bu uygulamanın nitelik itibarıyla orijinal görüntüsü, cephenin değişmediği, arsa ve sokak formuna uygun olarak kıvrımlı yapıldığını ifade etmektedir.

³² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye Hicaz (1671-1672), Devlet Matbaası, İstanbul 1935, C.9, s. 93

³³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye Hicaz (1671-1672), Devlet Matbaası, İstanbul 1935, C.9, s. 95

Ahşap düz tavanlı olup cami olarak anılan 2 örnek boyutları itibariyle yukarıda zikredilen mescitlerden büyük yapılardır. Faik Paşa Camii olarak bilinen ilk örneğimiz güney-kuzey yönünde eğimli bir arazide inşa edilmiştir. Bu nedenle güneyde hemen hemen zemin kotunda olan yapı kuzeyde iki katlı bir görünüme sahiptir. Faik Paşa Camiinde dikkat çeken en önemli üç husus minare ve son cemaat yerinin konumu ile kuzey cephenin nispeten sağır bırakılmış kurgusudur. Kible duvarına paralel dikdörtgen bir harim uygulamasına sahip yapının güneydoğu köşende yer alan minareye ulaşım, harimin kible duvarının doğu ucunda yer alan küçük bir kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Dolayısıyla hemen her örnekte geleneksel olarak harimin güneydoğu köşesinde yer alması beklenen vaaz kürsüsünün bu yapıda mihrap ile doğu duvarı arasında bir noktaya yerleştirildiği görülmektedir. Yapının kuzey cephesinin herhangi bir yapı ile kapalı olmamasına rağmen sadece küçük bir pencereye sahip olması ve başka herhangi bir açıklığın bulunmaması genel olarak beklenen ve sık rastlanan bir uygulama değildir. Batı cephenin adeta kuzey cephe işlevini yerine getirmesi, yani hem halkın yazlık cami dediği soncemaat yerinin hem de harim girişinin batı cephede bulunması Faik Paşa Camiinin ilgi çeken diğer bir uygulamasıdır. Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer husus, diğer bazı örneklerde de karşımıza çıkan, nispeten daha büyük ölçülerde inşa edilmiş soncemaat yeri ve soncemaat yeri mihrap duvarının ana yapının beden duvarları ile aynı kalınlıkta inşa edilmesidir. Belki de bu nedenle bu tür uygulamalar yazlık cami adı ile anılmaktadır. Bölgenin sıcak iklimi dikkate alındığında, özellikle yaz aylarında bu mekânların kullanıldığı bizzat araştırma sırasında da tespit edilmiştir.

Ahşap düz tavanlı nispeten daha büyük camilere bir diğer örnek Namazgâh Kurşunlu Cami'dir. Kible duvarına paralel yerleştirilmiş dikdörtgen plan şeması ile dikkat çeken Kurşunlu Camii avlu duvarının kuzeydoğu köşesinde yer alan ezan okuma platformu ve minberi ile dikkat çekmektedir. Hem harimin batı duvarına inşa edilen mahfil, hem de kuzey cepheyi tamamen kapatan soncemaat yeri betonarme malzeme ve uygulamasıyla yapıda algıyı olumsuz etkileyen aykırı uygulamalardır. Hem ana yapıdan hem de betonarme son cemaat yerinden kopuk durumdaki 20. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş minarenin işlevini yerine getiren orijinal uygulama, yine ilk yapıdan bugüne değişmeden geldiği anlaşılan avlu duvarının kuzeydoğu köşesinde konumlandırılmış bir minare işlevi gören platformdur. 7 basamaklı bir merdiven ile ulaşılan bu platform, dairesel formu, bu kurguyu taşıyan konsolları ve demir parmaklıklı korkuluğu ile adeta bir minare şerefesi görüntüsü vermektedir.

Küçük ölçekli yapılarda rastlanan bu uygulama ele aldığımız örneklerde karakteristik bir durum ortaya koymaktadır. Yine iri bitkisel süslemeler, perde motifleri, "C" ve "S" kıvrımlı kabarık hatları ile barok özellikler gösteren ahşap minber Kurşunlu Caminin ilginç bir diğer unsurudur. Minberin dikkat çeken bir diğer özelliği de doğu yüzünün bezemeli, batı yüzünün ise sade bırakılmış olmasıdır. Bu yarım kalmışlık hissi veren uygulamanın bilinçli mi yoksa maddi ya da zaman problemleri nedeniyle mi gerçekleştiği tespit edilememiştir. Ancak minberin görünen yüzü olan doğu cephesine öncelik verildiği, diğer cephesinin çok önemsenmediği gibi bir değerlendirmede de bulunulabilir. Namazgâh Kurşunlu Cami, nitelikli işçiliği ile İzmir Camileri içinde minberi itibariyle görülmesi gereken bir yapıdır.

Ahşap düz tavanlı bir diğer örnek Naturzade Camiidir. Yaklaşık kare plan şemasına sahip yapının batısında yer alan yazlık bölüm, pencere detayları ve duvar kalınlıkları dikkate alındığında orijinal gibi görünse de muhtemelen eski bir tarihte kapatılarak imam odası haline dönüştürülmüştür. Naturzade Camii de soncemaat yeri yazlık namaz kılma yeri olarak düzenlenmiş örnekler arasında değerlendirilebilecek bir yapıdır. Batı cephenin kuzey ucuna yerleştirilen minare eksen olarak yapı kütesinden bir miktar kayık durumdadır. Yüksek bir zemin üzerine inşa edilmiş cami avlu içinde yer almaktadır. Avlu giriş kapısı üzerinde iki sütun halinde altı satırlık bir kitabe levhası yer bulunur. Harimin kuzey duvarında yer alan dar kadınlar mahfili iki destek ile taşınmaktadır. Mihrap tepeliğindeki iri bitkisel süslemeli alçı kabartma Namazgâh Pazaryeri ve Hatuniye camilerindeki mihrap uygulamalarını hatırlatmaktadır. Ahşap tavan, merkezde ışınal süslemeli dikdörtgen bir göbek ile hareketlendirilmiştir.

Ahşap tavanlı örneklerden ikisi ahşap kubbe ile örtülüdür. Bu örneklerden ilki Mumyakmaz Hacı Veli Camii'dir. Çeşitli dönemlerde onarımlara maruz kalmış yapı 1950'li yıllarda tekrar ibadete açılmıştır. Bir dönem ticarethane olarak kullanılan caminin taban kotu bu işlevi nedeniyle yaklaşık 40-50 cm. düşürülerek cadde seviyesine indirilmiştir. Bu nedenle harimde pencere seviyelerinin yüksekte kaldığı görülmektedir. Yarım daire kesitli mihrap iki yandan birer sütunçe ile sınırlandırılmıştır. Bu uygulama bölgede sıkça kullanılan bir şema olarak değerlendirilebilir. Mihrap tepeliğinin iki yanında bulunan yürek şeklindeki rozetler Evliyazade Camii'nde karşımıza çıkacak aynı formdaki pencereleri hatırlatmaktadır. Beyaz yağlı boya ile boyalı ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir. Muhtemelen, yapıya tekrar ibadethane işlevi verildiği 20. yüzyıl ortalarında ilave edilmiştir.

Mumyalmaz Hacı Veli Camii'nde dikkat çeken ve diğer örneklerle karşılaştırılarak ifade edilebilecek en önemli özellik minaredir. Yapının batı cephesinin kuzeyine yerleştirilmiş minare kürsüsü ayaklar üzerine oturtulmuştur. Bugünkü görünümü itibarıyla cami duvarına bitleştirilmiş iki kare kesitli ayak algılanabilir durumdadır. Diğer iki ayak ise araları doldurularak bitleştirilmiş ve sıvanmıştır. Kürsü altından geçilerek tuvaletlere ulaşılmaktadır. Çok fazla müdahalede bulunulduğu ve bu nedenle minare kürsüsünün orijinal görünümünü yitirdiği söylenebilir. Ancak bu alanda yapılacak bir çalışma, dört ayak üzerinde yükselen bir minare kurgusunu ortaya çıkaracak ve bu yönü ile yapı ilgi çekecektir. Kesme taş malzeme ile onaltıgen formunda inşa edilen minarenin şerefe kurgusu da özelliklidir. İstiridye kabuğu formunda bir geçişe sahip şerefe yıldız desenli geometrik şebekeli korkulukları ile öne çıkmaktadır. Kible duvarına dik konumlandırılmış dikdörtgen harim, kuzey ve güneyde oluşturulan düz tavan ile ortada kare alana dönüştürülmüş ve ahşap kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe dıştan kiremit kaplı kırma çatı ile gizlenmiştir.

Ahşap kubbesi ve süslemesi ile görülmeye değer bir diğer örneğimiz Namazgâh Pazaryeri Camii'dir. İki katlı fevkani bir görünüme sahip kare planlı yapı, kuzey ve batı cephenin kuzeyinde bulunan soncemaat yerinin kapatılması nedeniyle orijinal görüntüsünü yitirmiştir. Dışarıdan algılanan sekizgen kasnak üzerinde yükselen ahşap kubbe yoğun kalemişi süslemesi ile dikkat çeker. Söz konusu süslemeler 20. yüzyıl ortalarına ait olsa da nitelikli bir işçiliğe sahiptir. Harimde dikkat çeken bir diğer unsur, dekoratif pandantif olarak tarif edilebilecek kubbe geçişleri ve bu alanlara yerleştirilen pandantiflerin formuna uygun kalemişi süslemelerdir. Yazı, geometrik geçme ve bitkisel desenlerle oluşturulmuş pandantif süslemeleri dikkat çekmektedir. Harim duvarlarının üst seviyelerinde yer alan ışıklıkların nitelikli alçı içlikleri de hem form, hem de yazı ile oluşturulmuş dekorasyonu ile farklıdır. Mumyalmaz Hacı Veli Camii'nde olduğu gibi her iki yandan sütunçelerle sınırlandırılan mihrap alçı malzemeli abartılı bitkisel süslemeli tepeliği ile diğer örneklerden ayrılır. Minber, ahşap malzemeli olup farklı süsleme tasarımı ile diğerlerinden farklıdır. Doğu cephenin kuzeyine yakın bir noktaya yerleştirilmiş minareye mahfil katına çıkan merdiven vasıtasıyla yapının içinden ulaşılmaktadır. Doğu cephede konumlandırılan minare bu cephenin pencere düzenleme tasarımını da etkilemiştir. Bu nedenle batı cephede daha fazla pencere sayısına yer verilmiştir. Bu tür tasarım farklılıkları ve batı cephenin kuzeyinde yer alan tali giriş aslında yapıda cephe düzenlemesi açısından ciddi bir asimetrik uygulamaya sebep olmuştur. Ancak bu rahatsızlık oluşturacak bir

boyutta değildir. Namazgâh Pazaryeri Camii'nde dikkat çeken bir diğer uygulama Faik Paşa Camii'nde olduğu gibi yazlık cami olarak değerlendirilebilecek soncemaat yeri düzenlemesidir. Batı cephe orta noktasından batıya doğru uzanan ve yapının beden duvarları ile aynı ölçü ve karakterde olan yaklaşık 6 metrelik duvar, ortasında bulunan yarım daire kesitli mihrabı ile soncemaat yeri sınırlarını aşan bir özelliğe sahiptir. Faik Paşa Camii'nden farklı olarak yapının kuzey cephesine de uzanan bu bölüm, ilk yapıda muhtemelen ahşap desteklerle taşınan çatı ile örtülü açık bir alan olmalıdır. Bugün betonarme uygulama ile kapatılan soncemaat yeri çatısının düz ahşap tavana dönüştürülmesi yapının soncemaat yerine denk gelen ışıklıklarının da bir kısmını kapatarak olumsuz etkilemiştir.

İnceleme grubuna dahil edilen diğer dört yapı kare ya da kareye yakın harimleri ile ayrı bir grup oluşturmaktadır. Çok yakın bir tarihte restorasyon geçirmiş Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii kare bir plan şemasına sahiptir. Bugün ibadete kapalı olan caminin kuzeyinde bulunan soncemaat yeri doğuda ortasında bir pencere boşluğu yer alan kalın bir duvarla sınırlandırılmıştır. Soncemaat yerinin batı ucunda da yapı ana kitesinden koparılmış minare yer alır. Mihrap, perde motifli yuvarlak kemerli bir kavsaraya sahiptir. Tepeliği ise vazodan çıkan çiçek motifinin oluşturduğu kartuşlu bir düzenlemeye sahiptir. Minber ahşap malzemeli ancak proporsiyonu kaçık yeni bir imalattır. Dört açık kenarında birer yuvarlak kemerli pencere formunda ışıklık yer alan sekizgen kasnak üzerinde yükselen kubbenin tromp geçişleri demir gergilerle sağlamlaştırılmıştır. Faik Paşa ve Namazgâh Pazaryeri Camii örneklerinde olduğu gibi Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii de iki katlı fevkani bir görünüme sahiptir.

Beş kenarlı yamuk bir plan şemasına sahip Evliyazade Camii, kagir kubbesi ile bu guruba dahil olan bir diğer yapıdır. Kuzey ve güney cepheleri birbirine paralel olan doğu duvarı güneye doğru daralan ve batı cephede kırık iki duvar ile kapanan harim, plan şemasından kaynaklanan farklı boyutlardaki trompları ile dikkat çeker. Güney ve batı duvarlarda yer alan yürek formu ve alçı içlikli ışıklıklar ünik uygulamalardır. Mihrap ve minberi özellik arz etmeyen caminin dikkat çeken hususlarından biri avlunun batı duvarı üzerinde yer alan ezan okuma yeridir. Kabasoğan Mescidi ve Namazgâh Kurşunlu Cami'de de karşılaştığımız bu uygulama yine silindirik korkuluğu ve konsollarla desteklenmesi açısından diğer örneklerle bir benzerlik oluşturmaktadır. Merdivenler ulaşılan bu bölüm demir korkulara sahiptir. Ayrıca yapıya ulaşımı sağlayan batı avlu yuvarlak kemerli girişi üzerinde yer alan şiiresel

inşa kitabesi, hem yapıya ait korunmuş bir belge niteliği taşımasıyla hem de nitelikli işçiliği ve yazı karakteri ile dikkat çeker. Evliyazade Camii asimetrik plan şeması açısından diğer örneklerden farklıdır. Kuzey cephesi sonradan inşa edilen betonarme ilavelerle algılanamayacak ölçüde kapatılmış olan yapı muhtemelen bulunduğu arsa ölçülerine göre inşa edilmiştir.

Dibekbaşı Piyaleoğlu Camii de avlu girişi üzerinde yer alan korunmuş kitabesi ile Evliyazade Camii ile benzerlik gösterir. Uzun bir avlunun güneyine yerleştirilmiş kible duvarına paralel kareye yakın dikdörtgen şemada inşa edilen yapının kâgir kubbesi diğer örneklerle benzer şekilde sekizgen kasnağa oturtulmuştur. Elips şekilli kubbe geçişleri, demir gergilerle sağlamlaştırılmış tromplarla sağlanmıştır. Pencere düzenlemesi açısından oldukça simetrik bir şema sergileyen Piyaleoğlu Camii'ndeki mihrap düzenlemesi, Mumyakmaz Hacı Veli ve Namazgah Pazaryeri Camilerinde bulunan iki yanı sütunçelerle sınırlandırılmış tepelikli mihrap düzenlemesine benzerdir.

Araştırma grubumuzda yer alan son örnek Hatuniye Camii'dir. İki inşa evresi sergileyen yapının birinci evresi muhtemelen bugün en büyük mekân olan kubbeli birim ve batı duvarının kuzey ucunda yer alan minareden ibarettir. Halen imam odasına çevrilen soncemaat yerinin doğu duvarının kalınlığına bakıldığında, ilk yapıda da kuzey cephede bulunan bir soncemaat yerinden bahsetmek mümkündür. Ancak bu kanıyı destekleyecek önemli bir bilgi ve veri yoktur. Muhtemelen yapının fiziksel olarak yetersiz kalması, batıya doğru genişlemeyi gündeme getirmiştir. Güneyinde yer alan sokak aksının da belirleyici olduğu bu büyüme, yapının batısına bir kubbe ve üç çapraz tonozlu hemen hemen ana yapı alanı kadar bir kapalı alan sunan ilave mekândan ibaret olup ayrıca kuzey cephe boyunca da bir soncemaat yeri ilavesini gündeme getirmiştir. Mevcut soncemaat yerinin doğuda kalan üç kubbeli biriminin ilk yapıdan kalma olabileceği düşünülse de bugünkü soncemaat yeri örtü şemasının bütüncül bir görünüm sergilemesi ve ilk yapıya ait olabilecek doğudaki üç birimin kuzey cephe ile tam olarak çakışmaması bizi bu düşünceden uzaklaştırmaktadır. Eğer ilk yapıda soncemaat yeri var ise muhtemelen tek yöne eğimli kırma çatı olması kuvvetli bir ihtimal olarak gizemini korumaktadır. Hatuniye Camii'nde ilk yapıdan kalan büyük kubbeli birim ile diğer ilave mekânların mimari dili ve süsleme özellikleri uyumaktadır. Bu da ilave birimlerin inşası aşamasında yapının ciddi bir tadilat geçirdiği, ancak genişletme işlemi sırasında da ilk yapının mimari detaylarına uyulduğunu göstermektedir. Örneğin

ilk yapıdan olan birimin pendantif kubbe geçişleri, pencere şema ve ölçüleri, ışıklıkların düzen ve detayları ilave birimde de birebir uygulanmıştır. Mukarnas geçişli minare şerefesi erken bir tarihe işaret etmektedir. Hatuniye Camii'nde görülen iki yanı sütunçelerle sınırlandırılmış mihrap uygulaması daha önce de zikredildiği gibi; Piyaleoğlu Camii, Mumyakmaz Hacı Veli Camii ve Namazgah Pazaryeri Camii'lerinde görülen uygulamaları hatırlatmaktadır. Mihrap tepeliğinde ve üst ışıklıkların tepeliklerinde yoğunlaşan alçı malzemeli ampir karakterli bitkisel süsleme öğeleri yapının bugün en karakteristik uygulamalarıdır. Vaaz kürsüsünün silindirik bir kaide üzerine oturtulan yine profilli dairesel formu süsleme detayları ile uyuşan aynı dönemin uygulamaları olmalıdır. Yapının minberi de tamamen boyalı olmasına rağmen ahşap malzemeli ve nitelikli süslemesi ile dikkat çeker. Yan yüzlerde, alt bölümlerin kemerli ve sütunlu düzenlemesi, vazodan çıkan çiçek motifi ile doldurulan aynalar ile kıvrım dallardan meydana gelen bitkisel bezemelerle korkuluklarda yer alan iri çiçek rozetleri minberin de ampir üsluba ait bir uygulama olduğunu göstermektedir.

Yukarıda kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye tabi tuttuğumuz 12 yapının bir şekilde müdahale gördüğü ve ne yazık ki hiç birinin ilk hali ile bugüne ulaşamadığı tespit edilmiştir. Kimi yapıda (Hatuniye Camii) oldukça kapsamlı ilaveler gerçekleşmiş, bazıları ise ne yazık ki yangına (Faik Paşa Camii) teslim olmuştur. Restorasyon çalışmaları sonucunda onarımı gerçekleştirilen yapıların özgün durumlarına getirilip getirilmediği konusu ise (Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii) tartışmaya açıktır.

Çalışma kapsamında ele alınan örneklerden en erken tarihli olanı, avluda atıl bir vaziyette duran kitabe levhasına göre H. 916 / M. 1510-11 tarihli Karakol (Hacı Hali Efendi) Camii'dir. Namazgah Kurşunlu Cami, bilgi panosunda verilen bilgilere göre 18. yüzyılda ortalarında yaptırılmıştır. Yapının 18 ve 19. yüzyıllara ait vakıf kayıtlarında da zikredildiği tespit edilmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde, Kurşunlu Han ve Kurşunlu Medreseden bahsetmesi, yine caminin batısında Namazgah Hamamı'nın varlığı, bu alanda bir yapı grubunun olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla, han, hamam ve medrese topluluğunda caminin bulunmaması pek mantıklı görünmemektedir. 18. yüzyılda varlığı kabul edilen Namazgah Kurşunlu Cami'nin bu yaklaşımla 17. yüzyıla atfedilmesi mümkündür. Eğer benzer isimli bir başka yapı yok ise kitabesine göre 1842 yılında yenilenen Faik Paşa Camiinin, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde zikredilmesinden hareketle 17. Yüzyıl ortalarında var olduğu kabul edilebilir.

Hatuniye Camii, vakıf kayıtlarından çıkarılan sonuç ve banisinin Başdurak Camii banisi Hacı Hüseyin ile olan ilişkisi nedeniyle 17. yüzyıl ortalarına maledilebilir. Dibekbaşı Piyaleoğlu Camii avlu girişindeki tamir kitabesine göre 1883 yılında onarım görmüştür. Ancak kaynaklarda vakfiye bilgilerinden hareketle 1703 yılında caminin varlığı tespit edilmiştir. Mumyalmaz Hacı Veli Camii vakfiye bilgilerinden hareketle 1730 yılında yeniden yapılmıştır. Ancak ilk yapıya ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kitabe ve kitabi bilgiler doğrultusunda Naturzade Camiinin 18. yüzyılda yapıldığı ve 19. yüzyılda kapsamlı bir tadilat geçirdiği anlaşılmaktadır. Evliyazade Camii inşa kitabesine göre 1842 yılında inşa edilmiştir. Namazgah Pazaryeri Camiinin kitabesi bulunmamaktadır. Bilgi panosunda yapının 19. Yüzyıl sonunda inşa edildiğine dair bir ibare yer almaktadır. Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii de tespit edilen çeşme kitabesi ve kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle 19. yüzyıl sonuna tarihlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında yer alan Bayraktar Süleyman Ağa ile Kabasoğan Mescidi'nin inşa tarihleri hakkında bilgi sunacak kitabeleri bulunmamaktadır. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğünce düzenlenen bilgilendirme panolarında her iki yapının da 19. yüzyıla ait oldukları ifade edilmektedir. Özetle; 12 yapıdan 1'i 16, 3'ü 17, 3' 18, 5'i ise 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

Sonuç olarak 16. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar yaklaşık 400 yıllık bir zaman dilimine yayılan yukarıda değerlendirmeye çalıştığımız ve daha önce kapsamlı bir araştırmaya konu olmamış 12 eserin birbiri ile benzeşen kimi özellikleri, bölgesel çapta gerçekleşen bazı uygulamaların olduğunu göstermektedir. Örneğin açık ezan okuma yerleri, yazlık bölüm olarak adlandırılan daha geniş soncemaat yerleri, iki yanı sütunçeli düzenlemeye sahip mihrap uygulamaları, bitkisel süsleme öğeleri ağır basan minber düzenlemeleri gibi özellikler, tekrarlanan ve belli ki çok sevilen uygulamalardır. Yetkili kişi ve kurumlara düşen en önemli görev, bugüne kadar nispeten korunarak gelmiş bu yapıların, yapılacak restorasyonlarda özgün değerlerini koruyarak müdahale görmelerini sağlamaktır.

VII. Kaynaklar

AKTEPE, M. 1973-1974.

“Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi II”, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3-4, s. 91-194.

AKTEPE, M. 2013.

İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.

ALPASLAN, H. İ. 2014.

Osmanlı Dönemi İzmir’inde Müslüman Cemaatin Sosyo-Ekonomik Olanakları ile Cami Mimarisinin Gelişimi Arasındaki İlişkiler 17-20. Yüzyıl, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

AREL, A. 1976.

Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler, İzmir Yayıncılık, İzmir 2002; Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

BAYKARA, T. 1974.

İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir.

BEYRU, R. 2011.

19. Yüzyıl’da İzmir’de Doğal Afetler, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İzmir.

BOZKURT ERSOY / AKIN ERSOY / HARUN ÜRER 2012.

“İzmir’in Türk Dönemine Ait İlk Dini Yapısı: Kadifekale Mescidi”, XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Ekim, Sivas 2014, C. I, s. 391-403.

BULUT, L. 1996.

“İzmir Camilerinde Alçı Süsleme”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, S. 7, İzmir, s. 1-9.

ERSOY, A. 2015.

Antik Smyrna (İzmir), İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir.

Evliya Çelebi Seyahaynamesi, Anadolu, Suriye Hicaz (1671-1672), (1935) Devlet Matbaası, İstanbul, C.9, s. 95

KUYULU-ERSOY, İ. 2013.

“Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir.

POLAT, S. 2011.

İzmir’deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

SEDES, F. 1991.

İslami ibadet yapılarının Osmanlı Dönemi Kentsel Mekânı İçindeki Konumu, İzmir Örneği ve Günümüz Yapısına Yansımaları, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

SİPAHİ, Ü. 1986.

XVII-XVIII YY. İzmir Camileri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, İzmir.

TAŞKAYA DÖNMEZ, M. 2012.

Osmanlı Dönemi Vakıf Eserlerinin Onarım Süreçlerinin İrdelenmesi: İzmir-Kemeraltı Camileri Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Temmuz.

UNGAN, İ. 1968.

İzmir Camileri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi İstanbul.

[www.http://tarkem.com.tr/bilgi-merkezi/izmir-tarih-projesi](http://tarkem.com.tr/bilgi-merkezi/izmir-tarih-projesi)

